

Г. І. Шаўчэнка
А. В. Гарнік
К. А. Тананушка

ЛАЦІНСКАЯ МОВА

ВУЧЭБНЫ ДАПАМОЖНІК

УДК 811.124(075.8)
ББК 81.2Латин-923
Ш12

Р э ц е н з е н т ы:
кафедра беларускай мовы Гомельскага
дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны
(загадчык кафедры, доктар філалагічных навук,
прафесар *А. А. Станкевіч*);
кандыдат педагагічных навук дацэнт *Н. А. Круглік*

Шаўчэнка, Г. І.

Ш12 Лацінская мова : вучэб. дапам. / Г. І. Шаўчэнка, А. В. Гарнік,
К. А. Тананушка. – Мінск : БДУ, 2012. – 343 с.
ISBN 978-985-518-589-6.

У вучэбным дапаможніку прыводзяцца тэарэтычныя звесткі аб граматычным ладзе лацінскай мовы, якія спалучаюцца з практычнымі заданнямі па адпаведных тэмах, а таксама хрэстаматыяй з арыгінальных тэкстаў класічных рымскіх і постлацінскіх аўтараў. Выданне ўключае лацінска-беларускі і беларуска-лацінскі слоўнікі.

Для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі па гуманітарных спецыяльнасцях.

УДК 811.124(075.8)
ББК 81.2Латин-923

ISBN 978-985-518-589-6

© Шаўчэнка Г. І., Гарнік А. В.,
Тананушка К. А., 2012
© БДУ, 2012

ПРАДМОВА

У сучаснай вышэйшай адукацыі значнае месца адводзіцца самастойнай рабоце студэнтаў, што актывізуе індывідуальныя здольнасці і пашырае лагічны патэнцыял навучэнцаў. У сувязі з гэтым змяніліся патрабаванні да падручнікаў, праграм і планаў. Гэты вучэбны дапаможнік, на наш погляд, адпавядае ўсім сучасным патрабаванням. У ім выразна і лаканічна прэзентуецца граматычны матэрыял, праілюстраваны ярскымі прыкладамі, што дапамагае вывучэнню прадмета, лепшаму разуменню і засвойванню лексікі, атрымання суцэльнага і закончанага круга ведаў.

Тэарэтычны матэрыял замацоўваецца практыкаваннямі і вучэбнымі тэкстамі, а таксама хрэстаматыяй, якая прыводзіцца ў практычнай частцы выдання. Урыўкі з твораў старажытнарымскіх аўтараў, біблейскіх і сярэдневяковых тэкстаў, лацінамоўнай літаратуры беларускага і заходнееўрапейскага Адраджэння падабраны з улікам амаль усіх літаратурных стыляў. Яны пашыраюць пазнавальна-адукацыйны аспект вывучэння латыні і яе міжпрадметныя сувязі з іншымі дысцыплінамі гуманітарнага цыкла. Асобнае месца ў хрэстаматыі займаюць тэксты, якія адлюстроўваюць нацыянальны каларыт Беларусі. Многія матэрыялы звязаны з айчыннай гісторыяй.

Вучэбны дапаможнік можа быць выкарыстаны таксама для самастойнага вывучэння лацінскай мовы ў якасці даведніка па раздзелах граматыкі. Пры перакладзе тэкстаў, якія не ўваходзяць у дапаможнік, рэкамендуем наступныя слоўнікі:

- ✓ *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. М., 1986.
- ✓ *Малинин А. М.* Латинско-русский словарь. М., 1975.
- ✓ *Петрученко О.* Латинско-русский словарь. М., 1994.

- ✓ *Тананушко К. А.* Латинско-русский словарь. М.; Минск, 2002.
- ✓ *Słownik łatinsko-polski.* Т. 1–5. Warszawa, 1998–1999.
- ✓ *Sondel J.* Słownik łatinsko-polski dla prawników i historyków. Kraków, 1997.

Дадатковыя матэрыялы можна знайсці на сайце graecolatini.narod.ru.

Спадзяёмся, што насуперак прадугэзасці наконт цяжкасці і неадольнай нудоты латыні Вы знойдзеце ў ёй шмат цікавага і дазволіце ўвесці сябе ў дзіўны свет прыгожага пісьменства, каб далучыцца да невычэрпнай крыніцы еўрапейскай культуры.

Аўтары ўдзячны кандыдату філалагічных навук, дацэнту кафедры сучаснай беларускай мовы Таццяне Расціславаўне Рамзе за слушныя заўвагі і шчырую зацікаўленасць у нашай рабоце.

УВОДЗІНЫ

Лацінская мова (*lingua Latīna*), мова старажытных рымлян, атрымала сваю назву ад невялікай вобласці Італіі Лацыум (*Latium*), якую насялялі лаціны (*Latīni*). Гэта вобласць знаходзілася ў сярэдняй частцы Апенінскага паўвострава ўздоўж ракі Тыбр. На гэтай рацэ, паводле падання, у 754–753 гг. да н. э. браты Ромул і Рэм заснавалі горад Рым (*Roma*). Дзякуючы свайму выгаднаму геаграфічнаму становішчу Рым зрабіўся важным гандлёвым цэнтрам, чым прывабліваў пасяленцаў з суседніх тэрыторый, і імкліва развіваўся. Узмацненню Рыма спрыяла яго заваявальная палітыка. Па меры захопу новых тэрыторый і пашырэння Рымскай дзяржавы лацінская мова шырока распаўсюджвалася не толькі ў басейне Міжземнага мора, але і за яго межамі. Фактычна да другой паловы V ст. н. э. (476 г. – год падзення Заходняй Рымскай імперыі) лацінская мова мела статус міжнароднай на ўсёй тэрыторыі Рымскай імперыі.

Такім чынам, амаль усе мовы заваяваных народаў, за выключэннем грэчаскай, выцясняліся латынню. Умацаванню пазіцый лацінскай мовы на захопленых тэрыторыях спрыялі змены ў эканоміцы і культуры мясцовых жыхароў, што адбываліся пад уплывам Рыма. Гэтыя змены патрабавалі новых паняццяў і вызначэнняў лексічнага парадку. Маючы велізарнае лексічнае багацце, граматычную зладжанасць, сцісласць і дакладнасць выказванняў, латынь стала выкарыстоўвацца ва ўсіх сферах чалавечай дзейнасці.

Разгледзім асноўныя перыяды развіцця лацінскай мовы.

1. Перыяд архайчнай латыні (VI–IV стст. да н. э.). Першыя пісьмовыя помнікі, што захаваліся, датуюцца VI ст. да н. э. Гэта

надпіс з Форума (частка сакральнага надпісу на «магіле Ромула», знойдзенага падчас раскопак на рымскім Форуме), надпіс на прэнесцінскай фібуле (залатой зашпільцы, знойдзенай у г. Прэнеста (Praeneste)), надпіс Дзвенаса на глінянай пасудзіне.

2. Перыяд дакласічнай латыні (III ст. да н. э. – пачатак I ст. да н. э.). У гэты час пачалося станаўленне літаратурнай лацінскай мовы. Асноўныя помнікі гэтага часу – пераклад на латынь «Адысеі» Гамера, выкананы Лівіем Андранікам, камедыі Плаўта і Тэрэнцыя, а таксама трактат Катона Старэйшага «Пра земляробства».

3. Перыяд класічнай («залатой») латыні (сярэдзіна I ст. да н. э. – сярэдзіна I ст. н. э.). У гэты час, асабліва пры імператару Аўгусте, лацінская мова дасягае найбольшага росквіту і дасканаласці, атрымлівае граматычную, сінтаксічную і стылістычную завершанасць. «Залаты век» характарызуецца найвышэйшым росквітам рымскай літаратуры. У гэты час пісалі Цыцэрон, Вергілій, Гарацый, Авідзій, Цэзар, Салюстый.

4. Перыяд посткласічнай («сярэбранай») латыні (I–II стст. н. э.). Да гэтага часу ўжо канчаткова склаліся фанетычныя і марфалагічныя нормы літаратурнай мовы, былі вызначаны правілы арфаграфіі, якімі дагэтуль кіруюцца пры выданні лацінскіх тэкстаў. Асноўнае адрозненне «сярэбранай» латыні ад «залатой» складаецца ў своеасаблівасці стылістычных сродкаў: у II ст. н. э. у літаратуры ўзнікае кірунак, які арыентуецца на адраджэнне мовы архаічнага перыяду, што надае ёй рысы штучнасці. Найбольш вядомыя аўтары – Сенека, Марцыял, Ювенал, Тацыт, Апулей.

5. Перыяд позняй латыні (III–VI стст.). З III ст. н. э. у лацінамоўных аўтараў (галоўным чынам гісторыкаў і хрысціянскіх багасловаў) назіраюцца адступленні ад чысціні класічнай літаратурнай мовы, а таксама пэўны ўплыў з боку моў рымскіх калоній. А калі ў межах Рымскай імперыі з’яўляюцца варвары: франкі, остготы, вандалы, лангабарды, гуны – лацінская мова змяняецца да такой ступені, што знікае нават сама назва *lingua Latīna* і замест яе ўзнікае паняцце *lingua Romāna*, што ў далейшым дало падставу мовазнаўцам назваць раманскімі тыя мовы, якія ўзніклі на аснове лацінскай. На ix

фарміраванне значна паўплывала размоўная (*sermo cotidianus*) і простанародная (*sermo vulgāris*) формы лацінскай мовы.

6. Перыяд сярэднявяковай латыні (VII–XIII стст.). Эпоха Сярэднявечча ў гісторыі лацінскай мовы характарызуецца як перыяд *Latinitas vulgāris* («вulьгарная латынь»), або *Latinitas culinaria* («кухонная латынь»). Менавіта ў гэты перыяд у лацінскую мову ўваходзіць шмат новых слоў і паняццяў, якія адсутнічалі ў класічнай латыні. Сярэднявяковая латынь мела лакальныя адрозненні ў розных канцах Еўропы. У Францыі, Германіі, Італіі з’яўляюцца лексіконы сярэднявяковай лацінскай мовы, у склад якіх уваходзілі словы, характэрныя толькі для мясцовай літаратурнай традыцыі.

У гэты перыяд адметная ў гісторыі лацінскай мовы і антычнай культуры эпоха каралінгскага Адраджэння (VIII–IX стст.). Менавіта з тых часоў дайшла асноўная колькасць рукапісаў з тэкстамі старажытнарымскіх паэтаў і пісьменнікаў.

7. Лацінская мова ў эпоху Адраджэння (XIV–XVI стст.). У гэты час лацінская мова зноў набліжаецца да ідэалу «залатой» латыні, ствараецца выдатная новалацінская літаратура ў многіх еўрапейскіх краінах. На лацінскай мове пісалі Томас Мор у Англіі, Эразм Ратэрдамскі ў Галандыі, Тамаза Кампанела ў Італіі. Беларускі Рэнесанс таксама славіты сваімі лацінамоўнымі аўтарамі. Увесь свет ведае імёны беларускіх асветнікаў і паэтаў Францыска Скарыны, Міколы Гусоўскага, Яна Вісліцкага, Сімяона Полацкага, Саламона Рысінскага, Яна Радвана, Андрэя Рымшы, Мацея Казіміра Сарбеўскага.

8. Лацінская мова ў Новы час (XVII – пачатак XX ст.). У гэты перыяд лацінская мова шырока выкарыстоўвалася ў паэзіі, філасофіі, навуцы, увесь час папаўняючыся лексічнымі наватворами. На лацінскай мове вялося выкладанне ў школах і ва ўніверсітэтах Заходняй Еўропы. Акрамя таго, на гэтай тэрыторыі яна функцыянавала як агульная пісьмовая мова. Аж да XVIII ст. лацінская мова выкарыстоўвалася як мова навукі і дыпламатыі.

Нягледзячы на далейшае выцясненне лацінскай мовы нацыянальнымі, яна і да цяперашняга часу захоўвае сваё значэнне ў галіне навуковай тэрміналогіі ў шэрагу навук, асабліва ў медыцыне, біялогіі, юрыспрудэнцыі.

У наш час лацінская мова – афіцыйная мова каталіцкай царквы і Ватыкана. У каталіцкай царкве да II Ватыканскага сабора (1962–1965) служба ажыццяўлялася толькі на лацінскай мове.

Лацінская мова належыць да індаеўрапейскай моўнай сям’і. Супастаўленне некаторых лексем дастаткова наглядна дэманструе роднасць індаеўрапейскіх моў. Параўнаем, напрыклад: лац. *mater*, ням. *Mutter*, англ. *mother*, фр. *mere*, іт. *madre*, ісп. *madre*, бел. *маці*, рус. *мать*; лац. *stare*, англ. *stand*, ням. *stehen*, іт. *stare*, бел. *стаяць*, рус. *стоять*; лац. *me*, англ. *me*, фр. *me*, іт. *me*, ісп. *me*, бел. *мяне*, рус. *меня*.

Падчас вывучэння лацінскай мовы трэба памятаць, што яна з’яўляецца ключом да многіх еўрапейскіх моў і еўрапейскай культуры ў цэлым. Такім чынам, латынь садзейнічае ўзбагачэнню кругагляду студэнта, паглыбляе яго эрудыцыю, дапамагае станаўленню спецыяліста высокай культуры і кваліфікацыі.

Умоўныя скарачэнні

Лацінскія

abl. = *ablatīvus* – творны склон
acc. = *accusatīvus* – вінавальны склон
act. = *actīvum* – незалежны стан
adv. = *adverbium* – прыслоўе
compar. = *comparatīvus* – вышэйшая ступень параўнання
conj. = *conjunctīvus* – умоўны лад
dat. = *datīvus* – давальны склон
defect. = *defectīvum* – недадатковы дзеяслоў
f = *femininum* – жаночы род
fut. = *futūrum* – будучы час
gen. = *genetīvus* – родны склон
imperat. = *imperatīvus* – загадны лад
imperf. = *imperfectum* – прашлы час незакончанага трывання
impers. = *impersonāle* – безасабовы дзеяслоў
ind. = *indicatīvus* – абвешны лад
indecl. = *indeclinabile* – нескланяльнае слова

inf. = *infinitīvus* – інфінітыў, неазначальная форма дзеяслова
loc. = *locatīvus* – месны склон
m = *masculinum* – мужчынскі род
n = *neutrum* – ніякі род
nom. = *nominatīvus* – назоўны склон
pass. = *passīvum* – залежны стан
pcp. = *participium* – дзеепрыметнік
perf. = *perfectum* – прашлы час закончанага трывання
pl. = *pluralis* – множны лік
pl. t. = *plurale tantum* – толькі множны лік
pqperf. = *plusquamperfectum* – запрошлы час
praes. = *praesens* – цяперашні час
sc. = *scilicet* – маецца на ўвазе
sg. = *singularis* – адзіночны лік
superl. = *superlatīvus* – найвышэйшая ступень параўнання
voc. = *vocatīvus* – клічны склон

Беларускія

бел. – беларускі
в. – вёска
г. – год; горад
г. зн. – гэта значыць
гг. – гады
гл. – глядзі
і г. д. – і гэтак далей
і інш. – і іншыя

лац. – лацінскі
літ. – літаральна
н. э. – наша эра
не суп. – не супадае
п. – пункт
параўн. – параўнай
ст. – стагоддзе
суп. – супадае

ФАНЕТЫКА

§ 1. Алфавіт (Alphabētum)

Лацінскі алфавіт узыходзіць да аднаго з варыянтаў заходнягрэчаскага пісьма, якое адрознівалася ад усходнягрэчаскага, што прынятае ў грэчаскай мове, чым і тлумачыцца розніца паміж лацінскім і грэчаскім алфавітамі.

Да I ст. да н. э. лацінскі алфавіт складаўся з 21 літары:

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X

У канцы I ст. да н. э. для больш дакладнай перадачы адпаведных гукаў у запазычаных грэчаскіх словах былі ўведзены літары **Y** і **Z**. I толькі ў XVI ст. французскі гуманіст Петрус Рамус дадаў у лацінскі алфавіт літары **J j** для перадачы гуку, што адпавядае беларускаму [й], і **U u** для перадачы галоснага [у], які дагэтуль, як і зычны [в], перадаваўся літарай **V v**. У выніку ўсіх змен мы карыстаемся лацінскім алфавітам у наступным выглядзе:

Абрыс	Назва	Вымаўленне	Абрыс	Назва	Вымаўленне
A a	а	[а]	N n	эн	[н]
B b	бэ	[б]	O o	о	[о]
C c	цэ	[ц/к]	P p	пэ	[п]
D d	дэ	[д]	Q q	ку	[кв]
E e	э	[э]	R r	эр	[р]
F f	эф	[ф]	S s	эс	[с]
G g	гэ	[г] (выбухное)	T t	тэ	[т]
H h	га	[г] (фрыкатыўнае)	U u	у	[у]
I i	і	[і]	V v	вэ	[в]
J j	ёта	[й]	X x	ікс	[кс]

Абрыс	Назва	Вымаўленне	Абрыс	Назва	Вымаўленне
K k	ка	[к]	Y y	іпсілён	[i]
L l	эль	[ль]	Z z	зэта	[з]
M m	эм	[м]			

Літары **Y y** і **Z z** выкарыстоўваюцца толькі ў словах, якія запазычаны з грэчаскай мовы.

§ 2. Галосныя і дыфтонгі

Галосныя (vocāles) **a, e, i, o, u, y** вымаўляюцца так, як паказана ў алфавіце (гл. § 1). Яны могуць быць і працяглыя, і кароткія. Такім чынам, у лацінскай мове налічвалася 12 простых галосных гукаў.

Акрамя таго, у лацінскай мове чатыры дыфтонгі. *Дыфтонгам* называецца вымаўленне дзвюх галосных як аднаго:

ae	[э]	aera	[эра]
oe	[э]	roena	[пэна]
au	[аў]	aurum	[аўрум]
eu	[эў]	Europa	[эўропа]

Заўвага. Калі спалучэнні **ae, oe** належаць да розных складоў, тады над **e** ставіцца двукроп'е або пазначаецца яго працягласць ці кароткасць: aēr = aēr [á-эр], соēто = соēто [кó-э-мо].

§ 3. Працягласць і кароткасць галосных

Усе простыя галосныя могуць быць і працяглыя, і кароткія. Працягласць і кароткасць бываюць прыродныя і пазіцыйныя. Прыродныя працягласць і кароткасць на пісьме пазначаюцца надрадковымі знакамі: працягласць – рыскай (**ā**), кароткасць – дужкай (**ă**), напрыклад: cīvīlis, porŭlus. Пазіцыйныя працягласць і кароткасць вызначаюцца правіламі і не пазначаюцца на пісьме:

- 1) галосны перад галосным заўсёды кароткі: iustitīa, video;
- 2) галосны перад групай зычных, а таксама перад **x, z** працяглы, за выключэннем спалучэнняў выбухных **b, p, d, t, c, g** з санорнымі **r, l** (акрамя выпадкаў, калі галосны з'яўляецца працяглым па прыродзе, напрыклад: theātrum): argumēntum, magister, ale arbītri, tenēbrae.

Дыфтонгі заўсёды працяглыя: tropaeum.

Працягласць і кароткасць адыгрываюць ролю пры вызначэнні семантыкі слоў, напрыклад: mālum – зло, mālum – яблык, і іх форм,

напрыклад: *justitiā* і *justitiā* (розныя склонавыя формы). Але галоўная мэта вызначэння працягласці і кароткасці – правільна паставіць націск у слове. Таму важна, які па колькасці перадапошні склад у слове, бо гэта вызначае месца націску (гл. § 6).

§ 4. Зычныя

Зычныя (*consonantes*) маюць наступныя асаблівасці ў вымаўленні.

С с перад галоснымі **e, i, y** і дыфтонгамі **ae, oe, eu** вымаўляецца як [ц], а перад астатнімі галоснымі, зычнымі і на канцы слова – як [к]:

Cicero	[цыцэро]	corpus	[корпус]
Caesar	[цэзар]	cultura	[культура]
cyanus	[цыянус]	caput	[капут]
coepi	[цэпі]	fac	[фак]

G g вымаўляецца як [г] выбухное (як у запазычаных словах *ганак*, *гузік* і г. д.).

H h вымаўляецца як [г] у беларускай мове (фрыкатыўна).

J j ужываецца толькі ў спалучэнні з **a, e, o, u**:

ja	[я]	jam	[ям]	jo	[ё]	jocus	[ёкус]
je	[е]	jesi	[ецы]	ju	[ю]	jus	[юс]

Літара **K k** рана перастала ўжывацца і захавалася толькі ў некаторых словах, напрыклад: *Kalendae*.

L l вымаўляецца сярэдне паміж цвёрдым і мяккім [ль]:

lex	[лекс]	lapsus	[ляпсус]
-----	--------	--------	----------

Q q ужываецца толькі ў спалучэнні з **u**: **qu** – [кв]:

aqua	[аква]	equus	[эквус]
quid	[квід]	quartus	[квартус]

S s вымаўляецца як [с]: *sed* [сэд], але паміж галоснымі – як [з]: *casus* [казус]. У словах грэчаскага паходжання **s** заўсёды вымаўляецца як [с]: *pilosophia* [філёсофія].

Спалучэнне **ti** вымаўляецца як:

- [цы] – перад галосным:

lectio	[лекцыю]	oratio	[орацыю]
--------	----------	--------	----------

- [ті] – 1) перад зычным: *Titus* [тітус]; 2) пасля **s, t, x**: *bestia* [бэстіа], *Atticus* [аттікус], *mixtio* [мікстію]; 3) калі галосны ў гэтым складзе

працяглы: totius [тотіус]; 4) у некаторых граматычных формах (вышэйшая ступень параўнання прыметнікаў: altius [альтіус]; participium praesentis activi у gen. pl: ornantium [орнантіум]); 5) на стыку марфем: dent-ium [дэнтіум].

Спалучэнне **ngu** перад галоснымі вымаўляецца як [нґв]:

lingua	[лінґва]	sanguis	[санґвіс]
--------	----------	---------	-----------

Спалучэнне **su** перад галоснымі **a, e** у некаторых словах вымаўляецца як [св]:

suavis	[свавіс]	Suebi	[свэбі]
--------	----------	-------	---------

але: suus [суус], sua [суа], sui [суі].

§ 5. Грэчаскія спалучэнні зычных

Для абазначэння прыдыхальных грэчаскіх гукаў ужываюцца спалучэнні зычных з **h**:

ch	[x]	charta	[хартa]
sch	[x]	schola	[схольa]
ph	[ф]	sphaera	[сфэра]
th	[т]	thermae	[тэрмэ]
rh	[р]	rhythmus	[рітмус]

§ 6. Націск (Accentus)

Націск ставіцца па наступных правілах:

1. У словах, якія складаюцца з двух складоў, націск ставіцца на першы склад: **сá**-put.

2. У словах, якія складаюцца з трох і больш складоў, месца націску вызначаецца па перадапошнім складзе:

а) калі перадапошні склад утрымлівае працяглы галосны або дыфтонг, націск ставіцца на перадапошні склад: па-**tŭ**-ra, Аг-го-**наŭ**-tae;

б) калі перадапошні склад утрымлівае кароткі галосны, націск ставіцца на трэці склад ад канца: **á**r-bi-ter;

в) калі ў перадапошнім складзе галосны знаходзіцца перад двума і больш зычнымі, націск ставіцца на перадапошні склад: аг-гу-**мѐ**n-tum;

г) калі ў перадапошнім складзе галосны знаходзіцца перад галосным, націск ставіцца на трэці склад ад канца: **пá**-ti-o.

§ 7. Найважнейшыя фанетычныя правілы

1. Кароткае **ō** у апошнім закрытым складзе пераходзіць у **ū**. Гэта з’ява сустракаецца пры скланенні назоўнікаў 2-га скланення ў *nominatīvus* і *accusatīvus singulāris*:

Nom.	lupūs < lupōs	bellū < bellōm
Acc.	lupūm < lupōm	bellū < bellōm

2. Кароткае **ī** у апошнім адкрытым складзе перайшло ў **ē** або выпала:

Nom.	marē < marī	animal < animalī
------	-------------	------------------

3. Усе кароткія галосныя ў пасярэднім адкрытым складзе пераходзяць у **ī** (калі гэтаму не перашкаджаюць якія-небудзь іншыя ўмовы):

cārio – ac-sīrio	nomēn – nomīnis
------------------	-----------------

4. Кароткае **ī** перад **r** пераходзіць у **ē**:

carī-re > carē-re	facī-re > facē-re
-------------------	-------------------

5. Зычны **s** паміж галоснымі пераходзіць у **r**. Такая з’ява называецца ратацызмам (параўн. *imperf.* і *fut.* І дзеяслова *esse*: *eram* < *esam*, *ero* < *eso*; гл. § 79, п. 1).

МАРФАЛОГІЯ

§ 8. Назоўнік (*Nomen substantivum*)

У лацінскай мове назоўнік мае наступныя граматычныя катэгорыі:

1. Род (*genus*):

- *masculinum* (*m*) – мужчынскі;
- *femininum* (*f*) – жаночы;
- *neutrum* (*n*) – ніякі.

Род назоўнікаў у лацінскай і беларускай мовах не заўсёды супадае, таму ён пазначаецца ў слоўніку.

2. Лік (*numerus*):

- *singulāris* (*sg.*) – адзіночны;
- *plurālis* (*pl.*) – множны.

Некаторыя назоўнікі, як і ў беларускай мове, маюць форму толькі множнага ліку. Такія словы называецца *pluralia tantum* (*pl. t.*).

3. Склон (*casus*):

- *nominativus* (*nom.*) – назоўны (хто? што?);
- *genetivus* (*gen.*) – родны (каго? чаго? чый?);
- *dativus* (*dat.*) – давальны (каму? чаму? для каго? для чаго? у каго?);
- *accusativus* (*acc.*) – вінавальны (каго? што? куды? калі?);
- *ablativus* (*abl.*) – творны (кім? чым? дзе? калі? адкуль? ад каго? ад чаго? як? чаму?);
- *vocativus* (*voc.*) – клічны (адпавядае зваротку).

4. Скланенне (*declinatio*):

- *prima* (1-е) – першае;
- *secunda* (2-е) – другое;
- *tertia* (3-е) – трэцяе;
- *quarta* (4-е) – чацвёртае;
- *quinta* (5-е) – пятае.

Тып скланення вызначаецца па канчатку *genetivus singularis* (роднага склону адзіночнага ліку), які пазначаецца ў слоўнікавай форме пасля формы назоўніка ў *nominativus singularis* (назоўным склоне адзіночнага ліку):

Скланенне	Канчатак <i>gen. sg.</i>	Слоўнікавая форма
1-е	-ae	<i>terra, ae f</i>
2-е	-i	<i>populus, i m</i>
3-е	-is	<i>rex, pacis f</i>
4-е	-ūs	<i>fructus, ūs m</i>
5-е	-ei	<i>fides, ei f</i>

Размеркаванне назоўнікаў па скланеннях адбылося ў залежнасці ад гучы, на які заканчваецца гістарычная аснова:

Скланенне	Канцавы гук
1-е	-ā-
2-е	-ō-
3-е	зычны або -ī-
4-е	-ū-
5-е	-ē-

Слоўнікавая форма назоўніка ўключае:

- 1) поўную форму *nom. sg.*;
- 2) канчатак, частку формы або поўную форму *gen. sg.*;
- 3) скарочанае абазначэнне роду (*m, f, n*).

§ 9. 1-е скланенне назоўнікаў (*Declinatio prima substantivorum*)

Да 1-га скланення адносяцца назоўнікі жаночага роду з гістарычнай асновай на **-ā**. У *nominativus singularis* яны маюць канчатак **-a**, у *genetivus singularis* – **-ae**: *silva, ae f* – *лес*; *terra, ae f* – *зямля*. Да гэтага скланення таксама адносяцца некаторыя назоўнікі мужчынскага роду па значэнні: *poeta, ae m* – *паэт*; *nauta, ae m* – *марак* (параўн. у бел. мове: *дзядзька, Янка, стараста* і інш.).

Узор 1-га скланення

Склон	Singulāris	Plurālis
Nom.	silv- a	silv- ae
Gen.	silv- ae	silv- arum
Dat.	silv- ae	silv- is
Acc.	silv- am	silv- as
Abl.	silv- ā	silv- is
Voc.	silv- a	silv- ae

Заўвагі.

1. У *singulāris* формы *nominatīvus* і *ablatīvus* адрозніваюцца толькі колькасцю галоснага **a**. Каб не блытаць гэтыя склоны ў тэксе, у *ablatīvus* звычайна пазначаюць працягласць галоснага: **ā**.

2. У *plurālis* супадаюць формы *datīvus* і *ablatīvus*. Супадзенне гэтых склонаў характэрна для ўсіх скланенняў.

§ 10. 2-е скланенне назоўнікаў (Declinatio secunda substantivōrum)

Да 2-га скланення адносяцца назоўнікі мужчынскага і ніякага роду з гістарычнай асновай на **-ō**. У *nom. sg.* назоўнікі мужчынскага роду заканчваюцца на **-us**, **-er** (*servus*, і *m – раб*; *liber*, *bri m – кніга*; *puer*, *ēri m – хлопчык*), адзін назоўнік – на **-ir** (*vir*, *virī m – муж, мужчына*), назоўнікі ніякага роду – на **-um** (*verbum*, і *n – слова*).

У *gen. sg.* яны маюць канчатак **-i**.

Узор 2-га скланення

Склон	Singulāris			
Nom.	serv- us	liber	puer	verb- um
Gen.	serv- i	libr- i	puēr- i	verb- i
Dat.	serv- o	libr- o	puēr- o	verb- o
Acc.	serv- um	libr- um	puēr- um	verb- um
Abl.	serv- o	libr- o	puēr- o	verb- o
Voc.	serv- e	liber	puer	verb- um
Plurālis				
Nom.	serv- i	libr- i	puēr- i	verb- a
Gen.	serv- ōrum	libr- ōrum	puer- ōrum	verb- ōrum
Dat.	serv- is	libr- is	puēr- is	verb- is
Acc.	serv- os	libr- os	puēr- os	verb- a
Abl.	serv- is	libr- is	puēr- is	verb- is
Voc.	serv- i	libr- i	puēr- i	verb- a

Заўвагі.

1. Назоўнікі мужчынскага роду на **-us** утвараюць *voc. sg.* з дапамогай канчатка **-e**; у астатніх назоўнікаў 2-га скланення форма *voc. sg.* супадае з формай *nom. sg.*

2. У назоўнікаў на **-er** галосны **е** або застаецца ў аснове (*puer, puēr-i*), або выпадае (*liber, libr-i*) (параўн. у бел. мове: *вечар, вечара* і *вечер, ветру*).

3. Да 2-га скланення адносяцца і некаторыя назоўнікі жаночага роду з канчаткам **-us**. Гэта словы, якія абазначаюць дрэвы, краіны, гарады, астравы: *laugus, i f – лаўр*; *Aegyptus, i f – Егіпет*; *Corinthus, i f – Карынф*; *Rhodus, i f – Радос*, а таксама назоўнікі *humus, i f – зямля*; *alvus, i f – жывот, чэрава*. Да 2-га скланення адносяцца назоўнікі ніякага роду на **-us**: *virus, i n – атрута*; *vulgus, i n – народ* і некаторыя іншыя.

4. Форма *voc. sg.* уласных імёнаў на **-ius**, а таксама назоўнікаў *filius, i m – сын*, *genius, i m – бог-заступнік* супадае з асновай на **-i** (*fili, geni*).

§ 11. Асаблівасці скланення назоўнікаў ніякага роду

1. І ў *singulāris*, і ў *plurālis* формы *nominatīvus*, *accusatīvus* і *vocatīvus* заўсёды супадаюць.

2. У *plurālis* гэтыя склоны маюць канчатак **-a** (параўн. у бел. мове скланенне назоўніка ніякага роду *слова*).

3. Гэтыя правілы распаўсюджваюцца і на скланенне прыметнікаў, займеннікаў, лічэбнікаў, дзеепрыметнікаў.

§ 12. 3-е скланенне назоўнікаў (Declinatio tertia substantivōrum)

Да 3-га скланення адносяцца назоўнікі ўсіх трох родаў з гістарычнай асновай на зычны гук або галосны **і**. У *nom. sg.* канчаткі розныя, у *gen. sg.* канчатак **-is**. Калі ў 1-м і 2-м скланенні аснову назоўніка можна вызначыць ужо па *nom. sg.*, то ў 3-м скланенні аснова ў гэтым склоне вельмі часта змяняецца. Таму аснову трэба вызначаць па форме *gen. sg.*:

Nom. sg.	Gen. sg.	Аснова
<i>homo – чалавек</i>	<i>homīn-is</i>	<i>homīn-</i>
<i>lex – закон</i>	<i>leg-is</i>	<i>leg-</i>
<i>tempus – час</i>	<i>tempōr-is</i>	<i>tempōr-</i>

Такім чынам, важна ведаць форму *gen. sg.*, бо па ёй вызначаецца і тып скланення, і аснова назоўніка.

Паколькі гістарычная аснова ў 3-м скланенні заканчваецца або на зычны гук, або на галосны **ī**, то назоўнікі падзяляюцца на тры тыпы: зычны, галосны і змешаны, які з'яўляецца вынікам узаемаўплыву двух папярэдніх.

Табліца канчаткаў трох тыпаў назоўнікаў 3-га скланення

Склон	Singularis		Pluralis	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Nom.	розныя		-es	-a, -ia
Gen.	-is		-um, -ium	
Dat.	-i		-ibus	
Acc.	-em	= nom.	-es	= nom.
Abl.	-e, -i		-ibus	
Voc.	= nom.		= nom.	

З а ў в а г і.

1. Пры скланенні назоўнікі ніякага роду маюць асаблівасці, пазначаныя ў § 11.
2. Формы vocatīvus і ў singularis, і ў pluralis супадаюць з формамі nominatīvus.

§ 13. 3-е зычнае скланенне

Да гэтага тыпу адносяцца няроўнаскладовыя назоўнікі (у *gen.* больш складоў, чым у *nom.*), аснова якіх заканчваецца на адзін зычны гук (аснова вызначаецца па форме *gen. sg.*): homo, homīn-is *m* – чалавек; lex, leg-is *f* – закон; tempus, tempōr-is *n* – час; nomen, nomīn-is *n* – імя.

Гістарычная аснова заканчваецца на зычны гук.

Узор 3-га зычнага скланення

Склон	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	
	Singularis			
Nom.	homo	lex	tempus	nomen
Gen.	homīn-is	leg-is	tempōr-is	nomīn-is
Dat.	homīn-i	leg-i	tempōr-i	nomīn-i
Acc.	homīn-em	leg-em	tempus	nomen
Abl.	homīn-e	leg-e	tempōr-e	nomīn-e
Voc.	homo	lex	tempus	nomen
Pluralis				
Nom.	homīn-es	leg-es	tempōr-a	nomīn-a
Gen.	homīn-um	leg-um	tempōr-um	nomīn-um

Склон	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	
	Plurālis			
Dat.	homin- ibus	leg- ibus	tempor- ibus	nomin- ibus
Acc.	homīn- es	leg- es	tempōr- a	nomīn- a
Abl.	homin- ibus	leg- ibus	tempor- ibus	nomin- ibus
Voc.	homīn- es	leg- es	tempōr- a	nomīn- a

§ 14. 3-е змешанае скланенне

Да гэтага тыпу адносяцца назоўнікі:

1) няроўнаскладовыя, аснова якіх заканчваецца на групу зычных (аснова вызначаецца па форме *gen. sg.*): dens, dent-**is** *m* – зуб; pars, part-**is** *f* – частка; os, oss-**is** *n* – костка;

2) роўнаскладовыя (у *nom. i gen.* аднолькавая колькасць складоў), якія ў *nom. sg.* заканчваюцца на **-is**, **-es**: finis, fin-**is** *m* – канец; aedes, aed-**is** *f* – будынак.

Узор 3-га змешанага скланення

Склон	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>
	Singularis			
Nom.	dens	pars	os	finis
Gen.	dent- is	part- is	oss- is	fin- is
Dat.	dent- i	part- i	oss- i	fin- i
Acc.	dent- em	part- em	os	fin- em
Abl.	dent- e	part- e	oss- e	fin- e
Voc.	dens	pars	os	finis
Склон	Plurālis			
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>
Nom.	dent- es	part- es	oss- a	fin- es
Gen.	dent- ium	part- ium	oss- ium	fin- ium
Dat.	dent- ibus	part- ibus	oss- ibus	fin- ibus
Acc.	dent- es	part- es	oss- a	fin- es
Abl.	dent- ibus	part- ibus	oss- ibus	fin- ibus
Voc.	dent- es	part- es	oss- a	fin- es

Ад зычнага тыпу 3-га скланення змешаны тып адрозніваецца толькі канчаткам **-ium** у *gen. pl.*

§ 15. 3-е галоснае скланенне

Да гэтага тыпу адносяцца назоўнікі толькі някакага роду, якія ў *nom. sg.* заканчваюцца на **-e**, **-al**, **-ar**: *mare*, *mar-is* *n* – *мора*; *anīmal*, *animāl-is* *n* – *жывёла*; *exemplar*, *exemplār-is* *n* – *узор, прыклад*. Гістарычная аснова, якая заканчваецца на **ī**, істотна змяняецца ў *nom. sg.*

Узор 3-га галоснага скланення

Склон	Singulāris		
Nom.	<i>mare</i>	<i>anīmal</i>	<i>exemplar</i>
Gen.	<i>mar-is</i>	<i>animāl-is</i>	<i>exemplār-is</i>
Dat.	<i>mar-i</i>	<i>animāl-i</i>	<i>exemplār-i</i>
Acc.	<i>mare</i>	<i>anīmal</i>	<i>exemplar</i>
Abl.	<i>mar-i</i>	<i>animāl-i</i>	<i>exemplār-i</i>
Voc.	<i>mare</i>	<i>anīmal</i>	<i>exemplar</i>
Plurālis			
Nom.	<i>mar-ia</i>	<i>animal-ia</i>	<i>exemplar-ia</i>
Gen.	<i>mar-ium</i>	<i>animal-ium</i>	<i>exemplar-ium</i>
Dat.	<i>mar-ibus</i>	<i>animal-ibus</i>	<i>exemplar-ibus</i>
Acc.	<i>mar-ia</i>	<i>animal-ia</i>	<i>exemplar-ia</i>
Abl.	<i>mar-ibus</i>	<i>animal-ibus</i>	<i>exemplar-ibus</i>
Voc.	<i>mar-ia</i>	<i>animal-ia</i>	<i>exemplar-ia</i>

Ад зычнага тыпу 3-га скланення галосны тып адрозніваецца канчаткамі ў *abl. sg.* (**-i**), *nom.*, *acc.*, *voc. pl.* (**-ia**), *gen. pl.* (**-ium**), дзе галосны асновы **i** трапіў у граматычны канчатак.

§ 16. Асаблівасці 3-га скланення

1. Па 3-м зычным тыпе скланяюцца назоўнікі: *mater*, *tris f* – *маці*; *pater*, *tris m* – *бацька*; *frater*, *tris m* – *брат*; *juvēnis*, *is m* – *юнак*; *parens*, *entis m, f* – *бацька, маці*; *canis*, *is m* – *сабака*.

2. Назоўнікі *sitis*, *is f* – *смага*; *puppis*, *is f* – *карма*; *turris*, *is f* – *вежа*; *febris*, *is f* – *гарачка, ліхаманка*; *vis f* – *сіла, моц*; *secūris*, *is f* – *сякера*, а таксама назвы рэк і гарадоў на **-is** (напрыклад, *Tibēris*, *is m* – *Тыбр* (рака); *Neapōlis*, *is f* – *Неапаль* (горад)) маюць у *acc. sg.* канчатак **-im**, у *abl. sg.* канчатак **-i**.

3. Назоўнікі *navis*, *is f* – *карабель*; *classis*, *is f* – *флот* могуць мець у *acc. sg.* канчатак **-im**, у *abl. sg.* канчатак **-i**; назоўнік *ignis*, *is m* – *агонь* можа мець у *abl. sg.* канчатак **-i**.

4. Скланенне назоўніка *vis, f* – *сіла, моц*:

Склон	Singulāris	Plurālis
Nom.	vis	vires
Gen.	–	virium
Dat.	–	virībus
Acc.	vim	vires
Abl.	vi	virībus

5. Скланенне назоўніка *bos, bovis m, f* – *бык, карова*:

Склон	Singulāris	Plurālis
Nom.	bos	boves
Gen.	bovis	boum
Dat.	bovi	bobus, bubus
Acc.	bovem	boves
Abl.	bove	bobus, bubus

6. Скланенне назоўніка *vas, vasis n* – *пасудзіна, сасуд*:

Склон	Singulāris	Plurālis
Nom.	vas	vasa
Gen.	vasis	vasōrum
Dat.	vasi	vasis
Acc.	vas	vasa
Abl.	vase	vasis

7. Скланенне назоўніка *Iuppiter, Jovis m* – *Юнімэр*:

Склон	Singulāris
Nom.	Iuppiter
Gen.	Jovis
Dat.	Jovi
Acc.	Jovem
Abl.	Jove

§ 17. Утварэнне *nominativus singulāris* у 3-м скланенні. Сігматычнае ўтварэнне

Nom. sg. у 3-м скланенні ўтвараецца па двух тыпах:

1) сігматычнае ўтварэнне (сігматычны намінатыў) – з дапамогай канчатка **-s**;

2) асігматычнае ўтварэнне (асігматычны намінатыў) – без канчатка **-s** (г. зн. з дапамогай нулявога канчатка).

Сігматычнае ўтварэнне *nominatīvus singularis*

З дапамогай канчатка **-s** утвараецца *nom. sg.* толькі ў назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду з асновай на зычныя **b, p, c, g, d, t, m**, а таксама на галосны **i**.

1. Асновы на **b, p, m** і галосны **i** у *nom. sg.* не змяняюцца:

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
pleb-	pleb-s	pleb-is	народ, натоўп
stirp-	stirp-s	stirp-is	пень; род, племя
hiem-	hiem-s	hiēm-is	зіма
fini-	fini-s	fin-is	рубеж, канец
avi-	avi-s	av-is	птушка

За ўвага. У назоўнікаў тыпу *finis* і *avis* гістарычная аснова заканчваецца на **-i**, але практычна асновай лічыцца частка слова, што выдзяляецца па *gen. sg.* пасля адкідання канчатка **-is**.

2. У *nom. sg.* змяняюцца асновы на **c, g** (**c + s, g + s > x**):

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
luc-	luc-s > lux	luc-is	святло
duc-	duc-s > dux	duc-is	правадыр
pac-	pac-s > pax	pac-is	мір
reg-	reg-s > rex	reg-is	цар
leg-	leg-s > lex	leg-is	закон
radic-	radic-s > radix	radīc-is	корань
judec-	judec-s > judex	judīc-is	суддзя

3. У *nom. sg.* **d** і **t** перад **s** цалкам асімілююцца, пасля чаго спалучэнне **ss** спрашчаецца, у выніку чаго застаецца адно **s**:

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
ped-	ped-s > pes	ped-is	нага
milet-	milet-s > miles	milīt-is	воін
civitat-	civitat-s > civitas	civitāt-is	дзяржава
palud-	palud-s > palus	palūd-is	балота
salut-	salut-s > salus	salūt-is	дабро

За ўвага. Па фанетычным законе **ě** у пасярэднім адкрытым складзе пераходзіць у **ī** (гл. § 7).

§ 18. Асігматычнае ўтварэнне *nominatīvus singulāris*

Без канчатка **-s** (г. зн. з нулявым канчаткам) *nom. sg.* утвараюць назоўнікі мужчынскага і жаночага роду з асновамі на **l, r, n, s** і ўсе назоўнікі ніякага роду.

Назоўнікі мужчынскага і жаночага роду

1. Калі аснова заканчваецца на **l, r**, *nom. sg.* супадае з асновай:

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
consul-	consul	consul-is	консул
sol-	sol	sol-is	сонца
victor-	victor	victor-is	пераможца
uxor-	uxor	uxor-is	жонка
pater-	pater	patr-is	бацька
mater-	mater	matr-is	маці

Заўвага. У назоўнікаў з асновай на **ter-** ва ўскосных склонах **e** выпадае: *patr-, matr-*.

2. Калі аснова заканчваецца на **n (-on-, -in-)**, у *nom. sg.* **n** выпадае, **o** захоўваецца, **i** пераходзіць у **o**:

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
sermon-	sermo	sermōn-is	размова
nation-	natio	natiōn-is	народ
homīn-	homo	homīn-is	чалавек
vigrīn-	vigro	vigrīn-is	дзяўчына
ordīn-	ordo	ordīn-is	парадак

Заўвага. Склад **-on-** асновы ва ўскосных склонах пераходзіць у **-in-** у назоўнікаў, якія заканчваюцца ў *nom. sg.* на **-do** і **-go**, і ў назоўніка *homo*.

3. Аснова на **s** звычайна ў *nom. sg.* захоўваецца ў чыстым выглядзе, але ва ўскосных склонах **s > r** па законе ратацызму (гл. § 7); часам **s > r** і ў *nom. sg.* пад уплывам ускосных склонаў:

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
mos-	mos	mor-is	звычай
flos-	flos	flor-is	кветка
ceres-	Ceres	Cerēr-is	Цэрэра
cinis-	cinis	cinēr-is	попел

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
honos-	honor	honōr-is	гонар
mulies-	mulier	muliēr-is	жанчына

За ўвага. Галосны **ī** перад **r** пераходзіць у **ě** (гл. § 7).

Назоўнікі ніякага роду

1. Калі аснова заканчваецца на **n** (**-men**), форма *nom. sg.* супадае з асновай, але ва ўскосных склонах **ě** > **ī** у пасярэднім адкрытым складзе (гл. § 7):

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
nomen-	nomen	nomīn-is	імя
culmen-	culmen	culmīn-is	вяршыня

2. Калі аснова заканчваецца на **s** (**-os**, **-es**), форма *nom. sg.* супадае з асновай, але ў апошнім закрытым складзе па фанетычным законе **ō**, **ě** пераходзяць у **ū** (гл. § 7):

Аснова	Nom. sg.	Gen. sg.	Пераклад
corpōs-	corpus	corpōr-is	цела
genēs-	genus	genēr-is	род

За ўвага. Ва ўскосных склонах **s** > **r** па законе ратацызму (гл. § 7).

§ 19. 4-е скланенне назоўнікаў (Declinatio quarta substantivōrum)

Да 4-га скланення адносяцца назоўнікі мужчынскага і ніякага роду з гістарычнай асновай на **-ū**. У *nom. sg.* у назоўнікаў мужчынскага роду канчатак **-us**, ніякага роду – **-u**. У *gen. sg.* канчатак **-ūs**: fructus, ūs *m* – плод, плён; cornu, ūs *n* – рог.

Узор 4-га скланення

Склон	<i>m</i>	<i>n</i>
	Singularis	
Nom.	fruct- us	corn- u
Gen.	fruct- ūs	corn- ūs
Dat.	fruct- ui	corn- u
Acc.	fruct- um	corn- u

Склон	<i>m</i>	<i>n</i>
	Singulāris	
Abl.	fruct- u	corn- u
Voc.	fruct- us	corn- u
Plurālis		
Nom.	fruct- ūs	corn- ua
Gen.	fruct- uum	corn- uum
Dat.	fruct- ibus	corn- ibus
Acc.	fruct- ūs	corn- ua
Abl.	fruct- ibus	corn- ibus
Voc.	fruct- ūs	corn- ua

Заўвагі.

1. Да 4-га скланення адносяцца і некаторыя назоўнікі жаночага роду з канчаткам **-us**: domus, ūs *f* – *дом*; porticus, ūs *f* – *порцік, галерэя з калонамі*; Idus, uum *f* – *іды* (13-ы або 15-ы дзень месяца); manus, ūs *f* – *рука*.

2. Назоўнік domus, ūs *f* – *дом* утварае паралельныя формы па 2-м скланенні; гэтыя формы перакладаюцца наступным чынам: domo (*abl. sg.*) – *з дому*; domum (*acc. sg.*) – *дадому*; domi (*loc. sg.*) – *дома* (*locatīvus* – месны склон; адказвае на пытанне *дзе?*; гл. § 96, п. 3.1); domos (*acc. pl.*) – *па дамах*.

3. Аб асаблівасцях скланення назоўнікаў ніякага роду гл. § 11.

§ 20. 5-е скланенне назоўнікаў (Declinatio quinta substantivōrum)

Да 5-га скланення адносяцца назоўнікі жаночага роду з гістарычнай асновай на **-ē**. У *nom. sg.* канчатак **-es**, у *gen. sg.* **-ei**: res, rei *f* – *рэч, справа, прадмет, абставіны*.

Узор 5-га скланення

Склон	Singulāris	Plurālis
Nom.	r- es	r- es
Gen.	r- ei	r- ērum
Dat.	r- ei	r- ēbus
Acc.	r- em	r- es
Abl.	r- e	r- ēbus
Voc.	r- es	r- es

Заўвагі.

1. У *gen. i dat. sg.* галосны **е** працяглы, калі знаходзіцца пасля галоснага (facies – faciēi), і кароткі, калі знаходзіцца пасля зычнага (fides – fidēi).

2. Слова dies, ēi *m, f* у мужчынскім родзе мае значэнне *дзень*, у жаночым – *тэрмін*.

§ 21. Зводная табліца склонавых канчаткаў назойнікаў

Склон	1-е скл.	2-е скл.		3-е скл.		4-е скл.		5-е скл.
	<i>f (m)</i>	<i>m (f)</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m (f)</i>	<i>n</i>	<i>f (m)</i>
	Singularis							
Nom.	-a	-us, (-er)Ø ¹	-um	розныя		-us	-u	-es
Gen.	-ae	-i		-is		-ūs		-ēi/-ēi ⁷
Dat.	-ae	-o		-i		-ui	-u	-ēi/-ēi ⁷
Acc.	-am	-um		-em (-im ³) =nom.		-um	-u	-em
Abl.	-ā	-o		-e/-i ⁴		-u		-e
Voc.	-a	-e ² =nom.	-um	=nom.		-us	-u	-es
Plurālis								
Nom.	-ae	-i	-a	-es	-a/-ia ⁵	-ūs	-ua	-es
Gen.	-ārum	-ōrum		-um/-ium ⁶		-uum		-ērum
Dat.	-is	-is		-ībus		-ībus		-ībus
Acc.	-as	-os	-a	-es	-a/-ia ⁵	-ūs	-ua	-es
Abl.	-is	-is		-ībus		-ībus		-ībus
Voc.	-ae	-i	-a	-es	-a/-ia ⁵	-ūs	-ua	-es

Заўвагі.

1. Нулявы канчатак **(-Ø)** у *nom. sg.* маюць назойнікі 2-га скланення, якія ў гэтай форме заканчваюцца на **-er** (puer, ēri *m* – хлопчык; liber, bri *m* – кніга).

2. Канчатак **-e** у *voc. sg.* маюць назойнікі 2-га скланення, якія ў *nom. sg.* заканчваюцца на **-us**.

3а. Канчатак **-im** у *acc. sg.* маюць назойнікі 3-га скланення sitis, is *f* – смага; puppis, is *f* – карма; turris, is *f* – вежа; febris, is *f* – гарачка, ліхаманка; vis *f* – сіла, моц; secūris, is *f* – сякера, а таксама назвы рэк і гарадоў на **-is** (напрыклад, Tibēris, is *m* – Тыбр (рака); Neapōlis, is *f* – Неапаль (горад)).

3б. Такі самы канчатак часам маюць назойнікі navis, is *f* – карабель; classis, is *f* – флот.

4. Канчатак **-i** у *abl. sg.* маюць назойнікі 3-га скланення галоснага тыпу, а таксама пералічаныя ў п. 3а. Такі самы канчатак часам маюць назойнікі navis, is *f* – карабель; classis, is *f* – флот; ignis, is *m* – агонь.

5. Канчатак **-ia** у *nom. pl.* маюць назойнікі 3-га скланення галоснага тыпу.

6. Канчатак **-ium** у *gen. pl.* маюць назойнікі 3-га скланення галоснага і змешанага тыпаў.

7. Галосны **e** у *gen. i dat. sg.* назойнікаў 5-га скланення працяглы пасля галоснага і кароткі пасля зычнага (dies, diēi *m, f* – дзень, тэрмін; fides, fidēi *f* – вера).

8. *Acc. sg.* усіх пяці скланенняў у мужчынскім і жаночым родзе заканчваюцца на **-m**, *acc. pl.* – на **-s**.

9. Назойнікі ніякага роду маюць асаблівасці, пазначаныя ў § 11.

10. *Dat. i abl. pl.* ва ўсіх скланеннях заўсёды супадаюць.

§ 22. Прыметнік (Nomen adjectivum)

У лацінскай мове прыметнікі адносяцца да 1–3-га скланення і падзяляюцца на дзве групы:

- 1) прыметнікі 1-й групы (скланяюцца як назоўнікі 1-га і 2-га скланення);
- 3) прыметнікі 2-й групы (скланяюцца як назоўнікі 3-га скланення).

§ 23. Прыметнікі 1–2-га скланення (Adjectiva 1–2-ae declinatiōnis)

Гэта прыметнікі, якія ў *nom. sg.* заканчваюцца на **-us (-er)**, **-a**, **-um**:

<i>m</i>	-us, -er	2-е скл.	long- us	lib <u>er</u>	pulch <u>er</u>
<i>f</i>	-a	1-е скл.	long- a	lib <u>er</u> - a	pulchr- a
<i>n</i>	-um	2-е скл.	long- um	lib <u>er</u> - um	pulchr- um
Пераклад			доўгі, -ая, -ае	свабодны, -ая, -ае	прыгожы, -ая, -ае
Аснова			long-	lib <u>er</u> -	pulchr-
Слоўнікавая форма			longus, a, um	liber, ěra, ěrum	pulcher, chra, chrum

Слоўнікавая форма прыметніка – гэта форма мужчынскага роду і радавыя канчаткі жаночага і ніякага: longus, a, um (параўн. у бел. мове: *доўгі, -ая, -ае*). Калі ў мужчынскім родзе прыметнік заканчваецца на **-er**, то слоўнікавая форма ўключае акрамя канчаткаў частку асновы, каб паказаць, адносіцца **e** да асновы ці выпадае: liber, ěra, ěrum (*свабодны, -ая, -ае*); pulcher, chra, chrum (*прыгожы, -ая, -ае*).

Форма жаночага роду скланяецца як назоўнік 1-га скланення, мужчынскага і ніякага – як назоўнікі 2-га скланення (гл. § 9, 10).

Узор скланення

Склон	Singulāris			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	long- us	long- a	long- um	long- i	long- ae	long- a
Gen.	long- i	long- ae	long- i	long- ōrum	long- ārum	long- ōrum
Dat.	long- o	long- ae	long- o	long- is		
Acc.	long- um	long- am	= nom.	long- os	long- as	= nom.
Abl.	long- o	long- ā	long- o	long- is		
Voc.	long- e	= nom.	= nom.	= nom.		

Склон	Singulāris			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	pulch- er	pulchr- a	pulchr- um	pulchr- i	pulchr- ae	pulchr- a
Gen.	pulchr- i	pulchr- ae	pulchr- i	pulchr- ōrum	pulchr- ārum	pulchr- ōrum
Dat.	pulchr- o	pulchr- ae	pulchr- o	pulchr- is		
Acc.	pulchr- um	pulchr- am	= nom.	pulchr- os	pulchr- as	= nom.
Abl.	pulchr- o	pulchr- ā	pulchr- o	pulchr- is		
Voc.	= nom.			= nom.		

§ 24. Прыметнікі 3-га скланення (Adjectīva 3-ae declinatiōnis)

Па колькасці радавых канчаткаў у *nom. sg.* прыметнікі 3-га скланення адносяцца да трох тыпаў.

1-ы тып. **Прыметнікі трох канчаткаў.** У *nom. sg.* маюць асобныя формы для кожнага роду і заканчваюцца на **-er**, **-is**, **-e**:

<i>m</i>	-er	acer	celer
<i>f</i>	-is	acr-is	celēr-is
<i>n</i>	-e	acr-e	celēr-um
Пераклад		востры, -ая, -ae	хуткі, -ая, -ae
Аснова		acr-	celēr-
Слоўніковая форма		acer, cris, cre	celer, ēris, ēre

2-і тып. **Прыметнікі двух канчаткаў.** У *nom. sg.* маюць агульную форму для мужчынскага і жаночага роду і асобную для ніякага і заканчваюцца на **-is**, **-e**:

<i>m, f</i>	-is	brev-is	lev-is
<i>n</i>	-e	brev-e	lev-e
Пераклад		кароткі, -ая, -ae	лёгка, -ая, -ae
Аснова		brev-	lev-
Слоўніковая форма		brevis, e	levis, e

3-і тып. **Прыметнікі аднаго канчатка.** У *nom. sg.* маюць агульную форму для ўсіх родаў і заканчваюцца на **-s**, **-ns**, **-x**, **-r**:

Nom. sg. <i>m, f, n</i>	dives	sapiens	felix	par
Gen. sg.	divīt-is	sapient-is	felīc-is	par-is
Пераклад	багаты, -ая, -ae	мудры, -ая, -ae	шчаслівы, -ая, -ae	роўны, -ая, -ae
Аснова	divīt-	sapient-	felīc-	par-
Слоўнік. форма	dives, ītis	sapiens, entis	felix, īcis	par, paris

Аснова прыметнікаў вызначаецца па форме *gen. sg.* шляхам адкідвання канчатка **-is**.

Gen. sg. прыметнікаў трох і двух канчаткаў супадае з формай *nom. sg.* жаночага роду:

Склон	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom. sg.	celer	celēris	celēre
Gen. sg.	celēr-is		
Nom. sg.	brevis		breve
Gen. sg.	brev-is		

Gen. sg. прыметнікаў аднаго канчатка ўказваецца ў слоўнікавай форме.

Прыметнікі 3-га скланення змяняюцца па 3-м галосным скланенні (гл. § 15).

Узор скланення

Склон	Прыметнікі трох канчаткаў			Прыметнікі двух канчаткаў		Прыметнікі аднаго канчатка	
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Singularis							
Nom.	acer	acr- is	acr- e	brev- is	brev- e	felix	
Gen.	acr- is			brev- is		felīc- is	
Dat.	acr- i			brev- i		felīc- i	
Acc.	acr- em		acr- e	brev- em	brev- e	felīc- em	felix
Abl.	acr- i			brev- i		felīc- i	
Voc.	acer	acr- is	acr- e	brev- is	brev- e	felix	
Plurālis							
Nom.	acr- es		acr- ia	brev- es	brev- ia	felīc- es	felic- ia
Gen.	acr- ium			brev- ium		felic- ium	
Dat.	acr- ibus			brev- ibus		felic- ibus	
Acc.	acr- es		acr- ia	brev- es	brev- ia	felīc- es	felic- ia
Abl.	acr- ibus			brev- ibus		felic- ibus	
Voc.	acr- es		acr- ia	brev- es	brev- ia	felīc- es	felic- ia

З а ў в а г а. Прыметнікі pauper, ēris – *бедны*; dives, ītis – *багаты*; vetus, ēris – *стары*; particeps, cīpis – *які (што) удзельнічае*; princeps, cīpis – *першы* скланяюцца па 3-м зычным скланенні (*abl. sg. -e, nom. pl. n -a, gen. pl. -um*).

§ 25. Ступені параўнання прыметнікаў (Gradūs comparatiōnis adjectivōrum)

Як і ў беларускай мове, лацінскія прыметнікі маюць тры ступені параўнання:

- gradus positīvus – звычайная ступень;
- gradus comparatīvus – вышэйшая ступень;
- gradus superlatīvus – найвышэйшая ступень.

У слоўніку прыметнікі падаюцца ў звычайнай ступені параўнання.

§ 26. Вышэйшая ступень (Gradus comparatīvus)

Вышэйшая ступень параўнання прыметнікаў утвараецца ад асновы прыметніка ў звычайнай ступені з дапамогай суфікса **-ior** для мужчынскага і жаночага роду, **-ius** для ніякага роду. У *nom. sg.* канчатак нулявы; аснова вышэйшай ступені супадае з формай *nom. sg. m, f*:

Positīvus	Comparatīvus		
	Nom. sg.		Gen. sg.
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f, n</i>
long-us, a, um <i>доўгі</i>	long- ior <i>больш доўгі, даўжэйшы</i>	long- ius	long-iōr- is
brev-is, e <i>кароткі</i>	brev-ior <i>больш кароткі, карацейшы</i>	brev-ius	brev-iōr-is
felix, felic-is <i>шчаслівы</i>	felic-ior <i>больш шчаслівы, шчаслівейшы</i>	felic-ius	felic-iōr-is
sapiens, ent-is <i>мудры</i>	sapient-ior <i>больш мудры, мудрэйшы</i>	sapient-ius	sapient-iōr-is

Прыметнікі ў вышэйшай ступені параўнання скланяюцца па 3-м зычным скланенні (гл. § 13).

Узор скланення

Склон	Singulāris		Plurālis	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Nom.	longior	longius	longiōr- es	longiōr- a
Gen.	longiōr- is		longiōr- um	
Dat.	longiōr- i		longior- ibus	

Склон	Singulāris		Plurālis	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Acc.	longiōr- em	long- ius	longiōr- es	longiōr- a
Abl.	longiōr- e		longior- ibus	

Паказчыкам вышэйшай ступені параўнання прыметніка
з'яўляецца суфікс **-iōr-**

§ 27. Найвышэйшая ступень (Gradus superlativus)

Найвышэйшая ступень параўнання прыметнікаў утвараецца:

1) у большасці прыметнікаў – ад асновы прыметніка ў звычайнай ступені параўнання з дапамогай суфікса **-issīm-** і радавых канчаткаў **-us**, **-a**, **-um**:

Positivus	Superlativus		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
long-us, a, um <i>доўгі</i>	long- issīm-us <i>самы доўгі, найдаўжэйшы</i>	long- issīm-a	long- issīm-um
brev-is, e <i>кароткі</i>	brev- issīm-us <i>самы кароткі, найкарацейшы</i>	brev- issīm-a	brev- issīm-um
felix, felic-is <i>шчаслівы</i>	felic- issīm-us <i>самы шчаслівы, найшчаслівейшы</i>	felic- issīm-a	felic- issīm-um
sapiens, ent-is <i>мудры</i>	sapient- issīm-us <i>самы мудры, наймудрэйшы</i>	sapient- issīm-a	sapient- issīm-um

2) у прыметнікаў на **-er** – ад формы *nom. sg. m* прыметніка ў звычайнай ступені параўнання з дапамогай суфікса **-rīm-** і радавых канчаткаў **-us**, **-a**, **-um**:

Positivus	Superlativus		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
acer, cris, cre <i>востры</i>	acer- rīm-us <i>самы востры, найвастрэйшы</i>	acer- rīm-a	acer- rīm-um
liber, ěra, ěrum <i>свабодны</i>	liber- rīm-us <i>самы свабодны, найсвабоднейшы</i>	liber- rīm-a	liber- rīm-um

3) у шасці прыметнікаў 3-га скланення на **-ilis** – ад асновы прыметніка ў звычайнай ступені параўнання з дапамогай суфікса **-līm-** і радавых канчаткаў **-us**, **-a**, **-um**:

Positīvus	Superlatīvus		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
facīlis, e <i>лёгкі</i>	facil- līm-us <i>самы лёгкі, найлягчэйшы</i>	facil- līm-a	facil- līm-um
difficīlis, e <i>цяжкі</i>	dificil- līm-us <i>самы цяжкі, найцяжэйшы</i>	dificil- līm-a	dificil- līm-um
simīlis, e <i>падобны</i>	simil- līm-us <i>самы падобны</i>	simil- līm-a	simil- līm-um
dissimīlis, e <i>непадобны</i>	dissimil- līm-us <i>самы непадобны</i>	dissimil- līm-a	dissimil- līm-um
gracīlis, e <i>вытанчаны</i>	gracil- līm-us <i>самы вытанчаны</i>	gracil- līm-a	gracil- līm-um
humīlis, e <i>нізкі</i>	humil- līm-us <i>самы нізкі, найніжэйшы</i>	humil- līm-a	humil- līm-um

Прыметнікі ў найвышэйшай ступені параўнання змяняюцца як прыметнікі 1–2-га скланення (гл. § 23).

Паказчыкам найвышэйшай ступені параўнання прыметніка з’яўляюцца суфіксы **-issīm-**, **-rīm-**, **-līm-**

§ 28. Суплетыўныя (няправільныя) ступені параўнання

Пяць прыметнікаў утвараюць ступені параўнання ад розных асноў:

Positīvus	Пераклад	Comparatīvus		Superlatīvus
		<i>m, f</i>	<i>n</i>	
bonus, a, um	добры	melior	melius	optīmus, a, um
malus, a, um	дрэнны	pejor	pejus	pessīmus, a, um
magnus, a, um	вялікі	major	majus	maxīmus, a, um
parvus, a, um	маленькі	minor	minus	minīmus, a, um
multi, ae, a	многія	plures	plura	plurīmi, ae, a

Утварэнне граматычных форм ад розных асноў называецца суплетыўным утварэннем (параўн. у бел. мове: *добры – лепшы, дрэнны – горшы*).

§ 29. Апісальныя ступені параўнання

Прыметнікі 1–2-га скланення, якія ў звычайнай ступені параўнання перад канчаткам маюць галосны (**e, u, i**), утвараюць ступені параўнання

апісальна: вышэйшую ступень з дапамогай прыслоўя *magis* – *больш*, найвышэйшую – з дапамогай прыслоўя *maxime* – *найбольш*:

Positīvus	Пераклад	Comparatīvus	Superlatīvus
necessarius, a, um	неабходны	magis necessarius, a, um	maxime necessarius, a, um

§ 30. Прыслоўе (Adverbium)

У лацінскай мове, як і ў беларускай, адны прыслоўі з’яўляюцца вытворнымі, другія – невытворнымі, напрыклад: *ubi* – *дзе*, *semper* – *заўсёды* і г. д.

Вытворныя прыслоўі часцей за ўсё ўтвараюцца ад прыметнікаў:

1) 1–2-га скланення – ад асновы прыметніка з дапамогай суфікса **-e-**: *longus*, a, um – *доўгі* – *long-e* – *доўга*; *pulcher*, chra, chrum – *прыгожы* – *pulchr-e* – *прыгожа*;

2) 3-га скланення – ад асновы прыметніка з дапамогай суфікса **-iter-** або **-er-**, калі аснова заканчваецца на **-nt-**: *fortis*, e – *адважны* – *fort-iter* – *адважна*; *felix*, īcis – *шчаслівы* – *felic-iter* – *шчасліва*; *sapiens*, entis – *разумны* – *sapient-er* – *разумна*.

У якасці прыслоўяў ужываюцца таксама некаторыя склонавыя формы назоўнікаў і прыметнікаў: *partim* – *часткова*, *casu* – *выпадкова*, *multum* – *шмат*, *facile* – *лёгка* і інш.

Comparatīvus прыслоўяў супадае з формай вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў у ніякім родзе: *long-ius*, *fort-ius*, *sapient-ius*, *min-us*.

Superlatīvus прыслоўяў утвараецца ад асновы прыметніка ў найвышэйшай ступені параўнання з дапамогай суфікса **-e-**: *long-issim-e*, *pulcher-rim-e*, *facil-lim-e*, *minim-e*.

§ 31. Займеннік (Pronōmen)

Лацінскія займеннікі маюць пры скланенні шмат агульных рыс з назоўнікамі, а таксама толькі ім уласцівыя асаблівасці. У лацінскай мове вылучаюць наступныя разрады займеннікаў: асабовыя, зваротны, прыналежныя, указальныя, адносныя, пыталныя, няпэўныя (неазначальныя), адмоўныя.

§ 32. Асабовыя займеннікі (Pronomina personalia)

ego – я	nos – мы
tu – ты	vos – вы

Склон	Singularis		Pluralis			
Nom.	ego	tu	nos		vos	
Gen.	mei	tui	nostrum <i>з нас</i>	nostri <i>нас</i>	vestrum <i>з вас</i>	vestri <i>вас</i>
Dat.	mihi	tibi	nobis		vobis	
Acc.	me	te	nos		vos	
Abl.	me	te	nobis		vobis	

З а ў в а г і.

1. Склонавыя формы ўтвараюцца ад розных асноў (суплетывізм; параўн. у бел. мове: *я, мяне, мне*).

2. Асабовы займеннік 3-й асобы адсутнічае. У якасці яго ўжываецца ўказальны займеннік *is, ea, id* (гл. § 36), а таксама іншыя ўказальныя займеннікі.

3. Асабовыя займеннікі з прыназоўнікам *cum* – з пішущага разам; пры гэтым прыназоўнік ставіцца пасля займенніка: *tecum* – *са мной*, *nobiscum* – *з намі* і г. д. Тое самае датычыцца зваротнага займенніка.

§ 33. Зваротны займеннік (Pronomen reflexivum)

sui – сябе

Склон	Singularis i pluralis	Пераклад
Nom.	–	–
Gen.	sui	сябе
Dat.	sibi	сабе
Acc.	se	сябе
Abl.	se	сабой

З а ў в а г а. Зваротны займеннік у лацінскай мове адносіцца толькі да 3-й асобы.

§ 34. Прыналежажныя займеннікі (Pronomina possessiva)

meus, mea, meum – мой	vester, vestra, vestrum – ваш
tuus, tua, tuum – твой	noster, nostra, nostrum – наш
suus, sua, suum – свой	

Прыналежажныя займеннікі ўжываюцца ў адпаведнасці з асобай дзейніка, г. зн. у адносінах да 1-й асобы адзіночнага ліку ўжываецца толькі *meus*, а, *um* і г. д. Займеннік *suus*, а, *um* адносіцца толькі да 3-й асобы. Гэтыя займеннікі скланяюцца як прыметнікі 1–2-га скланення (гл. § 23). Займеннік *meus*, а, *um* у *voc. sg.* *m* мае форму *mi*.

§ 35. Указальныя займеннікі (Pronomina demonstrativa)

is, ea, id – той, ён	idem, eādem, idem – той самы, ён жа
hic, haec, hoc – гэты	ille, illa, illud – той
ipse, ipsa, ipsum – сам	iste, ista, istud – той

Займеннік *ille* указвае на аддалены прадмет, *hic* – на блізкі прадмет, *iste* – на прадмет, які адносіцца да 2-й асобы.

Гэтыя займеннікі скланяюцца як прыметнікі 1–2-га скланення (гл. § 23), за выключэннем двух склонаў: у *gen. sg.* яны маюць канчатак **-ius**, у *dat. sg.* – канчатак **-i** для ўсіх родаў.

§ 36. Скланенне займеннікаў *is, ea, id; idem, eādem, idem*

Склон	Singularis			Pluralis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	is	ea	id	ei (ii)	eae	ea
Gen.	ejus (eius)			eōrum	eārum	eōrum
Dat.	ei			eis (iis)		
Acc.	eum	eam	id	eos	eas	ea
Abl.	eo	eā	eo	eis (iis)		

З а ў в а г а. Аснова займенніка *is* – *e-/i-*, да якой і далучаюцца склонавыя канчаткі (параўн. у бел. мове: *яго, яму, ix, ім*).

Склон	Singularis			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	idem	eādem	idem	eīdem (idem)	eaedem	eādem
Gen.	ejusdem			eorundem	earundem	eorundem
Dat.	eīdem			eisdem (iisdem)		
Acc.	eundem	eandem	idem	eosdem	easdem	eādem
Abl.	eōdem	eādem	eōdem	eisdem (iisdem)		

За ўвага. Займеннік *idem* утварыўся ў выніку злучэння займенніка *is* з часціцай **-dem**, якая пры скланенні не змяняецца.

§ 37. Скланенне займеннікаў *ille, a, ud; iste, a, ud; ipse, a, um*

Склон	Singularis			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	ille	illa	illud	illi	illae	illa
Gen.	illīus			illōrum	illārum	illōrum
Dat.	illi			illis		
Acc.	illum	illam	illud	illos	illas	illa
Abl.	illo	illā	illo	illis		

За ўвага. Аналагічна скланяюцца займеннікі *iste, ista, istud* – *мой*; *ipse, ipsa, ipsum* – *сам* (але ў апошняга *nom., acc. sg. n* маюць форму *ipsum*):

Склон	Singularis			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	iste	ista	istud	isti	istae	ista
Gen.	istīus			istōrum	istārum	istōrum
Dat.	isti			istis		
Acc.	istum	istam	istud	istos	istas	ista
Abl.	isto	istā	isto	istis		

Склон	Singularis			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	ipse	ipsa	ipsum	ipsi	ipsae	ipsa
Gen.	ipsīus			ipsōrum	ipsārum	ipsōrum
Dat.	ipsi			ipsis		
Acc.	ipsum	ipsam	ipsum	ipsos	illas	illa
Abl.	ipso	ipsā	ipso	ipsis		

§ 38. Скланенне займенніка **hic, haec, hoc**

Склон	Singulāris			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	hic	haec	hoc	hi	hae	haec
Gen.	hujus			horum	harum	horum
Dat.	huic			his		
Acc.	hunc	hanc	hoc	hos	has	haec
Abl.	hoc	hac	hoc	his		

За ў в а г а. Канцавы элемент *c* ва ўскосных формах узыходзіць да ўказальнай часціцы **-ce > -c**.

§ 39. Адносны займеннік (**Pronōmen relatīvum**)

qui, quae, quod – які

Склон	Singulāris			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	qui	quae	quod	qui	quae	quae
Gen.	cujus			quorum	quarum	quorum
Dat.	cui			quibus		
Acc.	quem	quam	quod	quos	quas	quae
Abl.	quo	quā	quo	quibus		

§ 40. Пытальныя займеннікі (**Pronomīna interrogatīva**)

**quis? – хто? quid? – што?
qui? quae? quod? – які?**

Займеннік *quis? – хто? quid? – што?* у значэнні назоўніка ўжываецца толькі ў *singulāris*:

Склон	Singulāris	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Nom.	quis	quid
Gen.	cujus	
Dat.	cui	
Acc.	quem	quid
Abl.	quo	

Займеннік *qui? quae? quod?* – *які? якая? якое?* у значэнні прыметніка ўжываецца ў абодвух ліках:

Склон	Singulāris			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	qui	quae	quod	qui	quae	quae
Gen.	cujus			quorum	quarum	quorum
Dat.	cui			quibus		
Acc.	quem	quam	quod	quos	quas	quae
Abl.	quo	quā	quo	quibus		

§ 41. Няпэўныя (неазначальныя) займеннікі (*Pronomīna indefīnīta*)

У лік няпэўных займеннікаў, пераважна складаных, уваходзяць пыталныя займеннікі з далучанымі да іх часціцамі (**ali-**, **-dam**, **-que** і інш.); пры скланенні змяняецца толькі займеннікавая частка; часціца застаецца нязменнай.

Найбольш ужывальныя наступныя няпэўныя займеннікі:

alīquis, alīquid – *хто-небудзь, што-небудзь; хтосьці, штосьці; нехта, нешта*
alīqui, alīqua, alīquod – *нейкі, якісьці, якісь*
quidam, quiddam – *хтосьці, штосьці; нехта, нешта*
quidam, quaedam, quoddam – *нейкі, якісьці, якісь*
quisque, quidque і quique, quaeque, quodque – *кожны*
unusquisque, unaquaeque, unumquodque (*gen. uniuscujusque, dat. unicuique* і г. д.) – *кожны паасобку*
quilibet, quaelibet, quodlibet – *які хочаш, абы-які, усякі, любы, кожны*

У якасці ўзору прывядзём скланенне займенніка *alīquis, alīquid*:

Склон	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Nom.	aliquis	aliquid
Gen.	alicujus	
Dat.	alicui	
Acc.	aliquem	aliquid
Abl.	aliquo	

З а ў в а г а. Пасля злучнікаў *si* – *калі*, *nisi* – *калі не*, *ne* – *каб не* і інш. займеннік *aliquis*, *aliquid* страчвае часціцу **ali-**: *si quis* – *калі хто-небудзь*, *ne quid* – *каб што-небудзь* і г. д.

§ 42. Адмоўныя займеннікі (*Pronomina negatīva*)

nemo – *ніхто*
nihil (nil) – *нішто*

Адмоўныя займеннікі *nemo* – *ніхто* і *nihil (nil)* – *нішто* скланяюцца толькі ў *singulāris* (з частковым выкарыстаннем скланавых форм займеннікавага прыметніка *nullus* (гл. § 43) і слова *res* (гл. § 20)):

Nom.	nemo	nihil (nil)
Gen.	nemīnis, nullīus	nullīus rei
Dat.	nemīni	nulli rei
Acc.	nemīnem	nihil (nil)
Abl.	nemīne, nullo	nullā re, nihīlo

§ 43. Займеннікавыя прыметнікі (*Adjectīva pronominalia*)

У лацінскай мове ёсць група прыметнікаў, якія скланяюцца як указальныя займеннікі, г. зн. у *gen. sg.* яны маюць канчатак **-īus**, у *dat. sg.* **-ī**; у астатніх склонах яны маюць канчаткі прыметнікаў 1–2-га скланення (гл. § 23):

unus, a, um – *адзін*
solus, a, um – *адзін, адзіны*
totus, a, um – *увесь, цэлы*
alius, a, ud (*gen. alterīus, dat. alii*) – *іншы* (з многіх)

alter, ěra, ěrum – *іныы* (з двух)
uter, utra, utrum – *які* (з двух)
uterque, utrāque, utrumque – *і адзін і другі, абодва, абое*
neuter, neutra, neutrum – *ні адзін ні другі*
ullus, a, um – *які-небудзь*
nullus, a, um – *ніякі*

Узор скланення

Склон	Singulāris			Plurālis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	tot- us	tot- a	tot- um	tot- i	tot- ae	tot- a
Gen.	tot- iūs			tot- ōrum	tot- ārum	tot- ōrum
Dat.	tot- i			tot- is		
Acc.	tot- um	tot- am	tot- um	tot- os	tot- as	tot- a
Abl.	tot- o	tot- ā	tot- o	tot- is		

§ 44. Лічэбнік (Numerāle)

Латінскія лічэбнікі (numeralia) падзяляюцца на колькасныя (cardinalia), парадкавыя (ordinalia), раздзяляльныя (distributīva) і прыслоўныя (adverbia).

Зводная табліца лічэбнікаў

Лічбавая адзнака		Cardinalia	Ordinalia
арабская	рымская		
1	I	unus, a, um – <i>адзін</i>	primus, a, um – <i>першы</i>
2	II	duo, duae, duo – <i>два, дзве</i>	secundus, a, um alter, ěra, ěrum – <i>другі</i>
3	III	tres, tria	tertius, a, um
4	IV	quattuor	quartus
5	V	quinque	quintus
6	VI	sex	sextus
7	VII	septem	septīmus
8	VIII	octo	octāvus
9	IX	novem	nonus
10	X	decem	decīmus
11	XI	undĕcim	undecīmus
12	XII	duodĕcim	duodecīmus

Лічбавая адзнака		Cardinalia	Ordinalia
арабская	рымская		
13	XIII	tredĕcim	tertius decĭmus
14	XIV	quattuordĕcim	quartus decĭmus
15	XV	quindĕcim	quintus decĭmus
16	XVI	sedĕcim	sextus decĭmus
17	XVII	septendĕcim	septĭmus decĭmus
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesĭmus
19	XIX	undeviginti	undevicesĭmus
20	XX	viginti	vicesĭmus
21	XXI	unus et viginti або viginti unus i г. д.	primus et vicesĭmus або vicesĭmus primus i г. д.
28	XXVIII	duodetriginta	duodetricesĭmus
29	XXIX	undetriginta	undetricesĭmus
30	XXX	triginta	tricesĭmus
40	XL	quadraginta	quadragēsĭmus
50	L	quinguaginta	quingagesĭmus
60	LX	sexaginta	sexagesĭmus
70	LXX	septuaginta	septuagesĭmus
80	LXXX	octoginta	octogesĭmus
90	XC	nonaginta	nonagesĭmus
100	C	centum	centēsĭmus
200	CC	ducenti, ae, a	ducentēsĭmus
300	CCC	trecenti, ae, a	trecentēsĭmus
400	CD	quadringenti, ae, a	quadringentesĭmus
500	D	quingenti, ae, a	quingentesĭmus
600	DC	sescenti, ae, a	sescentēsĭmus
700	DCC	septingenti, ae, a	septingentesĭmus
800	DCCC	octingenti, ae, a	octingentesĭmus
900	CM	nongenti, ae, a	nongentesĭmus
1000	M	mille	millesĭmus
2000	MM	duo milia	bis millesĭmus

Distributīva	Adverbia
singŭli, ae, a – <i>па адным</i>	semel – <i>адзін раз, аднаразова</i>
bini, ae, a – <i>па два, па двое</i>	bis – <i>двойчы, два разы</i>
terni (trini), ae, a	ter
quaterni, ae, a	quater
quini, ae, a i г. д.	quinquies i г. д.

Усе лічэбнікі, якія могуць змяняцца па родах, ліках і склонах, дапа-
суюцца да назоўнікаў: duo consules – *два консулы*; duae legiones – *два*
легіёны; tres species – *тры віды*; tria genera – *тры роды*; tribus verbis –
у трох словах. Лічэбнік mille – *тысяча* не змяняецца і не ўплывае на
склон назоўніка: mille milites – *тысяча салдат* і г. д. Толькі слова milia –
тысячы (pl. ad mille) патрабуе пасля сябе genetivus: tria milia militum –
тры тысячы салдат, бо ўжываецца як назоўнік.

У складаных парадкавых лічэбнікаў скланяюцца ўсе элементы, а не
толькі апошні, як гэта прынята ў беларускай мове (параўн.: vicesimus
secundus – *дваццаць другі*). Напрыклад: anno millesimo nongentesimo
quingagesimo sexto – *у тысяча дзевяцьсот пяцьдзясят шостым годзе*.

Лічэбнікі другога дзясятка ўтвараюцца шляхам складання каранёў
адзінак са словам **-decim** (ад decem), напрыклад: XI (11) undecim; дзя-
сяткі ад 30 да 90 утвараюцца з дапамогай суфікса **-ginta**, напрыклад:
L (50) quinquaginta. C (100) centum не скланяецца; сотні ўтвараюцца
з дапамогай суфікса **-centi (-genti)** і змяняюцца па 1–2-м скланенні ў
множным ліку (гл. § 23), напрыклад: CC (200) ducenti, ae, a; D (500)
quingenti, ae, a. M (1000) mille у адзіночным ліку не скланяецца; тысячы ў
множным ліку змяняюцца як назоўнікі 3-га галоснага скланення (гл. § 15):
nom./acc. milia, gen. milium, dat./abl. milibus.

Рымскія лічбы важна ведаць, бо яны ўжываюцца для абазначэння час-
так дакументаў, дат і г. д. Напрыклад, год 1991 рымскімі лічбамі абаз-
начаецца наступным чынам: MCMLXXXI = MCMXCI, 2011 – MMXI.

§ 45. Скланенне колькасных лічэбнікаў

unus – адзін; duo – два; tres – тры

Склон	Singularis			Pluralis				
	m	f	n	m	f	n	m, f	n
Nom.	unus	una	unum	duo	duae	duo	tres	tria
Gen.	unius			duorum	duarum	duorum	trium	
Dat.	uni			duobus	duabus	duobus	tribus	
Acc.	unum	unam	unum	duos	duas	duo	tres	tria
Abl.	uno	unā	uno	duobus	duabus	duobus	tribus	

§ 46. Дзеяслоў (Verbum)

Лацінскі дзеяслоў мае наступныя граматычныя катэгорыі:

1. Час (*tempus*):
 - *praesens (praes.)* – цяперашні час;
 - *imperfectum (imperf.)* – прошлы час незакончанага трывання;
 - *perfectum (perf.)* – прошлы час закончанага трывання;
 - *plusquamperfectum (pqperf.)* – запрошлы час;
 - *futūrum I (fut. I)* – будучы час;
 - *futūrum II (fut. II)* – перадбудучы час.
2. Лад (*modus*):
 - *indicatīvus (ind.)* – абвесны лад;
 - *conjunctīvus (conj.)* – умоўны лад;
 - *imperatīvus (imperat.)* – загадны лад.
3. Стан (*genus*):
 - *actīvum (act.)* – незалежны стан;
 - *passīvum (pass.)* – залежны стан.
4. Лік (*numērus*):
 - *singulāris (sg.)* – адзіночны лік;
 - *plurālis (pl.)* – множны лік.
5. Асоба (*persōna*):
 - *prima (1-я)* – першая асоба;
 - *secunda (2-я)* – другая асоба;
 - *tertia (3-я)* – трэцяя асоба.
6. Спражэнне (*conjugatio*):
 - *prima (I)* – першае спражэнне;
 - *secunda (II)* – другое спражэнне;
 - *tertia (III)* – трэцяе спражэнне;
 - *quarta (IV)* – чацвёртае спражэнне.

Акрамя таго, усе дзеяслоўныя формы ў лацінскай мове падзяляюцца на дзве групы:

1) асабовыя (тыя формы, што спрагаюцца, г. зн. змяняюцца па асобах і ліках) – усе часавыя формы ў *indicatīvus*, *conjunctīvus* і *imperatīvus*;

2) неасабовыя (тыя формы, што не спрагаюцца): *infinitīvi* – інфінітывы; *participia* – дзеепрыметнікі; *gerundīvum* – герундыў; *gerundium* – герундый; *supīna* – супіны.

§ 47. Чатыры спражэнні дзеяслова

Лацінскі дзеяслоў мае чатыры спражэнні. Тып спражэння вызначаецца канцавым гукам асновы *inflectum* (гл. § 49):

Спражэнне	Канцавы гук	Прыклады асноў
I	ā	laudā-, monstrā-
II	ē	docē-, habē-
IIIa	зыхны, u	dic-, minu-
IIIб	ī	capī-, facī-
IV	ī	audī-, finī-

§ 48. Неазначальная форма цяперашняга часу незалежнага стану (Infinitīvus praesentis actīvi)

Infinitīvus praesentis actīvi утвараецца ад асновы infectum (гл. § 49) з дапамогай суфіксаў **-re-** (I, II, IV спр.), **-ēre-** (III спр.). Ад асноў, што прыведзены ў § 47, infinitīvus praesentis actīvi утвараецца наступным чынам:

Спражэнне	Infinitīvus praesentis actīvi
I	laudā- re – <i>хваляіць</i> ; monstrā- re – <i>паказваць</i>
II	docē- re – <i>навучаць</i> ; habē- re – <i>мець</i>
IIIa	dic- ēre – <i>казаць</i> ; minu- ēre – <i>памянішаць</i>
IIIб	cap- ēre – <i>браць</i> ; fac- ēre – <i>рабіць</i>
IV	audī- re – <i>слухаць</i> ; finī- re – <i>заканчваць</i>

За ўвага. У дзеясловаў IIIб спражэння перад суфіксам **-ēre-** канцавы галосны асновы **ī** выпадае.

Пра ўтварэнне астатніх форм інфінітыва гл. § 81.

§ 49. Асноўныя формы і асновы дзеяслова

Большасць лацінскіх дзеясловаў маюць чатыры асноўныя формы, якія падаюцца ў слоўніку:

Асноўная форма	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
1. Praesens indicatīvi actīvi, 1 sg.	laudo	doceo	scribo	audio
2. Perfectum indicatīvi actīvi, 1 sg.	laudāvi	docui	scripsi	audīvi
3. Supīnum	laudātum	doctum	scriptum	audītum
4. Infinitīvus praesentis actīvi	laudāre	docēre	scribēre	audīre

За ўвага. Замест чацвёртай асноўнай формы для правільных дзеясловаў у слоўніку звычайна пазначаецца нумар спражэння.

Па гэтых асноўных формах вызначаюцца тры дзеяслоўныя асновы:

1) аснова *infectum* вызначаецца па першай асноўнай форме; у I спражэнні канчатак **-o** замяняецца на **ā**, у астатніх спражэннях канчатак **-o** адкідваецца: *laudā-*, *docē-*, *scrib-*, *audī-*;

2) аснова *perfectum* вызначаецца па другой асноўнай форме шляхам адкідвання канчатка **-i**: *laudāv-*, *docu-*, *scrips-*, *audīv-*;

3) аснова *supīnum* вызначаецца па трэцяй асноўнай форме шляхам адкідвання канчатка **-um**: *laudāt-*, *doct-*, *script-*, *audīt-*.

Ад трох дзеяслоўных асноў утвараюцца ўсе формы лацінскага дзеяслова:

1) ад асновы *infectum*: *praesens*, *imperfectum*, *futūrum I* абодвух станаў і ўсіх ладоў, *infinitīvus praesentis actīvi* і *passīvi*, *participium praesentis actīvi*, *gerundium*, *gerundīvum*;

2) ад асновы *perfectum*: *perfectum*, *plusquamperfectum*, *futūrum II* незалежнага стану абвеснага і ўмоўнага ладу, *infinitīvus perfecti actīvi*;

3) ад асновы *supīnum*: *participium perfecti passīvi*, які разам з адпаведнымі формамі дапаможнага дзеяслова *sum*, *fui*, *esse* утварае *perfectum*, *plusquamperfectum*, *futūrum II* залежнага стану абвеснага і ўмоўнага ладу і *infinitīvus perfecti passīvi*; *participium futūri actīvi*, *infinitīvus futūri actīvi* et *passīvi*, *supīna*.

§ 50. Стандартныя і нестандартныя дзеясловы

Дзеясловы, у якіх аснова *perfectum* утвараецца з дапамогай суфікса **-v-**, а аснова *supīnum* з дапамогай суфікса **-t-**, што далучаюцца да нязменнай асновы *infectum*, называюцца *стандартнымі*. Астатнія дзеясловы называюцца *нестандартнымі*:

1-я асноўная форма	Аснова <i>infectum</i>	2-я асноўная форма	3-я асноўная форма	4-я асноўная форма
<i>laudo</i> (стандартны)	<i>laudā-</i>	<i>laudā-v-i</i>	<i>laudā-t-um</i>	<i>laudāre</i>
<i>deleo</i> (стандартны)	<i>delē-</i>	<i>delē-v-i</i>	<i>delē-t-um</i>	<i>delēre</i>
<i>audio</i> (стандартны)	<i>audī-</i>	<i>audī-v-i</i>	<i>audī-t-um</i>	<i>audīre</i>
<i>doceo</i> (нестандартны)	<i>docē-</i>	<i>docui</i>	<i>doctum</i>	<i>docēre</i>
<i>scribo</i> (нестандартны)	<i>scrib-</i>	<i>scripsi</i>	<i>scriptum</i>	<i>scribēre</i>

§ 51. Тры тыпы дзеяслоўных канчаткаў

Лацінскі дзеяслоў мае тры тыпы асабовых канчаткаў:

1. Асабовыя канчаткі асфivi (незалежнага стану):

Асоба	Singulāris	Plurālis
1-я	-o/-m	-mus
2-я	-s	-tis
3-я	-t	-nt

Заўвага. У 1-й асобе singulāris канчатак **-m** ужываецца пасля суфіксаў, якія заканчваюцца на галосны, канчатак **-o** – у астатніх выпадках. Напрыклад: doce-o (суфікс адсутнічае), docē-b-o, але docē-ba-m, doce-a-m.

2. Асабовыя канчаткі passīvi (залежнага стану):

Асоба	Singulāris	Plurālis
1-я	-or/-r	-mur
2-я	-ris	-mīni
3-я	-tur	-ntur

Заўвага і.

1. У 1-й асобе singulāris канчатак **-r** ужываецца пасля суфіксаў, якія заканчваюцца на галосны, канчатак **-or** – у астатніх выпадках. Напрыклад: doce-or (суфікс адсутнічае), docē-b-or, але docē-ba-r, doce-a-r.

2. У 2-й асобе singulāris сустракаецца канчатак **-re**.

3. Асабовыя канчаткі perfecti:

Асоба	Singulāris	Plurālis
1-я	-i	-īmus
2-я	-isti	-istis
3-я	-it	-ērunt

Заўвага. У 3-й асобе plurālis сустракаецца канчатак **-ēre**.

§ 52. Злучальныя галосныя

У дзеяслоўных формах, калі на стыку марфем (асновы і канчатка, суфікса і канчатка) аказваюцца два зычныя, паміж імі з'яўляецца злучальны галосны па наступным правіле:

-ī-	перад	m, s, t;
-u-	перад	n;
-ě-	перад	r

§ 53. Утварэнне часавых форм абвеснага ладу ад асновы *infectum*

Indicativus (абвесны лад), як і ў беларускай мове, указвае на тое, што дзеянне адбываецца, адбылося або адбудзецца ў рэчаіснасці.

Ад асновы *infectum* утвараюцца *praesens*, *imperfectum* і *futurum I* (*primum*) абодвух станаў.

§ 54. Цяперашні час абвеснага ладу незалежнага стану (*Praesens indicatīvi actīvi*)

Цяперашні час абвеснага ладу незалежнага стану ўтвараецца ад асновы *infectum* (гл. § 49) з дапамогай асабовых канчаткаў *actīvi* (гл. § 51). У дзеясловаў IIIа спражэння паміж асновай і канчаткам з'яўляецца злучальны галосны (гл. § 52).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова *laudā-*; *doceo* – *навучаць*, аснова *docē-*;
scribo – *пісаць*, аснова *scrib-*; *capio* – *браць*, аснова *capī-*;
audio – *слухаць*, аснова *audī-*:

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	IIIа спр.	IIIб спр.	IV спр.
Sg.	1-я	<i>laud-o</i> ¹	<i>doce-o</i>	<i>scrib-o</i>	<i>capī-o</i>	<i>audi-o</i>
	2-я	<i>lauda-s</i>	<i>doce-s</i>	<i>scrib-i-s</i>	<i>capī-s</i>	<i>audi-s</i>
	3-я	<i>lauda-t</i>	<i>doce-t</i>	<i>scrib-i-t</i>	<i>capī-t</i>	<i>audi-t</i>
Pl.	1-я	<i>laudā-mus</i>	<i>docē-mus</i>	<i>scrib-ī-mus</i>	<i>capī-mus</i>	<i>audī-mus</i>
	2-я	<i>laudā-tis</i>	<i>docē-tis</i>	<i>scrib-ī-tis</i>	<i>capī-tis</i>	<i>audī-tis</i>
	3-я	<i>lauda-nt</i>	<i>doce-nt</i>	<i>scrib-u-nt</i>	<i>capī-u-nt</i> ²	<i>audi-u-nt</i> ²

З а ў в а г і.

1. У дзеясловаў I спражэння ў 1-й асобе адзіночнага ліку канчатак **-o** паглынае канцавы галосны асновы **ā** (*laud-o* < *laudā-o*).

2. У дзеясловаў IIIб і IV спражэння ў 3-й асобе множнага ліку паміж асновай і канчаткам **-nt** з'яўляецца злучальны галосны **-u-**, па аналогіі з IIIа спражэннем (*capī-u-nt*, *audī-u-nt*).

§ 55. Цяперашні час абвеснага ладу залежнага стану (Praesens indicatīvi passīvi)

Цяперашні час абвеснага ладу залежнага стану ўтвараецца ад асновы *infectum* (гл. § 49) з дапамогай асабовых канчаткаў *passīvi* (гл. § 51). У дзеясловаў IIIа спражэння паміж асновай і канчаткам з'яўляецца злучальны галосны (гл. § 52).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова *laudā-*; *doceo* – *навучаць*, аснова *docē-*;
scribo – *пісаць*, аснова *scrib-*; *capio* – *браць*, аснова *capī-*;
audio – *слухаць*, аснова *audī-*:

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	IIIа спр.	IIIб спр.	IV спр.
Sg.	1-я	<i>laud-or</i> ¹	<i>doce-or</i>	<i>scrib-or</i>	<i>capi-or</i>	<i>audi-or</i>
	2-я	<i>laudā-ris</i>	<i>docē-ris</i>	<i>scrib-ē-ris</i>	<i>capē-ris</i> ³	<i>audī-ris</i>
	3-я	<i>laudā-tur</i>	<i>docē-tur</i>	<i>scrib-ī-tur</i>	<i>capī-tur</i>	<i>audī-tur</i>
Pl.	1-я	<i>laudā-mur</i>	<i>docē-mur</i>	<i>scrib-ī-mur</i>	<i>capī-mur</i>	<i>audī-mur</i>
	2-я	<i>lauda-mīni</i>	<i>doce-mīni</i>	<i>scrib-i-mīni</i>	<i>capi-mīni</i>	<i>audi-mīni</i>
	3-я	<i>lauda-ntur</i>	<i>doce-ntur</i>	<i>scrib-u-ntur</i>	<i>capi-u-ntur</i> ²	<i>audi-u-ntur</i> ²

Заўвагі.

1. У дзеясловаў I спражэння ў 1-й асобе адзіночнага ліку канчатак **-or** паглынае канцавы галосны асновы **ā** (*laud-or* < *laudā-or*).

2. У дзеясловаў IIIб і IV спражэння ў 3-й асобе множнага ліку паміж асновай і канчаткам **-ntur** з'яўляецца злучальны галосны **-u-**, па аналогіі з IIIа спражэннем (*capi-u-ntur*, *audi-u-ntur*).

3. У дзеясловаў IIIб спражэння ў 2-й асобе адзіночнага ліку канцавы галосны асновы **ī** перад канчаткам **-ris** пераходзіць у **ē** у адпаведнасці з фанетычным законам (гл. § 7) (*capē-ris* < *capī-ris*).

§ 56. Прошлы час незакончанага трывання абвеснага ладу незалежнага і залежнага стану (Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi)

Прошлы час незакончанага трывання абвеснага ладу незалежнага і залежнага стану адказвае на пытанні *што рабіў?* *што пачаў рабіць?* Утва-

раецца ад асновы *infectum* (гл. § 49) з дапамогай суфіксаў **-bā-** (I, II спр.), **-ēbā-** (III, IV спр.) і асабовых канчаткаў *actīvi* і *passīvi* (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хвалиць*, аснова *laudā-*; *doceo* – *навучаць*, аснова *docē-*;

scribo – *пісаць*, аснова *scrib-*; *audio* – *слухаць*, аснова *audī-*:

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Actīvum					
Sg.	1-я	<i>laudā-ba-m</i>	<i>docē-ba-m</i>	<i>scrib-ēba-m</i>	<i>audi-ēba-m</i>
	2-я	<i>laudā-ba-s</i>	<i>docē-ba-s</i>	<i>scrib-ēba-s</i>	<i>audi-ēba-s</i>
	3-я	<i>laudā-ba-t</i>	<i>docē-ba-t</i>	<i>scrib-ēba-t</i>	<i>audi-ēba-t</i>
Pl.	1-я	<i>lauda-bā-mus</i>	<i>doce-bā-mus</i>	<i>scrib-ebā-mus</i>	<i>audi-ebā-mus</i>
	2-я	<i>lauda-bā-tis</i>	<i>doce-bā-tis</i>	<i>scrib-ebā-tis</i>	<i>audi-ebā-tis</i>
	3-я	<i>laudā-ba-nt</i>	<i>docē-ba-nt</i>	<i>scrib-ēba-nt</i>	<i>audi-ēba-nt</i>
Passīvum					
Sg.	1-я	<i>laudā-ba-r</i>	<i>docē-ba-r</i>	<i>scrib-ēba-r</i>	<i>audi-ēba-r</i>
	2-я	<i>lauda-bā-ris</i>	<i>doce-bā-ris</i>	<i>scrib-ebā-ris</i>	<i>audi-ebā-ris</i>
	3-я	<i>lauda-bā-tur</i>	<i>doce-bā-tur</i>	<i>scrib-ebā-tur</i>	<i>audi-ebā-tur</i>
Pl.	1-я	<i>lauda-bā-mur</i>	<i>doce-bā-mur</i>	<i>scrib-ebā-mur</i>	<i>audi-ebā-mur</i>
	2-я	<i>lauda-ba-mīni</i>	<i>doce-ba-mīni</i>	<i>scrib-eba-mīni</i>	<i>audi-eba-mīni</i>
	3-я	<i>lauda-ba-ntur</i>	<i>doce-ba-ntur</i>	<i>scrib-eba-ntur</i>	<i>audi-eba-ntur</i>

§ 57. Будучы час абвеснага ладу незалежнага і залежнага стану (Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi et passīvi)

Будучы час абвеснага ладу незалежнага і залежнага стану адказвае на пытанні *што зраблю? што буду рабіць?* Утвараецца ад асновы *infectum* (гл. § 49): у дзеясловаў I, II спражэння з дапамогай суфікса **-b-**, злучальнага галоснага (гл. § 52) і асабовых канчаткаў *actīvi* і *passīvi* (гл. § 51); у дзеясловаў III, IV спражэння з дапамогай суфікса **-a-** (у 1-й асобе адзіночнага ліку), **-ē-** (у астатніх формах) і асабовых канчаткаў *actīvi* і *passīvi* (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudā-; doceo – *навучаць*, аснова docē-;
scribo – *пісаць*, аснова scrib-; audio – *слухаць*, аснова audi-

Лік	Асoba	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Actīvum					
Sg.	1-я	laudā- b-o	docē- b-o	scrib- a-m	audi- a-m
	2-я	laudā- b-i-s	docē- b-i-s	scrib- e-s	audi- e-s
	3-я	laudā- b-i-t	docē- b-i-t	scrib- e-t	audi- e-t
Pl.	1-я	lauda- b-i-mus	doce- b-i-mus	scrib- -e-mus	audi- -e-mus
	2-я	lauda- b-i-tis	doce- b-i-tis	scrib- -e-tis	audi- -e-tis
	3-я	laudā- b-u-nt	docē- b-u-nt	scrib- -e-nt	audi- -e-nt
Passīvum					
Sg.	1-я	laudā- b-or	docē- b-or	scrib- -a-r	audi- -a-r
	2-я	lauda- b-ē-ris	doce- b-ē-ris	scrib- -ē-ris	audi- -ē-ris
	3-я	lauda- b-i-tur	doce- b-i-tur	scrib- -ē-tur	audi- -ē-tur
Pl.	1-я	lauda- b-i-mur	doce- b-i-mur	scrib- -ē-mur	audi- -ē-mur
	2-я	lauda- b-i-mīni	doce- b-i-mīni	scrib- -e-mīni	audi- -e-mīni
	3-я	lauda- b-u-ntur	doce- b-u-ntur	scrib- -e-ntur	audi- -e-ntur

§ 58. Загадны лад (Imperatīvus)

1. У **imperatīvus praesentis actīvi** (загадным ладзе цяперашняга часу незалежнага стану) у 2-й асобе адзіночнага ліку дзеясловаў I, II, IV спражэння да асновы infectum далучаецца нулявы канчатак (г. зн. форма супадае з асновай infectum), у дзеясловаў IIIа спражэння – канчатак **-e**, у дзеясловаў IIIб спражэння канцавы галосны асновы infectum **ī** пераходзіць у **ē**.

У 2-й асобе множнага ліку дзеясловаў I, II, IIIб, IV спражэння да асновы infectum далучаецца канчатак **-te**, у дзеясловаў IIIа спражэння – злучальны галосны **-ī-** і канчатак **-te**:

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	2-я асoba singulāris	2-я асoba plurālis
I	laudo – <i>хваліць</i>	laudā-	lauda! – <i>хвали!</i>	laudā- te ! – <i>хваліце!</i>
II	doceo – <i>навучаць</i>	docē-	doce! – <i>навучай!</i>	docē- te ! – <i>навучайце!</i>

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	2-я асоба singularis	2-я асоба pluralis
IIIa	scribo – <i>пісаць</i>	scrib-	scrib-e! – <i>пішы!</i>	scrib-ī-te! – <i>пішыце!</i>
IIIб	capio – <i>браць</i>	capī-	cape! – <i>бяры!</i>	capī-te! – <i>бярыце!</i>
IV	audio – <i>слухаць</i>	audī-	audi! – <i>слухай!</i>	audī-te! – <i>слухайце!</i>
–	sum, esse – <i>быць</i>	es-	es! – <i>будзь!</i>	es-te! – <i>будзьце!</i>

Тры дзеясловы III спражэння (dico, ducō, facio) і дзеяслоў fero, ferre (гл. § 79, п. 4) утвараюць 2-ю асобу адзіночнага ліку без канцавага **-e**; 2-ю асобу множнага ліку яны ўтвараюць па правіле, за выключэннем fero:

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	2-я асоба singularis	2-я асоба pluralis
IIIa	dico – <i>казаць</i>	dic-	dic! – <i>кажы!</i>	dic-ī-te! – <i>кажыце!</i>
IIIa	duco – <i>весці</i>	duc-	duc! – <i>вядзі!</i>	duc-ī-te! – <i>вядзіце!</i>
IIIб	facio – <i>рабіць</i>	facī-	fac! – <i>рабі!</i>	fac-ī-te! – <i>рабіце!</i>
–	fero – <i>несці</i>	fer-	fer! – <i>нясі!</i>	fer-te! – <i>нясіце!</i>

2. У **imperatīvus praesentis passīvi** (загадным ладзе цяперашняга часу залежнага стану) у 2-й асобе адзіночнага ліку дзеясловаў I, II, IV спражэння да асновы infectum далучаецца канчатак **-re**, у дзеясловаў IIIa спражэння – злучальны галосны **-ē-** і канчатак **-re**, у дзеясловаў IIIб спражэння канцавы галосны асновы infectum **ī** перад канчаткам **-re** пераходзіць у **ē**.

У 2-й асобе множнага ліку дзеясловаў I, II, IIIб, IV спражэння да асновы infectum далучаецца канчатак **-mīni**, у дзеясловаў IIIa спражэння – злучальны галосны **-ī-** і канчатак **-mīni**:

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	2-я асоба singularis	2-я асоба pluralis
I	laudo – <i>хваліць</i>	laudā-	laudā-re!	lauda-mīni!
II	doceo – <i>навучаць</i>	docē-	docē-re!	doce-mīni!
IIIa	scribo – <i>пісаць</i>	scrib-	scrib-ē-re!	scrib-i-mīni!
IIIб	capio – <i>браць</i>	capī-	capē-re!	capī-mīni!
IV	audio – <i>слухаць</i>	audī-	audī-re!	audi-mīni!

3. У **imperatīvus futūri actīvi** (загадным ладзе будучага часу незалежнага стану) у 2-й і 3-й асобе адзіночнага ліку дзеясловаў I, II, IIIб, IV спражэння да асновы infectum далучаецца канчатак **-to**, у дзеясловаў IIIa спражэння – злучальны галосны **-ī-** і канчатак **-to**.

У 2-й асобе множнага ліку дзеясловаў I, II, IIIб, IV спражэння да асновы infectum далучаецца канчатак **-tōte**, у дзеясловаў IIIa спражэння – злучальны галосны **-i-** і канчатак **-tōte**.

У 3-й асобе множнага ліку дзеясловаў I, II спражэння да асновы *infectum* далучаецца канчатак **-nto**, у дзеясловаў III, IV спражэння – злучальны галосны **-u-** і канчатак **-nto**:

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	Асоба	Singulāris	Plurālis
I	laudo – <i>хваліць</i>	laudā-	2-я	laudā- to !	lauda- tōte !
			3-я		lauda- nto !
II	doceo – <i>навучаць</i>	docē-	2-я	docē- to !	doce- tōte !
			3-я		doce- nto !
IIIa	scribo – <i>пісаць</i>	scrib-	2-я	scrib- i-to !	scrib- i-tōte !
			3-я		scrib- u-nto !
IIIб	capio – <i>браць</i>	capī-	2-я	capī- to !	capi- tōte !
			3-я		capi- u-nto !
IV	audio – <i>слухаць</i>	audī-	2-я	audī- to !	audi- tōte !
			3-я		audi- u-nto !

4. У **imperatīvus futūri passīvi** (загадным ладзе будучага часу залежнага стану) у 2-й і 3-й асобе адзіночнага ліку дзеясловаў I, II, IIIб, IV спражэння да асновы *infectum* далучаецца канчатак **-tor** або **-mīno**, у дзеясловаў IIIa спражэння – злучальны галосны **-i-** і канчатак **-tor** або **-mīno**.

У 3-й асобе множнага ліку дзеясловаў I, II спражэння да асновы *infectum* далучаецца канчатак **-ntor**, у дзеясловаў III, IV спражэння – злучальны галосны **-u-** і канчатак **-ntor**:

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	Асоба	Singulāris	Plurālis
I	laudo – <i>хваліць</i>	laudā-	2-я	laudā- tor ! або	–
			3-я	lauda- mīno !	lauda- ntor !
II	doceo – <i>навучаць</i>	docē-	2-я	docē- tor ! або	–
			3-я	doce- mīno !	doce- ntor !
IIIa	scribo – <i>пісаць</i>	scrib-	2-я	scrib- i-tor ! або	–
			3-я	scrib- i-mīno !	scrib- u-ntor !
IIIб	capio – <i>браць</i>	capī-	2-я	capī- tor ! або	–
			3-я	capi- mīno !	capi- u-ntor !
IV	audio – <i>слухаць</i>	audī-	2-я	audī- tor ! або	–
			3-я	audi- mīno !	audi- u-ntor !

5. **Значэнне imperatīvus**. Загадны лад, які абазначае не толькі загад, але і настаўленне, просьбу і г. д., мае формы цяперашняга і будучага часу.

У адрозненне ад *imperatīvus praesentis*, які ўказвае на неадкладнае дзеянне, *imperatīvus futūri* указвае на дзеянне, пажаданае ў далейшым. Таму ён часцей за ўсё ўжываецца ў законах, дамовах, тэстаментах, а так-

сама ў настаўленнях, просьбах. Часта яму папярэднічае адзін з будучых часоў абвеснага ладу. Напрыклад: Cum littēras meas acceperis, venīto. – *Калі атрымаеш мой ліст, прыходзь.*

Некаторыя дзеясловы ўтвараюць толькі imperatīvus futūri: scio, 4 – *ведаць* – scito – *ведай*, scitōte – *ведайце*; memīni, meminisse – *памятаць* – memento – *памятай*, mementōte – *памятайце*.

6. Выказванне забароны. Адмоўная форма загаднага ладу, г. зн. забарона, выказваецца спалучэннем загаднага ладу дзеяслова nolo, nolle – *не жадаць* (**noli** у адзіночным ліку, **nolite** у множным ліку; гл. § 79, п. 2) з формай *inf. praes. act.* (гл. § 48): noli laudāre – *не хвалі*, nolite laudāre – *не хваліце*; noli tangere – *не кранай*, nolite tangere – *не кранайце*.

§ 59. Утварэнне часавых форм абвеснага ладу ад асновы perfectum

Ад асновы perfectum (гл. § 49) утвараюцца perfectum, plusquamperfectum, futūrum II незалежнага стану.

§ 60. Прошлы час закончанага трывання абвеснага ладу незалежнага стану (Perfectum indicatīvi actīvi)

Прошлы час закончанага трывання абвеснага ладу незалежнага стану адказвае на пытанне *што зрабіў?* Утвараецца ад асновы perfectum (гл. § 49) з дапамогай асабовых канчаткаў perfecti (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāv-; doceo – *навучаць*, аснова docu-; scribo – *пісаць*, аснова scrips-; audio – *слухаць*, аснова audīv-;

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Sg.	1-я	laudāv- i	docu- i	scrips- i	audīv- i
	2-я	laudav- isti	docu- isti	scrips- isti	audiv- isti
	3-я	laudāv- it	docu- it	scrips- it	audīv- it
Pl.	1-я	laudav- imus	docu- imus	scrips- imus	audiv- imus
	2-я	laudav- istis	docu- istis	scrips- istis	audiv- istis
	3-я	laudav- erunt	docu- erunt	scrips- erunt	audiv- erunt

§ 61. Запрошлы час абвеснага ладу незалежнага стану (Plusquamperfectum indicatīvi actīvi)

Запрошлы (даўномінулы, перадмінулы) час абвеснага ладу незалежнага стану абазначае дзеянне: 1) якое адбылося раней іншага дзеяння ў мінулым; 2) якое адбылося даўно. Утвараецца ад асновы perfectum (гл. § 49) з дапамогай суфікса **-ĕrā-** і асабовых канчаткаў actīvi (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāv-; doceo – *навучаць*, аснова docu-;
scribo – *пісаць*, аснова scrips-; audio – *слухаць*, аснова audīv-

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Sg.	1-я	laudav- ĕra-m	docu- ĕra-m	srips- ĕra-m	audiv- ĕra-m
	2-я	laudav- ĕra-s	docu- ĕra-s	srips- ĕra-s	audiv- ĕra-s
	3-я	laudav- ĕra-t	docu- ĕra-t	srips- ĕra-t	audiv- ĕra-t
Pl.	1-я	laudav- erā-mus	docu- erā-mus	srips- erā-mus	audiv- erā-mus
	2-я	laudav- erā-tis	docu- erā-tis	srips- erā-tis	audiv- erā-tis
	3-я	laudav- ĕra-nt	docu- ĕra-nt	srips- ĕra-nt	audiv- ĕra-nt

§ 62. Перадбудучы час абвеснага ладу незалежнага стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi)

Перадбудучы час абвеснага ладу незалежнага стану абазначае дзеянне, якое адбудзецца раней іншага дзеяння ў будучым. Утвараецца ад асновы perfectum (гл. § 49) з дапамогай суфікса **-ĕr-** (1 sg.) **/-ĕrī-** (астатнія формы) і асабовых канчаткаў actīvi (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāv-; doceo – *навучаць*, аснова docu-;
scribo – *пісаць*, аснова scrips-; audio – *слухаць*, аснова audīv-

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Sg.	1-я	laudav- ĕr-o	docu- ĕr-o	srips- ĕr-o	audiv- ĕr-o
	2-я	laudav- ĕri-s	docu- ĕri-s	srips- ĕri-s	audiv- ĕri-s
	3-я	laudav- ĕri-t	docu- ĕri-t	srips- ĕri-t	audiv- ĕri-t

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Pl.	1-я	laudav-erī-mus	docu-erī-mus	scrips-erī-mus	audiv-erī-mus
	2-я	laudav-erī-tis	docu-erī-tis	scrips-erī-tis	audiv-erī-tis
	3-я	laudav-ēri-nt	docu-ēri-nt	scrips-ēri-nt	audiv-ēri-nt

§ 63. Утварэнне часавых форм абвеснага ладу ад асновы supīnum

Ад асновы supīnum утвараецца participium perfecti passīvi (гл. § 68), які ў спалучэнні з дапаможным дзеясловам sum, fui, – , esse (гл. § 79, п. 1) у адпаведных формах утварае perfectum, plusquamperfectum і futurum II залежнага стану. Гэтыя формы аналітычныя, г. зн. складаюцца з двух слоў.

§ 64. Прошлы час закончанага трывання абвеснага ладу залежнага стану (Perfectum indicatīvi passīvi)

Прошлы час закончанага трывання абвеснага ладу залежнага стану ўтвараецца з дапамогай participium perfecti passīvi (гл. § 68) і дзеяслова sum, fui, – , esse у praesens indicatīvi (гл. § 79, п. 1).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāt-; doceo – *навучаць*, аснова doct-;
scribo – *пісаць*, аснова script-; audio – *слухаць*, аснова audīt-:

Лік	Асоба	I спр.	II спр.
Sg.	1-я	laudātus, a, um sum	doctus, a, um sum
	2-я	laudātus, a, um es	doctus, a, um es
	3-я	laudātus, a, um est	doctus, a, um est
Pl.	1-я	laudāti, ae, a sumus	docti, ae, a sumus
	2-я	laudāti, ae, a estis	docti, ae, a estis
	3-я	laudāti, ae, a sunt	docti, ae, a sunt
		III спр.	IV спр.
Sg.	1-я	scriptus, a, um sum	audītus, a, um sum
	2-я	scriptus, a, um es	audītus, a, um es
	3-я	scriptus, a, um est	audītus, a, um est

Лік	Асоба	III спр.		IV спр.	
Pl.	1-я	scripti, ae, a	sumus	audīti, ae, a	sumus
	2-я	scripti, ae, a	estis	audīti, ae, a	estis
	3-я	scripti, ae, a	sunt	audīti, ae, a	sunt

§ 65. Запрошлы час абвеснага ладу залежнага стану (Plusquamperfectum indicatīvi passīvi)

Запрошлы (даўномінулы, перадмінулы) час абвеснага ладу залежнага стану ўтвараецца з дапамогай participium perfecti passīvi (гл. § 68) і дзеяслова sum, fui, – , esse у imperfectum indicatīvi (гл. § 79, п. 1).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāt-; doceo – *навучаць*, аснова doct-;
scribo – *пісаць*, аснова script-; audio – *слухаць*, аснова audīt-:

Лік	Асоба	I спр.		II спр.	
Sg.	1-я	laudātus, a, um	eram	doctus, a, um	eram
	2-я	laudātus, a, um	eras	doctus, a, um	eras
	3-я	laudātus, a, um	erat	doctus, a, um	erat
Pl.	1-я	laudāti, ae, a	erāmus	docti, ae, a	erāmus
	2-я	laudāti, ae, a	erātis	docti, ae, a	erātis
	3-я	laudāti, ae, a	erant	docti, ae, a	erant
		III спр.		IV спр.	
Sg.	1-я	scriptus, a, um	eram	audītus, a, um	eram
	2-я	scriptus, a, um	eras	audītus, a, um	eras
	3-я	scriptus, a, um	erat	audītus, a, um	erat
Pl.	1-я	scripti, ae, a	erāmus	audīti, ae, a	erāmus
	2-я	scripti, ae, a	erātis	audīti, ae, a	erātis
	3-я	scripti, ae, a	erant	audīti, ae, a	erant

§ 66. Перадбудучы час абвеснага ладу залежнага стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi)

Перадбудучы час абвеснага ладу залежнага стану ўтвараецца з дапамогай participium perfecti passīvi (гл. § 68) і дзеяслова sum, fui, —, esse у futūrum I indicatīvi (гл. § 79, п. 1).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāt-; doceo – *навучаць*, аснова doct-;
scribo – *пісаць*, аснова script-; audio – *слухаць*, аснова audīt-:

Лік	Асоба	I спр.	II спр.
Sg.	1-я	laudātus, a, um ero	doctus, a, um ero
	2-я	laudātus, a, um eris	doctus, a, um eris
	3-я	laudātus, a, um erit	doctus, a, um erit
Pl.	1-я	laudāti, ae, a erīmus	docti, ae, a erīmus
	2-я	laudāti, ae, a erītis	docti, ae, a erītis
	3-я	laudāti, ae, a erunt	docti, ae, a erunt
		III спр.	IV спр.
Sg.	1-я	scriptus, a, um ero	audītus, a, um ero
	2-я	scriptus, a, um eris	audītus, a, um eris
	3-я	scriptus, a, um erit	audītus, a, um erit
Pl.	1-я	scripti, ae, a erīmus	audīti, ae, a erīmus
	2-я	scripti, ae, a erītis	audīti, ae, a erītis
	3-я	scripti, ae, a erunt	audīti, ae, a erunt

§ 67. Дзеепрыметнік (Participium). Дзеепрыметнік цяперашняга часу незалежнага стану (Participium praesentis actīvi)

У лацінскай мове тры тыпы дзеепрыметнікаў: participium praesentis actīvi, participium perfecti passīvi, participium futūri actīvi.

Дзеепрыметнік цяперашняга часу незалежнага стану ўсіх родаў утвараецца ад асновы infectum (гл. § 49) з дапамогай суфікса **-nt-** (I, II спр.),

-ent- (III, IV спр.) і канчатка **-s** у *nom. sg.* Пры гэтым зычны **t** перад **s** асімілюецца ў **s** (**ts** > **ss**), пасля адбываецца сцяжэнне гуку (**ss** > **s**). Таму практычна да асновы *infectum* далучаецца **-ns** (I, II спр.), **-ens** (III, IV спр.):

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	Рсп. praes. act.		Пераклад
			Nom. sg.	Gen. sg.	
I	laudo – хваліць	laudā-	lauda- ns	lauda- nt-is	які (што) хваліць
II	doceo – навучаць	docē-	doce- ns	doce- nt-is	які (што) навучае
III	scribo – пісаць	scrib-	scrib- ens	scrib- ent-is	які (што) піша
IV	audio – слухаць	audī-	audi- ens	audi- ent-is	які (што) слухае

Participium praesentis actīvi скланяецца як прыметнік 3-га скланення аднаго канчатка (гл. § 24).

Узор скланення

Склон	Singulāris		Plurālis	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Nom.	laudans		laudant- es	laudant- ia
Gen.	laudant- is		laudant- ium	
Dat.	laudant- i		laudant- ibus	
Acc.	laudant- em	laudans	laudant- es	laudant- ia
Abl.	laudant- i (-e)		laudant- ibus	
Voc.	laudans		laudant- es	laudant- ia

За ўвага. Дзеепрыметнікі маюць у *abl. sg.* канчатак **-e**, калі ўжываюцца ў прэдыкатыўным значэнні, і канчатак **-i**, калі ўжываюцца ў функцыі прыметніка і з'яўляюцца дапасаваным азначэннем.

Характэрнай адзнакай *participium praesentis actīvi* з'яўляецца суфікс **-nt/-ent-**

§ 68. Дзеепрыметнік прошлага часу залежнага стану (*Participium perfecti passīvi*)

Дзеепрыметнік прошлага часу залежнага стану ўтвараецца ад асновы *supīnum* (гл. § 49) з дапамогай радавых канчаткаў 1–2-га скланення **-us**, **-a**, **-um**:

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	Рсп. perf. pass.	Пераклад
I	laudo – <i>хваліць</i>	laudāt-	laudāt- us, a, um	пахвалены
II	doceo – <i>навучаць</i>	doct-	doct- us, a, um	навучаны
III	scribo – <i>пісаць</i>	script-	script- us, a, um	напісаны
IV	audio – <i>слухаць</i>	audīt-	audīt- us, a, um	пачуты

Participium perfecti passīvi скланяецца як прыметнік 1–2-га скланення (гл. § 23): жаночы род па 1-м скланенні, мужчынскі і ніякі – па 2-м скланенні.

Узор скланення

Склон	Singulāris		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	laudāt- us	laudāt- a	laudāt- um
Gen.	laudāt- i	laudāt- ae	laudāt- i
Dat.	laudāt- o	laudāt- ae	laudāt- o
Acc.	laudāt- um	laudāt- am	laudāt- um
Abl.	laudāt- o	laudāt- ā	laudāt- o
Voc.	laudāt- e	laudāt- a	laudāt- um
Plurālis			
Nom.	laudāt- i	laudāt- ae	laudāt- a
Gen.	laudāt- ōrum	laudāt- ārum	laudāt- ōrum
Dat.	laudāt- is		
Acc.	laudāt- os	laudāt- as	laudāt- a
Abl.	laudāt- is		
Voc.	laudāt- i	laudāt- ae	laudāt- a

Характэрнай адзнакай participium perfecti passīvi з’яўляецца суфікс **-t-**, радзей **-s-**, **-x-**

§ 69. Дзеепрыметнік будучага часу незалежнага стану (Participium futūri actīvi)

Дзеепрыметнік будучага часу незалежнага стану ўтвараецца ад асновы supīnum (гл. § 49) з дапамогай суфікса **-ūr-** і радавых канчаткаў 1–2-га скланення **-us**, **-a**, **-um**. Гэты дзеепрыметнік азначае намер, які адносіцца да будучыні, і перакладаецца апісальна:

Спражэнне	Дзеяслоў	Аснова	Рсп. fut. act.	Пераклад
I	laudo – <i>хваліць</i>	laudāt-	laudat- ūr-us, a, um	які мае намер (па)хваліць
II	doceo – <i>навучаць</i>	doct-	doct- ūr-us, a, um	які мае намер (на)вучыць
III	scribo – <i>пісаць</i>	script-	script- ūr-us, a, um	які мае намер (на)пісаць
IV	audio – <i>слухаць</i>	audīt-	audit- ūr-us, a, um	які мае намер (па)чуць

Participium futūri actīvi скланяецца як прыметнік 1–2-га скланення (гл. § 23): жаночы род па 1-м скланенні, мужчынскі і ніякі – па 2-м скланенні, г. зн. як participium perfecti passīvi (гл. § 68).

Характэрнай адзнакай participium futūri actīvi з’яўляецца суфікс **-ūr-**

§ 70. Умоўны лад (Conjunctīvus)

Conjunctīvus у адрозненне ад indicatīvus перадае дзеянне не рэальнае, а магчымае або пажаданае.

Conjunctīvus у лацінскай мове ўтвараецца ў чатырох часах: praesens, imperfectum, perfectum і plusquamperfectum абодвух ладоў. Гэтыя формы ўтвараюцца ад тых самых асноў, што і формы indicatīvus (гл. § 49), з дапамогай асабовых канчаткаў actīvi і passīvi (гл. § 51).

§ 71. Цяперашні час умоўнага ладу незалежнага і залежнага стану (Praesens conjunctīvi actīvi et passīvi)

Цяперашні час умоўнага ладу незалежнага і залежнага стану ўтвараецца ад асновы infectum (гл. § 49) з дапамогай суфіксаў **-ē-** (I спр.), **-ā-** (II, III, IV спр.) і асабовых канчаткаў actīvi і passīvi (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudā-; doceo – *навучаць*, аснова doce-;
scribo – *пісаць*, аснова scrib-; audio – *слухаць*, аснова audī-

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Actīvum					
Sg.	1-я	laude- m	doce- a-m	scrib- a-m	audi- a-m
	2-я	laude- s	doce- a-s	scrib- a-s	audi- a-s
	3-я	laude- t	doce- a-t	scrib- a-t	audi- a-t

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Actīvum					
Pl.	1-я	laudē-mus	doce-ā-mus	scrib-ā-mus	audi-ā-mus
	2-я	laudē-tis	doce-ā-tis	scrib-ā-tis	audi-ā-tis
	3-я	laude-nt	doce-a-nt	scrib-a-nt	audi-a-nt
Passīvum					
Sg.	1-я	laude-r	doce-a-r	scrib-a-r	audi-a-r
	2-я	laudē-ris	doce-ā-ris	scrib-ā-ris	audi-ā-ris
	3-я	laudē-tur	doce-ā-tur	scrib-ā-tur	audi-ā-tur
Pl.	1-я	laudē-mur	doce-ā-mur	scrib-ā-mur	audi-ā-mur
	2-я	laude-mīni	doce-a-mīni	scrib-a-mīni	audi-a-mīni
	3-я	laude-ntur	doce-a-ntur	scrib-a-ntur	audi-a-ntur

З а ў в а г а. У дзеясловаў I спражэння канцавы галосны асновы ā выпадае ва ўсіх формах (laud-e-m < laudā-e-m).

§ 72. Прошлы час незакончанага трывання ўмоўнага ладу незалежнага і залежнага стану (Imperfectum conjunctīvi actīvi et passīvi)

Прошлы час незакончанага трывання ўмоўнага ладу незалежнага і залежнага стану ўтвараецца ад асновы infectum (гл. § 49) з дапамогай суфіксаў **-rē-** (I, II, IIIб, IV спр.), **-ērē-** (IIIа спр.) і асабовых канчаткаў actīvi і passīvi (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudā-; doceo – *навучаць*, аснова docē-;
scribo – *пісаць*, аснова scrib-; capio – *браць*, аснова capī-;
audio – *слухаць*, аснова audī-;

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	IIIа спр.	IIIб спр.	IV спр.
Actīvum						
Sg.	1-я	laudā-re-m	docē-re-m	scrib-ērē-m	capē-re-m	audī-re-m
	2-я	laudā-re-s	docē-re-s	scrib-ērē-s	capē-re-s	audī-re-s
	3-я	laudā-re-t	docē-re-t	scrib-ērē-t	capē-re-t	audī-re-t
Pl.	1-я	lauda-rē-mus	doce-rē-mus	scrib-erē-mus	cape-rē-mus	audi-rē-mus
	2-я	lauda-rē-tis	doce-rē-tis	scrib-erē-tis	cape-rē-tis	audi-rē-tis
	3-я	laudā-re-nt	docē-re-nt	scrib-ērē-nt	capē-re-nt	audī-re-nt

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	IIIa спр.	IIIб спр.	IV спр.
Passivum						
Sg.	1-я	laudā-re-r	docē-re-r	scrib-ēre-r	capē-re-r	audī-re-r
	2-я	lauda-rē-ris	doce-rē-ris	scrib-erē-ris	cape-rē-ris	audi-rē-ris
	3-я	lauda-rē-tur	doce-rē-tur	scrib-erē-tur	cape-rē-tur	audi-rē-tur
Pl.	1-я	lauda-rē-mur	doce-rē-mur	scrib-erē-mur	cape-rē-mur	audi-rē-mur
	2-я	lauda-re-mīni	doce-re-mīni	scrib-ere-mīni	cape-re-mīni	audi-re-mīni
	3-я	lauda-re-ntur	doce-re-ntur	scrib-ere-ntur	cape-re-ntur	audi-re-ntur

З а ў в а г а. У дзеясловаў IIIб спражэння канцавы галосны асновы **ī** ва ўсіх формах пераходзіць у **ē**.

§ 73. Прошлы час закончанага трывання ўмоўнага ладу незалежнага стану (Perfectum conjunctīvi actīvi)

Прошлы час закончанага трывання ўмоўнага ладу незалежнага стану ўтвараецца ад асновы perfectum (гл. § 49) з дапамогай суфікса **-ērī-** і асабовых канчаткаў actīvi (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāv-; doceo – *навучаць*, аснова docu-;
scribo – *пісаць*, аснова scrips-; audio – *слухаць*, аснова audīv-;

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Sg.	1-я	laudav-ērī-m	docu-ērī-m	scrips-ērī-m	audiv-ērī-m
	2-я	laudav-ērī-s	docu-ērī-s	scrips-ērī-s	audiv-ērī-s
	3-я	laudav-ērī-t	docu-ērī-t	scrips-ērī-t	audiv-ērī-t
Pl.	1-я	laudav-erī-mus	docu-erī-mus	scrips-erī-mus	audiv-erī-mus
	2-я	laudav-erī-tis	docu-erī-tis	scrips-erī-tis	audiv-erī-tis
	3-я	laudav-ērī-nt	docu-ērī-nt	scrips-ērī-nt	audiv-ērī-nt

§ 74. Запрошлы час умоўнага ладу незалежнага стану (Plusquamperfectum conjunctīvi actīvi)

Запрошлы (даўномінулы, перадмінулы) час умоўнага ладу незалежнага стану ўтвараецца ад асновы perfectum (гл. § 49) з дапамогай суфікса **-issē-** і асабовых канчаткаў actīvi (гл. § 51).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāv-; doceo – *навучаць*, аснова docu-;
scribo – *пісаць*, аснова scrips-; audio – *слухаць*, аснова audīv-

Лік	Асоба	I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
Sg.	1-я	laudav- isse-m	docu- isse-m	scrips- isse-m	audiv- isse-m
	2-я	laudav- isse-s	docu- isse-s	scrips- isse-s	audiv- isse-s
	3-я	laudav- isse-t	docu- isse-t	scrips- isse-t	audiv- isse-t
Pl.	1-я	laudav- issē-mus	docu- issē-mus	scrips- issē-mus	audiv- issē-mus
	2-я	laudav- issē-tis	docu- issē-tis	scrips- issē-tis	audiv- issē-tis
	3-я	laudav- isse-nt	docu- isse-nt	scrips- isse-nt	audiv- isse-nt

§ 75. Прошлы час закончанага трывання ўмоўнага ладу залежнага стану (Perfectum conjunctīvi passīvi)

Прошлы час закончанага трывання ўмоўнага ладу залежнага стану ўтвараецца з дапамогай participium perfecti passīvi (гл. § 68) і дзеяслова sum, fui, – , esse у praesens conjunctīvi (гл. § 79, п. 1).

Узор спражэння

laudo – *хваліць*, аснова laudāt-; doceo – *навучаць*, аснова doct-;
scribo – *пісаць*, аснова script-; audio – *слухаць*, аснова audīt-

Лік	Асоба	I спр.	II спр.
Sg.	1-я	laudātus, a, um sim	doctus, a, um sim
	2-я	laudātus, a, um sis	doctus, a, um sis
	3-я	laudātus, a, um sit	doctus, a, um sit
Pl.	1-я	laudāti, ae, a simus	docti, ae, a simus
	2-я	laudāti, ae, a sitis	docti, ae, a sitis
	3-я	laudāti, ae, a sint	docti, ae, a sint

Лік	Асоба	III спр.		IV спр.	
Sg.	1-я	scriptus, a, um	sim	audītus, a, um	sim
	2-я	scriptus, a, um	sis	audītus, a, um	sis
	3-я	scriptus, a, um	sit	audītus, a, um	sit
Pl.	1-я	scripti, ae, a	simus	audīti, ae, a	simus
	2-я	scripti, ae, a	sitis	audīti, ae, a	sitis
	3-я	scripti, ae, a	sint	audīti, ae, a	sint

§ 76. Запрошлы час умоўнага ладу залежнага стану (Plusquamperfectum conjunctīvi passīvi)

Запрошлы (даўномінулы, перадмінулы) час умоўнага ладу залежнага стану ўтвараецца з дапамогай participium perfecti passīvi (гл. § 68) і дзеяслова sum, fui, – , esse у imperfectum conjunctīvi (гл. § 79, п. 1).

Узор спражэння

laudo – хваліць, аснова laudāt-; doceo – навучаць, аснова doct-;

scribo – пісаць, аснова script-; audio – слухаць, аснова audīt-:

Лік	Асоба	I спр.		II спр.	
Sg.	1-я	laudātus, a, um	essem	doctus, a, um	essem
	2-я	laudātus, a, um	esses	doctus, a, um	esses
	3-я	laudātus, a, um	esset	doctus, a, um	esset
Pl.	1-я	laudāti, ae, a	essēmus	docti, ae, a	essēmus
	2-я	laudāti, ae, a	essētis	docti, ae, a	essētis
	3-я	laudāti, ae, a	essent	docti, ae, a	essent
		III спр.		IV спр.	
Sg.	1-я	scriptus, a, um	essem	audītus, a, um	essem
	2-я	scriptus, a, um	esses	audītus, a, um	esses
	3-я	scriptus, a, um	esset	audītus, a, um	esset
Pl.	1-я	scripti, ae, a	essēmus	audīti, ae, a	essēmus
	2-я	scripti, ae, a	essētis	audīti, ae, a	essētis
	3-я	scripti, ae, a	essent	audīti, ae, a	essent

§ 77. Адкладальныя дзеясловы (Verba deponentia)

Адкладальнымі называюцца дзеясловы, якія маюць форму залежнага стану, а значэнне незалежнага (параўн. у бел. мове: *баяцца, падабацца, здэкавацца*). Маюць тры асноўныя формы і дзве асновы:

Асноўная форма	Аснова
1. Praesens indicatīvi passīvi, 1 sg.	infectum
2. Perfectum indicatīvi passīvi, 1 sg.	supīnum
3. Infinitīvus praesentis passīvi	infectum

Аснова perfectum адсутнічае:

Спражэнне	Дзеяслоў	Пераклад
I	arbitror, arbitrātus sum, arbitrāri	лічыць, меркаваць
II	polliceor, pollicītus sum, pollicēri	абяцаць
IIIa	utor, usus sum, uti	карыстацца
IIIб	morior, mortuus sum, mori	паміраць
IV	orior, ortus sum, orīri	узыходзіць, узнікаць

Адкладальныя дзеясловы спрагаюцца як звычайныя дзеясловы ў пасіўнай форме, але пасіўнага значэння не маюць. Гэта значэнне захаваў толькі gerundīvum (гл. § 84).

Адкладальныя дзеясловы ўтвараюць наступныя формы незалежнага стану:

Форма	Прыклад	Пераклад
Participium praesentis actīvi	arbitrans	які (што) лічыць
Participium futūri actīvi	arbitratūrus	які (што) мае намер лічыць
Infinitīvus futūri actīvi	arbitratūrus esse	лічыць

§ 78. Паўадкладальныя дзеясловы (Verba semideponentia)

Паўадкладальнымі называюцца дзеясловы, якія ад розных асноў утвараюць формы розных станаў, захоўваючы пры гэтым значэнне незалежнага стану. Існуюць два віды такіх дзеясловаў.

1. Формы сістэмы infectum утвараюцца ў незалежным стане, сістэмы perfectum – у залежным.

Маюць тры асноўныя формы і дзве асновы:

Асноўная форма	Аснова
1. Praesens indicatīvi actīvi, 1 sg.	infectum
2. Perfectum indicatīvi passīvi, 1 sg.	supīnum
3. Infinitīvus praesentis actīvi	infectum

Аснова perfectum адсутнічае:

Дзеяслоў	Пераклад
audeo, ausus sum, audēre, 2	асмельвацца
gaudeo, gavīsus sum, gaudēre, 2	радавацца
soleo, solītus sum, solēre, 2	мець звычку
confido, confisus sum, confidēre, 3	давяраць

2. Формы сістэмы infectum утвараюцца ў залежным стане, сістэмы perfectum – у незалежным.

Маюць тры асноўныя формы і дзве асновы:

Асноўная форма	Аснова
1. Praesens indicatīvi passīvi, 1 sg.	infectum
2. Perfectum indicatīvi actīvi, 1 sg.	perfectum
3. Infinitīvus praesentis passīvi	infectum

Аснова supīnum адсутнічае:

Дзеяслоў	Пераклад
revertor, reverti, reverti, 3	вяртацца

§ 79. Няправільныя дзеясловы (Verba anomāla)

Няправільныя (нерэгулярныя) дзеясловы не ўваходзяць у разгледжаныя вышэй чатыры спражэнні. Яны маюць шэраг асаблівасцей, якія адрозніваюць іх ад правільных (рэгулярных) дзеясловаў: чаргаванне асноў, суплетывізм, утварэнне атэматычных форм, г. зн. далучэнне асабовага канчатка да асновы без злучальнага галоснага.

1. sum, fui, – , esse – быць, з’яўляцца

Лік	Асоба	Praesens		Imperfectum		Futūrum I
		Indicativus	Conjunctivus	Indicativus	Conjunctivus	Indicativus
Sg.	1-я	sum	sim	eram	essem	ero
	2-я	es	sis	eras	esses	eris
	3-я	est	sit	erat	esset	erit
Pl.	1-я	sumus	simus	erāmus	essēmus	erīmus
	2-я	estis	sitis	erātis	essētis	erītis
	3-я	sunt	sint	erant	essent	erunt

Лік	Асоба	Perfectum		Plusquamperfectum		Futūrum II
		Indicativus	Conjunctivus	Indicativus	Conjunctivus	Indicativus
Sg.	1-я	fui	fuērim	fuēram	fuissem	fuēro
	2-я	fuisti	fuēris	fuēras	fuissets	fuēris
	3-я	fuit	fuērit	fuērat	fuisset	fuērit
Pl.	1-я	fuīmus	fuerīmus	fuerāmus	fuissemus	fuerīmus
	2-я	fuistis	fuerītis	fuerātis	fuissetis	fuerītis
	3-я	fuērunt	fuērunt	fuērunt	fuisissent	fuērunt

Асоба	Imperativus			
	Praesens		Imperfectum	
	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
2-я	es	este	esto	estōte
3-я	–	–	esto	sunto

Infinitivus		
Praesens	Perfectum	Futūrum
esse	fuisse	futūrus, a, um esse/fore

Participium praesentis	Participium futūri
(ens, entis)	futūrus, a, um

З а ў в а г і.

1. Асноўныя формы гэтага дзеяслова ўтвараюцца ад розных асноў (суплетыўна).

2. Аснова infectum **es-/s-** (гл. praesens), аснова perfectum **fu-** (гл. perfectum, plusquamperfectum, futūrum II).

3. У imperfectum і futūrum I аснова infectum **es- > er-** (гл. § 7).

Такім самым чынам спрагаюцца дзеясловы, утвораныя ад дзеяслова sum, fui, – , esse з дапамогай прыставак:

ab-sum, a-fui, – , ab-esse – *адсутнічаць*;

ad-sum, ad-fui (af-fui), – , ad-esse – *прысутнічаць*;

de-sum, de-fui, – , de-esse – *неставаць, не хапаць*;

in-sum, – , – , in-esse – *быць уласцівым (чаму-небудзь)*;

inter-sum, inter-fui, – , inter-esse – *быць паміж, адрознівацца, быць цікавым*;

ob-sum, ob-fui, – , ob-esse – *шкодзіць*;

prae-sum, prae-fui, – , prae-esse – *быць наперадзе, прысутнічаць*;

pro-sum, pro-fui, – , prod-esse – *быць карысным*;

super-sum, super-fui, – , super-esse – *заставацца*.

Participium praesentis утвараюць толькі absum і praesum:

absens, absentis – *які (што) адсутнічае*;

praesens, praesentis – *які (што) прысутнічае, цяперашні*.

Дзеяслоў prosum (старажытная форма prodesum) захоўвае зычны **d** перад галосным. Напрыклад, *praes. ind.*: prosum, prodes, prodest, prosumus, prodestis, prosunt; *imperf. ind.*: prodēram і г. д.

Некаторыя асаблівасці мае дзеяслоў possum, potui, posse – *быць у стане, магчы*. Гэты складаны дзеяслоў (pot + esse) утварыўся ад прыметніка potis – *які (што) мае сілу, уладу* і дзеяслова sum, fui, – , esse; пры спражэнні **pot-** перад **s** пераходзіць у **pos-**:

Лік	Асоба	Praesens		Imperfectum		Futūrum I
		Indicativus	Conjunctivus	Indicativus	Conjunctivus	Indicativus
Sg.	1-я	possum	possim	potēram	possem	potēro
	2-я	potes	possis	potēras	posses	potēris
	3-я	potest	possit	potērat	posset	potērit
Pl.	1-я	possūmus	possīmus	poterāmus	possēmus	poterīmus
	2-я	potestis	possītis	poterātis	possētis	poterītis
	3-я	possunt	possint	potērunt	possent	potērunt

Лік	Асоба	Perfectum		Plusquamperfectum		Futūrum II
		Indicativus	Conjunctivus	Indicativus	Conjunctivus	Indicativus
Sg.	1-я	potui	potuērim	potuēram	potuissē	potuēro
	2-я	potuisti	potuēris	potuēras	potuisses	potuēris
	3-я	potuit	potuērit	potuērat	potuisset	potuērit
Pl.	1-я	potuīmus	potuerīmus	potuerāmus	potuissēmus	potuerīmus
	2-я	potuistis	potuerītis	potuerātis	potuissētis	potuerītis
	3-я	potuerunt	potuerint	potuerant	potuissent	potuerint

Infinitīvus praesentis	Infinitīvus perfecti
posse	potuisse

2. volo, volui, – , velle – *хацець, жадаць*;
nolo, nolui, – , nolle – *не хацець, не жадаць*;
malo, malui, – , malle – *хацець больш, дадаваць перавагу*

Лік	Асоба	Praesens					
		Indicativus			Conjunctivus		
Sg.	1-я	volo	nolo	malo	velim	nolim	malim
	2-я	vis	non vis	mavis	velis	nolis	malis
	3-я	vult	non vult	mavult	velit	nolit	malit
Pl.	1-я	volūmus	nolūmus	malūmus	velīmus	nolīmus	malīmus
	2-я	vultis	non vultis	mavultis	velītis	nolītis	malītis
	3-я	volunt	nolunt	malunt	velint	nolint	malint

Лік	Асоба	Imperfectum					
		Indicativus			Conjunctivus		
Sg.	1-я	volēbam	nolēbam	malēbam	vellem	nollem	mallem
	2-я	volēbas	nolēbas	malēbas	velles	nolles	malles
	3-я	volēbat	nolēbat	malēbat	vellet	nollet	mallet
Pl.	1-я	volebāmus	nolebāmus	malebāmus	vellēmus	nollēmus	mallēmus
	2-я	volebātis	nolebātis	malebātis	vellētis	nollētis	mallētis
	3-я	volēbant	nolēbant	malēbant	vellent	nollent	mallent

Лік	Асоба	Futūrum I indicativi			Perfectum indicatīvi		
Sg.	1-я	volam	nolam	malam	volui	nolui	malui
	2-я	voles	noles	males	voluisti	noluisti	maluisti
	3-я	volet	nolet	malet	voluit	noluit	maluit
Pl.	1-я	volēmus	nolēmus	malēmus	voluīmus	noluīmus	maluīmus
	2-я	volētis	nolētis	malētis	voluistis	noluistis	maluistis
	3-я	volent	nolent	malent	voluērunt	noluērunt	maluērunt

Infinitīvus praesentis			Infinitīvus perfecti		
velle	nolle	malle	voluisse	noluisse	maluisse

Лік	Асоба	Imperatīvus praesentis		
Singulāris	2-я	–	noli	–
Plurālis	2-я	–	nolīte	–

3. eo, ii, itum, ire – *icʹi*

Лік	Асоба	Praesens		Imperfectum		Futūrum I
		Indicativus	Coniunctivus	Indicativus	Coniunctivus	Indicativus
Sg.	1-я	eo	eam	ibam	irem	ibo
	2-я	is	eat	ibas	ires	ibis
	3-я	it	eat	ibat	iret	ibit
Pl.	1-я	imus	eāmus	ibāmus	irēmus	ibīmus
	2-я	itis	eātis	ibātis	irētis	ibītis
	3-я	eunt	eant	ibant	irent	ibunt

Лік	Асоба	Perfectum		Plusquamperfectum		Futūrum II
		Indicativus	Coniunctivus	Indicativus	Coniunctivus	Indicativus
Sg.	1-я	ii	iērim	iēram	issem	iēro
	2-я	isti	iēris	iēras	isses	iēris
	3-я	iit	iērit	iērat	isset	iērit
Pl.	1-я	iīmus	ierīmus	ierāmus	issēmus	ierīmus
	2-я	iistis	ierītis	ierātis	issētis	ierītis
	3-я	iērunt	iērint	iērant	issent	iērint

Асоба	Imperativus			
	Praesens		Imperfectum	
	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
2-я	i	ite	ito	itōte
3-я	–	–	ito	eunto

Infinitivus		
Praesens	Perfectum	Futūrum
ire	isse	itūrus, a, um esse

Participium praesentis	Participium futūri	Gerundium
iens, euntis	itūrus, a, um	eundi i г. д.

Supīnum	Passīvum (только 3 sg.)
itum	itur – <i>ідуць</i>

Такім самым чынам спрагаюцца дзеясловы, утвораныя ад дзеяслова eo, ii, itum, ire з дапамогай прыставак:

ab-eo, ab-ii, ab-ĭtum, ab-ĭre – *icʹi*, *адыходзіць*;

ad-eo, ad-ii, ad-ĭtum, ad-ĭre – *прыходзіць*, *уваходзіць*;

ex-eo, ex-ii, ix-ītum, ex-īre – *выходзіць*;
per-eo, per-ii, per-ītum, per-īre – *гинуць*;
red-eo, red-ii, red-ītum, red-īre – *вяртацца*;
trans-eo, trans-ii, trans-ītum, trans-īre – *пераходзіць*.

Дзеяслоў per-eo – *гинуць* з’яўляецца формай залежнага стану да дзеяслова perdo, perdīdi, perdītum, perdēre – *губіць, нішчыць, губляць*.

Па тыпе perdo – pereo утвораны дзеясловы vendo – veneo, а менавіта: vendo, vendīdi, vendītum, vendēre – *прадаваць*;
veneo, venii, venītum, venīre – *прадавацца*.

4. fero, tuli, latum, ferre – *насіць, несці*

Няправільна ўтвараюцца формы praesens indicatīvi actīvi і passīvi, imperfectum conjunctīvi actīvi і passīvi, imperatīvus praesentis actīvi, infinitivus praesentis actīvi і passīvi. Астатнія формы ўтвараюцца па III спражэнні:

Лік	Асоба	Praesens indicatīvi		Imperfectum conjunctīvi	
		Actīvum	Passīvum	Actīvum	Passīvum
Sg.	1-я	fero	feror	ferrem	ferrer
	2-я	fers	ferris	ferres	ferrēris
	3-я	fert	fertur	ferret	ferrētur
Pl.	1-я	ferīmus	ferīmur	ferrēmus	ferrēmur
	2-я	fertis	ferimīni	ferrētis	ferremīni
	3-я	ferunt	feruntur	ferrent	ferrentur

Лік	Асоба	Imperatīvus praesentis	Infinitivus praesentis	
		Actīvum	Actīvum	Passīvum
Singulāris	2-я	fer	ferre	ferri
Plurālis	2-я	ferte		

Такім самым чынам спрагаюцца дзеясловы, утвораныя ад дзеяслова fero, tuli, latum, ferre з дапамогай прыставак:

au-fēro (< ab + fero), abs-tūli, ab-lātum, au-ferre – *несці, выносіць*;
af-fēro (< ad + fero), at-tūli, al-lātum, af-ferre – *прыносіць*;
con-fēro, con-tūli, col-lātum, con-ferre – *уносіць, супастаўляць*;
dif-fēro, dis-tūli, di-lātum, dif-ferre – *адтэрміноўваць, адрознівацца*;
in-fēro, in-tūli, il-lātum, in-ferre – *уносіць*;
of-fēro, ob-tūli, ob-lātum, of-ferre – *прапановаўваць*;
prae-fēro, prae-tūli, prae-lātum, prae-ferre – *дадаваць перавагу*;
re-fēro, re-tūli, re-lātum, re-ferre – *несці назад, дакладваць*;
trans-fēro, trans-tūli, trans-lātum, trans-ferre – *пераносіць*.

5. fio, factus sum, fiēri – *станавіцца, адбывацца, бываць, здарацца*

Няправільна ўтвараюцца формы praesens indicatīvi i infinitīvus praesentis. Астатнія формы ўтвараюцца па III спражэнні:

Лік	Асоба	Praesens indicatīvi
Sg.	1-я	fio
	2-я	fis
	3-я	fit
Pl.	1-я	—
	2-я	—
	3-я	fiunt
		Infinitīvus praesentis
		fiēri

6. edo, edi, esum, edēre – *есці*

Няправільна ўтвараюцца формы praesens indicatīvi actīvi, imperfectum conjunctīvi actīvi, imperatīvus praesentis actīvi, imperatīvus futūri actīvi, infinitīvus praesentis actīvi. Астатнія формы ўтвараюцца па III спражэнні:

Лік	Асоба	Praesens indicatīvi actīvi	Imperfectum conjunctīvi actīvi
Sg.	1-я	edo	edērem/essem
	2-я	edis/es	edēres/esses
	3-я	edit/est	edēret/esset
Pl.	1-я	edīmus	ederēmus/essēmus
	2-я	edītis	ederētis/essētis
	3-я	edunt	edērent/essent

Лік	Асоба	Imperatīvus praesentis actīvi	Imperatīvus futūri actīvi
Singulāris	2-я	ede/es	edīto/esto
	3-я	—	edīto/esto
Plurālis	2-я	edīte/este	editōte/estōte
	3-я	—	edunto
Infinitīvus praesentis actīvi			edēre/esse

7. Недастатковыя дзеясловы (Verba defectiva)

Недастатковымі называюцца дзеясловы, у якіх адсутнічае шэраг форм:

а) дзеясловы *coepi, coepisse* – *пачынаць*; *memini, meminisse* – *памытаць*; *odi, odisse* – *ненавідзець* утвараюць формы толькі ад асновы perfectum. У дзеясловаў *memini, odi* формы perfectum ужываюцца ў значэнні praesens, plusquamperfectum – у значэнні imperfectum, futurum II – у значэнні futurum I;

б) дзеяслоў *inquam* – *казаць* мае толькі некаторыя формы ў абвесным ладзе:

Лік	Асоба	Praesens	Perfectum	Futurum I
		Indicativus		
Singularis	1-я	inquam	–	–
	2-я	inquis	–	inquies
	3-я	inquit	inquit	inquiet
Pluralis	3-я	inquunt	–	–

в) дзеяслоў *ajo* – *казаць, сцвярджаць* мае толькі некаторыя формы ў абвесным і адну форму ва ўмоўным ладзе:

Лік	Асоба	Praesens	
		Indicativus	Conjunctivus
Singularis	1-я	ajo	–
	2-я	ais	–
	3-я	ait	ajat
Pluralis	3-я	ajunt	–
Imperfectum			
Singularis	1-я	ajēbam	–
Perfectum			
Singularis	3-я	ait	–

§ 80. Безасабовыя дзеясловы (Verba impersonalia)

Безасабовымі называюцца дзеясловы, якія заўсёды або ў некаторых значэннях ужываюцца толькі ў 3-й асобе адзіночнага ліку. Яны ўтвараюць усе формы, акрамя загаднага ладу.

Безасабовыя дзеясловы падзяляюцца на тры групы.

1. Дзеясловы, якія заўсёды або амаль заўсёды ўжываюцца безасабова: oportet, oportuit, oportēre, 2 – *трэба, патрэбна, належыць, варта*; licet, licuit, licēre, 2 – *можна, дазволена*; decet, decuit, decēre, 2 – *падыходзіць, належыць*; misēret, miserēre, 2 – *шкада*.

2. Дзеясловы, якія абазначаюць з’явы прыроды:

tonat, tonuit, tonāre, 1 – *грыміць гром*;
pluit, pluit, pluēre, 3 – *ідзе дождж*;
ning(u)it, ninxit, ning(u)ēre, 3 – *ідзе снег*;
fulget, fulsit, fulgēre, 2 – *бліскаціць маланка*.

3. Дзеясловы, якія ў безасабовай форме змяняюць значэнне:

constat, constītit, constāre, 1 – *вядома* (параўн. consto, 1 – *цвёрда стаяць*);
accīdit, accīdit, accidēre, 3 – *здараецца* (параўн. accīdo, 3 – *падаць*);
praestat, praestītit, praestāre, 1 – *лепі* (параўн. praesto, 1 – *стаяць наперадзе*).

Безасабова ўжываецца таксама форма 3-й асобы адзіночнага ліку некаторых непераходных дзеясловаў у залежным стане: dormītur (dormio, 4) – *спяць*; itur (eo, ii, itum, ire) – *ідуць*; pugnātur (pugno, 1) – *змагаюцца*.

§ 81. Інфінітывы ўсіх часоў і станаў

Лацінскі інфінітыў (неазначальная форма дзеяслова) мае тры часавыя формы (praesens, perfectum, futūrum) абодвух станаў (усяго шэсць форм). Разгледзім утварэнне форм інфінітыва на прыкладзе дзеясловаў laudo, 1 – *хваліць*; doceo, ui, ctum, 2 – *вучыць*; scribo, psi, ptum, 3 – *пісаць*; capio, cepi, captum, 3 – *браць*; audio, 4 – *слухаць*.

1. **Infinitīvus praesentis actīvi** утвараецца ад асновы infectum (гл. § 49) з дапамогай суфіксаў **-re-** (I, II, IV спр.), **-ēre-** (III спр.); у IIIб спр. канцавы галосны асновы **-ī-** выпадае):

I спр.	II спр.	IIIа спр.	IIIб спр.	IV спр.
laudā-re	docē-re	scrib-ēre	cap-ēre	audī-re

2. **Infinitīvus praesentis passīvi** утвараецца ад асновы infectum (гл. § 49) з дапамогай суфіксаў **-ri-** (I, II, IV спр.), **-i-** (III спр.); у IIIб спр. канцавы галосны асновы **-ī-** выпадае):

I спр.	II спр.	IIIа спр.	IIIб спр.	IV спр.
laudā-ri	docē-ri	scrib-i	cap-i	audī-ri

3. **Infinitīvus perfecti activi** утвараецца ад асновы perfectum (гл. § 49) з дапамогай суфікса **-isse**:

I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
laudav- isse	docu- isse	scrips- isse	audiv- isse

4. **Infinitīvus perfecti passīvi** утвараецца спалучэннем participium perfecti passīvi (гл. § 68) з формай esse (гл. § 79, п. 1):

I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
laudātus, a, um esse	doctus, a, um esse	scriptus, a, um esse	audītus, a, um esse

5. **Infinitīvus futūri activi** утвараецца спалучэннем participium futūri activi (гл. § 69) з формай esse (гл. § 79, п. 1):

I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
laudatūrus, a, um esse	doctūrus, a, um esse	scriptūrus, a, um esse	audītūrus, a, um esse

6. **Infinitīvus futūri passīvi** утвараецца спалучэннем формы supīnum I (гл. § 82) з формай iri:

I спр.	II спр.	III спр.	IV спр.
laudātum iri	doctum iri	scriptum iri	audītum iri

§ 82. Супін (Supīnum)

Супін – гэта аддзеяслоўны назоўнік 4-га скланення (гл. § 19), які ўжываецца ў двух склонах адзіночнага ліку: accusatīvus (supīnum I) і ablatīvus (supīnum II).

Супін I (з канчаткам **-um**) ужываецца пры дзеясловах руху або тых, што абумоўліваюць рух (eo – *ісці*; venio – *прыходзіць*; voco – *клікаць*; mitto – *пасылаць* і г. д.). Абазначае мэту руху. Перакладаецца неазначальнай формай, даданым сказам мэты або аддзеяслоўным назоўнікам з прыназоўнікамі *для*, *з*. Напрыклад: salutātum venīre – *прыйсці (каб) прывітаць, прыйсці для вітання*.

Супін II (з канчаткам **-u**) ужываецца пры некаторых прыметніках (iucundus – *прыемны*; facilis – *лёгка*; difficilis – *цяжка* і інш.). Мае значэнне ablatīvus limitatiōnis (гл. § 96, п. 2.4). Адказвае на пытанне *ў адносі-*

нах да чаго? Перакладаецца неазначальнай формай або аддзеяслоўным назоўнікам з прыназоўнікам. Напрыклад: *jucundum cognītu* – *прыемна даведацца*; *facīle factu* – *лёгка зрабіць*; *horribīle dictu* – *страшна сказаць*; *memorātu dignum* – *варта згадаць*.

§ 83. Герундый (Gerundium)

Gerundium – гэта аддзеяслоўны назоўнік, які абазначае працэс дзеяння і адпавядае ў беларускай мове назоўнікам на **-нне**: *чытанне*, *упрыгожванне*, *чаканне*, *абвінавачванне*. Утвараецца ад асновы *infectum* (гл. § 49) з дапамогай суфіксаў **-nd-** (I, II спр.), **-end-** (III, IV спр.) і скланяецца як назоўнік ніякага роду 2-га скланення (гл. § 10) і толькі ва ўскосных склонах *singulāris*.

Узор скланення

Nom.	(ornāre) – <i>упрыгожваць</i>	(legēre) – <i>чытаць</i>
Gen.	orna- nd-i – <i>упрыгожвання</i>	leg- end-i – <i>чытання</i>
Dat.	orna- nd-o – <i>упрыгожванню</i>	leg- end-o – <i>чытанняю</i>
Acc.	(ad) orna- nd-um – <i>для ўпрыгожвання</i>	(ad) leg- end-um – <i>для чытання</i>
Abl.	orna- nd-o – <i>упрыгожваннем</i>	leg- end-o – <i>чытаннем</i>

Ужыванне склонаў герундыя

Genetīvus ужываецца: а) як недапасаванае азначэнне пры назоўніках: *ars vivendi* – *мастацтва жыцця* (уменне жыць); *modus vivendi* – *спосаб існавання*, *спосаб жыцця*; б) з постпазітыўнымі прыназоўнікамі *causā* – *дзеля*, *з-за*, *з прычыны*; *gratiā* – *дзеля*, *для*, *дзякуючы*: *accusandi causā* – *для*, *дзеля абвінавачвання*; *docendi gratiā* – *дзеля*, *дзякуючы навучанню*.

Datīvus ужываецца для выражэння мэты пры дзеяслове *sum*, *fui*, – , *esse* (*datīvus finālis*; гл. § 94, п. 2.1): *defendendo esse* – *служыць для абароны*.

Accusatīvus заўсёды ўжываецца з прыназоўнікам *ad* і абазначае мэту: *ad accusandum* – *для абвінавачвання*; *ad scribendum* – *для напісання*.

Ablatīvus мае значэнне *ablatīvus instrumenti* і *ablativus modi* (гл. § 96, п. 2.1, 2.3), г. зн. значэнне сродку, спосабу дзеяння, а таксама ўжываецца з прыназоўнікамі *ex*, *in*, *de*. Перакладаецца аддзеяслоўным назоўнікам або дзеепрыслоўем. Напрыклад: *Mens humāna legendo et cogitando alitur*. –

Чалавечы розум сілкуецца чытаннем і разважаннем; Docendo discimus. – Мы вучымся навучаннем (= калі мы навучаем, мы вучымся); Ridendo dicere. – Казаць смеючыся (з усмешкай); ex discendo – ад вывучэння; de vivendo – пра жыццё; in narrando – у апавяданні, падчас апавядання.

Як аддзеяслоўны назоўнік герундый захоўвае кіраванне таго дзеяслова, ад якога ўтвораны, і можа азначаць прыслоўем. Напрыклад: Bene rem regendo inclaruit. – Ён праславіўся добрым кіраваннем справамі (дзеяслоўнаго ўжываецца з accusativus).

§ 84. Герунды (Gerundivum)

Gerundivum – гэта аддзеяслоўны прыметнік са значэннем неабходнасці, патрэбы ў залежным стане. Утвараецца ад асновы infectum (гл. § 49) з дапамогай суфіксаў **-nd-** (I, II спр.), **-end-** (III, IV спр.) і радавых канчаткаў 1–2-га скланення **-us**, **-a**, **-um**, г. зн. скланяецца як прыметнік 1–2-га скланення (гл. § 23).

I спр.	ornandus, a, um – той, які павінен быць упрыгожаны; той, каго трэба ўпрыгожыць
IV спр.	audiendus, a, um – той, які павінен быць выслуханы; той, каго трэба выслухаць

Ужыванне герундыва

Герундыў ужываецца:

1) як дапасаванае азначэнне: liber legendus – *кніга, якая павінна быць прачытана; кніга, якую трэба прачытаць*. У гэтай функцыі gerundivum блізка да participium futuri passivi (дзеепрыметніка будучага часу залежнага стану; гл. § 69) са значэннем будучай неабходнасці, патрэбы або магчымасці;

2) як іменная частка выказніка з любой формай дзеяслова sum, fui, –, esse. У гэтым выпадку герундыў разам з формамі дзеяслова sum утварае апісальнае спражэнне залежнага стану (conjugatio periphrastica passiva; гл. § 86, п. 2). Гэта форма перакладаецца з дапамогай слоў *павінен, мае, варта, трэба, патрэбна, мусіць* з неазначальнай формай. Напрыклад: Liber legendus est. – *Кніга павінна быць прачытана;*

3) пры безасабовай канструкцыі ўжываецца ніякі род адзіночнага ліку герундыва з 3-й асобай адзіночнага ліку дзеяслова *sum, fui, – , esse*. Напрыклад: *De gustibus non est disputandum. – Аб густах не варта спрачацца.*

Заўвагі.

1. Дзеючая асоба пры *conjugatio periphrastica passiva* ужываецца ў давальным склоне (*dat. auctōris*; гл. § 94, п. 1.3): *Liber mihi legendus est. – Кніга павінна быць прачытана мною (= я павінен прачытаць кнігу; мне трэба прачытаць кнігу).*

2. Герундыў адкладальных дзеясловаў (гл. § 77) захаваў значэнне неабходнасці ў залежным стане: *pollicendus, a, um – той, які павінен быць абяцаны; utendus, a, um – той, які павінен быць ужыты (трэба ўжыць).*

§ 85. Як адрозніваць у тэксце герундый і герундыў

Герундый і герундыў утвараюцца з дапамогай аднолькавых суфіксаў **-nd/-end-**, таму адрозніваць іх трэба па функцыях у сказе: *gerundium* выконвае ролю дапаўнення або недапасаванага азначэння, а *gerundivum* – ролю дапасаванага азначэння або іменнай часткі выказніка. Практычна ў тэксце яны адрозніваюцца наступным чынам:

1) калі форма з суфіксам **-nd/-end-** не дапасуецца да іменнай формы ў сказе, тады гэта герундый, які перакладаецца назоўнікам. Напрыклад: *Plus in metuendo mali est, quam in ipso illo, quod timetur. – У страху больш злога, чым у тым (прадмеце), якога баяцца.* Пры гэтым герундый заўсёды мае канчатак толькі адзіночнага ліку 2-га скланення;

2) калі форма з суфіксам **-nd/-end-** дапасуецца ў родзе, ліку, склоне да іменнай формы ў сказе, тады гэта герундыў, які ў гэтым выпадку таксама перакладаецца назоўнікам. Напрыклад: *Loquendi elegantia augetur legendis oratoribus et poetis. – Чысціня мовы ўдасканальваецца чытаннем прамоўцаў і паэтаў* (*loquendi* – герундый, бо ён не дапасуецца да іменнай формы; *legendis* – герундыў, бо ён дапасуецца да слоў *oratoribus i poetis*);

3) калі форма з суфіксам **-nd/-end-** з'яўляецца іменнай часткай выказніка, тады гэта герундыў, які перакладаецца з дапамогай слоў *павінен, мае, варта, трэба, патрэбна, мусіць*. Напрыклад: *Carthāgo delenda est. – Карфаген павінен быць разбураны; Карфаген трэба разбурыць.*

§ 86. Апісальнае спражэнне (Conjugatio periphrastica)

1. Апісальнае спражэнне незалежнага стану (Conjugatio periphrastica activa)

Апісальнае спражэнне незалежнага стану ўтвараецца аналітычна і складаецца з *participium futūri activi* (гл. § 69) і любой асабовай формы дзеяслова *sum, fui, – , esse*. Спражэнне заўсёды мае актыўнае значэнне і перадае намер, жаданне, гатоўнасць. Час, лад, асоба і лік гэтага спражэння перадаюцца формамі дзеяслова *sum*:

Дзеяслоў	Форма	Пераклад
<i>scriptūrus, a, um sum</i>	<i>praes. ind. act. 1-я ac. sg.</i>	я маю намер пісаць
<i>scriptūrus, a, um eras</i>	<i>imperf. ind. act. 2-я ac. sg.</i>	ты меў намер пісаць
<i>scriptūrus, a, um erit</i>	<i>fut. I ind. act. 3-я ac. sg.</i>	ён будзе мець намер пісаць
<i>scriptūri, ae, a fuīmus</i>	<i>perf. ind. act. 1-я ac. pl.</i>	мы мелі намер пісаць
<i>scriptūri, ae, a fuerāmus</i>	<i>pqperf. ind. act. 1-я ac. pl.</i>	мы мелі намер пісаць
<i>scriptūrus, a, um sim</i>	<i>praes. conj. act. 1-я ac. sg.</i>	кан'юнктыў перакладаецца адпаведна правілам перакладу кан'юнктыва
<i>scriptūrus, a, um essem</i>	<i>imperf. conj. act. 1-я ac. sg.</i>	
<i>scriptūri, ae, a fuerītis</i>	<i>pqperf. conj. act. 2-я ac. pl.</i>	

2. Апісальнае спражэнне залежнага стану (Conjugatio periphrastica passiva)

Апісальнае спражэнне залежнага стану ўтвараецца аналітычна і складаецца з *gerundivum* (гл. § 84) і любой асабовай формы дзеяслова *sum, fui, – , esse*. Час, лад, асоба і лік гэтага спражэння перадаюцца формамі дзеяслова *sum*. Перакладаецца з дапамогай слоў *павінен, мае, варта, трэба, патрэбна, мусіць* з неазначальнай формай.

Пры асабовай лацінскай канструкцыі, г. зн. калі ў сказе ёсць дзейнік, герундыў дапасуецца да яго ў родзе і ліку і ўжываецца адпаведная асоба і лік дзеяслова *sum*. Напрыклад: *Pacta servanda sunt* (*fuērunt, erunt*). – *Дамовы павінны (павінны былі, павінны будуць) выконвацца*; *Liber legendus est* (*fuit, erit*). – *Кніга павінна быць (павінна была быць, павінна будзе быць) прачытана*.

§ 87. Зводная табліца дзеяслоўных форм

Сістэма інфекта

Indicativus

Час	Лік	Асоба	I спр.	II спр.	IIIа спр.	IIIб спр.	IV спр.
			Activum				
Praesens	Sg.	1-я	laudo	doceo	scribo	cipio	audio
		2-я	laudas	doces	scribis	capis	audis
		3-я	laudat	docet	scribit	capit	audit
	Pl.	1-я	laudāmus	docēmus	scribīmus	capīmus	audīmus
		2-я	laudātis	docētis	scribītis	capītis	audītis
		3-я	laudant	docent	scribunt	capiunt	audiunt
Imperfectum	Sg.	1-я	laudābam	docēbam	scribēbam	capiebam	audiēbam
		2-я	laudābas	docēbas	scribēbas	capiebas	audiēbas
		3-я	laudābat	docēbat	scribēbat	capiebat	audiēbat
	Pl.	1-я	laudabāmus	docebāmus	scribebāmus	capiebāmus	audiebāmus
		2-я	laudabātis	docebātis	scribebātis	capiebātis	audiebātis
		3-я	laudābant	docēbant	scribēbant	capiebant	audiēbant
Futūrum I	Sg.	1-я	laudābo	docēbo	scribam	capiam	audiam
		2-я	laudābis	docēbis	scribes	capies	audies
		3-я	laudābit	docēbit	scribet	capiet	audiet
	Pl.	1-я	laudabīmus	docebīmus	scribēmus	capiemus	audiemus
		2-я	laudabītis	docebītis	scribētis	capietis	audiētis
		3-я	laudābunt	docēbunt	scribent	capient	audient

Час	Лік	Асоба	I снр.	II снр.	IIIa снр.	IIIб снр.	IV снр.
			Passivum				
Praesens	Sg.	1-я	laudor	doceor	scribor	capior	audior
		2-я	laudāris	docēris	scribēris	capēris	audīris
		3-я	laudātur	docētur	scribītur	capītur	audītur
	Pl.	1-я	laudāmur	docēmur	scribīmur	capīmur	audīmur
		2-я	laudamīni	docemīni	scribimīni	capimīni	audimīni
		3-я	laudantur	docentur	scribuntur	capiuntur	audiuntur
Imperfectum	Sg.	1-я	laudābar	docēbar	scribēbar	capīebar	audīebar
		2-я	laudabāris	docebāris	scribebāris	capiebāris	audiebāris
		3-я	laudabātur	docebātur	scribebātur	capiebātur	audiebātur
	Pl.	1-я	laudabāmur	docebāmur	scribebāmur	capiebāmur	audiebāmur
		2-я	laudabamīni	docebamīni	scribebamīni	capiebamīni	audiebamīni
		3-я	laudabantur	docebantur	scribebantur	capiebantur	audiebantur
Futūrum I	Sg.	1-я	laudābor	docēbor	scribar	capiar	audiar
		2-я	laudabēris	docebēris	scribēris	capīeris	audīeris
		3-я	laudabītur	docebītur	scribētur	capīētur	audīētur
	Pl.	1-я	laudabīmur	docebīmur	scribēmur	capīēmur	audīēmur
		2-я	laudabimīni	docebimīni	scribemīni	capiemīni	audiemīni
		3-я	laudabuntur	docebuntur	scribentur	capiuntur	audientur

Conjunctivus

Час	Лік	Асоба	I спр.	II спр.	IIIа спр.	IIIб спр.	IV спр.
			Actīvum				
Praesens	Sg.	1-я	laudem	doceam	scribam	capiam	audiam
		2-я	laudes	doceas	scribas	capias	audias
		3-я	laudet	doceat	scribat	capiat	audiat
	Pl.	1-я	laudēmus	doceāmus	scribāmus	capiāmus	audiāmus
		2-я	laudētis	doceātis	scribātis	capiātis	audiātis
		3-я	laudent	doceant	scribant	capiant	audiant
Imperfectum	Sg.	1-я	laudārem	docērem	scribērem	capērem	audīrem
		2-я	laudāres	docēres	scribēres	capēres	audīres
		3-я	laudāret	docēret	scribēret	capēret	audīret
	Pl.	1-я	laudarēmus	docerēmus	scriberēmus	caperēmus	audirēmus
		2-я	laudarētis	docerētis	scriberētis	caperētis	audirētis
		3-я	laudārent	docērent	scribērent	capērent	audīrent
Passivum							
Praesens	Sg.	1-я	lauder	docear	scribar	capiar	audiar
		2-я	laudēris	doceāris	scribāris	capiāris	audiāris
		3-я	laudētur	doceātur	scribātur	capiātur	audiātur
	Pl.	1-я	laudēmur	doceāmur	scribāmur	capiāmur	audiāmur
		2-я	laudemīni	doceamīni	scribamīni	capiamīni	audiamīni
		3-я	laudentur	doceantur	scribantur	capiantur	audiantur
Imperfectum	Sg.	1-я	laudārer	docērer	scribērer	capērer	audīrer
		2-я	laudarēris	docerēris	scriberēris	caperēris	audirēris
		3-я	laudarētur	docerētur	scriberētur	caperētur	audirētur
	Pl.	1-я	laudarēmur	docerēmur	scriberēmur	caperēmur	audirēmur
		2-я	laudaremīni	doceremīni	scriberemīni	caperemīni	audiremīni
		3-я	laudarentur	docerentur	scriberentur	caperentur	audirentur

Сістэма перфекта

Indicativus

Час	Лік	Асоба	I счп.	II счп.	IIIa счп.	IIIb счп.	IV счп.
			Activum				
Perfectum	Sg.	1-я	laudāvi	docui	scripsi	cepi	audīvi
		2-я	laudavisti	docuisti	scripsisti	cepisti	audivisti
		3-я	laudāvit	docuit	scripsit	cepit	audīvit
	Pl.	1-я	laudavimus	docuimus	scripsimus	cepimus	audivimus
		2-я	laudavistis	docuistis	scripsistis	cepistis	audivistis
		3-я	laudavērunt	docuērunt	scripsērunt	cepērunt	audivērunt
Plusquamperfectum	Sg.	1-я	laudavēram	docuēram	scripsēram	cepēram	audivēram
		2-я	laudavēras	docuēras	scripsēras	cepēras	audivēras
		3-я	laudavērat	docuērat	scripsērat	cepērat	audivērat
	Pl.	1-я	laudaverāmus	docuerāmus	scripserāmus	ceperāmus	audiverāmus
		2-я	laudaverātis	docuerātis	scripserātis	ceperātis	audiverātis
		3-я	laudavērant	docuērant	scripsērant	cepērant	audivērant
Futurum II	Sg.	1-я	laudavēro	docuēro	scripsēro	cepēro	audivēro
		2-я	laudavēris	docuēris	scripsēris	cepēris	audivēris
		3-я	laudavērit	docuērit	scripsērit	cepērit	audivērit
	Pl.	1-я	laudaverimus	docuerimus	scripserimus	ceperimus	audiverimus
		2-я	laudaveritis	docueritis	scripseritis	ceperitis	audiveritis
		3-я	laudavērint	docuērint	scripsērint	cepērint	audivērint

Passivum												
Perfectum	Sg.	1-я	laudātus	sum	doctus	sum	scriptus	sum	captus	sum	audītus	sum
		2-я	(-a,	es	(-a,	es	(-a,	es	(-a,	es	(-a,	es
		3-я	-um)	est	-um)	est	-um)	est	-um)	est	-um)	est
	Pl.	1-я	laudāti	sumus	docti	sumus	scripti	sumus	capti	sumus	audīti	sumus
		2-я	(-ae,	estis	(-ae,	estis	(-ae,	estis	(-ae,	estis	(-ae,	estis
		3-я	-a)	sunt	-a)	sunt	-a)	sunt	-a)	sunt	-a)	sunt
Plusquamperfectum	Sg.	1-я	laudātus	eram	doctus	eram	scriptus	eram	captus	eram	audītus	eram
		2-я	(-a,	eras	(-a,	eras	(-a,	eras	(-a,	eras	(-a,	eras
		3-я	-um)	erat	-um)	erat	-um)	erat	-um)	erat	-um)	erat
	Pl.	1-я	laudāti	erāmus	docti	erāmus	scripti	erāmus	capti	erāmus	audīti	erāmus
		2-я	(-ae,	erātis	(-ae,	erātis	(-ae,	erātis	(-ae,	erātis	(-ae,	erātis
		3-я	-a)	erant	-a)	erant	-a)	erant	-a)	erant	-a)	erant
Futūrum II	Sg.	1-я	laudātus	ero	doctus	ero	scriptus	ero	captus	ero	audītus	ero
		2-я	(-a,	eris	(-a,	eris	(-a,	eris	(-a,	eris	(-a,	eris
		3-я	-um)	erit	-um)	erit	-um)	erit	-um)	erit	-um)	erit
	Pl.	1-я	laudāti	erīmus	docti	erīmus	scripti	erīmus	capti	erīmus	audīti	erīmus
		2-я	(-ae,	erītis	(-ae,	erītis	(-ae,	erītis	(-ae,	erītis	(-ae,	erītis
		3-я	-a)	erunt	-a)	erunt	-a)	erunt	-a)	erunt	-a)	erunt

Conjunctivus

Час	Лик	Асо-ба	I cnp.	II cnp.	IIIa cnp.	IIIб cnp.	IV cnp.
			Activum				
Praesens	Sg.	1-я	laudavērim	docuērim	scripsērim	cepērim	audivērim
		2-я	laudavēris	docuēris	scripsēris	cepēris	audivēris
		3-я	laudavērit	docuērit	scripsērit	cepērit	audivērit
	Pl.	1-я	laudaverīmus	docuerīmus	scripserīmus	ceperīmus	audiverīmus
		2-я	laudaverītis	docuerītis	scripserītis	ceperītis	audiverītis
		3-я	laudavērint	docuērint	scripsērint	cepērint	audivērint
Imperfectum	Sg.	1-я	laudavissem	docuisssem	scripsissem	cepissem	audivissem
		2-я	laudavisses	docuisses	scripsisses	cepisses	audivisses
		3-я	laudavisset	docuisset	scripsisset	cepisset	audivisset
	Pl.	1-я	laudavissēmus	docuissēmus	scripissēmus	cepissēmus	audivissēmus
		2-я	laudavissētis	docuissētis	scripissētis	cepissētis	audivissētis
		3-я	laudavissent	docuissent	scripissent	cepissent	audivissent
Passivum							
Perfectum	Sg.	1-я	laudātus sim	doctus sim	scriptus sim	captus sim	audītus sim
		2-я	(-a, sis	(-a, sis	(-a, sis	(-a, sis	(-a, sis
		3-я	-um) sit	-um) sit	-um) sit	-um) sit	-um) sit
	Pl.	1-я	laudāti simus	docti simus	scripti simus	capti simus	audīti simus
		2-я	(-ae, sitis	(-ae, sitis	(-ae, sitis	(-ae, sitis	(-ae, sitis
		3-я	-a) sint	-a) sint	-a) sint	-a) sint	-a) sint
Plusquamperf.	Sg.	1-я	laudātus essem	doctus essem	scriptus essem	captus essem	audītus essem
		2-я	(-a, esses	(-a, esses	(-a, esses	(-a, esses	(-a, esses
		3-я	-um) esset	-um) esset	-um) esset	-um) esset	-um) esset
	Pl.	1-я	laudāti essēmus	docti essēmus	scripti essēmus	capti essēmus	audīti essēmus
		2-я	(-ae, essētis	(-ae, essētis	(-ae, essētis	(-ae, essētis	(-ae, essētis
		3-я	-a) essent	-a) essent	-a) essent	-a) essent	-a) essent

Imperatīvus

Час	Лік	Асоба	I снр.	II снр.	IIIa снр.	IIIб снр.	IV снр.
			Activum				
Praesens	Sg.	2-я	laudā	docē	scribe	cape	audī
	Pl.	2-я	laudāte	docēte	scribīte	capīte	audīte
Futūrum	Sg.	2-я і 3-я	laudāto	docēto	scribīto	capīto	audīto
	Pl.	2-я	laudatōte	docetōte	scribitōte	capitōte	auditōte
		3-я	laudanto	docento	scribunto	capiunto	audiunto
Passivum							
Praesens	Sg.	2-я	laudāre	docēre	scribēre	capēre	audīre
	Pl.	2	laudamīni	docemīni	scribimīni	capimīni	audimīni
Futūrum	Sg.	2-я і 3-я	laudātor (laudamīno)	docētor (docemīno)	scribītor (scribimīno)	capītor (capimīno)	audītor (audimīno)
	Pl.	3-я	laudantor	docentor	scribuntur	capiuntor	audiuntor

Несабовыя формы

Час	Стан	I спр.	II спр.	IIIa спр.	IIIб спр.	IV спр.
		Infinitivi				
Praesens	Activum	laudāre	docēre	scribēre	capēre	audīre
	Passivum	laudāri	docēri	scribi	capi	audīri
Perfectum	Activum	laudavisse	docuisse	scripsisse	cepisse	audivisse
	Passivum	laudātus, -a, -um esse	doctus, -a, -um esse	scriptus, -a, -um esse	captus, -a, -um esse	audītus, -a, -um esse
Futūrum	Activum	laudatūrus, -a, -um esse	doctūrus, -a, -um esse	scriptūrus, -a, -um esse	captūrus, -a, -um esse	auditūrus, -a, -um esse
	Passivum	laudātum iri	doctum iri	scriptum iri	captum iri	audītum iri
Participia						
Praesens	Activum	laudans, laudantis	docens, docentis	scribens, scribentis	capiens, cipientis	audiens, audientis
Perfectum	Passivum	laudātus, -a, -um	doctus, -a, -um	scriptus, -a, -um	captus, -a, -um	audītus, -a, -um
Futūrum	Activum	laudatūrus, -a, -um	doctūrus, -a, -um	scriptūrus, -a, -um	captūrus, -a, -um	auditūrus, -a, -um
Gerundia, gerundīva, supīna						
Gerundium		laudandi	docendi	scribendi	capiendi	audiendi
Gerundivum		laudandus, -a, -um	docendus, -a, -um	scribendus, -a, -um	capiendus, -a, -um	audiendus, -a, -um
Supīnum I		laudātum	doctum	scriptum	captum	audītum
Supīnum II		laudātu	doctu	scriptu	captu	audītu

§ 88. Приназоўнікі (Praepositiones)

Приназоўнікі ў лацінскай мове ўжываюцца з accusatīvus або з ablatīvus.

Большасць прыназоўнікаў ужываецца з accusatīvus. Найбольш ужывальныя: ad – *да, у, для*; ante – *да, раней*; apud – *каля, ля, пры*; contra – *супраць*; inter – *паміж, сярод*; ob – *з прычыны, з-за і інш.*

Менш ужывальныя прыназоўнікі з ablatīvus: a, ab, abs – *ад*; cum – *з*; de – *аб, пра, ад, з*; e, ex – *з*; pro – *за, замест*; sine – *без і інш.*

Приназоўнікі in – *у, ва, ува, на*; sub – *пад*, калі адказваюць на пытанне *куды?*, ужываюцца з accusatīvus; калі адказваюць на пытанне *дзе?*, – з ablatīvus.

Як выключэнне, прыназоўнікі causā i gratiā – *для, дзеля* ўжываюцца з genetīvus, прычым постпзітыўна: honōris causā – *дзеля пашаны*.

Ужыванне прыназоўніка з тым ці іншым склонам адзначаецца ў слоўніку
--

СЛОВАЎТВАРЭННЕ

§ 89. Словаўтварэнне ў лацінскай мове

Вывучэнне лацінскага словаўтварэння мае асаблівае значэнне. Знаёмства з ім садзейнічае выпрацоўцы навуковага падыходу да вывучэння гэтай тэмы ў іншых мовах, асабліва таму, што з латыні ў іх трапіла вялікая колькасць лексікі. Ведаючы лацінскія словаўтваральныя элементы, студэнты без вялікіх намаганняў змогуць вызначыць ступень адаптацыі запазычання ў мове-рэцыпіенце. Акрамя таго, лацінскія словаўтваральныя элементы дагэтуль з'яўляюцца прадуктыўнымі ў новых мовах, параўн.: *orātor, scriptor – ліквідатар, наватар, кінааператар*; *structūra – верхатура*.

Веданне лацінскіх словаўтваральных марфем і разуменне мадэлей утварэння слоў дапамагаюць разуменню і вылучэнню з ліку запазычанняў слоў-калек, параўн.: *ob-jectum – прадмет*; *positio – палажэнне*; *pronōina – займеннік*.

Немалаважным з'яўляецца ўменне адрозніваць спрадвечную лацінскую лексіку ад слоў, штучна ўтвораных на базе лацінскіх словаўтваральных элементаў значна пазней, параўн.: *aquagius – водны і акварыум*.

Словаўтварэнне – тэрмін, які ўключае два паняцці. З аднаго боку, гэта працэс утварэння новых слоў, з другога – раздзел мовазнаўства, які вывучае словаўтваральную сістэму якой-небудзь мовы.

Аб'ектам вывучэння ў словаўтварэнні з'яўляецца слова, але ў адрозненне ад лексікалогіі, якая вывучае індывідуальныя асаблівасці слова (яго семантыку, стылістычную характарыстыку і г. д.), у словаўтварэнні вывучаецца структура слова, яго склад, мадэлі і спосабы ўтварэння ў існуючай словаўтваральнай сістэме мовы.

Словаўтварэнне цесна звязана з лексікалогіяй і марфалогіяй. Вывучэнне словаўтваральнай сістэмы лацінскай мовы прадугледжвае веданне лацінскай марфемікі. Усе лексемы складаюцца са значных марфем. Напрыклад,

у словах *pīct-ūr-a* – *жываніс*, *discipl-īn-a* – *навучанне* лёгка выдзяляюцца тры значныя часткі, а ў лексеме *con-sta-nt-i-a* – *пастаянства* – пяць, кожная з якіх мае пэўнае значэнне ў слове.

Пры вывучэнні словаўтваральнай сістэмы любой мовы трэба дакладна ведаць словаўтваральную ролю канкрэтных марфем.

Марфема (грэч. *морф*/ – форма) – гэта найменшая, далей непадзельная частка слова, якая мае семантыку. Марфемы падзяляюцца на каранёвыя і службовыя. Такі падзел абумоўлены характарам значэння, якое яны маюць, а таксама іх функцыяй у слове.

Корань (або каранёвая марфема) – структурнае ядро слова, яго абавязковая частка, носьбіт галоўнага лексічнага значэння і адначасова агульная частка роднасных слоў:

<i>gravis</i> – <i>цяжкі</i>	<i>album</i> – <i>белы колер</i>
<i>gravīdus</i> – <i>абцяжараны</i>	<i>albūlus</i> – <i>белаваты</i>
<i>gravītas</i> – <i>цяжар</i>	<i>albus</i> – <i>белы</i>
<i>gravīter</i> – <i>цяжка</i>	<i>albūmen</i> – <i>бялок</i>
<i>gravescēre</i> – <i>цяжэць</i>	
<i>gravāre</i> – <i>рабіць цяжкім</i>	
<i>praegrāvis</i> – <i>вельмі цяжкі</i>	

Такім чынам, у словах з вытворнай асновай карані *grav-* і *alb-* з’яўляюцца носьбітамі лексічнага значэння слова.

Службовыя марфемы – гэта афіксы. Афіксы – неабавязковая частка слова. У лацінскай мове афіксы прадстаўлены прэфіксамі (прыстаўкамі), суфіксамі, інтэрфіксамі (злучальнымі марфемамі), інфіксамі (афікс, які ўстаўляецца ў сярэдзіну кораня), постфіксамі і флексіямі (канчаткамі). Афіксы не маюць самастойных лексічных значэнняў.

У мове афіксы адыгрываюць надзвычай важную ролю. Менавіта дзякуючы ім лексічны фонд папаўняецца новымі словамі, якія ўтвараюць словаўтваральныя гнёзды слоў. Па сваёй функцыі афіксы падзяляюцца на словаўтваральныя і формаўтваральныя. Словаўтваральнымі афіксамі ў лацінскай мове з’яўляюцца прэфіксы, суфіксы, постфіксы, інтэрфіксы. Яны ўжываюцца для ўтварэння лексем з новай семантыкай.

Формаўтваральныя афіксы новых слоў не ўтвараюць; не змяняючы лексічнага значэння слова, яны ўжываюцца для ўтварэння новых форм таго ж слова, адлюстроўваючы яго граматычнае значэнне.

Флексіі новых слоў не ўтвараюць, яны выконваюць у слове формаўтваральныя функцыі.

Лексічнае значэнне слоў *fortitūdo* – *храбрасць* і *servitūdo* – *рабства* складаецца з лексічнага значэння каранёў *forti-* і *servi-* і лексіка-граматычнага

значэння суфікса -tūdo- (якасць, стан), пры гэтым флексія паказвае на прыналежнасць назоўніка да *nominatīvus singulāris*.

У складзе асноў дзеясловаў *ab-dūco* – *адводзіць*; *ad-dūco* – *прыводзіць*; *con-dūco* – *збіраць*; *prae-dūco* – *праводзіць перад* выдзяляецца карань *duc-* як носьбіт асноўнага значэння, а таксама службовыя словаўтваральныя афіксы (у дадзеным выпадку прэфіксы *ab-*, *ad-*, *con-*, *prae-*) і флексія -*o*.

У складзе ўтваральнай асновы можа быць некалькі каранёў, пры гэтым кожны карань служыць носьбітам лексічнага значэння асновы. Напрыклад, у лексемах: *agricōla* (*ager* – *зямля* + *colo* – *апрацоўваць*) = *земляроб*; *maledīco* (*male* – *дрэнна* + *dīco* – *гаварыць*) = *зласловіць*.

Трэба адзначыць, што ў словаўтваральнай сістэме лацінскай мовы словаскладанне з’яўляецца непрадуктыўным.

Граматычнае значэнне перадаецца формаўтваральнымі афіксамі (напрыклад, суфікс -*bā/-ēbā-* утварае *imperfectum indicatīvi*), а ў некаторых выпадках – словаўтваральнымі афіксамі (напрыклад, лексіка-граматычнае значэнне жаночага роду ў лексемах *petītrix* – *прасіцелька*, *amatrix* – *любіцелька*, *каханка* ўтвараецца суфіксам -*trix-* разам з флексіяй -*s*).

Прэфікс (*prae-fixus* – *прымацаваны спераду*), ці прыстаўка, – гэта службовая марфема, якая знаходзіцца перад каранем:

ex-porto

вы-носіць

im-porto

у-носіць

trans-porto

пера-носіць

У лацінскай мове значэнне прэфіксаў часцей за ўсё супадае са значэннем адпаведных прыназоўнікаў.

Суфікс (*suf-fixus* – *прымацаваны*) – гэта службовая марфема, якая знаходзіцца пасля караня або іншага суфікса (і перад флексіяй у словах, якія скланяюцца або спрагаюцца). Напрыклад, *gran-ūl-um*, дзе *gran-* – карань, -*ūl-* – суфікс, -*um* – канчатак; *fili-ōl-us*, дзе *fili-* – карань, -*ōl-* – суфікс, -*us* – канчатак; *igna-t-ūg-us*, дзе *igna-* – карань, -*t-*, -*ūg-* – суфіксы, -*us* – канчатак. У нязменных словаформах з вытворнай асновай суфікс завяршае слова. Напрыклад, *ignāre*, дзе *igna-* – утваральная аснова, -*re* – суфікс; *dix-isse*, дзе *dix-* – утваральная аснова, а -*isse* – суфікс.

Інтэрфікс (*inter-fixus* – літ. *прымацаваны паміж*) – гэта злучальная марфема, афікс, які вылучаецца ў аснове складаных слоў, дзе ўжываюцца два карані; ён служыць для аб’яднання каранёў у адно слова. Напрыклад, *mort-i-fer* – *смяротны* ад *mors*, *mortis f-* – *смерць* і *fero* – *несці*; *arm-i-fer* – *узброены* ад *arma*, *ōrum n-* – *зброя* і *fero* – *несці*.

Інфікс (*in-fixus* – *устаўлены*) – афікс, які ўстаўляецца ў сярэдзіну караня слова пры словаўтварэнні і словазмяненні: *fi-n-do*, *fidi*, *fissum*; *vi-n-co*, *vici*, *victum*; *prosum*, *prodes*, *prodest* і г. д.

Постфікс (post-fixus – *прымацаваны пасля*). Асабліваць гэтай службовай марфемы ў тым, што яна займае крайняе месца справа пасля флексіі (probus-ne; quis-quam; qui-dam).

Да службовых марфем адносіцца таксама і флексія (flexio – *згінанне, выгін*), якая вылучаецца толькі ў зменных словах: fili-us; fili-i; fili-o і г. д. У лексемах з постфіксамі флексія знаходзіцца ўнутры слова: quo-dam.

Адрозніваюць два тыпы аналізу слова з пункту гледжання яго структуры: марфемны і словаўтваральны.

Найбольш ужывальныя прэфіксы

Прэфікс	Значэнне, што надаецца прэфіксам	Прыклады
a- (ab-, abs-)	аддаленне	a-movĕre – <i>адсоўваць</i> ab-ducĕre – <i>адводзіць</i> abs-trahĕre – <i>адцягваць</i>
con- (co-, com-)	сумеснасць, супольнае дзеянне	con-ducĕre – <i>зводзіць, збіраць</i> co-eputāri – <i>разам банкетавачь</i> com-ponĕre – <i>складаць</i>
ad- (ap-)	набліжэнне, далучэнне	ad-ducĕre – <i>прыводзіць</i> ap-ponĕre – <i>дапасоўваць</i>
de-	ухіленне, аддаленне, рух зверху ўніз	de-ducĕre – <i>выводзіць</i> de-ponĕre – <i>адкладаць</i>
dis- (di-)	раздзяленне	dis-cedĕre – <i>разыходзіцца</i> dis-ponĕre – <i>размяшчаць</i>
e- (ex-)	вынятак, выключэнне	e-ducĕre – <i>выводзіць</i> ex-ponĕre – <i>выстаўляць</i>
in- (im-)	рух унутр або на прадмет	in-ducĕre – <i>уводзіць</i> im-ponĕre – <i>укладаць</i>
ob- per-	процідзеянне, рух насустрач завяршэнне дзеяння	ob-ponĕre – <i>проціпастаўляць</i> per-ducĕre – <i>даводзіць</i> per-ficĕre – <i>заканчваць</i>
prae-	знаходжанне спераду, дзеянне спераду	prae-ponĕre – <i>ставіць наперадзе</i>
pro-	рух наперад	pro-movĕre – <i>рухаць наперад</i> pro-ponĕre – <i>выстаўляць наперад</i>
re-	рух назад, паўтарэнне, аднаўленне дзеяння	re-ducĕre – <i>адводзіць назад</i> re-stituĕre – <i>аднаўляць</i>
se-	аддзяленне	se-ducĕre – <i>адводзіць убок, аддзяляць</i>
trans- (tra-)	рух праз	trans-ponĕre – <i>перакладваць</i> tra-ducĕre – <i>пераводзіць</i>
sub-	знаходжанне пад, унутры	sub-ponĕre – <i>падстаўляць</i>

Найбольш ужывальныя суфіксы

Суфікс (з канчаткам)	Словаўтваральная аснова	Значэнне, што надаецца суфіксам	Прыклады	Адапаведнікі ў беларускай мове
1. Суфіксы назоўнікаў				
-t-ŭr-a -s-ŭr-a	дзеяслоў (аснова supīnum)	дзеянне, вынік дзеяння	cultūra censūra	-ура: культура, цэнзура
-t-us -s-us	дзеяслоў (аснова supīnum)	дзеянне	cursus casus transītus	-с: курс -зус: казус -т: транзіт
-t-io -s-io	дзеяслоў (аснова supīnum)	дзеянне	actio diffusio	-цыя: акцыя -зія: дыфузія
-t-or -s-or	дзеяслоў (аснова supīnum)	дзеючая асоба	doctor censor	-тар: доктар -зар: цэнзар
-nt-i-a -ent-i-a	дзеяслоў (аснова infectum)	якасць	ignorantia	-энцыя: патэнцыя
-ŭl-us -ŏl-us -ell-us -ill-us	назоўнік	памяншальнасць	homuncŭlus filiŏlus ocellus lapillus	
-tas	прыметнік	стан, якасць	auctoritas libertas	-тэт: аўтарытэт
-tūdo	прыметнік	стан, якасць	amplitūdo	-туда: амплітуда
2. Суфіксы прыметнікаў				
-īc-us	назоўнік	уласцівасць, прыналежнасць	metallīcus	-ічны: металічны
-āl-is	назоўнік, прыметнік	уласцівасць, прыналежнасць	naturālis	-альны: натуральны
-bīl-is	дзеяслоў (аснова infectum)	пасіўная якасць	mobīlis	-більны: мабільны

СІНТАКСІС

§ 90. Сінтаксіс простага сказа

1. Дзейнік дапасуецца да выказніка ў асобе і ліку; дзеяслоў-выказнік звычайна знаходзіцца ў канцы сказа. Напрыклад: *Discipulus librum legit.* – *Вучань чытае кнігу.*

2. Дзеяслоў *sum, fui, –, esse* – *быць* у якасці выказніка можа знаходзіцца і ў пачатку, і ў канцы сказа. Напрыклад: *Scientia potentia est.* – *Веды – моц; Est modus in rebus.* – *Ёсць мера ў рэчах.*

3. Іменная частка дзеяслова-выказніка заўсёды ўжываецца ў *nomīnātīvus*. (У беларускай мове можа ўжывацца ў назоўным і творным склонах.) Напрыклад: *Historia est magistra vitae.* – *Гісторыя – настаўніца жыцця.* Гэты прыклад таксама сведчыць, што ў беларускай мове дзеяслоў-звязка *sum, fui, –, esse* – *быць* можа апускацца; у лацінскай мове ён звычайна не апускаецца, але часам адсутнічае ў крылатых выразях. Напрыклад: *Ibi victoria, ubi concordia.* – *Там перамога, дзе згода.*

4. Асабовы займеннік у якасці дзейніка звычайна апускаецца. Пры перакладзе ён вызначаецца па асабовым канчатку дзеяслова. Напрыклад: *Pro patriā pugnāmus.* – *Мы змагаемся за радзіму.*

5. Азначэнне звычайна знаходзіцца пасля азначаемага слова. Напрыклад: *terra incognīta* – *невядомая зямля; persōna grata* – *пажаданая асоба* (дыпламатычны тэрмін); *Filius meus bene discit.* – *Мой сын добра вучыцца.*

6. Недапасаванае азначэнне, дапасаванае азначэнне-прыметнік са значэннем колькасці, а таксама лічэбнік ставяцца перад азначаемым назоўнікам. Напрыклад: *litterārum studium* – *заняткі навукамі; magnus numērus* – *вялікі лік; duo fratres* – *два браты.*

§ 91. Сінтаксіс склонаў

Лацінская мова як мова флектыўная мае развітую сістэму склонавых канчаткаў (флексій), якія ўказваюць на сінтаксічную функцыю назоўніка, г. зн. на тое, якім членам сказа ён з'яўляецца: дзейнікам, дапаўненнем, недапасаваным азначэннем, акалічнасцю. Гэтыя функцыі ў лацінскай мове абазначаюцца пэўнымі граматычнымі тэрмінамі.

§ 92. Nominatīvus

Nominatīvus ужываецца:

- 1) як дзейнік; перакладаецца назоўным склонам. Напрыклад: *Finis corōnat opus.* – *Канец вянчае справу*; *Tempōra mutantur.* – *Часы змяняюцца*;
- 2) як іменная частка выказніка; перакладаецца назоўным або творным склонам. Напрыклад: *Cicēro orātor erat.* – *Цыцэрон быў прамоўцам*; *Cicēro orātor clarissīmus erat.* – *Цыцэрон быў самы славыты прамоўца*.

§ 93. Genetīvus

Genetīvus ужываецца як недапасаванае азначэнне або як ускоснае дапаўненне.

1. Genetīvus як недапасаванае азначэнне

1.1. Genetīvus possessīvus (родны прыналежнасці) адказвае на пытанне *чый?* і ўказвае на асобу або прадмет, якому што-небудзь належыць. Перакладаецца назоўнікам у родным склоне або прыметнікам: *pila puellae* – *мяч дзяўчынкі*; *oratio Cicerōnis* – *прамова Цыцэрона* (*Цыцэронава прамова*).

1.2. Genetīvus characteristīcus (родны характарызуючы) абазначае асобу або адцягненае паняцце, якому належыць пэўнае дзеянне або стан, што перадаецца дзейнікам у форме інфінітыва. Ужываецца ў якасці іменнай часткі выказніка, які перадаецца дзеясловамі *sum, videor, putor, habeor*. Форма *est (erat, fuit)* з *genetīvus characteristīcus* перакладаецца з дапамогай слоў *ўласціва каму-небудзь, з'яўляецца чымсьці абавязкам* і г. д. Напрыклад: *Homīnis errāre est.* – *Чалавеку ўласціва памыляцца*.

1.3. Genetīvus subjectīvus (родны суб'екта) залежыць ад аддзяслоўных назоўнікаў (або блізкіх да іх па значэнні), абазначае асобу, якая ўтварае

дзеянне, што перадаецца аддзяяслоўным назоўнікам. Перакладаецца назоўнікам у родным склоне або прыметнікам: *nostrōrum maiōrum inventa* – *вынаходкі нашых продкаў* (г. зн. *нашыя продкі вынайшлі*); *amor patris* – *любоў бацькі* (г. зн. *бацька любіць, бацькоўская любоў*).

1.4. Genetivus qualitātis (родны якасці) дае якасную характарыстыку азначаемаму слову, паказваючы на яго больш-менш пастаянныя якасці і ўласцівасці: род, паходжанне, узрост, меру (час, вага, велічыня); перадаецца назоўнікам з прыметнікам. Перакладаецца родным склонам або ўскоснымі склонамі з прыназоўнікамі: *homo genēris Graeci* – *чалавек грэчаскага паходжання*; *puer septem annōrum* – *хлопчык сямі гадоў*; *vir magni ingenii* – *чалавек вялікага розуму*; *trium mensium cibaria* – *прыпасы на тры месяцы*.

2. Genetivus як ускоснае дапаўненне

2.1. Genetivus objectivus (родны дапаўнення) абазначае асобу або прадмет, на які пераходзіць дзеянне аддзяяслоўнага назоўніка, прыметніка ці дзеяслова. Перакладаецца родным склонам або іншымі склонамі з прыназоўнікамі або без іх: *expugnatio urbis* – *заваяванне горада* (г. зн. *заваяваць горад*); *amor patris* – *любоў да бацькі* (г. зн. *любіць бацьку*); *remedium timōris* – *лекі ад страху* (г. зн. *лячыць страх*); *studiōsus litterārum* – *адданы навукам*; *Anīmus memīnit praeteritōrum*. – *Душа памятае мінулае*.

За ўвага. Часам па-за кантэкстам цяжка вызначыць, ужыты *genetivus subjectivus* (гл. п. 1.3) ці *genetivus objectivus*: *amor patris* – *любоў бацькі* (г. зн. *бацька любіць*) ці *любоў да бацькі* (г. зн. *любіць бацьку*). Гэта залежыць ад сэнсу ўсяго сказа.

2.2. Genetivus genēris (quantitātis) (родны роду [колькасці]) абазначае асоб, прадметы, рэчывы, з якіх складаецца або якія вымяраюцца азначаемым словам. Гэты склон ужываецца:

а) пры назоўніках са значэннем збору, ліку, меры: *multitūdo* – *мноства, натоўп, гурт, маса*; *ala* – *атрад*; *numērus* – *лік, колькасць*; *milia* – *тысяча*; *pars* – *частка*; *vis* – *вялікая колькасць*. Напрыклад: *pars homīnum* – *частка людзей*; *numērus hostium* – *колькасць ворагаў*; *milia passuum* – *тысяча крокаў*; *vis aurī* – *вялікая колькасць золата*;

б) колькасных прыметніках і займенніках ніякага роду адзіночнага ліку, якія ўжыты ў значэнні назоўнікаў: *multum* – *шмат*; *plurimum* – *вельмі шмат*; *minimum* – *вельмі мала*; *tantum* – *столькі*; *quantum* – *колькі*; *id* – *такая колькасць*; *hoc* – *тым*; *illud* – *тое*; *quod* – *што*; *quid* – *што*; *aliquid* – *штосьці*; *nihil* – *нішто*. Напрыклад: *quantum loci* – *колькі месца*; *quid novi* – *што новага*; *nihil novi* – *нічога новага*;

в) прислоўях: *satis* – *дастаткова*; *nimis* – *занадта, зашмат*; *parum* – *мала*. Напрыклад: *satis libertatis* – *дастаткова свабоды*.

2.3. Genetivus partitivus (родны вылучальны) абазначае цэлае, з якога вылучаецца частка; ужываецца пры прыметніках у вышэйшай і найвышэйшай ступенях параўнання, парадкавых лічэбніках, пыталых і няпэўных займенніках (*quis* – *хто*; *aliquis* – *хтосьці*; *quisquam* – *хто-небудзь*; *nemo* – *ніхто*; *quisque* – *кожны* і г. д.), пры колькасных прыметніках (*multi* – *шматлікія*; *pauci* – *нешматлікія*, а таксама *unus* – *адзін* і г. д.). Перакладаецца з дапамогай прыназоўніка з. Напрыклад: *ultimus regum Romanorum* – *апошні з рымскіх цароў*; *unus nostrum* – *адзін з нас*; *major fratrum* – *старэйшы з братоў*; *quis vestrum?* – *хто з вас?*; *multi hostium* – *шматлікія з ворагаў*.

2.4. Genetivus pretii (родны цаны) ужываецца для абазначэння цаны прадмета пры дзеясловах са значэннем *купляць, набываць, прадаваць; цаніць, каштаваць*. Перакладаецца вінавальным склонам з прыназоўнікамі *за, у* або прислоўямі. Напрыклад: *unus assis aestimare* – *ацэньваць у адзін ас* (*ас* – дробная рымская манета); *magni aestimare* – *высока цаніць*.

§ 94. Dativus

1. Dativus як ускоснае дапаўненне

1.1. Dativus commōdi (давальны выгоды) і **dativus incommōdi** (давальны невыгоды, шкоды) абазначае асобу або прадмет, на карысць або на шкоду якому што-небудзь адбываецца або існуе. Перакладаецца з дапамогай прыназоўнікаў *для, да*. Напрыклад: *Frigus intolerabile est corpori nudo*. – *Халад нясцерпны для голага цела*; *Non scholae, sed vitae discimus*. – *Мы вучымся не для школы, а для жыцця*.

1.2. Dativus possessivus (давальны прыналежнасці) абазначае асобу або прадмет, якому належыць тое, што з’яўляецца дзейнікам сказа. Перакладаецца з дапамогай прыназоўніка *у*. Напрыклад: *Mihi est filia*. – *У мяне ёсць дачка*; *Amico meo sunt multi libri*. – *У майго сябра шмат кніг*.

1.3. Dativus auctōris (давальны дзеючай асобы) ужываецца пры дзеясловах у залежным стане і герундыве (гл. § 84) і абазначае дзеючую асобу. Напрыклад: *Mihi consilium jam diu captum est*. – *У мяне (= мною) рашэнне ўжо даўно было прынята*; *Mihi pugnandum est*. – *Мне трэба змагацца*; *Memoria est nobis cotidie exercenda*. – *Нам трэба штодзённа практыкаваць памяць (= памяць павінна штодзённа практыкавацца намі)*.

2. Datīvus як акалічнасць мэты

2.1. Datīvus finālis (давальны мэты) ужываецца пры дзеясловах *sum* (у значэнні *служыць чым-небудзь, для чаго-небудзь*), *do*, *tribuo*, *habeo* (у значэнні *ставіць у што-небудзь, лічыць чым-небудзь*) і адказвае на пытанні: *з якой мэтай? для чаго?* Напрыклад: *esse praesidio – быць (служыць) абаронай*; *esse usui – быць на карысць*; *esse auxilio – служыць дапамогай*; *hoc laudi dare – ставіць гэта ў пахвалу*; *opprobrio habēre – лічыць ганьбай*.

За ўвага. Разам з *datīvus finālis* часта ўжываецца *datīvus commōdi (incommōdi)* (гл. п. 1.1). Так утвараецца **datīvus duplex** (двайны давальны). Напрыклад: *Ipse locus praesidio inimicis erat. – Само месца служыла ворагам абаронай*.

§ 95. Accusatīvus

1. Accusatīvus як дапаўненне і прэдыкатыў. Accusatīvus duplex. Nominatīvus duplex

Accusatīvus ужываецца:

а) як прамое дапаўненне пры пераходных дзеясловах: *Gutta cavat lapidem. – Кропля точыць камень*;

б) іменная частка выказніка (прэдыкатыў) пры дзеясловах *appello*, *dico*, *nomīno*, *voco* – *называць*; *seco* – *выбіраць*; *facio* – *рабіць*; *existimo*, *censeo*, *puto*, *iudico* – *лічыць і г. д.*; адказвае на пытанні: *кім? чым? якім?*

Такім чынам, пры гэтых дзеясловах ужываюцца два вінавальныя склоны: адзін абазначае прамое дапаўненне (*каго? што?*), другі – прэдыкатыў (*кім? чым? якім?*). Такая канструкцыя называецца **accusatīvus duplex** (двайны вінавальны); яе іменная частка на беларускую мову перакладаецца творным склонам. Напрыклад: *Cicerōnem consulem creāre – выбіраць Цыцэрона консулам*; *Antonium hostem putāre – лічыць Антонія ворагам*.

Калі пазначаныя вышэй дзеясловы ўжываюцца ў залежным стане, тады *accusatīvus* прамога дапаўнення становіцца дзейнікам, а іменная частка выказніка (прэдыкатыў), дапасуючыся да дзейніка, таксама ставіцца ў *nominatīvus*. Такая канструкцыя называецца **nominatīvus duplex** (двайны назоўны). Напрыклад: *Cicēro consul creātus est. – Цыцэрон быў абраны консулам*.

Nominatīvus duplex ужываецца таксама пры дзеясловах: *sum* – *быць*; *fio*, *exsisto* – *рабіцца, станавіцца*; *maneo*, *permaneo* – *заставацца, быць*; *videor* – *здавацца, быць падобным*; *pascor* – *нараджацца*; пры любым

дзеяслове, які абазначае якое-небудзь становішча або стан (параўн. у бел. мове: *ён вярнуўся хмурны*). Напрыклад: *Multi oratōres non fiunt. – Многія не становяцца прамоўцамі; Senes vidēmur. – Мы падобныя да старых, мы здаёмся старымі. Victor revertitur. – Ён вяртаецца пераможцам.*

Заўвага. У абедзвюх канструкцыях (*acc. i pot. duplex*) без прэдыкатыва пералічаныя дзеясловы не маюць поўнага значэння.

2. Accusatīvus як акалічнасць

2.1. Accusativus loci (вінавальны месца) адказвае на пытанне *куды?* Перакладаецца з дапамогай прыназоўнікаў *у, на, да*. У *accusativus* без прыназоўніка ставяцца назвы гарадоў, астравоў і назоўнікі *domus – дом, хата; rus – вёска*. Напрыклад: *Caesar Romam revertit. – Цэзар вярнуўся ў Рым; Iuvēnes Romāni Athēnas studiōrum causā proficisci solēbant. – Рымскія юнакі для навучання звычайна накіроўваліся ў Афіны; Balbus domum meam vēnit. – Бальб прыйшоў у мой дом; Eo rus. – Я накіроўваюся (іду) у вёску.*

2.2. Accusativus temporis (вінавальны часу) адказвае на пытанні *як доўга? колькі часу працягваецца дзеянне?*, ужываецца без прыназоўніка або з прыназоўнікам *per – на працягу*. Напрыклад: *Graeci decem annos Trojam oppugnavērunt. – Грэкі дзесяць гадоў абложвалі Трою.*

§ 96. Ablatīvus

Лацінскі аблятыў аб'яднаў функцыі трох старажытных склонаў: **ablativus** (аддзяляльны), які абазначаў месца або прадмет, ад якога што-небудзь або хто-небудзь аддаляецца, а таксама асобу, ад якой паходзіць дзеянне; **instrumentālis** (інструментальны), які абазначаў сродак, прычыну або спосаб ажыццяўлення дзеяння; **locativus** (месны), які называў месца і час ажыццяўлення дзеяння.

1. Ablatīvus як аддзяляльны склон

1.1. Ablativus separatiōnis (творны аддалення, аддзялення) ужываецца пры дзеясловах руху, называючы прадмет, ад якога хто-небудзь або што-небудзь аддаляецца. Перакладаецца родным склонам з прыназоўнікамі *з, ад*. Напрыклад: *Dux corias castris eduxit. – Правадыр вывеў войска з лагера*. Таксама ўжываецца з прыметнікамі *aliēnus – непрыхільны (да чаго), вольны, далёкі (ад чаго); liber, vacuus – вольны (ад чаго)*. Напрыклад: *vacuus curis – вольны ад турбот; liber metu – вольны ад страху.*

1.2. Ablatīvus inopiae (творны нястачы, недахопу) ужываецца пры дзеясловах са значэннем *пазбаўляць, адымаць* (privō, nudo і г. д.); *мець патрэбу* (egeo, indigeo). Перакладаецца родным склонам або іншымі склонамі з прыназоўнікамі. Напрыклад: privāre curis – *пазбаўляць клопату*; murus defensoribus nudātus est – *сяня была позбаўлена абаронцаў*; egēre pecuniā – *мець патрэбу ў грошах*.

1.3. Ablatīvus auctōris (творны дзеючай асобы) абазначае адушаўлены суб'ект дзеяння, адказвае на пытанне *кім выконваецца дзеянне?* Заўсёды ўжываецца з прыназоўнікам *а* (ab), які на беларускую мову не перакладаецца. Напрыклад: Liber a discipulo legitur. – *Кніга чытаецца вучнем*.

1.4. Ablatīvus comparatiōnis (творны параўнання) ужываецца пры вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў і прыслоўяў, абазначае асобу або прадмет, з якім адбываецца параўнанне. Перакладаецца вінавальным склонам з прыназоўнікам *за*, а таксама параўнальнымі зваротамі са злучнікамі *як, чым*. Напраклад: Major meo fratre est. – *Ён старэйшы за майго брата* (= *чым мой брат*); Bona valetudo melior est maximis divitiis. – *Добрае здароўе лепей за найвялікшае багацце*.

1.5. Ablatīvus originis (творны паходжання) ужываецца з дзеяпраметнікамі natus – *народжаны*; ortus – *які паходзіць*. Звычайна ўжываецца без прыназоўніка або з прыназоўнікамі *а* (ab), *е* (ex). Перакладаецца родным склонам або іншымі спосабамі. Напрыклад: Jove natus. – *Народжаны ад Юнітэра* (сын Юнітэра); Venus Jove nata (est) et Diōna. – *Венера – дачка Юнітэра і Дыёны* (нарадзілася ад Юнітэра і Дыёны); Ex Venēre et Marte natus (est) Antēros. – *Антэрот народжаны ад Венеры і Марса* (сын Венеры і Марса).

2. Ablatīvus як інструментальны склон

2.1. Ablatīvus instrumenti (творны сродку дзеяння) называе прыладу або сродак, з дапамогай якога выконваецца дзеянне. У сказе з'яўляецца ўскосным дапаўненнем і перакладаецца творным склонам або з дапамогай слоў *пры дапамозе, з дапамогай, праз*. Напрыклад: Castra vallo fossaque muniuntur. – *Лагер умацоўваецца валам і ровам* (= *з дапамогай вала і рова*); Cornibus tauri, apri dentibus se tutantur. – *Быкі абараняюцца рагамі, дзікі – ікламі*.

2.2. Ablatīvus causae (творны прычыны) выступае як акалічнасць прычыны, называе прычыну дзеяння або стану, перакладаецца рознымі склонамі з прыназоўнікамі *ад, з-за, з, па, на, з прычыны, праз* і г. д.; ужываецца:

а) пры непераходных дзеясловах і прыметніках, якія маюць пасіўны сэнс: *pereo* – *гінуць*; *morior* – *паміраць*; *cresco* – *расці*; *ardeo* – *палаць*, *гарэць*; *mortuus* – *памерлы*; *aegrōtus* – *хворы*. Напрыклад: *perīre frigōre* – *загінуць ад холоду*; *moritur morbo* – *ён памірае ад хваробы*; *aegrōtus peste* – *хворы на чуму*;

б) *verba affectuum* (дзеясловах, якія абазначаюць пачуцці): *gaudeo* – *радавацца*; *doleo* – *сmutкаваць*; а таксама пры прыметніках: *tristis* – *маркотны*; *superbus* – *горды* і г. д. Напрыклад: *gaudēre nuntio* – *радавацца з-за весткі*; *dolēre morte* – *сmutкаваць з-за смерці*.

Як *ablatīvus causae* ужываюцца назоўнікі *lege* – *на законе*; *more* – *на звычай*; *consilio* – *на парадзе*; *jussu* – *на загадзе*; *sententiā* (*meā, tuā, suā, nostrā, vestrā*) – *на (маю, тваю, сваю, нашу, вашу) думку*.

2.3. Ablatīvus modi (творны спосаб дзеяння) адказвае на пытанні *як?* *якім чынам адбываецца дзеянне?*, г. зн. абазначае акалічнасць дзеяння; ужываецца без прыназоўніка або з прыназоўнікам *cum*, які можа знаходзіцца паміж азначэннем і азначаемым словам (*magnā cum pertinatiā* – *з вялікай упартасцю*). *Ablatīvus modi* можна перакладаць з дапамогай прыназоўніка, прыслоўем, творным склонам. Напрыклад: *summis viribus currere* – *бегчы з усяе сілы*; *summā fortitudine pugnare* – *змагацца з найвялікшай мужнасцю* (= *мужна змагацца*).

2.4. Ablatīvus limitationis (творны абмежавання) з’яўляецца ў сказе ўскосным дапаўненнем; ужываецца пры дзеясловах, назоўніках, прыметніках, удакладняючы, абмяжоўваючы дзеянне або стан кіруючага слова; адказвае на пытанне *ў якіх адносінах?* Перакладаецца творным склонам або іншымі склонамі з прыназоўнікам. Напрыклад: *aeger pedibus* – *хворы на ногі*; *praestāre virtūte* – *пераўзыходзіць мужнасцю*; *genēre Graecus* – *на паходжанні грэк*.

2.5. Ablatīvus mensūrae (творны меры) ужываецца пры вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў, прыслоўяў, пры дзеясловах, якія ўтрымліваюць ідэю параўнання. Напрыклад: *Sol multis partibus maior est, quam universa terra.* – *Сонца ў шмат разоў большае, чым уся Зямля*; *Omnis sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum.* – *Любое пачуццё людзей шмат у чым пераўзыходзіць пачуцці жывёл*.

2.6. Ablatīvus qualitātis (творны якасці) дае яасную характарыстыку азначаемаму слову, у сказе з’яўляецца азначэннем, якое складаецца з назоўніка і прыметніка; перакладаецца родным склонам або іншымі склонамі з прыназоўнікам. У адрозненне ад *genetīvus qualitātis* абазначае якасці вонкавыя (дэталі знешняга выгляду) і часовыя, мінулыя (настрой і г. д.). Напрыклад: *homo statūra humili* – *чалавек невысокага росту*; *bono animo esse* – *быць у гуморы*.

3. Ablatīvus як месны склон

3.1. Ablatīvus loci (творны месца) выконвае ў сказе ролю акалічнасці месца, адказвае на пытанне *дзе?*, ужываецца без прыназоўніка, калі з'яўляецца спалучэннем назоўніка *locus* – *месца* з азначэннем або спалучэннем назоўніка з займенніковым прыметнікам *totus* – *увесь*. Напрыклад: *multis locis* – *шмат у якіх месцах*; *illo loco* – *у тым месцы*; *totā urbe* – *ва ўсім горадзе*; *totā Galliā* – *ва ўсёй Галіі*. У астатніх выпадках ужываецца з прыназоўнікам *in* – *у, на*: *in urbe* – *у горадзе*; *in silvā* – *у лесе*.

За ўвага. **Locatīvus** (месны склон) захаваўся ў назвах гарадоў і астравоў, якія адносяцца да 1-га і 2-га скланення. Граматычна ён супадае з *gen. sg.*, напрыклад: *Romae* – *у Рыме*; *Tarenti* – *у Тарэнце*. **Locatīvus** захаваўся таксама ў назоўнікаў *domus*, *ūs f* – *дом*; *rus*, *ruris n* – *вёска*; *humus*, *i f* – *зямля*; *bellum*, *i n* – *вайна*: *domi* – *дома*; *ruri* – *у вёсцы*; *humi* – *на зямлі*; *belli* – *на вайне* (старажытны **locatīvus** меў канчатак **-i**). У астатніх выпадках ужываецца **ablatīvus** без прыназоўніка, напрыклад: *Athēnis* – *у Афінах*; *Carthagine* – *у Карфагене*, а таксама ў выразе *terrā marīque* – *на сушы і на моры*.

3.2. Ablatīvus tempōris (творны часу) выконвае ў сказе ролю акалічнасці часу, адказвае на пытанні *калі?* *на працягу якога часу?* У **ablatīvus** без прыназоўніка ставяцца назоўнікі, якія абазначаюць час (*tempus* – *час*; *nox* – *ноч*; *hiems* – *зіма*; *ver* – *вясна*; *annus* – *год* і г. д.) або назоўнікі з азначэннямі. Напрыклад: *nocte* – *уначы*; *hiēme* – *узімку*; *vere* – *увесну*; *decem annis* – *на працягу дзесяці гадоў*; *eo tempore* – *у той час*; *bello Punīco* – *у час Пунічнай вайны*; *bello Persarum* – *у час вайны з персамі*.

Калі азначэнне адсутнічае, ужываецца прыназоўнік *in*, напрыклад: *in bello* – *у час вайны*; *in pace* – *у час міру*.

§ 97. Зварот **accusatīvus cum infinitīvo** (Вінавальны склон з інфінітывам)

Accusatīvus cum infinitīvo – адмысловы сінтаксічны зварот лацінскай мовы. Складаецца з лагічнага дзейніка (назоўнік, субстантываваны прыметнік, займеннік у вінавальным склоне) і лагічнага выказніка (неазначальная форма дзеяслова). Выступае як складанае дапаўненне выказніка ў незалежным стане.

За ўвага. Лагічным дзейнікам называецца назоўнік, субстантываваны прыметнік, займеннік, які не з'яўляецца дзейнікам сказа, але па сэнсе з'яўляецца суб'ектам дзеяння звароту. Лагічным выказнікам называецца несабавая форма дзеяслова, якая з'яўляецца прэдыкатам звароту.

Зваротам кіруюць:

1) дзеясловы са значэннем:

а) ‘гаварыць’ (*dico* – гаварыць, казаць; *trado* – наведамляць, перадаваць; *respondeo* – адказваць; *narro* – распавядаць; *doseo* – вучыць; *ajo* – сцвярджаць; *nego* – адмаўляць; *scribo* – пісаць і г. д.);

б) ‘думаць, лічыць, адчуваць’ (*puto* – думаць; *censeo*, *existimo*, *arbitror*, *optor* – лічыць, меркаваць; *scio* – ведаць; *sentio* – адчуваць; *credo* – верыць; *spero* – спадзявацца; *video* – бачыць; *audio* – чуць і г. д.);

в) ‘загадваць, забараняць, дапускаць’ (*jubeo* – загадваць; *veto* – забараняць; *sino* – дазваляць; *cupio* – моцна жадаць; *volo* – жадаць; *nolo* – не жадаць; *malo* – аддаваць перавагу і г. д.);

2) дзеясловы, якія абазначаюць душэўны стан (*gaudeo*, *laetor* – радавацца; *doleo* – смуткаваць; *angor* – турбавацца; *miror* – здзіўляцца; *indignor*, *suscenseo* – абурацца, злаваць; *glorior* – хваліцца; *queror* – скардзіцца; *graviter* (*aegre*, *molest*) *fero* – адчуваць цяжар і г. д.);

3) безасабовыя дзеясловы і выразы (*fama est* – ёсць погалас, чутка; *notum est* – вядома; *constat* – вядома; *apparet* – відавочна; *mos est* – ёсць звычай; *oportet* – трэба; *decet* – належыць; *intērest* – важна; *necesse est* – неабходна; *fas est* – дазволена, можна; *nefas est* – нельга, немагчыма і г. д.).

Зварот *accusativus cum infinitivo* перакладаецца даданым дапаўняльным сказам са злучнікамі *што, каб*. Пры гэтым лагічны дзейнік звароту, які ўжыты ў *accusativus*, перакладаецца назоўным склонам, г. зн. становіцца дзейнікам у беларускім даданым сказе. Лагічны выказнік звароту, выражаны інфінітывам, перакладаецца асабовай формай дзеяслова, г. зн. становіцца выказнікам у даданым сказе, і дапасуецца ў асобе і ліку да дзейніка даданага сказа. Час і стан дзеяслова ў асабовай форме залежаць ад часу і стану інфінітыва.

У звароце ўжываюцца ўсе часавыя формы інфінітыва абодвух станаў (гл. § 81), прычым:

- *infinitivus praesentis* абазначае дзеянне, адначасовае з дзеяннем кіруючага дзеяслова. Напрыклад: *Pater [filium librum legēre] videt.* – Бацька бачыць, што сын чытае кнігу;

- *infinitivus perfecti* абазначае папярэдняе дзеянне. Напрыклад: *Pater [filium librum legisse] videt.* – Бацька бачыць, што сын прачытаў кнігу;

- *infinitivus futuri* абазначае дзеянне, якое мае быць. Напрыклад: *Pater [filium librum lecturum esse] sperat.* – Бацька спадзяецца, што сын прачытае кнігу.

Пасля дзеясловаў са значэннем ‘загадваць, забараняць, дапускаць’ ужываецца толькі *infinitivus praesentis*. Напрыклад: *Pater [filium librum legēre] jubet*. – *Бацька загадвае, каб сын чытаў кнігу*.

За ў в а г а. Кіруючы дзеяслоў падкрэсліваецца хвалістай лініяй, лагічны дзейнік – адной лініяй, лагічны выказнік – двюма лініямі.

Калі лагічны дзейнік прапушчаны (г. зн. калі лагічны выказнік ужыты безасабова), ужываецца інфінітыў залежнага стану. Напрыклад: *Pater [legi] jubet*. – *Бацька загадвае чытаць* (літ. *каб чыталася*).

Іменная частка лагічнага выказніка звароту дапасуецца да лагічнага дзейніка ў родзе, ліку і склоне. Напрыклад: *Pater [filios librum lectūros esse] sperat*. – *Бацька спадзяецца, што сыны прачытаюць кнігу*; *Pater [filiam librum lectūram esse] sperat*. – *Бацька спадзяецца, што дачка прачытае кнігу*.

Прыкметай звароту *accusativus cum infinitivo*
з’яўляюцца інфінітыў і выказнік сказа (кіруючы дзеяслоў)
з пэўным значэннем

§ 98. Дадатковыя заўвагі да звароту *accusativus cum infinitivo*

1. Калі лагічны дзейнік звароту ўжываецца ў 1-й або 2-й асобе, ён перадаецца асабовымі займеннікамі (гл. § 32) у *accusativus* (*me, te, nos, vos*), якія ніколі не прапускаюцца. Напрыклад: *Pater [me librum lectūrum esse] sperat*. – *Бацька спадзяецца, што я прачытаю кнігу*.

2. Пры супадзенні дзейніка кіруючага дзеяслова, які ўжыты ў 3-й асобе, з лагічным дзейнікам звароту, апошні выражаецца зваротным займеннікам (гл. § 33) у *accusativus* (*se – ён, яна, яно, яны*). Напрыклад: *Pater [se librum legisse] dicit*. – *Бацька кажа, што ён прачытаў кнігу*.

3. Пры несупадзенні дзейніка кіруючага дзеяслова, які ўжыты ў 3-й асобе, з лагічным дзейнікам звароту, апошні выражаецца ўказальнымі займеннікамі (гл. § 35–38) у *accusativus* (*eum, eam, id, eos, eas, ea; illum, illam, illud, illos, illas, illa – ён, яна, яно, яны*). Напрыклад: *Pater filio [eum librum legēre] jubet*. – *Бацька загадвае сыну, каб ён чытаў кнігу*.

4. Калі зварот уваходзіць у склад азначальнага або пытальнага данага сказа, тады на беларускую мову кіруючы дзеяслоў перакладаецца пабочным словам або сказам, а азначальны або пытальны даданы – галоўным сказам. Напрыклад: *[Quem librum a filio legi debēre] putas?* – *Якая кніга, па-твойму, павінна быць прачытана сынам?*

§ 99. Зварот *nominatīvus cum infinitīvo* (Назоўны склон з інфінітывам)

Складаецца з лагічнага дзейніка (назоўнік, субстантываваны прыметнік, займеннік у назоўным склоне) і лагічнага выказніка (неазначальная форма дзеяслова). Ужываецца ў тым выпадку, калі дзеясловы, ад якіх можа залежыць зварот *accusatīvus cum infinitīvo*, ужыты ў залежным стане ў безасабовым значэнні. Выступае як складаны дзейнік выказніка ў залежным стане.

Зварот *nominatīvus cum infinitīvo* перакладаецца даданым дапаўняльным сказам са злучнікамі *што, каб*. Кіруючы дзеяслоў перакладаецца двума спосабамі:

- 1) няпэўна-асабовай формай (*гавораць, лічаць* і г. д.);
- 2) безасабовай формай (*гаворыцца, лічыцца* і г. д.).

Напрыклад: [*Romāni vincēre*] *traduntur*. – Паведамляюць (*паведамляецца*), *што рымляне перамагаюць*.

Кіруючы дзеяслоў заўсёды дапасуецца да лагічнага дзейніка ў асобе і ліку (часам і ў родзе). Напрыклад: [*Romāni vincēre*] *tradimur*. – Паведамляюць (*паведамляецца*), *што мы, рымляне, перамагаем*; [*Romānae vicisse*] *traditae estis*. – Паведамлі, *што вы, рымлянікі, перамаглі*.

Калі ў якасці лагічнага дзейніка звароту павінен быць ужыты асабовы займеннік, ён прапускаецца. Напрыклад: [*Vicisse*] *tradēris*. – Паведамляецца, *што ты перамож*; [*Victi esse*] *tradimīni*. – Паведамляецца, *што вы былі пераможаныя*.

Часта ў якасці кіруючага дзеяслова ўжываюцца формы залежнага стану дзеяслова *video*, якія перакладаюцца безасабова: *videor* – *здаецца, што я*; *vidēris* – *здаецца, што ты*; *vidētur* – *здаецца, што ён (яна, яно)*; *vidēmur* – *здаецца, што мы*; *videmīni* – *здаецца, што вы*; *videntur* – *здаецца, што яны* і г. д.

§ 100. Зварот *ablatīvus absolūtus* (Творны самастойны)

Ablatīvus absolūtus – адмысловы сінтаксічны зварот лацінскай мовы. Складаецца з лагічнага дзейніка (назоўнік, субстантываваны прыметнік, займеннік у творным склоне) і лагічнага выказніка (дзеепрыметнік, дапасаваны да лагічнага дзейніка ў родзе, ліку і склоне). Выступае як складаная акалічнасць і выражае абставіны, пры якіх адбываецца,

адбывалася або будзе адбывацца дзеянне дзеяслова ў сказе. Зварот не звязаны з ніводным словам у сказе, таму называецца *absolūtus* (*незалежны, самастойны*).

Participium praesentis actīvi (гл. § 67) ужываецца, калі дзеянні ў звароце і ў галоўным сказе адбываюцца адначасова. *Participium perfecti passīvi* (гл. § 68) ужываецца, калі дзеянне ў звароце адбылося раней за дзеянне ў галоўным сказе.

Звычайна зварот перакладаецца даданымі акалічнаснымі сказами часу, прычыны, умовы, уступкі, спосабу дзеяння, якія далучаюцца адпаведнымі злучнікамі: *калі, пасля таго як; бо, таму што; калі; хоць; як*. Лагічны дзейнік перакладаецца назоўным склонам; лагічны выказнік – асабовай формай, прычым яго стан захоўваецца.

Час дзееспрыметніка не ўплывае на час асабовай формы дзеяслова, якой ён перакладаецца. Напрыклад:

<i>abl.</i>	<i>pcp. praes. act.</i>	<i>praes.</i>
Vere	appropinquante,	aves
		advolant.

– *Калі надыходзіць вясна, прылятаюць птушкі.*

<i>abl.</i>	<i>pcp. praes. act.</i>	<i>imperf.</i>
Vere	appropinquante,	aves
		advolābant.

– *Калі надыходзіла вясна, прыляталі птушкі.*

<i>abl.</i>	<i>pcp. praes. act.</i>	<i>fut. I</i>
Vere	appropinquante,	aves
		advolābunt.

– *Калі прыйдзе вясна, прыляцяць птушкі.*

У гэтых прыкладах ужываецца адзін і той жа дзееспрыметнік – *appropinquante* (*participium praesentis actīvi*), які перакладаецца цяперашнім, прошлым або будучым часам. Як бачым, час выказніка даданага сказа залежыць ад часу выказніка галоўнага сказа.

Існуюць тры спосабы перакладу звароту *ablatīvus absolūtus*:

- 1) даданым акалічнасным сказам часу, прычыны, уступкі, умовы, спосабу дзеяння (гл. вышэй);
- 2) назоўнікамі з прыназоўнікам;
- 3) дзееспрыслоўным зваротам (калі ўжываецца *participium perfecti passīvi*, а лагічны суб'ект дзеяння ў звароце супадае з дзейнікам галоўнага сказа).

Напрыклад: *Trojā delētā, Graeci in patriam revertērunt.* – 1) *Калі Троя была знішчана, грэкі вярнуліся на радзіму*; 2) *Пасля знішчэння Троі грэкі вярнуліся на радзіму*; 3) *Знішчыўшы Трою, грэкі вярнуліся на радзіму*.

§ 101. Асаблівы выпадак звароту *ablatīvus absolūtus*

Зварот *ablatīvus absolūtus* можа быць няпоўны і складацца з лагічнага дзейніка ў *ablatīvus* і дапасаванай да яго іменнай часткі лагічнага выказніка. Дзеяслоў-звязка *sum* пры гэтым адсутнічае, бо гэты дзеяслоў не ўтварае дзеепрыметнікавых форм. У выніку *ablatīvus absolūtus* выражаецца спалучэннем назоўніка з назоўнікам, назоўніка з прыметнікам, займенніка з прыметнікам. У якасці іменнай часткі лагічнага выказніка могуць ужывацца назоўнікі *dux* – *правадыр, палкаводзец*; *consul* – *консул*; *iudex* – *суддзя*; *auctor* – *аўтар, творца, дарадчык*; *adjutor* – *памочнік*; *testis* – *сведка*; *magister* – *настаўнік*; *puer* – *хлопчык*; *senex* – *стары* і г. д.; прыметнікі *vivus* – *жывы*; *mortuus* – *мёртвы*; *invitus* – *які не жадае*; *consciū* – *які ведае*; *insciū* – *які не ведае*; *salvus* – *непашкоджаны, цэлы* і г. д. Такі зварот звычайна перакладаецца назоўнікамі з прыназоўнікам. Напрыклад: *Cicerōne consule* – *за консульствам Цыцэрона*; *Hannibāle duce* – *пад кіраўніцтвам Ганібала*; *Tarquīnio rege* – *у час царавання Тарквінія*; *me invito* – *на суперак маёй волі*.

§ 102. *Conjunctīvus* у незалежных сказах

Лацінскі кан'юнктыў аб'яднаў два самастойныя лады, якія існавалі ў індаеўрапейскай мове, – кан'юнктыў (*conjunctīvus*, умоўны лад) і аптатыў (*optatīvus*, пажаданы лад); абодва лады захаваліся ў старагрэчаскай мове.

У незалежным сказе лацінскі кан'юнктыў абазначае дзеянне не рэальнае, а магчымае, чаканае і мае два галоўныя значэнні: пажаданасці і магчымасці з рознымі сэнсавымі адценнямі, якія і вызначылі традыцыйную тэрміналогію кан'юнктыва.

1. Кан'юнктыў пажаданасці

1.1. *Conjunctīvus (ad)hortatīvus* (кан'юнктыў закліку) абазначае заклік, прымушэнне да дзеяння. Ужываецца *praesens conjunctīvi* у 1-й асобе *plurālis*. Перакладаецца з дапамогай слоў *давайце, будзем, будзьма* з неазначальнай формай. Адмоўе *ne*. Напрыклад: *Gaudeāmus, igitur, juvēnes dum sumus.* – *Дык давайце радавацца, пакуль мы маладыя*; *Amēmus patriam.* – *Давайце любіць радзіму*.

1.2. *Conjunctīvus imperatīvus (jussīvus)* (кан'юнктыў загаду) абазначае настойлівае жаданне, загад, патрабаванне, просьбу. Ужываецца

praesens conjunctīvi у 2-й і 3-й асобе singulāris і plurālis. Перакладаецца: а) загадным ладам (у 2-й асобе); б) з дапамогай часціц *хай, няхай* з будучым часам (у 3-й асобе); в) умоўным ладам з часціцай *бы*. Напрыклад: *Apud me cum tuis maneas.* – *Заставайся ў мяне са сваімі (блізкімі); Puer librum legat.* – *Няхай хлопчык чытае кнігу; Milites fortiter pugnent.* – *Няхай воіны храбра змагаюцца; Fiat lux!* – *Хай будзе святло!*

1.3. Conjunctīvus prohibitīvus (кан'юнктыў забароны) абазначае забарону. Адмоўе не. Ужываецца praesens і perfectum conjunctīvi у 2-й асобе singulāris і plurālis (без адрознення ў трыванні). Перакладаецца загадным ладам з адмоўем. Напрыклад: *Ante victoriam ne canas triumphum!* – *Не святкуй, пакуль не перамож!* *Quod dubitas, ne feceris!* – *Не рабі тое, у чым сумняваешся! Neminem cito accusaveris!* – *Нікога не абвінавачвай паспешна!*

1.4. Conjunctīvus optatīvus (кан'юнктыў жадання) абазначае жаданне. Ужываецца ва ўсіх асобах і ліках: а) praesens conjunctīvi (безадносна да магчымасці выканання жадання ў будучым); б) imperfectum conjunctīvi (жаданне, неажыццявімае ў цяперашні момант); в) plusquamperfectum conjunctīvi (жаданне не было ажыццявімым у мінулым). Адмоўе не. Перакладаецца: 1) загадным ладам (у 2-й асобе); 2) з дапамогай часціц *хай, няхай* з будучым часам. Часта ўжываецца з часціцай *utīnam* – *о калі б, каб, каб жа*. Напрыклад: *Sis felix!* – *Будзь ішчаслівы! Vivat, crescat, floreat!* – *Няхай жыве, няхай расце, няхай квітнее! Sit nox cum somno, sit sine lite dies.* – *Няхай будзе ноч са сном, няхай будзе дзень без сваркі; Dictis facta respondeant.* – *Хай словам адпавядаюць справы; Utīnam veniat!* – *О калі б ён прыйшоў* (пра будучае безадносна да выканання жадання). *Utīnam venīret!* – *О калі б ён прыйшоў* (зараз; жаданне неажыццявімае ў цяперашні момант). *Utīnam venisset!* – *О калі б ён прыйшоў* (учора, жаданне не ажыццявілася).

2. Кан'юнктыў магчымасці

2.1. Conjunctīvus potentiālis (кан'юнктыў магчымасці) абазначае магчымасць дзеяння. Ужываецца ва ўсіх асобах і ліках: а) praesens conjunctīvi і perfectum conjunctīvi (без адрознення ў трыванні) – дзеянне магчымае ў будучым; б) imperfectum conjunctīvi – дзеянне было магчымае ў мінулым. Адмоўе non. У 3-й асобе singulāris у якасці дзейніка могуць ужывацца няпэўныя займеннікі *alīquis, quispiam, quis* – *хто-небудзь*. Перакладаецца: 1) будучым часам са словамі *бадай, бадай што, мабыць, мусіць, магчыма, можа, мо*; 2) умоўным ладам з часціцай *бы*; 3) умоўным ладам з дапамогай дзеяслова *магчы*. Напрыклад: *Dicat alīquis.* – *Хто-*

небудзь, магчыма, скажа; O stultum hominem dixērit quispiam. – *О дурань, бадай, хто-небудзь скажа*; Haec non dixērim. – *Я б гэтага не казаў*; Quis putāret? – *Хто б мог падумаць? Хто б падумаў?*

2.2. Conjunctīvus concessīvus (кан'юнктыў уступкі) абазначае ўступку, дапушчэнне. Ужываецца ў 3-й асобе singularis i pluralis: praesens conjunctīvi – адносна цяперашняга часу, perfectum conjunctīvi – адносна прошлага часу. Адмоўе не. Перакладаецца з дапамогай слоў *дапусцім, няхай, хай* з цяперашнім або прошлым часам. Можна ўдакладняцца словам *ut – няхай, хай, хоць, хаця*. Напрыклад: Ne sit sane summum malum dolor; malum certe est. – *Далусцім, боль не найгоршая бяда, але, безумоўна, бяда*; Fuērint cupīdi, fuērint irāti. – *Няхай яны былі небесстароннія, няхай яны былі раззлаваныя*; Omnia possideat, non possidet aëra Minos. – *Хай Мінас валодае ўсім, але ён не валодае паветрам (небам) (Авідзій)*; Ut desint vires. – *Хоць і не стае сіл*.

2.3. Conjunctīvus dubitatīvus (кан'юнктыў сумнення) абазначае сумненне, нерашучасць. Ужываецца ў пытаннях, што выражаюць роздум, калі чалавек пытаецца ў сябе або ў іншых, што яму трэба рабіць. Ужываецца звычайна 1-я (радзей 3-я) асобе singularis i pluralis: praesens conjunctīvi – у пытаннях адносна будучага часу, у imperfectum conjunctīvi – адносна прошлага часу. Адмоўе non. Перакладаецца неазначальнай формай з давальным склонам. Напрыклад: Quid dicam? Quid non dicam? – *Што мне казаць? Што не казаць?* Quid agērem? – *Што мне было рабіць?* Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat? – *Што рабіць законам там, дзе ўладараць толькі грошы?*

§ 103. Conjunctīvus у даданных сказах

Ужыванне часоў умоўнага ладу ў даданных сказах залежыць ад двух чыннікаў:

1) як адбываецца дзеянне даданага сказа адносна дзеяння ў галоўным сказе (адначасова, папярэднічае або мае адбыцця);

2) у якім часе ўжыты дзеяслоў-выказнік у галоўным сказе (у галоўным або гістарычным):

Галоўныя часы	Гістарычныя часы
praesens	perfectum
futūrum I	imperfectum
futūrum II	plusquamperfectum
imperatīvus	

Заўвага. І як галоўныя, і як гістарычныя часы могуць разглядацца: а) *praesens historicum* – цяперашні час, ужыты ў значэнні прошлага; б) *perfectum praesens* – прошлы час, які выражае стан, што працягваецца ў цяперашнім у выніку мінулага дзеяння; в) *infinitivus historicus* – інфінітыў, які ўжываецца ў якасці выказніка і перакладаецца прошлым часам абвеснага ладу.

Такая двухбаковая залежнасць часавых форм умоўнага ладу ў даданных сказах ад часавых форм дзеяслова ў галоўным сказе рэгулюецца ў лацінскай мове правілам паслядоўнасці часоў (*consecutio temporum*):

Граматычны час выказніка галоўнага сказа	Дзеянне даданага сказа адносна дзеяння галоўнага сказа		
	адначасовае	папярэдняе	будучае
Галоўныя часы: <i>praesens</i> <i>futūrum I</i> <i>futūrum II</i> <i>imperativus</i>	<i>praes. conj.</i>	<i>perf. conj.</i>	<i>pcp. fut. act.</i> <i>i sum, fui, –, esse</i> <i>y praes. conj.</i> (гл. § 86, п. 1)
Гістарычныя часы: <i>imperfectum</i> <i>perfectum</i> <i>plusquamperfectum</i>	<i>imperf. conj.</i>	<i>pqperf. conj.</i>	<i>pcp. fut. act.</i> <i>i sum, fui, –, esse</i> <i>y imperf. conj.</i>

§ 104. Даданыя дапаўняльныя сказы

Даданыя дапаўняльныя сказы (*propositiones subiectivae objectivae*) па-дзяляюцца на некалькі відаў.

1. Даданыя дапаўняльныя пры дзеясловах са значэннем імкнення і жадання (*клапаціцца, старацца, імкнуцца, дамагацца* і г. д.). Далучаюцца злучнікамі *ut* (*objectivum*) – *каб*; *ne* (*objectivum*) – *каб не* і адказваюць на пытанні ўскосных склонаў. Ужываецца: 1) *praesens conjunctivi*, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з галоўных часоў (гл. § 103); 2) *imperfectum conjunctivi*, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з гістарычных часоў (гл. § 103). Напрыклад: *Sapiens quidam: ante senectutem curavi, ut bene viverem; nunc curo, ut bene de vita descēdam.* – *Якісьці мудрэц (сказаў): да старасці я турбаваўся, каб годна жыць; зараз я турбуюся, каб годна пайсці з жыцця (намерці).*

2. Даданыя дапаўняльныя пры дзеясловах і выразах са значэннем боязі (*баяцца, сцерагчыся; ёсць страх, ёсць боязь* і г. д.). Далучаюцца злучнікамі *ne* – *што, каб не, як бы не* (дзеянне непажаданае); *ne non, ut* – *што не* (дзеянне пажаданае). Ужываецца: 1) *praesens conjunctivi*, калі

ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з галоўных часоў (гл. § 103); 2) imperfectum conjunctivi, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з гістарычных часоў (гл. § 103). Напрыклад: Timeo, ne veniat. – *Я баюся, што ён прыйдзе* (= каб ён не прыйшоў; як бы ён не прыйшоў); Timēbam, ne non veniret. – *Я баяўся, што ён не прыйдзе*.

3. Даданыя дапаўняльныя пры дзеясловах і выразах са значэннем забароны і перашкоды (перашкаджаць, замінаць і г. д.). Далучаюцца злучнікамі ne, quominus, quin – *каб*. Пры гэтым злучнік quominus ужываецца пераважна, а quin выключна пасля адмоўя або рытарычнага пытання. Ужываецца: 1) praesens conjunctivi, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з галоўных часоў (гл. § 103); 2) imperfectum conjunctivi, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з гістарычных часоў (гл. § 103). Напрыклад: Impēdit, ne veniam. – *Ён перашкаджае, каб я прыходзіў* (= мне прыходзіць); Non impēdit, quin veniam. – *Ён не перашкаджае, каб я прыходзіў* (= мне прыходзіць).

4. Даданыя дапаўняльныя пры адмоўных выразах і рытарычных пытаннях са значэннем адсутнасці сумнення (non dubito – *я не сумняваюся*; dubium non est – *няма сумнення*; nemo dubitat – *ніхто не сумняваецца*; quis dubitat? – *хто сумняваецца?* і г. д.). Далучаюцца злучнікам quin – *што, каб*. Ужываецца кан'юнктыў па правіле паслядоўнасці часоў (гл. § 103). Напрыклад: а) пасля галоўных часоў: Non dubito, quin ad me venias (venēris, ventūrus sis). – *Я не сумняваюся, што ты ідзеш (ішоў, пойдзеш) да мяне*; б) пасля гістарычных часоў: Quis dubitābat, quin ad me venīres (venisses, ventūrus esses)? – *Хто сумняваўся, што ты ідзеш (ішоў, пойдзеш) да мяне?*

§ 105. Ускоснае пытанне

Ускосным пытаннем (quaestio obliqua) называецца даданы дапаўняльны сказ, які далучаецца пыталымі займеннікамі (quis – *хто?* quid – *што?* qui, quae, quod – *які?* qualis, e – *які?*), пыталымі прыслоўямі (ubi – *дзе?* unde – *адкуль?* quare, cur – *чаму?* quo – *куды, дзе?* quot – *колькі?* quando – *калі?* quam – *як?* quomodo – *як?*), пыталымі часціцамі (-ne – *ці?* num – *няўжо, хіба?* nonne – *няўжо не, хіба не?* an – *ці, хіба?* utrum ... an – *ці ... ці?* si – *ці?*). Ускоснае пытанне ўжываецца пасля дзеясловаў са значэннем выказвання, сцверджання (*пытаць, казаць, ведаць, бачыць* і г. д.) і безасабовых выразаў тыпу notum est – *вядома*, ignōtum est – *невядома* і г. д.

У беларускай мове прамое і ўскоснае пытанні граматычна не адрозніваюцца (ужываюцца аднолькавыя формы часу і ладу). У лацінскай мове ва ўскосным пытанні ўжываюцца формы кан'юнктыва згодна з правіламі паслядоўнасці часоў (гл. § 103). Напрыклад: а) пасля галоўных часоў: *Interrogō (interrogābo, interrogavēro), quid agas (egēris, actūrus sis).* – *Я пытаюся (спытаюся), што ты робиш (рабіў, зробіш);* б) пасля гістарычных часоў: *Interrogābam (interrogāvi, interrogavēram), quid agēres (egisses, actūrus esses).* – *Я пытаўся (запытаўся), што ты робиш (рабіў, зробіш).*

§ 106. Даданыя сказы мэты

Даданыя сказы мэты (*propositiones subjunctae fināles*) далучаюцца злучнікамі *ut (fināle)* – *каб*; *ne (fināle)* – *каб не*; *neve* – *і каб не*. Адказваюць на пытанні *навошта? для чаго? з якой мэтай?* Ужываецца: 1) *praesens conjunctīvi*, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з галоўных часоў (гл. § 103); 2) *imperfectum conjunctīvi*, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з гістарычных часоў (гл. § 103). Напрыклад: *Edimus, ut vivāmus, non vivimus, ut edāmus.* – *Мы ядзім, каб жыць (= каб мы жылі), але не жывём, каб есці (= каб мы елі).*

§ 107. Даданыя сказы выніку

Даданыя сказы выніку (*propositiones subjunctae consecutivae*) далучаюцца злучнікамі *ut (consecutivum)* – *так што, што, каб*; *ut non* – *так што не, што не, каб не*. У галоўным сказе гэтым злучнікам могуць адпавядаць указальныя займеннікі *is, hic, talis* – *такі*; *tantus* – *такі вялікі, такі значны* або прыслоўі *ita, sic* – *так*; *tam* – *гэтак, настолькі*; *adeo* – *да такой ступені*; у гэтым выпадку злучнікі *ut, ut non* перакладаюцца *што, што не*. Ужываецца: 1) *praesens conjunctīvi*, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з галоўных часоў (гл. § 103); 2) *imperfectum conjunctīvi*, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з гістарычных часоў (гл. § 103). Пасля гістарычных часоў выказнік можа стаяць у тым часе, які быў бы ўжыты ў незалежным сказе (*praesens* або *perfectum conjunctīvi*). Напрыклад: *Tantus in curiā clamor factus est, ut populus concurreret.* – *У кuryі ўзняўся такі гвалт, што збегся народ*; *Ita vivēre oportet, ut homīnes tibi credant.* – *Жыць трэба так, каб людзі верылі табе.*

§ 108. Даданыя паясняльныя сказы

Даданыя паясняльныя сказы (*propositiōnes subjunctae explicatīvae*) раскрываюць змест галоўнага сказа, выконваючы функцыю дзейніка, які адсутнічае. Далучаюцца злучнікамі *ut* (*explicatīvum*), *quod* (*explicatīvum*) – *што, каб*; *ut non* – *што не, каб не*. У галоўным сказе сустракаюцца безасабовыя выразы: *est, fit* – *бывае*; *accīdit, evēnit* – *здараецца*; *fiēri* (*non*) *potest* – *(не) можа быць*; *sequitur* – *належыць*; *mos est* – *ёсць звычай*, *lex est* – *ёсць закон* і г. д. Злучнік *quod* ужываецца, калі ў галоўным сказе ўтрымліваецца тая ці іншая ацэнка, якая перадаецца праз азначэнне або акалічнасць: *optīme evēnit* – *шанцуе*; *bonus mos est* – *ёсць добры звычай* і г. д. Пасля злучнікаў *ut, ut non* ужываецца: 1) *praesens conjunctīvi*, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з галоўных часоў (гл. § 103); 2) *imperfectum conjunctīvi*, калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з гістарычных часоў (гл. § 103). Пасля злучніка *quod* ужываецца *indicatīvus*. Напрыклад: *Accīdit, ut mihi provinciam proficisci necesse esset.* – *Здарылася (так), што мне неабходна было накіравацца ў правінцыю*; *Bene mihi evēnit, quod eum vidi.* – *Мне вельмі пашанцавала, што я яго ўбачыў*.

§ 109. Даданыя сказы часу

Даданыя сказы часу (*propositiōnes subjunctae temporāles*) далучаюцца злучнікамі *cum, ubi* – *калі*; *postquam* – *пасля таго як*; *cum primum* – *ледзь толькі*; *dones, dum* – *пакуль*; *antēquam, priusquam* – *раней як (чым), перш як (чым)*. У даданым сказе можа ўжывацца *indicatīvus* або *conjunctīvus*.

1. Даданыя сказы часу са злучнікам *cum*

Cum з indicatīvus

1) Даданыя сказы часу са злучнікам *cum* (*temporāle*) – *калі, у той час як, пасля таго як*. Указваюць на простыя суадносіны ў часе паміж падзеямі ў галоўным і даданым сказах; звычайна датычацца адзінкавых падзей у цяперашнім і будучым, радзей у мінулым. У галоўным сказе могуць сустракацца словы *nunc* – *цяпер*; *tum* – *тады*; *tempus* – *час*; *dies* – *дзень* і г. д. Ужываюцца ўсе формы *indicatīvus*. Напрыклад: *Conon fuit praetor, cum copiae Atheniensium a Lysandro sunt devictae.* – *Конан быў прэтарам, калі войскі афінянаў былі пераможаны Лісандрам*.

2) Даданыя сказы часу са злучнікам cum (iteratīvum) – *калі, кожны раз калі*. Абазначае паўтаральнасць дзеяння. Ужываюцца ўсе формы *indicatīvus*; *praesens*, *imperfectum*, *futūrum I* указваюць на адначасовае дзеянне, *perfectum*, *plusquamperfectum*, *futūrum II* – на папярэдняе. Напрыклад: *Cum Romam venio, scribo ad te.* – *Кожны раз калі я прыежджаю ў Рым, я пішу табе.*

3) Даданыя сказы часу са злучнікам cum (explicatīvum) – *калі, тым што*. Дзеянні галоўнага і даданага сказаў супадаюць у часе і па значэнні. Ужываюцца ўсе формы *indicatīvus*. Напрыклад: *Cum docēmus, ipsi discimus.* – *Калі (тым што) мы навучаем, мы вучымся самі.*

4) Даданыя сказы часу са злучнікам cum (inversum) – *калі, як рантам*. Дзеянне галоўнага сказа, які знаходзіцца на першым месцы і звычайна ўтрымлівае словы *jam* – *ужо*; *nondum* – *яшчэ не*; *vix* – *ледзь толькі*, як *толькі*, перапыняе дзеянне даданага або хутка ідзе следам за ім. Даданы сказ можа ўтрымліваць словы *repente*, *subito* – *рантам*. Ужываюцца звычайна *perfectum indicatīvi* і *praesens indicatīvi historīcum* (цяперашні час у значэнні прошлага). Напрыклад: *Vix epistulam legēram, cum Marcus vēnit.* – *Ледзь толькі я прачытаў ліст, як рантам прыйшоў Марк.*

Cum з conjunctīvus

1) Даданыя сказы часу са злучнікам cum (historīcum) – *калі, у той час як, пасля таго як*. Сустрэкаюцца пры апавяданні аб мінулых падзеях, прычым дзеянне даданага сказа абумоўлівае дзеянне галоўнага. Ужываецца: 1) *imperfectum conjunctīvi* для ўказання на адначасовае дзеянне; 2) *plusquamperfectum conjunctīvi* для ўказання на папярэдняе дзеянне. Напрыклад: *Antigonus in proelio, cum adversum Seleucum et Lysimachum dimicāret, occisus est.* – *Антыгон быў забіты ў бай, калі змагаўся супраць Селеўка і Лісімаха*; *Cum Troja delēta esset, Graeci in patriam revertērunt.* – *Калі (пасля таго як) Троя была разбурана, грэкі вярнуліся на радзіму.*

2) Даданыя сказы часу са злучнікам cum (adversatīvum) – *між тым як, тады як*. Змест даданага сказа супрацьпастаўляецца зместу галоўнага. Па значэнні гэтыя сказы блізкія да даданых сказаў уступкі. Ужываюцца формы кан'юнктыва згодна з правіламі паслядоўнасці часоў (гл. § 103). Напрыклад: *Nostrōrum equitum erat quinque milium numērus, cum hostes non amplius octingēntos equites habērent.* – *Колькасць нашых вершнікаў была пяць тысяч, тады як непрыяцелі мелі не больш за восемсот вершнікаў.*

2. Даданыя сказы часу з іншымі злучнікамі

1) Даданыя сказы часу са злучнікамі **postquam** – *пасля таго як*; **simul, ubi, ubi primum, ut (temporale)** – *як толькі*; **ex quo** – *з таго часу як*. Ужываецца **indicatīvus**, пры гэтым замест **plusquamperfectum** ужываецца **perfectum**, бо значэнне папярэдняга дзеяння перадаецца самім злучнікам. Напрыклад: *Postquam aurum abstulimus, in navem conscendimus.* – *Пасля таго як мы атрымалі золата, мы селі на карабель.*

2) Даданыя сказы часу са злучнікам **dum** – *між тым як, тым часам як, у той час калі*. У даданым сказе ўжываецца **praesens indicatīvi historicum** (цяперашні час у значэнні прошлага), у галоўным – **perfectum** або **praesens historicum**. Напрыклад: *Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus a Caesare est interfectus.* – *У той час калі гэта адбывалася ў ворагаў, Цэзарам быў пакараны смерцю Пацін.*

3) Даданыя сказы часу са злучнікамі **dum, quoad** – *пакуль (не)*; **donec** – *пакуль не*; **quamdiu** – *пакуль*. Ужываецца **indicatīvus**, а ў сказах з адценнем мэты са злучнікам **dum** – *пакуль не* – **conjunctīvus** згодна з правілам паслядоўнасці часоў (гл. § 103). Напрыклад: *Homines, dum docent, discunt.* – *Людзі, пакуль вучаць, вучацца*; *Scaevola paulum requiescet, dum se calor frangat.* – *Сцэвола крыху адпачне, пакуль не спадзе спёка.*

4) Даданыя сказы часу са злучнікамі **antēquam, priusquam** – *раней як (чым), перш як (чым)*; **non prius ... quam** – *не раней ... як (чым)*. Ужываецца **indicatīvus** (указвае на рэальнае дзеянне ў будучым) або **conjunctīvus** згодна з правілам паслядоўнасці часоў (гл. § 103; указвае на дзеянне, якое чакаецца, меркаванае або магчымае). Напрыклад: *Epaminondas non prius bellare destitit, quam urbem Lacedaemoniorum obsidione clausit.* – *Эпамінонд спыніў бой не раней, як аблажыў горад спартанцаў.*

§ 110. Даданыя сказы прычыны

Даданыя сказы прычыны (**propositiones subjunctae causales**) далучаюцца злучнікамі **cum (causale)**, **quod (causale)**, **quia, quoniam** – *бо, таму што*; **non quo, non quin** – *не таму што (каб)* (адмаўляецца прычына дзеяння); **non quod, non quia** – *не таму што (каб)* (адмаўляецца толькі прычинная залежнасць). У даданым сказе можа ўжывацца **indicatīvus** або **conjunctīvus**.

1. Даданыя сказы прычыны са злучнікамі **cum (causale)** – *бо, таму што, паколькі*; **non quo, non quin** – *не таму што (каб)*. Калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з галоўных часоў (гл. § 103),

на адначасовае дзеянне ўказвае *praesens conjunctīvi*, на папярэдняе – *perfectum conjunctīvi*. Калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з гістарычных часоў (гл. § 103), на адначасовае дзеянне ўказвае *imperfectum conjunctīvi*, на папярэдняе – *plusquamperfectum conjunctīvi*. Напрыклад: *Cum ignorāret, rogāvit*. – Ён спрабаўся, бо не ведаў; *Cum sis mortālis, quae sunt mortalia, cura*. – Паколькі ты смертны, дбай (пра тое), што з’яўляецца смертным; *Memoriam nostri ut conserves rogo, non quo de tuā constantiā dubitem, sed quia mos est sic rogandi*. – Прашу, каб ты захоўваў памяць пра нас, не таму, што сумняваюся ў тваёй непакіснасці, але таму, што прынята прасіць пра гэта.

2. Даданыя сказы прычыны са злучнікамі *quod (causāle)*, *quia*, *quoniam* – бо, таму што, наколькі; ***non quod*, *non quia*** – не таму што (каб). Ужываецца *indicatīvus*, калі называецца фактычная прычына, і *conjunctīvus*, калі гаворыцца аб магчымай прычыне дзеяння або перадаецца меркаванне іншай асобы аб прычыне дзеяння; формы кан’юнктыва такія ж, як пры *cum (causāle)*. Напрыклад: *Non tibi scribo, quod aegrōtus sum*. – Я не пішу табе, бо хварэю; *Themistōcles noctu ambulābat, quod somnum capere non posset*. – Фемістокл уначы гуляў, бо (па ягоных словах) не мог спаць.

§ 111. Даданыя сказы ўступкі

Даданыя сказы ўступкі (*propositiōnes subjunctae concessīvae*) далучаюцца злучнікамі *cum (concessīvum)*, *quamquam*, *quamvis*, *tametsi* – хоць, хаця, нягледзячы на тое што; *ut (concessīvum)* – дапусцім што, калі б нават, хоць бы; *etsi* – хоць і, нават калі; *etiamsi* – хоць (бы), нават калі (б); *licet* – хоць (бы), няхай, хай. Злучнік *cum (concessīvum)* ужываецца з *conjunctīvus*, *quamquam* – з *indicatīvus*, астатнія – з *indicatīvus* або *conjunctīvus*. Кан’юнктыў ужываецца па наступным правіле. Калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з галоўных часоў (гл. § 103), на адначасовае дзеянне ўказвае *praesens conjunctīvi*, на папярэдняе – *perfectum conjunctīvi*. Калі ў галоўным сказе дзеяслоў-выказнік ужыты ў адным з гістарычных часоў (гл. § 103), на адначасовае дзеянне ўказвае *imperfectum conjunctīvi*, на папярэдняе – *plusquamperfectum conjunctīvi*. У галоўным сказе на значэнне ўступкі могуць указваць словы *tamen* – аднак; *attāmen* – аднак жа, усё ж; *nihilominus* – тым не менш; *at, certe* – прынамсі. Напрыклад: *Praedōnes, cum hostes commūnes sint omnium, tamen aliquos sibi amīcos instituunt*. – Хаця піраты – агульныя ворагі ўсім, аднак некаторых яны робяць сябрамі.

§ 112. Даданыя сказы параўнання

Даданыя сказы параўнання (*propositiōnes subjunctae comparatīvae*) да-лучаюцца адноснымі прыслоўямі і злучнікамі *ut(i)*, *sicūt(i)*, *quemadmōdum*, *quomōdo* – *як*. У галоўным сказе ім могуць адпавядаць суадносныя прыслоўі *ita*, *sic*, *perinde*, *proinde*, *similīter*, *aeque*, *non secus*, *item*, *itīdem* – *так, гэтак, падобна да таго (на тое)*. Ужываюцца ўсе формы *indicatīvus*. Напрыклад: *Ut sementem fecēris, ita metes.* – *Як пасееш, так і пажнеш.*

§ 113. Даданыя сказы ўмовы. Умоўны перыяд

Даданыя сказы ўмовы (*propositiōnes subjunctae condicionāles*) да-лучаюцца злучнікамі *si* – *калі (б)*; *nisi* (*ni*) – *калі (б) не* (адмаўляецца ўся ўмова); *si non* – *калі (б) не* (адмаўляецца асобнае слова). Даданы сказ умовы (протасіс) разам з галоўным сказам (аподасіс) утвараюць умоўны перыяд (*periōdus condicionālis*). У залежнасці ад адносінаў умовы да рэчаіснасці адрозніваюць наступныя віды ўмоўнага перыяду.

1. Casus reālis (рэальны від). Умова выражаецца без ацэнкі магчымасці або немагчымасці яе здзяйснення ў рэчаіснасці. У галоўным і даданым сказах ужываецца *indicatīvus* або *imperatīvus*. Напрыклад: *Si id dicis, erras.* – *Калі ты гэта кажаш, ты памыляешся*; *Si id dicēbas, errābas.* – *Калі ты гэта казаў, ты памыляўся*; *Si id dixisti, erravisti.* – *Калі ты гэта сказаў, ты памыліўся*; *Si id dices, errābis.* – *Калі ты будзеш казаць гэта, ты памылішся*.

2. Casus potentiālis (магчымы від). Умова выражаецца як меркаванне, што адносіцца да будучага. У галоўным і даданым сказах ужываецца *praesens* або *perfectum conjunctīvi* (з адрозненнем у трыванні). Напрыклад: *Si id dicas, erres.* – *Калі б ты гэта казаў, ты б памыляўся (ты можаш так казаць у будучым)*; *Si id dixēris, erravēris.* – *Калі б ты гэта сказаў, ты б памыліўся*.

3. Casus irreālis (нерэальны від). Умова выражаецца як меркаванне, што супярэчыць рэчаіснасці. У галоўным і даданым сказах ужываецца *imperfectum conjunctīvi*, калі ўмова адносіцца да цяперашняга часу, *plusquamperfectum conjunctīvi* – да прошлага. Напрыклад: *Si id dicēres, errāres.* – *Калі б ты казаў гэта, ты б памыляўся (але ты так не кажаш)*; *Si id dixisses, erravisses.* – *Калі б ты казаў гэта, ты б памыляўся (але ты так не казаў)*.

4. Змешаны від. Даданы сказ умовы (протасіс) адносіцца да аднаго віду ўмоўнага перыяду, галоўны сказ (аподасіс) – да іншага. Напрыклад:

Si volumus aequi rerum omnium iudices esse, hoc primum nobis persuadeamus neminem nostrum esse sine culpā. – *Калі мы жадаем быць справядлівымі суддзямі ва ўсіх справах, тады давайце пераканаем сябе перш за ўсё ў наступным: ніхто з нас не без заганы.*

З даданымі сказамі ўмовы звязаны ўмоўна-пажаданыя і ўмоўна-параўнальныя даданыя сказы.

Умоўна-пажаданыя даданыя сказы

Далучаюцца злучнікамі *dum, dummodo, modo* – *толькі б, абы, каб толькі*. Адмоўе *ne*. Ужываюцца формы кан'юнктыва згодна з правілам паслядоўнасці часоў (гл. § 103), але пры ўказанні на нездзяйсняльнае жаданне, як у *casus irrealis*, нават пасля галоўных часоў – *imperfectum* і *plusquamperfectum conjunctivi*. Напрыклад: *Odērint, dum metuant.* – *Хай ненавідзяць, абы баяліся*; *Summas laudes merentur Athenienses, dummodo ne tam leves fuissent.* – *Афіняне заслугоўваюць найвышэйшай пахвалы, толькі б яны не былі такія легкадумныя.*

Умоўна-параўнальныя даданыя сказы

Далучаюцца злучнікамі *ac si, quasi (vero), tamquam (si), ut si, velut si* – *як быццам бы*. У галоўным сказе ім могуць адпавядаць суадносныя прыслоўі *ita, sic* – *так*; *aeque, perinde, proinde* – (*якраз*) *так жа*; *non secus* – *не іначай, не інакш*; *similiter* – *падобна, нібы* і г. д. Ужываюцца формы кан'юнктыва згодна з правілам паслядоўнасці часоў (гл. § 103). Напрыклад: *Tamquam si claudus sim, cum fusti est ambulandum.* – *Я навінен хадзіць з кім, як быццам бы я кульгавы.*

§ 114. Даданыя азначальныя сказы

Даданыя азначальныя сказы (*propositiones subjunctae relativae*) далучаюцца злучнікавым словам *qui, quae, quod* – *які* і падзяляюцца на ўласна азначальныя і адносныя (азначальна-акалічнасныя) даданыя сказы.

1. Уласна азначальныя даданыя сказы

Азначаюць якое-небудзь слова ў галоўным сказе. Ужываюцца *indicativus*, а таксама *imperativus* або тыя віды *conjunctivus*, якія сустракаюцца ў незалежным сказе (гл. § 102). Напрыклад: *Qui quaerit, repērit.* – *Хто шукае, (той) знаходзіць*; *Vita ipsa, quā fruimur, brevis est.* – *Само жыццё, якім мы цешымся, кароткае*; *Themistocles fecit idem, quod viginti*

annis ante fecerat Coriolānus. – *Фемістокл зрабіў тое ж, што дваццаць гадоў таму зрабіў Карыялан.*

Conjunctīvus у даданым азначальным можа ўжывацца і ў выпадку прыпадабнення ладу (attractio modi; гл. § 114).

2. Адносныя (азначальна-акалічнасныя) даданыя сказы

Утрымліваюць адценні мэты, выніку, прычыны, умовы, уступкі. У гэтых выпадках адносныя займеннікі або прыслоўі, якія далучаюць даданы сказ, раўназначныя адпаведнаму падпарадкавальнаму злучніку ў спалучэнні з указальным (або няпэўным) займеннікам або прыслоўем. У такіх сказах ужываюцца формы кан'юнктыва як у адпаведных даданых акалічнасных.

2.1. Адносныя даданыя сказы з адценнем мэты далучаюцца займеннікам *qui* – *які б* = *ut is* – *каб ён*. Напрыклад: *Dux legātos mittit, qui rasem petant.* – *Палкаводзец адпраўляе паслоў, які б прасілі міру (= каб яны прасілі міру).* Злучальнае слова *quo* (= *ut eo*) перакладаецца ‘каб тым’.

2.2. Адносныя даданыя сказы з адценнем выніку далучаюцца займеннікам *qui* – *які б* = *ut is* – *так што ён, так каб ён, што ён*. Ужываюцца, калі ў галоўным сказе ёсць або маюцца на ўвазе суадносныя займеннікі *talīs, e; tantus, a, um; ejusmōdi; is, ea, id; hic, haec, hoc* – *такі, а таксама выразы са словамі est, sunt* – *ёсць (nemo est – няма нікога; nihil est – няма нічога; nullus est – няма нікага); non desunt, reperiuntur, inveniuntur* – *існуюць, знаходзяцца*. Напрыклад: *Non is sum, qui mortis pericūlo terrear.* – *Я не такі, каб палохацца небяспекі смерці (= які б спалохаўся...); Nullus dolor est, quem (= ut eum) tempus non molliat.* – *Няма такога болю, які б не змякчыў час (= каб яго не змякчыў час).*

2.3. Адносныя даданыя сказы з адценнем прычыны далучаюцца займеннікам *qui* – *які (б)* = *cum is* – *бо ён*. Прычына можа падкрэслівацца тым, што адносны займеннік спалучаецца з часціцамі *quippe, utpōte, ut* – *бо, ж*. Напрыклад: *Eos libros non contemno, quippe quos nunquam legērim.* – *Гэтымі кнігамі я не пагарджаю, бо я ж ніколі іх не чытаў (= якія я ніколі...).*

2.4. Адносныя даданыя сказы з адценнем умовы далучаюцца займеннікам *qui* – *які (б)* = *si is* – *калі (б)*. Утрымлівае протасіс умоўнага перыяду (гл. § 113). Напрыклад: *Quemcunque quaerit calamitas, facile invēnit.* – *Каго шукае (= калі каго-небудзь шукае) бяда, лёгка знаходзіць.*

2.5. Адносныя даданыя сказы з адценнем уступкі далучаюцца займеннікам *qui* – *які (б)* = *cum is* – *хоць ён*. Напрыклад: *Ego, qui te consolāri*

cupio, consolandus ipse sum. – Я, які (= хоць я) хачу цябе суцешыць, сам маю патрэбу ў суцяшэнні.

За ўвага. Адносны займеннік можа ўжывацца ва ўсіх родах, ліках і склонах.

§ 115. Злучнікі і злучальныя словы, якія далучаюць даданыя сказы

Злучнік, злучальнае слова	Пераклад	Лад у даданым сказе	Тып даданага сказа
ac si	як быццам бы	<i>conj.</i>	умоўна-параўнальны
antēquam	раней як (чым), перш як (чым)	<i>ind./conj.</i>	часу
cum	калі, у той час як, пасля таго як, кожны раз калі, тым што, як раптам	<i>ind.</i>	часу
	калі, у той час як, пасля таго як, між тым як, тады як	<i>conj.</i>	часу
	бо, таму што, паколькі	<i>conj.</i>	прычыны
	хоць, хаця, нягледзячы на тое што	<i>conj.</i>	уступкі
cur?	чаму?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
donec	пакуль не	<i>ind.</i>	часу
dum	між тым як, тым часам як, у той час калі	<i>ind.</i>	часу
	пакуль	<i>ind.</i>	часу
	пакуль не	<i>conj.</i>	часу
	толькі б, абы, каб толькі	<i>conj.</i>	умоўна-пажаданы
dummōdo	толькі б, абы, каб толькі	<i>conj.</i>	умоўна-пажаданы
etiamsi	хоць (бы), нават калі (б)	<i>ind./conj.</i>	уступкі
etsi	хоць і, нават калі	<i>ind./conj.</i>	уступкі
ex quo	з таго часу як	<i>ind.</i>	часу
licet	хоць (бы), няхай, хай	<i>ind./conj.</i>	уступкі
modo	толькі б, абы, каб толькі	<i>conj.</i>	умоўна-пажаданы
ne	каб не	<i>conj.</i>	мэты
	каб не	<i>conj.</i>	дапаўняльны ¹
	што, каб не, як бы не	<i>conj.</i>	дапаўняльны ²
	каб	<i>conj.</i>	дапаўняльны ³

Злучнік, злучальнае слова	Пераклад	Лад у даданым сказе	Тып даданага сказа
ne non	што не	<i>conj.</i>	дапаўняльны ²
neve	і каб не	<i>conj.</i>	мэты
nisi (ni)	калі (б) не	<i>ind./conj.</i>	умовы
non prius ... quam	не раней... як (чым)	<i>ind./conj.</i>	часу
non quia	не таму што (каб)	<i>ind./conj.</i>	прычыны
non quin	не таму што (каб)	<i>conj.</i>	прычыны
non quo	не таму што (каб)	<i>conj.</i>	прычыны
non quod	не таму што (каб)	<i>ind./conj.</i>	прычыны
postquam	пасля таго як	<i>ind.</i>	часу
priusquam	раней як (чым), перш як (чым)	<i>ind./conj.</i>	часу
qualis, e?	які?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
quam?	як?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
quamdiu	пакуль	<i>ind.</i>	часу
quamquam	хоць, хаця, нягледзячы на тое што	<i>ind.</i>	уступкі
quamvis	хоць, хаця, нягледзячы на тое што	<i>ind./conj.</i>	уступкі
quando?	калі?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
quare?	чаму?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
quasi (vero)	як быццам бы	<i>conj.</i>	умоўна-параўнальны
quemadmodum	як	<i>ind.</i>	параўнальны
qui	які (б)	<i>ind./conj.</i>	азначальны
qui?	які?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
quia	бо, таму што, паколькі	<i>ind./conj.</i>	прычыны
quid?	што?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
quin	каб	<i>conj.</i>	дапаўняльны ³
	што, каб	<i>conj.</i>	дапаўняльны ⁴
quis?	хто?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
quo?	куды, дзе?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
quoad	пакуль (не)	<i>ind.</i>	часу
quod	што, каб	<i>ind.</i>	паясняльны
	бо, таму што, паколькі	<i>ind./conj.</i>	прычыны
quominus	каб	<i>conj.</i>	дапаўняльны ³
quomodo	як	<i>ind.</i>	параўнальны
quomodo?	як?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне

Злучнік, злучальнае слова	Пераклад	Лад у даданым сказе	Тып даданага сказа
quoniam	бо, таму што, паколькі	<i>ind./conj.</i>	прычыны
quot?	колькі?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
si	калі (б)	<i>ind./conj.</i>	умовы
si non	калі (б) не	<i>ind./conj.</i>	умовы
sicūt(i)	як	<i>ind.</i>	параўнальны
simul	як толькі	<i>ind.</i>	часу
tametsi	хоць, хаця, нягледзячы на тое што	<i>ind./conj.</i>	уступкі
tamquam (si)	як быццам бы	<i>conj.</i>	умоўна-параўнальны
ubi (primum)	як толькі	<i>ind.</i>	часу
ubi?	дзе?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
unde?	адкуль?	<i>conj.</i>	ускоснае пытанне
ut	каб	<i>conj.</i>	мэты
	каб	<i>conj.</i>	дапаўняльны ¹
	так што, што, каб	<i>conj.</i>	выніку
	што, каб	<i>conj.</i>	паясняльны
	як толькі	<i>ind.</i>	часу
	дапусцім што, калі б нават, хоць бы	<i>ind./conj.</i>	уступкі
ut si	як быццам бы	<i>conj.</i>	умоўна-параўнальны
ut(i)	як	<i>ind.</i>	параўнальны
velut si	як быццам бы	<i>conj.</i>	умоўна-параўнальны

За ў в а г а. Тыпы дадanych дапаўняльных: 1) пры дзеясловах са значэннем імкнення і жадання; 2) пры дзеясловах і выказах са значэннем боязі; 3) пры дзеясловах і выказах са значэннем забароны і перашкоды; 4) пры адмоўных выказах і рытарычных пытаннях са значэннем адсутнасці сумнення.

§ 116. Attractio modi (Прыпадабненне ладу)

У некаторых дадanych сказах, у якіх выказнік звычайна ўжываецца ў абвесным ладзе, можа ўжывацца ўмоўны лад. Найчасцей гэта адбываецца ў дадanych азначальных сказах са злучальнымі словамі *qui*, *quae*, *quod*.

Прыпадабненне ладу (*attractio modi*) сустракаецца, калі даданы сказ залежыць:

- 1) ад галоўнага або даданага сказа з выказнікам ва ўмоўным ладзе;
- 2) дзеяслова ў неазначальнай форме, якая выступае ў якасці дзейніка;
- 3) інфінітыўных зваротаў, якія залежаць ад дзеясловаў са значэннямі ‘гаварыць’, ‘думаць’, ‘адчуваць’ (гл. § 97–99).

У такіх даданых ужываецца ўмоўны лад згодна з правілам паслядоўнасці часоў (гл. § 103). Напрыклад: Quoniam non potest id fieri, quod vis, id velis, quod possit fieri. – *Паколькі не можа здзейсніцца тое, што ты жадаеш, жадай тое, што можа здзейсніцца* (ужываецца ўмоўны лад velis, таму што даданы сказ залежыць ад галоўнага сказа з выказнікам ва ўмоўным ладзе possit fieri); Mos est Athēnis laudāri in contiōne eos, qui interfecti sint in proeliis. – *У Афінах ёсць звычай услаўляць у народным сходзе тых, хто загінуў у бітвах* (ужываецца ўмоўны лад interfecti sint, таму што даданы сказ залежыць ад інфінітыўнага звароту mos est laudāri eos).

ДАДАТКІ

1. Лацінскае вершаскладанне (кароткія звесткі)

Лацінскае вершаскладанне засноўвалася на рытмічным чаргаванні працяглых і кароткіх складоў (сілаба-метрычнае вершаскладанне). Гэтым яно адрозніваецца ад сучаснага еўрапейскага (у тым ліку беларускага) сілаба-танічнага вершаскладання, у аснове якога ляжыць упарадкаванае чаргаванне націскных і ненаціскных складоў.

Час, неабходны для вымаўлення мінімальнага вершаванага элемента – кароткага склада, называецца **морай** (лац. *moa* – *прамежак, час*). Кароткі склад роўны адной моры ($\hat{A}$), працяглы – дзвюм морам ($\Phi = \hat{A}\hat{A}$).

Верш (лац. *versus*) – гэта паэтычны радок, які пэўным чынам арганізаваны і складаецца са спалучэнняў працяглых і кароткіх складоў, што рытмічна чаргуюцца. Найпрасцейшай адзінкай верша з’яўляецца **стапа** (лац. *pes*), у якой выдзяляюцца дзве часткі – ненаціскная (**арса**) і націскная (**тэза**). На апошнюю падае рытмічны націск – **іктус** (лац. *ictus* – *удар*), які ў цяперашні час адпавядае звычайнаму для беларускай мовы дынамічнаму націску і не заўсёды супадае з граматычным націскам (*accentus*). Напрыклад:

<u>A</u> urea	p <u>r</u> ima	sa <u>t</u> a (e)st		a <u>e</u> t <u>a</u> s	qua <u>e</u>	v <u>i</u> nd <u>i</u> ce	n <u>u</u> llo.
суп.	суп.	не суп.		не суп.		суп.	суп.

У залежнасці ад колькасці складоў у стапе апошнія падзяляюцца на двухскладовыя і трохскладовыя.

Асноўнымі двухскладовымі стопамі з’яўляюцца **ямб** ($\hat{A}\acute{A}$) і **харэй** ($\acute{A}\hat{A}$), трохскладовымі – **дактыль** ($\acute{A}\hat{A}\hat{A}$) і **анapest** ($\hat{A}\hat{A}\acute{A}$).

У двухскладовых стопах адзін працяглы склад можа замяняцца двума кароткімі. Такім чынам утвараецца **трыбрахій** ($\hat{A}\hat{A}\hat{A}$). Калі трыбрахій

замяняе ямб, націск ставіцца на другі склад (ÂÂÂ); калі спандэй замяняе харэй, націск ставіцца на першы склад (ÂÂÂ).

У трохскладовых стопах два кароткія склады могуць замяняцца адным працяглым. Такім чынам утвараецца *спандэй* (ÐÐ). Калі спандэй замяняе дактыль, націск ставіцца на першы склад (ÐÐ); калі спандэй замяняе анапест, націск ставіцца на другі склад (ÐÐ).

Доўгія вершаваныя радкі звычайна падзяляюцца на дзве часткі рытмічнай паўзай, якая называецца *цэзура* (ад лац. caedo – *сячы*) і абазначаецца дзвюма вертыкальнымі рыскамі (||).

Па колькасці стоп верш мог быць: дыподыяй (дзве стапы), трыподыяй (тры стапы) і г. д. Таксама верш называюць па ліку адзінак, якія ўтрымліваюць галоўны рытмічны націск. Такая адзінка называецца *метр*. У ямбічных, трахеічных і анапестычных вершах метрам лічацца дзве стапы (дыподыя), у дактылічных – адна стапа. Адсюль назвы: пентаметр, гекзаметр і г. д.

Асноўнымі відамі вершаў з’яўляюцца наступныя¹:

1) *Дактылічны гекзаметр*. Складаецца з шасці дактылічных стоп. У першых чатырох стопах дактыль можа замяняцца спандэем; апошняя стапа звычайна двухскладовая (спандэй або ўсечаны дактыль):

ÐÂÂ | ÐÂÂ | ÐÂÂ | ÐÂÂ | ÐÂÂ | ÐĂ

Напрыклад:

Quidquid id || ést time | ó Dana || ós et | dóna fe | réntes.

2) *Элігічны дыстых*. Складаецца з дактылічнага гексаметра і дактылічнага пентаметра. Апошні складаецца з дзвюх роўных частак, па дзве з паловай дактылічныя стапы ў кожнай, прычым у першай частцы дактылі могуць замяняцца спандэямі:

ÐÂÂ | ÐÂÂ | ÐÂÂ | ÐÂÂ | ÐÂÂ | ÐĂ
ÐÂÂ | ÐÂÂ | Ð || ÐÂÂ | ÐÂÂ | Ð

Напрыклад:

Diffíci | lís faci | lís, || ju | cúndus a | cérbus es | ídem:
Néc te | cúm pos | súm || vívère | néc sine | té.

Пры чытанні лацінскіх вершаў трэба мець на ўвазе такую з’яву, як *элізія* (лац. elisio – *выштурхоўванне*). Яна заключаецца ў тым, што

¹ Іншыя віды вершаў разглядаюцца ў хрэстаматыі.

галосны ў канцы папярэдняга слова выштурхоўваецца (прапускаецца) перад пачатковым галосным наступнага; прапускаюцца таксама канцавыя галосныя з зычным **m** (**-am**, **-em**, **-im**, **-um**):

Átqu(e) ubi jám patriae pervént(um) ad límīna sédes.

Калі канцавы галосны або спалучэнне канцавога галоснага з зычным **m** знаходзяцца перад формай **est**, пачатковы галосны **e** выпадае:

Áurea prīma satá (e)st aetás quae víndīce nullo.

2. Рымскі каляндар

Першапачаткова (каля VIII ст. да н. э.) рымскі каляндар складаўся з 10 месяцаў (304 сутак). Год пачынаўся 1 сакавіка; адсюль захаваліся назвы некаторых месяцаў: September – ‘сёмы’, Octōber – ‘восьмы’, November – ‘дзявяты’, December – ‘дзясяты’. Суткі пачыналіся апоўначы.

Перад 700 г. да н. э. другі рымскі цар Нума Пампілій дадаў два месяцы – Januarius і Februarius. Год у календары Нумы складаўся з 355 сутак.

Каля 451 г. да н. э. група з 10 вышэйшых рымскіх магістратаў (дэцэmvіраў) перанесла пачатак года з 1 сакавіка на 1 студзеня. Пазней была заснавана калегія пантыфікаў, якая правяла рэформу календара.

Да 46 г. да н. э., калі вярхоўным пантыфікам стаў Юлій Цэзар, каляндарныя даты відавочна разыходзіліся з прыроднымі сезоннымі з’явамі, так што паўстала неабходнасць радыкальнай рэформы. Каб аднавіць ранейшую сувязь календара з сезонамі, Цэзар па парадзе александрыйскага астранома Сазігена падоўжыў 46 г. да н. э. да 445 сутак. Затым Цэзар замацаваў працягласць звычайнага года ў 365 сутак і ўвёў дадатковыя суткі раз на чатыры гады (высакосны год). Гэты (юліянскі) каляндар быў уведзены 1 студзеня 45 г. да н. э.

Пасля смерці Цэзара пантыфікі, магчыма, няправільна зразумеўшы інструкцыю пра высакосныя гады, на працягу 36 гадоў дадавалі высакосны год раз на тры гады. Імператар Аўгуст выправіў гэту памылку, прапусціўшы тры высакосныя гады ў перыяд з 8 г. да н. э. да 8 г. н. э. З гэтага моманту высакоснымі лічыліся толькі гады з нумарам, кратным 4. Таксама пры Аўгусце склалася сучасная сістэма *месяцаў*:

mensis Januarius	студзень; у гонар Януса, бога ўсялякага пачатку
mensis Februarius	люты; месяц ачышчэнняў (ад лац. februo – <i>ачышчаць</i>)
mensis Martius	сакавік; у гонар бога Марса
mensis Aprīlis	красавік

mensis Majus	май
mensis Junius	чэрвень; у гонар багіні Юноны
mensis Julius	ліпень; у гонар Юлія Цэзара
mensis Augustus	жнівень; у гонар імператара Аўгуста
mensis September	верасень; літ. ‘сёмы’
mensis October	кастрычнік; літ. ‘восьмы’
mensis November	лістапад; літ. ‘дзявяты’
mensis December	снежань; літ. ‘дзясяты’

Дні вызначаліся па квадрах Месяца. Першы дзень месяца (першая квадра, маладзік) меў назву *Календы* (Kalendae); 5-ы ці 7-ы дзень месяца (другая квадра) – *Ноны* (Nonae); 13-ы ці 15-ы дзень месяца (трэцяя квадра, поўня) – *Іды* (Idūs). Ноны на 7-ы, а Іды на 15-ы дзень прыпадалі ў сакавіку, маі, ліпені і кастрычніку; у астатнія месяцы Ноны прыпадалі на 5-ы, а Іды – на 13-ы дзень.

Першыя дні месяца вызначалі, адлічваючы дні ад бліжэйшых Нон; калі Ноны праходзілі – ад Ід; апошнія дні вызначаліся ад бліжэйшых Календаў. Напрыклад, 23 жніўня пазначалі так: ante diem X Kalendas Septembres – *за дзесяць дзён да вераснёвых Календаў*. Калі дзень прыпадаў на Календы, Ноны ці Іды, яго назва ставілася ў ablativus pluralis, напрыклад: 1 лютага – Kalendis Februariis, 15 сакавіка – Idibus Martiis, 5 красавіка – Nonis Aprilibus. Дзень перад Календамі, Нонамі ці Ідамі абазначаўся словам pridie – *напярэдадні* з accusativus pluralis: 31 студзеня – pridie Kalendas Februarias, 14 сакавіка – pridie Idūs Martias, 4 красавіка – pridie Nonas Aprīles.

У першапачатковым рымскім календары тыдняў не было. Адрознівалі dies fasti (дні, калі працавалі суды) і dies nefasti (дні, калі нельга было праводзіць судовыя пасяджэнні). Таксама адрознівалі dies festi (святочныя дні) і dies feriae (дні адпачынку). Пасля рымляне пачалі называць *дні тыдня ў гонар багоў*:

Lunae dies	панядзелак; дзень Месяца
Martis dies	аўторак; дзень Марса
Mercurii dies	серада; дзень Меркурыя
Jovis dies	чацвер; дзень Юпітэра
Venēris dies	пятніца; дзень Венеры
Saturni dies	субота; дзень Сатурна
Solis dies	нядзеля; дзень Сонца

Дзень і ноч падзяляліся на 12 *гадзін*, прычым працягласць адной гадзіны дня і адной гадзіны ночы змянялася ў залежнасці ад пары года.

Днём называлі час ад узыходу да захаду сонца (прыкладна з 6 гадзін раніцы да 6 гадзін вечара), ноччу – час ад захаду да ўзыходу сонца (прыкладна з 6 гадзін вечара да 6 гадзін раніцы). Напрыклад: *horā quintā diēi* – а пятай гадзіне дня, г. зн. а 11-й гадзіне раніцы (= а 5-й гадзіне пасля 6-й гадзіны раніцы).

Ноч падзялялася на 4 *варты* па 3 гадзіны кожная: *prima* (*secunda*, *tertia*, *quarta*) *vigilia* – першая (другая, трэцяя, чацвёртая) варты.

Год абазначаўся імёнамі двух консулаў гэтага года, якія ўжываліся ў *ablatīvus absolūtus*: *Marco Crasso et Gnaeo Pompejo consulibus* – у консульства Марка Краса і Гнея Пампея (55 г. да н. э.). З 16 г. да н. э. пачынае ўжывацца летазлічэнне ад года заснавання Рыма (753 г. да н. э.): *ab Urbe condita* (*ab U. c.*, *a. u. c.*) – ад заснавання горада.

3. Рымскія імёны¹

Мужчынскія імёны

У класічны час поўнае імя рымляніна магло складацца з чатырох кампанентаў: *praenōmen* (асабістае імя), *nomen* (радавое імя), *cognōmen* (мянушка ці найменне галіны роду), *agnōmen* (асабістая мянушка, якая давалася ў выніку якіх-небудзь заслуг).

Praenōmen (асабістае імя) адпавядала сучаснаму мужчынскаму імені. Рымляне ўжывалі невялікую колькасць асабістых імёнаў (18 з агульнай колькасці 72); як правіла, яны былі такога старажытнага паходжання, што ў класічную эпоху значэнне большасці з іх забылася. У надпісах асабістыя імёны амаль заўсёды пісаліся скарачана (1–3 літары):

Praenōmen	Скарачэнне	Пераклад
Appius	App.	Апій
Aulus	A. ці Avl.	Аўл
Decimus	D. ці Dec.	Дэцым
Gaius	C.	Гай
Gnaeus	Cn.	Гнэй
Kaeso	K.	Кезон
Lucius	L.	Луцый
Mamercus	Mam.	Мамерк
Manius	M'.	Маній

¹ Выкарыстаны матэрыялы з Вікіпедыі (<http://wikipedia.org>).

Praenōmen	Скарачэнне	Пераклад
Marcus	M.	Марк
Numerius	N.	Нумерый
Publius	P.	Публій
Quintus	Q.	Квінт
Servius	Ser.	Сервій
Sextus	Sex.	Секст
Spurius	S. ці Sp.	Спурый
Tiberius	Ti. ці Tib.	Тыберый
Titus	T.	Ціт

Астатнія асабістыя імёны ўжываліся рэдка і звычайна пісаліся поўнаасцю: Agrippa, Ancus, Annius, Aruns, Atta, Cossus, Denter, Eppius, Faustus, Fertor, Herius, Hospolis, Hostus, Lar, Marius, Mesius, Mettus, Minatius, Minius, Nero, Novius, Numa, Opiter, Opiavus, Ovius, Pacvius (Paquius), Paullus, Pescennius (Percennius), Petro, Plancus, Plautus, Pompo, Popidius, Postumus, Primus, Proculus, Retus, Salvius, Secundus, Sertor, Statius, Servius, Tertius, Tirrus, Trebius, Tullus, Turus, Volero, Volusus, Vopiscus. Асабістае імя Pupus ('хлопчык') ужывалася толькі ў адносінах да дзяцей.

Хлопчык атрымліваў асабістае імя на восьмы ці дзевяты дзень пасля нараджэння. Існавала традыцыя даваць асабістае імя толькі першым чатыром сынам, а астатнім у якасці асабістага імя маглі служыць парадкавыя лічэбнікі: Quintus – *Квінт* ('пяты'), Sextus – *Секст* ('шосты'), Septimius – *Септым* ('сёмы'), Octavius – *Актавій* ('восьмы'), Decimus – *Дэцым* ('дзясяты'). Паступова гэтыя імёны сталі агульнаўжывальнымі (ператварыліся ў асабістыя), і чалавек, які насіў імя Секст, не абавязкова быў шостым сынам у сям'і.

Часта старэйшы сын атрымліваў асабістае імя бацькі. Напрыклад, імператар Актавіян Аўгуст насіў, як і яго прапрадзед, прадзед, дзед і бацька, імя Гай.

У некаторых родах ужываўся абмежаваны лік асабістых імёнаў. Напрыклад, у Карнеліяў Сцыпіёнаў былі толькі Гней, Луцый і Публій.

Асабістае імя злачынцы маглі быць назаўжды выключана з таго роду, да якога ён належаў.

Nomen (радавое імя) было назвай роду і адпавядала, прыблізна, сучаснаму прозвішчу. Радавыя імёны рымскага паходжання ў класічную эпоху заканчваліся на **-ius**: Tullius – *Тулій* (з роду Туліяў), Julius – *Юлій* (з роду Юліяў); у рэспубліканскі час сустракаюцца таксама канчаткі **-is**, **-i**: Caecilis і Caecili – *Цэцылій* (з роду Цэцыліяў). Да радавых імёнаў нерымскага паходжання адносяцца: сабінска-окскія (Alfēnus,

Varēnus і інш.), умбрскія (Maenas, Mafēnas, Asprēnas, Maecēnas, Carrīnas, Fulgīnas і інш.), этрускія (Mastarna, Perperna, Calesterna, Sisenna, Tapsenna, Caecīna, Prastīna, Spurinna і інш.).

У надпісах радавыя імёны, як правіла, пішуцца цалкам; у імперскі час скарачэнню падвяргаліся толькі імёны вельмі вядомых родаў: Aelius – Ael., Antonius – Ant. ці Anton., Aurelius – Avr., Claudius – Cl. ці Clavd., Flavius – Fl. ці Fla., Julius – I. ці Ivl., Pompeius – Pomp., Valerius – Val., Ulpus – Vlp.

Агульны лік радавых імёнаў даходзіў да тысячы. Большасць з іх мае такое старажытнае паходжанне, што значэнне іх забыта. Толькі некаторыя маюць выразны сэнс: Caelius ад caecus – *сляпы*, Octavius ад octāvus – *восьмы*, Ovidius ад ovis – *авечка*, Porcius ад porca – *свіння* і г. д.

Пачынаючы з I ст. да н. э., калі ў Рыме з’явіліся перадумовы для пераходу да адзінаўладдзя, асобы, якія авалодалі вярхоўнай уладай, сталі абгрунтоўваць свае правы на ўладу паходжаннем ад старажытных цароў і герояў. Напрыклад, Юлій Цэзар сцвярджаў, што яго род па бацьку ўзыходзіць да багоў: Юпітэр – Венера – Эней – Юл – род Юліяў.

Cognōmen, радавая мянушка, найменне галіны роду, якую калісьці атрымаў хто-небудзь з прадстаўнікоў роду, часта пераходзіла на нашчадкаў і рабілася назвай сям’і ці асобнай галіны роду. Напрыклад, да роду Карнеліяў належалі сям’і Сцыпіёнаў, Руфінаў, Лентулаў і г. д. Наяўнасць cognōmen не абавязковая, і ў некаторых плебейскіх родах (у Марыяў, Антоніяў, Актавіяў і інш.) асабістыя мянушкі, як правіла, адсутнічалі, што, аднак, было выключэннем.

Мянушкі ўзніклі значна пазней, чым асабістыя і радавыя імёны, таму значэнне іх у большасці выпадкаў зразумелае. Яны могуць казаць пра паходжанне роду (Фувіі перасяліліся ў Рым з кампанскага мястэчка Cales і таму мелі мянушку Calēnus), пра памятнаы падзеі (у плебейскім родзе Муцыяў з’явілася мянушка Scaevōla – ‘ляўшун’ пасля таго як у 508 г. да н. э. падчас вайны з этрускамі Гай Муцый спаліў сваю руку на агні жароўні, чым прывёў у трапятанне ворагаў і іх цара Парсену), пра знешнасць (Crassus – ‘тоўсты’, Macer – ‘худы’, Celsus – ‘высокі’, Paullus – ‘невысокі’, Rufus – ‘руды’, Strabo – ‘касавокі’ і інш.), пра характар (Sevērus – ‘жорсткі’, Probus – ‘сумленны’, Lucro – ‘абжора’ і інш.).

Бывалі выпадкі, калі адзін чалавек меў дзве мянушкі: cognōmen (радавая мянушка) і agnōmen (асабістая мянушка). Неабходнасць у з’яўленні agnōmen абумоўлівалася тым, што старэйшы сын часта наследваў усе тры імёны бацькі, і такім чынам у адной сям’і з’яўлялася некалькі чалавек з аднолькавымі імёнамі. Напрыклад, у знакамітага прамойцы Марка Тулія Цыцэрона бацька і сын таксама былі Маркі Туліі Цыцэроны.

Калі *cognōmen* з’яўляўся спадчынным, радавой мянушкай, то *agnōmen* часцей за ўсё быў асабістай мянушкай. Часам рымлянін атрымліваў *agnōmen* за якія-небудзь адмысловыя заслугі. Напрыклад, Публій Карнелій Сцыпіён у гонар перамогі, атрыманай ім над Ганібалам у Афрыцы ў 202 г. да н. э., стаў называцца Афрыканскім (*Africānus*).

Як правіла, *agnōmen* мелі прадстаўнікі старажытных і шляхетных родаў, якія налічвалі шмат галін і радавых мянушак. У такіх родах *cognōmen* часам амаль зліваўся з радавым імем і ўжываўся непадзельна з ім для назвы роду. Вядомы плебейскі род Цэцыліяў (*Caecilii*) меў старажытны *cognōmen* *Metellus*, значэнне якога забыта. Гэты *cognōmen* як бы зліўся з назвай роду, які стаў звацца Цэцыліі Метэлы. Натуральна, што амаль усе прадстаўнікі гэтага роду мелі *agnōmen*.

Некаторыя асобы ў выніку ўсынаўлення мелі два радавыя імёны. Па рымскіх звычаях, усыноўлены прымаў асабістае імя, радавое імя і *cognōmen* таго, хто яго ўсынаўляў, а сваё радавое імя захоўваў у якасці *agnōmen* у змененым выглядзе з суфіксам *-ān-*. Гай Актавій, будучы імператар Аўгуст, пасля таго як яго ўсынавіў Гай Юлій Цэзар, атрымаў імя *Gaius Julius Caesar Octaviānus* – *Гай Юлій Цэзар Актавіян*.

Жаночыя імёны

У эпоху позняй рэспублікі і ў імператарскі час жанчыны не мелі асабістых імёнаў. Жаночым імем была жаночая форма радавога імя: *Tullia* – *Тулія* (з роду Туліяў), *Julia* – *Юлія* (з роду Юліяў), *Cornelia* – *Карнелія* (з роду Карнеліяў). Паколькі ўсе жанчыны ў адным родзе мелі аднолькавае імя, то ў межах роду яны адрозніваліся па ўзросце. Калі ў сям’і з’яўлялася другая дачка, да імені абедзвюх дадавалі *praenōmen*: *Minor* – ‘малодшая’ і *Major* – ‘старэйшая’; іншыя сёстры прызываліся *Secunda* – ‘другая’, *Tertia* – ‘трэцяя’, *Quintilla* – ‘пятая’ і г. д.; *praenōmen* *Minor* быў у самай малодшай.

Замужняя жанчына захоўвала сваё імя, але да яго дадаваўся *cognōmen* яе мужа: *Cornelia, filia Cornelii, Gracchi* – *Карнелія, дачка Карнелія, (жонка) Гракха*.

Шляхетныя жанчыны маглі насіць акрамя радавога імя *cognōmen* свайго бацькі; напрыклад, жонка Сулы была дачкой Луцыя Цэцылія Метэла Далматыка і называлася Цэцылія Метэла; жонка імператара Аўгуста была дачкой Марка Лівія Друза Клаўдыяна і называлася Лівія Друзіла.

У надпісах пры імёнах жанчын часам паказваюцца *praenōmen* і *cognōmen* бацькі, а таксама *cognōmen* мужа ў *genetivus singularis*: *Caeciliae*,

Q[uinti] Cretici f[il]iae], Metellae, Crassi [uxōri] – *Цэцыліі Метэле, дачцэ Квінта Крэтыка, (жонцы) Краса*. З надпісу зразумела, што гэта жанчына была дачкой Квінта Цэцылія Метэла Крэтыка і жонкай Краса.

Імёны рабоў

У старажытныя часы ў рабоў індывідуальных імёнаў не існавала. Юрыдычна рабы лічыліся дзецьмі гаспадара (дакладней, яго ўласнасцю) і былі такія ж бяспраўныя, як і ўсе прадстаўнікі сям’і. Так утвараліся архаічныя імёны рабоў, складзеныя з асабістага імя гаспадара і слова *puer* (‘хлопчык’, ‘сын’): *Gairopor*, *Lucipor*, *Marcipor*, *Publipor*, *Quintipor*.

З пашырэннем рабаўладання паўстала неабходнасць у асабістых імёнах для рабоў. Часцей за ўсё рабы захоўвалі тое імя, якое насілі, калі былі вольнымі людзьмі. Вельмі часта рымскія рабы мелі імёны грэчаскага паходжання: Аляксандр, Антыгон, Гіпакрат, Філанік, Эрот і інш. Грэчаскія імёны часам давалі і рабам-варварам.

Імя раба магло паказваць на яго паходжанне ці месца нараджэння: *Dacus* – ‘дакіец’, *Corinthus* – ‘карынфянін’, *Syrus* – ‘сірыец’ і г. д.; сустракаюцца ў надпісах рабы з імем *Peregrinus* – ‘чужынец’.

Таксама рабам давалі імёны міфічных герояў: Ахіл, Гектар; назвы раслін ці камянёў: Адамант, Сарданік і г. д. Замест імя маглі даваць мянушкі: Першы, Другі, Трэці і г. д.

Часта ў рабоў сустракаецца імя *Ingēnus* ці *Ingenuus* – ‘вольнанароджаны’. У рабоў, якія нарадзіліся ў рабстве, сустракаліся імёны *Vitalio* і *Vitalis* – ‘жывучы’.

Наконт імёнаў рабоў не існавала цвёрдых правіл, таму пры куплі раба ў афіцыйным дакуменце яго імя суправаджалася агаворкай «ці якім бы іншым імем ён ні зваўся» (лац. *sive is quo alio nomine est*).

У надпісах пасля імені раба паказваецца імя гаспадара ў *genetivus singularis* і характар заняткаў раба. Пасля імені гаспадара знаходзіцца слова *servus* – *раб*, заўсёды скарачана: *ser.*, рэдка *s.*; таксама яно можа стаяць паміж двума *cognomen* гаспадара; наогул, строгага парадку слоў не існавала. Слова «раб» часта зусім адсутнічае; як правіла, яго няма ў рабоў, гаспадары якіх – жанчыны. Напрыклад, *Euticus*, *Aug[usti] ser[vus]*, *pictor* – *Эўтык, раб Аўгуста, жыванісец*; *Eros*, *cocus Posidippi*, *ser[vus]* – *Эрот, кухар, раб Пасідына*; *Idaeus*, *Valeriae Messalin[ae] supra argentum* – *Ідэй, скарбнік Валерыі Месаліны*.

Раб, якога прадалі, захоўваў помен ці *cognomen* свайго ранейшага гаспадара ў змененым выглядзе з суфіксам **-ān-**: *Philargytus librarius Catulliānus* – *Філаргіп, нісец, набыты ў Катула*.

Імёны вольнаадпушчанікаў

Вольнаадпушчанік (г. зн. раб, які атрымаў свабоду) набываў асабістае і радавое імёны былога гаспадара, які станавіўся яго патронам, а сваё ранейшае імя захоўваў як *cognōmen*. Так, сакратар Цыцэрона Тырон, вызваліўшыся ад рабства, зваўся *M. Tullius M. libertus Tiro* – *Марк Тулій адпушчанік Марка Тырон*. Рабыня Баса, адпушчаная Луцыем Гастыліем Памфілам, атрымала імя Гастылія Баса (*praenōmen* у жанчын адсутнічаў).

У надпісах паміж *nomen* і *cognōmen* вольнаадпушчаніка скарачана ўказваецца асабістае імя спадара і скарачэнне *l.* ці *lib.* (= *libertus*): *Q[uintus] Serto[r]ius*, *Q[uinti] I[ibertus]*, *Antiōchus*, *colōnus pauper* – *Квінт Серторый Антыох*, *вольнаадпушчанік Квінта*, *бедны калон*.

Рэдка сустракаюцца вольнаадпушчанікі з двума *cognōmen*: *P[ublius] Decimius*, *P[ublili] I[ibertus]*, *Eros Merūla*, *medicus clinicus*, *chirurgus*, *ocularius* – *Публій Дэцымій Эрот Мерула*, *вольнаадпушчанік Публія*, *лекар-тэрапеўт*, *хірург*, *акуліст*.

ПРАКТЫЧНАЯ ЧАСТКА

Р а з д з е л І Фанетыка

Прачытайце лацінскія словы, растлумачце правілы напіску:

avis, barba, fama, domus, navis, possum, novus, unus, vita, sanus, umbra, forum, dominus, divido, minimus, nomino, mittere, habere, audire, vivere, laborare, divinus, urbanus, origo, Athenae, Scythia, Phrygia, Sophocles, Phaedrus, Philippus, Alexander, caelum, caecus, laudo, Caucasus, Homerus, Germanus, clamo, proelium, foedus, video, requies, praesidium, Augustus, December, Pyrrhus, charta, Achilles, sanguis, Archimedes, Aegyptus, Xerxes, poema, aer, aequus, justitia, bestia, consuetudo, projectus, janua, ratio, Miltiades, Sphinx, majores, thesaurus, Boeotia, schola, magister, discipulus, quisque, quaero, Quirites, Zeuxis, sanctus, fortuna, agricola, Iuppiter, pulcher, Gracchus, Rhenus, Hispania, Syracusae, tabula, princeps, occido, occipio, necessarius, incola, gymnasium.

Р а з д з е л ІІ Назоўнік. 1-е скланенне назоўнікаў. Прыназоўнік. Спражэнне дзеяслова sum у цяперашнім часе абвеснага ладу

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Julia amica Tulliae est. 2. Julia et Tullia amicae sunt. 3. In aqua est vita.
4. In insula sunt viae. 5. In Europa sunt poetae. 6. Patria Juliae est in Europa.
7. In Asia sunt bestiae. 8. Schola est via scientiarum. 9. In luna vita non est.
10. Diana et Minerva sunt deae. 11. Historia est schola vitae. 12. In silvis

Asiae bestiae et plantae sunt. 13. Britannia est in insulā. 14. Amīcae sumus. 15. Filia incōlae Eurōpae es. 16. Lingua Latīna est lingua Eurōpae. 17. Roma est in Italiā. 18. Athēnae sunt in Graeciā. 19. Sine amicitia non est vita.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Рым знаходзіцца ў Італіі. 2. Мінерва – багіня Рыма. 3. Я – сяброўка Туліі. 4. Сіцылія – востраў Еўропы. 5. На дарогах Рыма ёсць статуі. 6. Грэцыя – радзіма навукі і мудрасці.

3. Праскланяйце назоўнікі:

1) victoria, ae *f*; 2) incōla, ae *m*; 3) vita, ae *f*; 4) natūra, ae *f*; 5) filia, ae *f*.

4. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўнікаў:

1) insulam, insulis, insulae, insulas; 2) patriā, patriam; 3) poētārum, poētae, poētis.

5. Перакладзіце на лацінскую мову назоўнікі з прыназоўнікамі:

на зямлі, на радзіму, у вадзе, з дочкамі, аб прыродзе, у школу, для перамогі, з лесу, у лес.

Р а з д з е л І І І

Дзеяслоў. Praesens indicatīvi actīvi. Infinitīvus praesentis actīvi

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Bene discere debemus. 2. Laborare debetis. 3. Silvae ornant terram. 4. Amīcae fabulam legunt. 5. Patriam amamus. 6. Poetae fabulas narrant. 7. In silva ambulatis. 8. Nautae vivunt in insula. 9. Schola scientias praebet. 10. Victoria incolis gloriam praebet. 11. Amīca epistulam scribit et Juliae mittit. 12. Statuae vias Romae ornant. 13. Fabulam amicis narramus. 14. Quo vadis? 15. Cur male legitis? 16. Semper sperare licet. 17. Incōlae Graeciae ab insula ad insulam navigare debent. 18. Tantum scimus, quantum memoriā tenemus. 19. Nunquam male labōro. 20. Nihil audimus. 21. Patriam amare et defendere debemus. 22. Non scholae, sed vitae discimus. 23. Nautae in insulam veniunt. 24. Discipulae audiunt, quod magistrae dicunt. 25. Divitiae sunt non in pecuniā, sed in sapientiā. 26. Natūra nihil sine causā gignit. 27. Ut sentio, ita dico.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Мы павінны любіць радзіму. 2. Зоркі паказваюць шлях маракам. 3. Настаўніца хваліць дзяўчынак. 4. Вучаніцы чытаюць байкі паэтаў. 5. Ты

павінен добра працаваць. 6. На востраве вы бачыце лясы. 7. Дзяўчынка піша ліст сяброўцы. 8. Мы атрымліваем лісты ад сябровак. 9. Пакуль жывеш, павінен спадзявацца. 10. Юлія дасылае ліст сяброўкам.

3. Праскланяйце назоўнікі:

1) *silva*, ae *f*; 2) *statua*, ae *f*; 3) *schola*, ae *f*; 4) *fabūla*, ae *f*; 5) *amīca*, ae *f*.

4. Праспрагайце дзеясловы ў *praes. ind. act.*:

1) *finio*, 4; 2) *amo*, 1; 3) *peto*, 3; 4) *studeo*, 2; 5) *statuo*, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (асобу і лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

venīmus, *times*, *vetant*, *struunt*, *movet*, *regīmus*, *accūsas*, *reperītis*, *vivunt*, *punīmus*, *habet*, *libērant*, *deles*, *curat*, *cognoscunt*, *finītis*.

Р а з д з е л IV

Imperatīvus praesentis actīvi.

Выказванне забароны

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. *Patriam amāte*. 2. *Responde*, *ubi magistra rogat*. 3. *Scribe et lege*. 4. *Bene discīte*. 5. *Laborāte semper bene*. 6. *Legīte fabūlas*. 7. *Demonstrāte viam puellae*. 8. *Noli dicēre*, *quod nescis*. 9. *Nolīte venīre*. 10. *Nolīte nocēre natūrae*. 11. *Exercēte memoriā*. 12. *Tace*, *si debes tacēre*. 13. *Veniam roga*. 14. *Fortūnae noli credēre*. 15. *Servi sapientiae et littēris*, *non famae et divitiis*. 16. *Nolīte praeponēre amicitiam justitiae*.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Глядзі і слухай. 2. Не памыляйся. 3. Вывучай мову Рыма. 4. Земляробы, любіце радзіму. 5. Чытай апавяданні паэтаў Італіі. 6. Раскажы байку пра звяроў.

3. Праскланяйце назоўнікі:

1) *magistra*, ae *f*; 2) *via*, ae *f*; 3) *puella*, ae *f*.

4. Праспрагайце дзеясловы ў *praes. ind. act.*, *imperat. praes. act.*:

1) *taceo*, 2; 2) *credo*, 3; 3) *servio*, 4; 4) *rogo*, 1.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўнікаў:

1) *famā*, *famas*, *famam*; 2) *ira*, *irārum*, *irae*, *iris*; 3) *portā*, *portis*, *portae*, *portārum*.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

amāmus, cogitant, ama, conservas, dat, cogitāte, debētis, errāmus, noli dare, laudant, moneo, nolīte laudāre, servas, valētis.

Р а з д з е л V

2-е скланенне назоўнікаў

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Discipūli magistrum audiunt. 2. Magister discipūlos docet. 3. Legimus libros poētārum Romae. 4. Marcus epistūlam amīco mittit. 5. Inimīci oppīdum oppugnant. 6. Germāni trans Rhenum incōlunt. 7. Inter bella et pericūla non est locus otio. 8. Viri sunt praesidium oppidōrum. 9. Viri defendunt patriam in pericūlis. 10. Discipūle, narra fabūlam Phaedri, poētae Romanōrum. 11. Romāni Gallos vincunt. 12. Romāni et Graeci colunt deos deasque. 13. Romāni victoriae student. 14. Romāni delent oppīda et vicos Gallōrum. 15. Romāni castra vallo fossāque cingunt. 16. Puēri in scholam veniunt et ibi discunt. 17. In Italiā et Graeciā vides monumenta et statuas. 18. Popūli Germaniae Mercurium deum colunt. 19. Agricōlae agros colunt. 20. Fluvius campos irrīgat. 21. Magistri docent discipūlos recte legēre et scribēre verba. 22. Amīcus Marco librum dat.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Я атрымліваю ліст ад сябра. 2. Настаўнік апавядае вучням пра Рым. 3. Перамогі прыносяць (арporto, 1) славу народам. 4. Войска галаў абложвае Рым. 5. Лясы і рэкі ўпрыгожваюць зямлю.

3. Праскланяйце назоўнікі:

1) dea, ae *f*; 2) magister, tri *m*; 3) oppīdum, i *n*; 4) discipūlus, i *m*.

4. Праспрагайце дзеясловы ў *praes. ind. act.*, *imperat. praes. act.*:

1) audio, 4; 2) doceo, 2; 3) lego, 3; 4) oppugno, 1.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўнікаў; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:
agricōlae, periculōrum, famis, ocūlo, amicārum, patriis, puērū, pecuniis, femīnas.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

age, audīmus, capēre, demonstrant, dicīte, discit, docētis, duc, faciūmus.

Раздел VI

Прыметнік. Прыметнікі 1–2-га скланення. Прыналежажныя займеннікі

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Caesar multa oppīda in Gallia expugnat. 2. Amīcus noster demonstrat hortum suum. 3. De linguā stultā veniunt incommōda multa. 4. Certa amittīmus, dum incerta appetīmus. 5. Da meo filio librum novum. 6. Consilium tuum plenum sapientiae est. 7. Multa bella numērum incolārum minuunt. 8. Legīmus libros multos poētārum Romanōrum. 9. Exspectāmus epistulām amīci nostri. 10. Defendītis patriam vestram ab inimīcis. 11. Oppīda Romanōrum firmos et altos muros habent. 12. Nautae boni ventum non timent. 13. Lupus, bestia fera, in silvā densā vivit. 14. Fluvius Rhenus, latus et altus, agros Germanōrum et Helvetiōrum dividit. 15. Bella sunt causa morbōrum variōrum. 16. In templo Vestae aeternus ignicūlus flagrat. 17. Romāni per Forum Romānum ambūlant et pulchra templa spectant. 18. Amīci vestri bene labōrant. 19. Gloria viris doctis pretium dignum est opērae et industriae. 20. In tabulā Graeciae magister noster multas insūlas monstrat. 21. Vides agros agricolārum bonōrum.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. У Еўропе жывуць шматлікія народы. 2. Рымскі народ вядзе вайну з галамі. 3. Старажытныя паэты распавядаюць пра шматлікія перамогі рымлян. 4. Мы чытаем нашым дзецям добрыя кнігі. 5. Войны прыносяць вялікую небяспеку.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) мой добры сябар (meus, a, um; bonus, a, um; amīcus, i m); 2) ваша вялікая плошча (vester, tra, trum; magnus, a, um; forum, i n); 3) наша добрае жыццё (noster, tra, trum; bonus, a, um; vita, ae f).

4. Праспрагайце дзеясловы ў *praes. ind. act., imperat. praes. act.*:

1) demonstro, 1; 2) venio, 4; 3) amitto, 3; 4) minuo, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

1) agrum Graecum; bella magna; deā Romānā; culpam parvam; 2) nautārum bonōrum; viro docto; muri alti; templi pulchri.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

fugis, gerunt, invenītis, neco, scribēre, trahit, venīmus, vincis, vivīte.

De Graecōrum et Romanōrum deis

Graeci et Romāni non unum, sed multos deos deasque colunt. Primus in numēro deōrum Iuppīter est, Saturni filius. Iuppīter in Olympo sedet et mundi imperium tenet. Inde deus deōrum tonat et fulmīnat. Neptūnus, secundus filius Saturni, in Oceāno regnat. Ubi ventos et procellas et excītat et mitīgat. Pluto, tertius Saturni filius, deus inferōrum est. Pluto sub terrā regnat.

Р а з д з е л V I I

Асабовыя займеннікі. Зваротны займеннік.

Указальныя займеннікі.

Займеннікавыя прыметнікі.

Дзеясловы, утвораныя ад дзеяслова *sum*

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Dum fortūna tibi, mi fili, ridet, multos amīcos habes. 2. Ignosce saepe altēri, tibi nunquam. 3. Unīus viri prudentia interdum est causa fortūnae totīus popūli. 4. Nulli nocēre debēmus. 5. Crede mihi. 6. Vobiscum venio Romam. 7. Nemo nostrum vitio caret. 8. Vir doctus in se semper divitias habet. 9. Inter domīnum et servum nulla amicitia esse potest. 10. Filiam meam ei viro trado. 11. Cur nos timētis? Vos non timēmus. 12. Veni ad me. 13. Tecum mihi ubīque bene est, sine te – male. 14. Ades amīcis, amīci tibi adsunt. 15. Vir bonus est, qui patriae suae prodest, dum potest. 16. Nemo illum amat, qui nuntiat mala. 17. Mihi desunt scientiae. 18. Tene memoriā nos. 19. Medīci istīus morbi causam invenīre non possunt. 20. Non possūmus falsis amīcis credēre. 21. Inopiae desunt multa, avaritiae – tota. 22. Nihil prosunt lacrimae, nihil potest fata movēre. 23. Nobis bella odiōsa sunt. 24. Non bonus est ulli, qui malus est ipse sibi.

25. Tū mihi sōla placēs, || nec jām te prāeter in ūrbe
fōrmōsā (e)st ocūlis || ūlla puēlla meis.

(Tibullus. «Carmīna».

III, 19, 3–4)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. I табе і мне неабходны веды. 2. Табе аднаму я пішу гэтую кнігу. 3. Не пакідайце нас. 4. Ты павінен заўсёды дапамагаць свайму сябру. 5. Вашыя парады дапамагаюць нам. 6. Дрэнные прыклады шкодзяць дзецям. 7. Лянівы вучань шкодзіць сабе, а не настаўніку.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) нейкі разумны чалавек (ullus, a, um; doctus, a, um; vir, viri *m*); 2) тая прыгожая дзяўчынка (is, ea, id; pulcher, chra, chrum; puellūla, ae *f*).

4. Праспрагайце дзеясловы ў *praes. ind. act.*:

1) rideo, 2; 2) trado, 3; 3) nuntio, 1; 4) desum, deesse.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, займенніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

alterius poëtae nostri; eam amicitiam bonam; uni discipulo bono; illi magistri tui.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

agis, intēres, auditis, inest, cape, supersūmus, dicunt, obestis, ducimus.

De Aesculapio

Multi apud Graecos clari medīci sunt. Primus Graecōrum medīcus Aesculapius est, vir doctus, perītus, ingeniōsus. Postea ille medicōrum deus est. In libris Homēri de libēris illius dei legīmus. Multa templa Graecōrum Aesculapio sacra sunt. Templa ejus plerumque in lucis sunt; luci quoque ei sacri sunt. Medīci Graecōrum ad templa domicilia habent. Virum aegrum ei in templo ponēre solent. Cum aeger addormit, deus ei in somno medicīnam demonstrat. Aeger somnium medīcis narrat, et ei remedium designant. Si convalescit aeger, morbum suum et remedium in tabulā inscribit et muro templi ponit. Ita gratias deo agit.

Р а з д е л VIII

Praesens indicatīvi passīvi.

Infinitīvus praesentis passīvi.

Незалежная і залежная канструкцыі.

Ablatīvus auctōris

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Etiam magna regna delentur. 2. Vita vestra amicitia ornatur. 3. Prudentia saepe vitantur pericula. 4. Castra vallo fossaque muniuntur. 5. Incolae Galliae antiquae ipsorum lingua Celtae, lingua Latina Galli appellantur. 6. Pulchri libri

libenter a discipulis leguntur. 7. Agri ab agricolis arantur et coluntur. 8. Libris bonis delectamur. 9. Isti libri tibi a me mittuntur. 10. Laudamur a nostris amicis. 11. Gallia a Romanis superatur. 12. Agri fluviis irrigantur. 13. Amicitia humana bonis negotiis capitur. 14. Agri et oppida bello vastantur. 15. Persae ab Alexandro Magno superantur apud fluvium Granicum in pugna magna.

16. Bárbarus híc ego súm, || quia nón intéllēgor úlli,
Ėt ridént stolídí || vérba Latína Getáe.

(Ovidius. «Tristia».

V, 10, 37–38)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Пажар знішчае горад. Горад знішчаецца пажарам. 2. Вучні чытаюць байкі паэтаў. Байкі паэтаў чытаюцца вучнямі. 3. Я дасылаю ліст сябру. Ліст дасылаецца мною сябру. 4. Ружы ўпрыгожваюць статуі. Статуі ўпрыгожваюцца ружамі.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) тое старажытнае царства (idem, eadem, idem; antīquus, a, um; regnum, i n); 2) гэты глыбокі роў (hic, haec, hoc; altus, a, um; fossa, ae f).

4. Праспрагайце дзеясловы ў praes. ind. act., praes. ind. pass.:

1) vasto, 1; 2) capio, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, займенніка ў словазлучэннях, утварыце форму nom. sg.; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

regni magni; vitis vestris; Galliam antīquam; istīus libri; huic discipulae.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

faci, adjuvāris, agunt, amāmur, appellātur, audiunt, cogītor, conservāris, dantur, delēri.

Castra Romāna

A Romanis castra saepe in bello ponuntur. Primum a tribūno locus idoneus eligitur, ubi aqua et cibus facile inveniuntur. Deinde quadrātum spatium signatur et munītur. In mediis castris multa tabernacula ponuntur. Impedimenta et spolia cumulantur. In castris custodiae per vallum disponuntur. Si inimici vallo appropinquant, statim a custodiis cernuntur. Signum tubā extemplo datur. Itaque copiae secūrae in castris dormiunt.

Р а з д з е л IX

Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Antīqui incōlae Graeciae et Italiae varios deos deasque colēbant. 2. Viri Romāni semper fortīter pro patriā pugnābant. 3. Graeci per decem annos Trojānos expugnāre non potērant. 4. Vita servōrum Romanōrum misēra et molesta erat. 5. Spartāni ante proelium corōnis comas ornābant. 6. Castra Romanōrum vallo fossāque muniebantur. 7. Gloria victoriārum Romanōrum magna erat apud popūlos antīquos. 8. In magno templo Delphōrum Pythia multa oracūla dabat. 9. Germāni, ut Tacītus narrat, initio oppīda non aedificābant. 10. Puēri Romanōrum a servis Graecis educabantur. 11. Graeci antīqui in loco victoriae monumenta struēbant. 12. Romāni antīqui cum finitīmis popūlis multa bella gerēbant. 13. Romae multa et pulchra monumenta, templa, theatra erant. 14. Familia Romāna ex domīnis, libēris, servis constābat. 15. Romāni nunquam multos inimīcos timēbant. 16. Germāni copias Romanōrum a vicis prohibēre jam non potērant.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Жыхары Італіі акружалі свае гарады моцнымі сценамі. 2. Слава Вергілія і Гарацыя была вялікая не толькі ў Рыме, але і ва ўсёй Італіі. 3. Настаўнік распавядаў вучням пра перамогі рымлян. 4. Памерлыя ў грэкаў і рымлян спальваліся. 5. Рымляне каля алтароў прыносілі ахвяры багам і багіням. 6. Шматлікія народы старажытнай Еўропы вывучалі лацінскую мову.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) той старажытны жыхар (is, ea, id; antīqus, a, um; incōla, ae *m*); 2) гэты суседні народ (ille, a, ud; finitīmus, a, um; populū, i *m*).

4. Праспрагайце дзеясловы ў *imperf. ind. act.*, *imperf. ind. pass.*:

1) timeo, 2; 2) colo, 3; 3) insum, inesse.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

copiis Romānis; vitae misērae; populōrum antiquōrum; oracūlo Delphīco; monumenti pulchri.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

demonstrābam, poterātis, desiderāmur, docēbant, abēras, ducītis, faciēbant, fugīmus, laudabamīni.

De Aegypto

Aegyptus Afrīcae regnum antīquum erat. Incōlae ejus praecipue agricultūrā exercēbant et mercatūrā cum popūlis Eurōpae, praesertim cum Graecis, faciēbant. Nilus fluvius et antea erat, et nunc est certum beneficium natūrae, quia in Aegypto raro pluit. Is autem extra ripas diffluit, terram irrigat et frugiērā facit. Itāque agricōlae Aegypti habitant non procul ab ejus ripis.

De Mercurio

Mercurius deus Majae filius erat. Primum Mercurium pro deo commercii Romāni colēbant, deinde, ut Graeci, deōrum nuntium et ministrum numerābant et cum alis et caduceo effingēbant. Mercurius jussa deōrum incōlis nuntiābat et aīmos mortuōrum ad infēros deducēbat. Saepe igītur modo in Olympo, modo in terrā, modo apud infēros erat. Praeterea Mercurius erat deus eloquentiae; itāque Graeci et Romāni Mercurio linguas bestiārū sacrificābant. Simulācra Mercurii in foris oppidōrum et in viis et in triviis erant.

Р а з д з е л X

Futūrum I indicatīvi actīvi et passīvi

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Veros amīcos pecuniā non parābis. 2. Semper memoriā tenebīmus victorias popūli nostri. 3. Romae videbītis multa pulchra monumenta. 4. Mea officia efficiam. 5. Faciam, quod potēro. 6. Libri poētārū Romanōrum semper nobis laetitiam et gaudium dabunt. 7. Si incerta petēmus, certa amittēmus. 8. Libenter istum librum legēmus, si nobis eum dabis. 9. Si necessarium erit pro patriā nostrā pugnāre, ad arma vocabīmur et contra inimīcos ducēmur. 10. In libris antīquis magnam copiam sentiētiarū egregiārū inveniētis. 11. Qui delictum faciet, puniētur.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Мы будзем жыць шчасліва. 2. Калі ты прачытаеш шмат кніг, твае веды павялічацца. 3. Мы заўсёды будзем любіць нашых сяброў. 4. Памяць пра вялікіх людзей ніколі не знікне.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

- 1) гэтая выдатная кніга (hic, haec, hoc; speciōsus, a, um; liber, bri m);
- 2) гэтая вялікая радасць (iste, a, ud; magnus, a, um; laetitia, ae f).

4. Праспрагайце дзеясловы ў fut. I ind. act., fut. I ind. pass.:

- 1) pugno, 1; 2) ducō, 3; 3) praesum, praeesse.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму nom. sg.; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

popūlos finitīmos; belli odiōsi; divitiae magnae; amīce vere; victoriis incertis.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

miscēbamīni, monebēris, mutāri, prodērat, navigābam, necābunt, scribi, poterīmus, terrebitur.

De bellis

Antīqui Graeci et Romāni bella gerēbant, terras finitimōrum populōrum invadēbant, incōlas interficiēbant aut captīvos secum asportābant. In numēro servōrum apud Graecos atque Romānos multi captīvi erant.

Nobis autem bella odiōsa sunt. Itāque bella vitabīmus, inimicōrum copias non timebīmus, justitiam, concordiam atque amicitiam inter popūlos colēmus, patriae divitias magnas parabīmus.

Р а з д з е л XI

3-е скланенне назоўнікаў. Зычны тып

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Milītes nostri periculū et labōres magnos patienter tolerābunt. 2. Glorīae cupiditas multum in homīnum vitā valet. 3. Sine legībūs nulla est civitas, nam civitas legībūs continētur. 4. Apud Germānos antīquos plus boni mores valēbant, quam bonae leges. 5. Patriae salūti serviēbam semper, nunquam fortunae meae. 6. Eurōpam multae natiōnes incōlunt. 7. Primo reges popūlum Romānum regēbant, deinde Romāni consules creābant, postrēmo imperatōres Romam regēbant. 8. Poētas Plato deōrum filios et sapientiae duces vocābat. 9. Corpōra puerōrum labōre firmabuntur. 10. Nonnulla sidēra nomīna deōrum antiquōrum etiam nunc habent. 11. Cicēro salūtem dicit Attīco. 12. Cupio

virtūte, non fraude vincēre. 13. Homīnes semper pacem petent. 14. Virtus ducum et milītum victoriam praebēre solet. 15. Mores et institūta Romanōrum et Germanōrum antiquōrum varii erant. 16. Apud Gallos viri in uxōres, sicūti in libēros vitae necisque potestātem habēbant. 17. Tempōra mutant mores.

18. Vēr sua grána serít, || fovet áestas sémīna fōta,
Cólligit áutumnús, || lécta¹ recóndit hiéms.
(*Antologia Latīna*)

19. Grátia, Músa, tibí! || Nam tú solátia práebes,
Tú curáe requiēs, || tú medicína venís.
(*Ovidius. «Tristia».*
IV, 10, 117–118)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Нам вядомы шматлікія законы старажытных рымлян. 2. У Еўропе шмат дзяржаў. 3. Законы – захавальнікі чалавечага грамадства. 4. Нашыя воіны заўсёды з мужнасцю змагаліся і будуць змагацца за бацькаўшчыну. 5. Сляпы не можа меркаваць пра колер. 6. Рымскі пісьменнік Тацыт апісваў норавы старажытных германцаў.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) добры нораў (bonus, a, um; mos, moris *m*); 2) вядомае імя (clarus, a, um; nomen, ĩnis *n*); 3) наша дзяржава (noster, tra, trum; civitas, ātis *f*).

4. Праспрагайце дзеясловы ў *praes. ind. act., imperf. ind. pass., fut. I ind. act.*:

1) creo, 1; 2) incōlo, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

carminum antiquorum; consule Romāno; uxōres bonae; temporibus nostris; hominis mali.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

trahet, veniēmus, vidēbar, vinci, vitabuntur, vives, vocabēris, adjuvabimīni, agētis, audit.

De Apollīne

Apollo a Graecis et Romānis frater Dianae putabātur. Apollīnis et Dianae pater erat Jupīter, mater – Latōna. Apollīnis in tutēlā erant poētae. Comītes

¹ Перакладзіце: «сабранае» (*acc. pl. n*).

Apollinis erant musae. Poetae antiqui Apollinem musarum ducem, poetarum patrem, carminum auctorem, medicinae inventorem nominabant. Apollini oraculum Delphicum sacrum erat. Ibi deus hominibus per Pythiam et sacerdotes futura nuntiabat. Sacerdotes Delphici erant custodes fidi Apollinis templi. Parietes templi Delphici multis donis ornabantur.

Раздел XII

3-е скланенне назоўнікаў. Змешаны і галосны тыпы

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. In pace artes et litterae florent, idcirco pax mater artium appellatur.
2. Linguae nonnullarum gentium antiquarum nobis ignotae sunt. 3. In mari Mediterraneo sunt multa et varia genera animalium. 4. Europae pars, quae a Galliâ Pyrenaeis montibus dividitur, Hispania appellatur. 5. Scythia includebatur ab uno latere Ponto, ab altero montibus Rhiphaeis, a tergo Asiâ et Phasi flumine. 6. Nautae tempestatem timent, nam mare tum periculosum erit. 7. Fulgura caelum et mare illustrant, venti aquam maris turbant. 8. Nautae Neptunum, marium deum, invocabant et auxilium navibus rogabant. 9. Libertatem civium defendent non arces altae, sed concordia et leges bonae. 10. Nomina multarum urbium Graecarum clara sunt. 11. Arces urbium antiquarum in collibus sitae erant et muris firmis cingebantur. 12. Classis gentium antiquarum constabat ex navibus longis et navibus onerariis. 13. Nulla habemus arma contra mortem. 14. Atheniensibus magna classis navium longarum erat. 15. Polyphemus media in fronte unum oculum habebat, lacte carneque vivebat.

16. Dúm virés anníque sínúnt, || toleráte labóres:

Jám veniét tacító || tárdá senécta pedé.

(Ovidius. «Ars amatoria».

II, 669–670)

17. Návíta dé ventís, || de táuris nárrat arátor,

Énumérát milés || vólněra, pástor ovés.

(Propertius. «Elegiae».

II, I, 43–44)

18. Póma dat áutumnús, || formósa (e)st méssíbus áestas,

Vér praebéť florés, || ígne levátur hiéms.

(Ovidius. «Remedia amoris».

187)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Мы больш верым сваім вачам, чым вушам. 2. Чалавек розумам пераўзыходзіць жывёл. 3. Час вылечыць нават вялікі смутак. 4. Ромул і Рэм лічыліся сынамі Марса. 5. Мы пазнаем чалавека па яго ўчынках і словах.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) высокая крэпасць (*altus, a, um; arx, arcis f*); 2) небяспечнае мора (*periculōsus, a, um; mare, is n*).

4. Праспрагайце дзеясловы ў *praes. ind. pass., imperf. ind. act., fut. I ind. pass.:*

1) contineo, 2) divīdo, 3).

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

gentibus nonnullis; nocte caecā; mari profundo; navem longam; genērum variōrum.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

capiebātis, dicent, discītis, faciēmus, fuge, gerar, invenīri, necas, trahunt, vincīte.

De sacrificiis antiquōrum

Popūli antīqui deos sacrificiis placābant. Apud Romānos plerumque sacerdōtes sacrificia parābant, nam sacerdōtes juris divīni perīti erant. Supēris deis albas hostias immolābant, infēris – nigras. Numērus hostiārum interdum permagnus erat. Sacerdōtes capīta hostiārum ornābant corōnis et ante templa mactābant. Extā in aris cremābant.

Deis praeterea vinum, lac, mel grata dona erant. Post sacrificia sacerdōtes ad honōrem deōrum epūlas parābant.

Capitolium

In Capitolio arx Romanōrum et sedes sanctae deōrum erant. Arx, in summā parte Capitolii sita, moenibus altis muniebantur. In bello arx perfugium civium Romanōrum erat. Galli aliquando arcem caecā nocte expugnābant, sed ansēres Junōnis arcem et urbem servābant. In Capitolio etiam templa nonnullōrum deōrum erant, ut Jovis, Junōnis, Concordiae. Praecipue nota sedes Jovis erat. Nunc aedis praeclārae exiguae supersunt ruīnae.

Раздел XIII

Приметнікі 3-га скланення

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Terra est mater communis omnium mortalium. 2. Labor omnia vincet. 3. Omnis ars imitatio est naturae. 4. Sociale animal est homo. 5. Divitiae apud sapientem virum in servitute sunt, apud stultum in imperio. 6. Corpus hominis mortale est, animus immortalis. 7. Milites fortes non mortem, sed infamiam timent. 8. Sine virtute felix non eris. 9. Nomina civium fortium semper memoriam tenebimus. 10. Ingens erat numerus librorum Ciceronis de philosophia, eloquentia, arte oratoria. 11. Celebria sunt nomina scriptorum Romanorum: C. Julii Caesaris, C. Sallustii Crispi, T. Livii, Cornelii Taciti. 12. Longum est iter per praecepta, breve et efficax per exempla. 13. Nemo omnia scire potest. 14. Multi flores hominibus utiles sunt. 15. Divitiae hominem felicem non faciunt. 16. Nautae audaces per omnia maria currunt. 17. Nota sunt nobis poemata vetera Homeri, clari poetae veterum Graecorum.

18. Difficilis, facilis, || jucundus, acerbus es idem,
Nec tecum possum || vivere, nec sine te.

(Martiālis. «Epigrammata».

XII, 46, 1–2)

19. Semper pauper eris, || si pauper es, Aemiliāne.
Dantur opes nulli || nunc, nisi divitibus.

(Martiālis. «Epigrammata».

V, 81, 1–2)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Нават дым бацькаўшчыны будзе для нас (= нам) салодкі і прыемны. 2. Кожны пачатак цяжкі. 3. Імёны знакамітых прамоўцаў старажытнасці, Цыцэрона і Дэмасфена, бессмяротныя. 4. Ахіл меў бессмяротную маці і смяротнага бацьку. 5. Філасафы дадуць мудрыя парады ўсім грамадзянам нашай дзяржавы.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) тая агульная зямля (is, ea, id; terra, ae f; communis, e;); 2) наша бессмяротная душа (noster, tra, trum; immortalis, e; animus, i m).

4. Праспрагайце дзеяслоў у praes. ind., imperf. ind., fut. I ind.:

cingo, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму nom. sg.; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

viris sapientibus; omnibus viribus; milite forti; numeri ingentis; operum immortalium.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

vivam, agēbam, audient, capēre, demonstrābunt, dicimus, docēmus, ducet, faciēte, gerebātis.

De Jove

Antīqui Romāni multos deos colēbant. Domīnus caeli et terrae erat Juppīter. Poētae Graeci Jovem patrem deōrum hominumque vocābant. Et dei et homīnes Jovem timēbant. Juppīter in Olympo habitābat et cum fratrībūs mundum gubernābat. In tutēlā Jovis praecipue reges erant. Juppīter auctor erat legum humanārum. Fratres Jovis erant Neptūnus et Pluto, sorōres – Juno, Ceres, Vesta.

De Achille

Celēber est Achilles, filius Pelei regis et Thetīdis deae. Is particeps belli Trojāni erat. Celēbre est scutum ejus, celebra arma. Et scutum et arma ejus sunt opēra Hephaesti dei. Celēbris est celeritas Achillis. Celeritate suā incredibīli et magno corpōris robōre Achilles Trojānis terribilis erat. Ira ejus Graecis pernicioſa erat. Mors Patrōcli, ejus amīci, Achilli dolōres acres dat. Ob id Hectōrem ad pugnam provōcat et virum fortem necat.

Р а з д з е л XIV

Асноўныя формы дзеяслова.

Perfectum indicatīvi actīvi

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. C. Julius Caesar, postquam Pharnācem, regem Ponticum, facile superāvit, ad amīcum suum scripsit: «Vēni, vidi, vici». 2. Graeci Trojam delevērunt, incōlas necavērunt. 3. Catilīna duos equītes ad Cicerōnem salutātum misit. 4. Tarquinius Superbus, ultīmus rex Romanōrum, cognōmen suum morībūs meruit. 5. Civitas Romāna multos annos floruit. 6. Athenienses, postquam Persas fugavērunt, praedam magnam ex campo Marathonio portavērunt. 7. Xerxes Asiam et Eurōpam ponte junxit. 8. Romāni Carthaginiensībūs bellum indixērunt. 9. Herodōtus, scriptor Graecus, multārum gentium urbes vidit et mores eārum descripsit. 10. Vergilius, poēta Romanōrum, egregiis carminībūs Aenāe errōres cecīnit. 11. Darēus, rex Persārum, a Graecis aquam et terram postulāvit. 12. Pythagōras primus se appellāvit philosōphum. 13. Helvetii suas

copias per Provinciam traducere non potuerunt. 14. Priāmus rex Trojanōrum fuit, Hecūba uxor ejus fuit. 15. Marcus Atilius Regūlus, dux Romanōrum, primus copias suas in Africam traduxit et ibi oppida et multa castella expugnāvit. 16. Omnes hostes terga vertērunt neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum pervenerunt. 17. Caesar copias suas divisit partemque legionum in castris Pompēji reliquit, partem in sua castra remisit. 18. Copiae nostrae hostes populērunt et in fugam dederunt. 19. Roma urbs septem collium appellatur; in colle Capitolino arx firma et templa deorum fuerunt. 20. Caesar copias Ariovisti regis e Galliā trans flumen Rhenum pepulit.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Ромул і Рэм заснавалі ў Лацыі новы горад. 2. Войны знішчылі шматлікія багацці нашай радзімы. 3. Гусі ўратавалі Рым ад галаў. 4. Воіны пабудавалі мост цераз раку. 5. Цэзар адвёў свае войскі ў Азію зімаваць. 6. Парыс, сын Прыама, забіў стралой Ахіла, адважнага правадыра грэкаў. 7. Герадот, грэчаскі пісьменнік, пабачыў гарады шматлікіх плямёнаў і апісаў іх звычаі.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнікі да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) гэты доўгі і цяжкі шлях (*ille, a, ud; longus, a, um; et; difficilis, e; iter, itinēris n*); 2) той бязлітасны і люты вораг (*iste, a, ud; acerbus, a, um; et; atrox, ōcis; hostis, is m*).

4. Праспрагайце дзеясловы ў imperf. ind. act., fut. I ind. pass., perf. ind. act.:

1) do, dedi, datum, 1; 2) dedo, dedīdi, dedītum, 3; 3) desum, defui, —, deesse.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму nom. sg.; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

equitis celēris; equis ferocibus; legiōnis Romānae; ponte longo; carmina egregia.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

agēbant, amisisti, cecidimus, cenavistis, cogitāvi, debuit, dedidisti, dedisti, dicam, ducis.

De Parīde, Priāmi filio

Antiquis temporibus in Asiā fuit oppidum praeclārum, Troja nomīne. Ibi populus Trojanōrum sub Priāmi regno vixit, ut Homērus carminibus suis

cecīnit. Priāmo filius erat Paris, qui pericūlo Trojae erat. Oracūlum regem monuit: «Neca Parīdem! Paris fax Trojae est!» Tum pater servum cum filio parvo in silvam misit et interficēre eum jussit. Servus imperāta regis non fecit, sed puērū in silvā imposuit et reliquit. Ibi pastōres eum invenērunt et educavērunt. Nomen autem puēri pastōres nescivērunt. Aliquando juvēnis ludis Trojanōrum interfuit. Postquam multos Trojānos vicit, Priāmus de patre et matre interrogāvit. Tum rex filium cognōvit.

Р а з д з е л X V

Plusquamperfectum indicatīvi actīvi.

Futūrum II indicatīvi actīvi

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Pauci ordīnis senatorii, qui Pompejo se conjunxērant, nocte fugā salūtem petivērunt. 2. Theseus patriam timōre liberavērat et virtutibus suis gloriā et auctoritātem suam valde auxērat. 3. Dionysius, tyrannus Syracusārum, qui cum finitīmis civitatibus feliciter pugnavērat, divitias ingentes possidēbat. 4. Tarquinius Superbus multos senatōres occidērat vel in exsilium pepulērat, itaque Brutus Tarquinius regno expūlit. 5. Quamquam medicus varia medicamenta adhibuērat, puellam aegram sanāre non potuit. 6. Postquam Alcibiādes copiis praeesse coepērat, neque terrā, neque mari hostes pares esse potuērant. 7. Fuērunt inter interfectōres Caesāris duo Bruti ex eo genēre Bruti, qui primus Romae consul fuērat et reges expulērat. 8. Ubii, qui uni ex Transrhenānis ad Caesārem legātos misērant, amicitiam fecērant, obsides dedērant, eum de auxilio orābant. 9. Calchas sacerdos Graecis, qui in Trojam navigavērant: «Non solventur naves, – inquit, – priusquam Agamemnōnis filiam immolaveritis». 10. Philippus, Macedōnum rex, Lacedaemoniis scripsit: «Si in Laconicam venēro, finibus vestris vos exturbābo». Lacedaemonii rescripsērunt: «Si». 11. Alexander puer duodēcim annōrum equum ferōcem domuit, qui a nullo domāri potuērat. 12. Caesar pontem, quem¹ in Rheno fecērat, paulo post rescīdit. 13. Vanam gloriā qui sprevērit, habēbit veram. 14. Talem habebīmus frugem, qualis fuērit labor.

¹ Quem – *acc. sg. m* ад qui, quae, quod.

15. Dónec erís felíx, || multós numerábis amícos;
Témpōra sí fuērínt || núbīla, sólus erís.
(Ovidius. «Tristia».
I, 9, 6–7)
16. Jámqu(e) opus éxēgí, || quod nón Jovis íra, nec ígnes,
Néc potērít ferrúm, || nec edáx abolére vetústas.
(Ovidius. «Metamorphōses».
XV, 871–872)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Фемістокл адбудаваў сцены, якія разбурылі персы. 2. Салдаты выканалі тое, што загадаў палкаводзец. 3. Ваша меркаванне зменіцца, калі вы пра ўсё даведаецеся. 4. Аляксандр разбурыў Фівы, якія доўга квітнелі. 5. Грэкі ўшаноўвалі тых людзей, якія забівалі тыранаў.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнікі да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) той моцны і трывалы мост (idem, eādem, idem; firmus, a, um; et; fortis, e; pons, pontis *m*); 2) гэтая дзікая і неўтаймаваная кабыла (hic, haec, hoc; ferox, ōcis; et; liber, ēra, ērum; equa, ae *f*).

4. Праспрагайце дзеясловы ў perf. ind. act., fut. II ind. act., ppp. perf. ind. act.:

1) mitto, misi, missum, 3; 2) rogo, 1; 3) prosum, profui, –, prodesse.

5. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму nom. sg.; калі магчыма, форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

divitiis ingentibus; multos senatores; varii medicamenti; ordini senatorio; equorum ferocium.

6. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

egēram, facient, fecerunt, fugeris, gerēbas, gesseras, habuerint, intellexistis, invenimus, juverātis.

De Carthagine

Olim Carthāgo urbs magnae potentiae fuit. Carthaginiensium majōres ex antīquā Phoeniciae urbe, nomīne Tyrus, emigravērant. Carthaginienses et boni nautae et mercatores callīdi erant. Classis eōrum e multis navibus constābat. Saepe cum Graecōrum urbibus, in Siciliā sitis, de dominiōne marium contendēbant. Pars Graecōrum Romānos auxilio vocāvit. Ita Carthaginienses eam gentem quoque in numēro hostium habēbant.

Bello Punīco secundo Hannībal, dux clarus, copias Carthaginiensium ex Hispania trans juga Alpium duxit Romanosque in multis proeliis vicit. Tamen popūlum Romānum non devīcit. Romāni classem suam in Afrīcam misērunt et hostes ibi vicērunt. Bello Punīco tertio Carthagīnem armis cepērunt et diripuērunt, arcem moeniāque urbis delevērunt, naves rapuērunt.

De Prometheo

Prometheus, qui auxilio Minervae homīnes ex terrā et aquā fecerat, de genēre humāno bene meruit. Aliquando consilium Jovis, qui omnes homīnes necāre constituērat, Prometheo notum erat. Prometheus in caelum vēnit, ignem, quem¹ Juppīter hominībus negavērat, de Olympo subduxit et hominībus donāvit. Quamquam ira Jovis magna erat, genus humānum non delēvit. Prometheus autem Vulcānus in monte Caucāso ferreis catēnis ad saxum alligāvit cotidiēque aquīla jecur Promethei devorābat. Jecōris pars, quam² aquīla interdiu devoravērat, noctu crescēbat. Ita Prometheus ingentes dolōres tolerābat. Postea Hercūles aquīlam sagittā necāvit Prometheusque liberāvit.

Р а з д е л XVI Дзеепрыметнікі

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Massilienses omnībus defessi malis, frumenti inopiā adducti, bis navāli proelio superāti, se dedēre constituērunt. 2. Aeēta, rex Colchōrum, Argonautas in fines suos venientes et vellus aureum poscentes aspēre accēpit. 3. Anguis, qui centum oculus habēbat, vellus aureum, in silvā sacrā collocātum, semper custodiēbat. 4. Phrixus et Helle, a novercā apud patrem perfīde accusāti, absentes damnāti sunt. 5. Phrixus, mortem sorōris deplōrans, cum ariēte ad Colchos, in oriente habitantes, pervēnit. 6. Legāti Romanōrum, de pace ad Gallos missi, illos superbis verbis offendēbant. 7. Capitolium, a Gallis paene captum, ansēres servavērunt. 8. Romāni, a Camillo servāti, valde gaudēbant. 9. Alexandro, cum parvis copiis in Asiam procedenti, rex Persārum ingentes copias praemisit. 10. Arīo Italiam et Siciliam peragrāvit divitias sibi paratūrus. 11. Arīo cum divitiis acceptis in Graeciam revertit. 12. Ubi Midas cenatūrus est, cibus in aurum mutātur. 13. Nauta navigatūrus ventum exspectat. 14. Equi

¹ Quem – *acc. sg. m* ад qui, quae, quod.

² Quam – *acc. sg. f* ад qui, quae, quod.

albi currum imperatōris triumphantis vehēbant. 15. Miles fortīter pugnans hostem necāvit. 16. Milītes fortīter pugnantes hostes vicērunt.

17. Grāecia cápta ferúm || victórem cépit et ártes
Íntūlit ágrestí Latió.

(*Horatius. «Epistūlae».*
II, 1, 156–157)

18. «Trója, valé! Rapīmúr», – || clamánt, dant óscūla térrae
Tróādes ét patriáe || fumántia técta relínquunt.

(*Ovidius. «Metamorphōses».*
XIII, 420–421)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Грэкі забілі шматлікіх траянцаў у сне (= якія спалі; *psp. praes. act.*).
2. Законы, ухваленыя рымскім народам, выразіліся на дошках. 3. Воіны падышлі да горада, маючы намер разбурыць (*psp. fut. act.*) яго. 4. Рым, пабудаваны Ромулам і Рэмам, называецца Вечны горад. 5. Ворагі, якія набліжаліся (*psp. praes. act.*), спалохалі жыхароў.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнікі да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) тая прыгожая і карысная кветка (is, ea, id; pulcher, chra, chrum; et; utilis, e; flos, floris m); 2) гэтая доўгая і цёмная ноч (hic, haec, hoc; longus, a, um; et; caecus, a, um; nox, noctis f).

4. Утварыце *psp. praes. act.*, *psp. perf. pass.*, *psp. fut. act.* ад дзеясловаў:

1) ago, egi, actum, 3; 2) juvo, juvi, jutum, 1; 3) compleo, 2.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

proelia navalia, vellere aureo, copias ingentes, malōrum omnium, silvae sacrae.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў, перакладзіце на беларускую мову:

agam, ceciderimus, audiēbat, cenaverunt, demonstrabitis, creavimus, discite, debueratis, facitis, didicēris.

De educatiōne in Spartā

Athenienses artibus et litteris excellēbant, Spartāni autem fortes milites erant. Aspēris enim moribus puēri educabantur et ad belli labōres maxime parāti erant. Etiam hiēme acri veste levi induebantur. Attāmen frigōra atrociam tolerābant quotidie in frigidā Eurōtae aquā natantes et pedibus nudis montes

arduos ascendentes. Sitim quoque famemque patienter tolerābant. Itāque in bello fortīter pugnantes plerumque victōres fuērunt.

Р а з д е л XVII

Perfectum indicatīvi passīvi.

Plusquamperfectum indicatīvi passīvi.

Futūrum II indicatīvi passīvi

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Roma a fratribus Romūlo et Remo condīta est. 2. Prometheus in monte Caucāso ferreis catēnis ad saxum alligātus est. 3. Carthāgo et Corinthus a Romānis eōdem anno delētae sunt. 4. Socii Ulixis a Polyphēmo interfecti sunt. 5. Labyrinthus a Daedālo artifice in Cretā insulā aedificātus est. 6. Prometheus a Hercūle, qui aquilam sagittā necāvit, liberātus est. 7. Postquam Tarquinius Superbus Romā expulsus erat, ibi duo consules creāti sunt. 8. Omnes dei ad nuptias Pelei, regis Thessaliae, et Thetīdis deae invitāti erant, praeter Discordiam. 9. Sorōres Phaēthōnis, qui a Jove fulmīne ictus erat, in arbōres mutātae sunt. 10. Postquam Helvetii a Caesāre victi erant, multae gentes Galliae eum auxilio contra Germānos vocavērunt. 11. Aristīdes, qui cognomīne Justus appellātus erat, in exsilium missus est. 12. Legāti ad Caesārem ab eis nationībus, quae trans Rhenum habitābant, missi sunt pacem rogātum. 13. Postquam Numitōri regnum Albanōrum itērum mandātum est, Romūlus et Remus statuērunt novam urbem aedificāre in eis locis, ubi inventi et educāti erant. 14. Aristaeus Eurydicem flores carpentem rapēre cupivērat, sed illa a serpente necāta erat. 15. Cum Palatio, ubi Romūlus initium urbis fecērat, paulātīm sex colles conjuncti sunt. 16. Non prius dormiēmus, quam negotia nostra finīta erunt. 17. Oracūlum Apollīnis Atheniensībus respondit: «Belli finis erit, si rex ipse ab hostībus occīsus erit».

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Аляксандр Вялікі быў выхаваны Арыстоцелем. 2. Цыцэрон быў названы бацькам бацькаўшчыны. 3. Лагер быў размешчаны на беразе ракі. 4. Гарады Галіі былі заваяваны Цэзарам. 5. Персы былі пераможаны Аляксандрам Вялікім.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце слова-злучэнне:

1) гэты вялікі горад (ille, a, ud; magnus, a, um; oppīdum, i n); 2) гэта жудаснае забойства (idem, eādem, idem; atrox, ōcis; caedes, is f).

4. Праспрагайце дзеясловы ў *perf. ind.*, *pqperf. ind.*, *fut. II ind.*:

1) servio, 4; 2) servo, 1.

5. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

urbium novārum, vellēris collocāti, imperatōrem triumphantem, pyramīdes claras, alii causae.

6. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

dedistis, audīta eras, describebamīni, servāvi, amātae sunt, diligebantur, vocavērit, vocāti sunt, agētur, ceperātis, punītae erātis, amittebamīni.

De equo ligneo

Paris a Priāmo rege in Graeciam missus est. Ibi Helēnam, uxōrem regis Menelāi, rapuit et secum Trojam duxit. Itāque bellum a Graecis Trojānis indictum est. Ubi Graeci magnis cum copiis ad litus Asiae venērunt, Trojam expugnāre temptavērunt. Sed decem annos Troja ab incōlis ejus magnā virtūte defendebātur. Tandem Trojāni a Graecis dolo victi sunt. Equum ligneum fecērunt, milītes in equo occultavērunt, equum et Sinōnem, virum callīdum, in litōre reliquērunt, ipsi ad insūlam proximam discessērunt. Trojāni magno cum gaudio castra Graecōrum deserta vidērunt. Sino de equo ligneo interrogātus est. Ille dixit: «Equus ligneus donum deōrum est. Trahīte eum in oppīdum vestrum et collocāte in foro!» Trojāni ita, ut Sino dixit, fecērunt. Nocte is Graecos ex equo liberāvit et portas oppīdi aperuit. Relīqui Graeci in oppīdum intravērunt et Trojānos, qui pericūlum non exspectābant, necavērunt et oppīdum delevērunt.

De pyramidibus Aegyptiōrum

Prope regiōnem, ubi Nilus in complūra ostia scinditur, Aegyptii claras illas pyramīdes exstruxērunt. Eae jam antīquis temporibus a multis visae sunt et hodie quoque a plurimis peregrinis visuntur.

Fabri magna saxa scindēbant scissāque in altum tollēbant. Ope cylindrōrum saxa admovērunt et machīnis aliud saxum super aliud sustulērunt.

Ubi potestas regum Aegyptiōrum sublāta est, complūres pyramīdes a latronibus apertae sunt. At ingentia illa aedificia neque ab hominibus rescindi, neque aliis causis delēri potuērunt.

Р а з д з е л XVIII

4-е скланенне назоўнікаў.

5-е скланенне назоўнікаў

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Socrātes primus philosophiam devocāvit e caelo et in urbībus collocāvit et in domūs etiam introduxit et coēgit de vitā et morībus rebusque bonis et malis disserēre (Cicēro). 2. Vita omnis Germanōrum in venationībus atque in studiis rei militāris consistit. 3. Pulchrum est bene facēre rei publicae. 4. Ante Catilīnam item conjuravērunt pauci contra rem publicam. 5. In re publicā Romānā popūlus consulībus paruit, consūles autem legībus paruērunt. 6. Nonnulli Trojāni, postquam perniciem effugērunt, in Italiam emigravērunt. 7. Nautae Graeci multos portūs visitābant. 8. Antīquis temporībus clara fuit turris, in portu Alexandriae aedificāta, nomīne Pharos. 9. Officia magistratuum Romanōrum domi militiaeque varia fuērunt. 10. Jussu senātūs populīque Romāni quotannis magistrātūs in provincias mittebantur. 11. Apud Cannas Poeni exercitui Romanōrum magno proelio interītum paravērunt. 12. Bello Punīco secundo ad lacum Trasumennum exercītus Romānus fusus fugatusque est. 13. Et in rebus secundis et in rebus adversis aequam mentem servāre decet. 14. Odium Catilīnae Cicerōnis paene perniciēi fuit. 15. Dux semper habet spem victoriae.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Ніхто не свабодны ад страху. 2. Грамадзяне імкнуцца да згоды. 3. У старажытнасці многія дамы рымлян былі малыя і простыя. 4. Лагеры рымскіх войскаў былі пачаткам многіх гарадоў Германіі. 5. Войска афінян было невялікае, але палкаводцы былі дасведчаныя ў ваеннай справе. 6. Назвы дзён і месяцаў у многіх мовах Еўропы рымскага паходжання. 7. Адданасць грамадзян з'яўляецца асновай рэспублікі.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) вядомая піраміда (clarus, a, um; pyrāmis, idis f); 2) грэчаскі порт (Graecus, a, um; portus, ūs m); 3) вялікая надзея (magnus, a, um; spes, spei f).

4. Праспрагайце дзеясловы ў *perf. ind.*, *ppperf. ind.*, *fut. II ind.*:

1) capio, cepi, captum, 3; 2) audio, 4.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

domu Graecā; res bonas; portui antīquo; exercītus delēti; re militāri.

6. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

sensēram, mixti estis, junguntur, tenuistis, monītae erītis, vincēris, jeci, appellāta erunt, regēris.

De magistratibus Romanōrum

Senātus et magistrātūs rem publicam Romānam administrābant. Summi magistrātūs fuērunt consūles, praetōres, aedīles, quaestōres. Quaestōres consulībus in bello adērānt aut in urbe aerarium administrābant. Aedilībus cura viārum et aedificiōrum publicōrum mandāta erat. Diēbus festis in circo popūlo ludos parābant, nam Romāni ludis valde delectabantur. Nota sunt verba: «Panem et circenses!»

Praetōres iudicābant: praetor urbānus de controversiis civium, praetor peregrīnus de controversiis civium et peregrinōrum. Inter omnes magistrātūs consūlum potestas summa fuit. In bello consūles duces exercituum erant, in pace civitātem administrābant. Saepe apud popūlum aut in senātu oratiōnes de legībus habēbant. Lictōres ante consūles portābant fascēs – secūrim, virgis circumdātam; primo enim consulībus potestas vitae necisque in cives erat. Itāque fascēs signum potestātis erant.

Panem et circenses

Diēbus festis Romāni variis ludis delectabantur. Ad hanc rem Romae aedificia publicā exstructa erant: theātra, in quibus ludī scaenīci instituebantur, praeterea circi et amphitheātra. Illi ad cursūs equestres destināti erant, haec ad pugnas homīnum inter se et ad venatiōnes bestiārum.

Arti gladiatoriae praecipue servi destinabantur. Hi per multos annos in disciplīnā apud magistrum erant, qui eos varias pugnas docēbat et bene institūtos in arēnas amphitheātri producēbat.

Illo die centum paria gladiatorum producta sunt. Tubā signum datum est. Protīnus singūla paria pugnam commisērunt: alii gladiis, alii hastis rem gerēbant, alii adversarios retībus captābant, alii pugnīs certābant. Multi gravīter vulnerāti, multi necāti sunt. Qui victi erant, manūs ad popūlum tendēbant, misericordiam ejus implorantes; timīdi, repudiāti, ab adversariis trucidabantur.

Postquam certāmen gladiatorum finītum est et arēna purgāta, aliud spectacūlum oculīs spectantībus propositum est. Nam ex caveis arēnas

cingentibus uno tempore magnus numerus ferarum bestiarum emissus est. Bestiae furibundae aliae alias vulnerabant, lacerabant, ululatūque suo totum amphitheatrum compleverunt. Post unam horam magna pars bestiarum, vulneribus confecta, humi jacuit, reliquae rursus in caveas actae sunt.

Populus variis huius diei spectaculis delectatus sero amphitheatrum reliquit.

Р а з д е л XIX

Лічэбнік

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Imperator Augustus quadraginta et quatuor annos rem publicam gubernavit. 2. Aetate Trajani, qui undeviginti annos imperavit, quadraginta quinque provinciae erant. 3. Anno ante aeram nostram vicesimo Parthi Romanis dedērunt signa, quae¹ ex anno quinquagesimo tertio praeda eorum fuerant. 4. Caesar, a viginti tribus senatoribus circumventus, caput togā operuit, tum necatus est. 5. Graeci decem annos cum Trojanis pugnaverunt. 6. Hannibal tribus annis totam Hispaniam in potestatem suam redēgit. 7. Regnatum est Romae ab conditā urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. 8. Senatus a sexcentis viris nobilibus constabat. 9. Plato, qui Academiam anno ante aeram nostram trecentesimo octogesimo septimo condiderat, per quadraginta annos ei praefuit. 10. Classis Xerxis mille et ducentarum navium longarum, duo milia onerariarum fuit. 11. Galli exercitum Romanum apud Alliam flumen ceciderunt die quinto decimo ante Kalendas Augustas, qui dies inter nefastos «Alliensis» nominatus est. 12. Lacedaemonii miserunt ad Thermopylas delectos CCC cum Leonida rege. 13. Hydra habebat novem capita; ex eis octo mortalia erant, unum immortale. 14. Stratoniceus citharista in scholā suā novem Musarum simulacra et Apollinis statuam habebat, sed duos tantum discipulos. Amici aliquando eum interrogaverunt: «Quot discipulos habes?». Tum ille: «Deorum – inquit – auxilio duodecim».

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Сем мужчын, знакамітых сваёй мудрасцю, грэкамі былі названы мудрацамі. 2. Секстылій, шосты месяц, пасля ў гонар імператара Аўгуста быў названы Augustus. 3. Якая жывёла мае раніцай чатыры нагі, удзень – дзве, увечары – тры? 4. У войску Ганібала было трыццаць сем сланоў.

¹ Quae – *nom. pl. n* ад qui, quae, quod.

3. Дапасуйце лічэбнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне (у адзіночным або множным ліку):

1) адзін рог (unus, a, um; cornu, ūs n); 2) два караблі (duo, duae, duo; navis, is f); 3) тры вайны (tres, tria; bellum, i n).

4. Праспрагайце дзеяслоў у *praes. ind. act., imperf. ind. pass., fut. I ind. act., fut. II ind. pass., perf. ind. act., ppp. ind. pass.*:

appello, 1.

5. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і лічэбніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom.*:

aetāti primae; undeviginti annōrum; annum vicesimum; duōbus militibus; quattuor saecūlis.

6. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

alīmur, admisērit, mota erant, vincēmur, inceperātis, monītae estis, agebātur, legēram, sensus eram.

Р а з д е л ХХ

Указальные, относные, адмoўныя, няпэўныя займеннікі

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Cato eā nocte, qua peritūrus fuit, librum quandam Platōnis legēbat. 2. Diligītur nemo nisi cui fortūna secunda est (Ovidius). 3. Augustus, quoquo modo potērat, illam priscam virtūtem Romānam revocābat. 4. In idem flumen bis non descendimus. 5. Varia sunt munēra eōrum, qui civitāti praesunt: dies conciliis constituēre, ludos circenses instituēre, post bella civilia concordiam civium restituēre. 6. Cyrus Minor nomīna uniuscujusque militis memoriā tenēbat. 7. Cuivis dolōri remedium est patientia. 8. Cujusvis hominis est errāre, imprudentis in errore perseverāre. 9. Tyrannus neque diligit quemquam, neque ab ullo diligītur. 10. Nullum malum est sine aliquo bono. 11. Nemo amat eos, quos timet. 12. Non est salus in eā civitatē, cujus cives legibus non parent. 13. Magistri amant discipulos, quibus studium placet. 14. Graeci et Romāni clari populi erant: illi ab artibus et littēris, hi bello et civilibus institutis. 15. Caesar eam legiōnem, quam secum habēbat, ad oppidum duxit. 16. Cui nostrum sunt ignōta carmina poetārum nostrorum? 17. Mali hominis est eundem laudāre et vituperāre.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Ніхто не любіць таго, хто прыносіць дрэнную вестку. 2. Хто не з намі, той супраць нас. 3. Чыё жыццё свабоднае ад турбот і смутку? 4. Кожны чалавек мае які-небудзь талент. 5. Салдат заўсёды гатовы да якой-небудзь небяспекі. 6. Хто ніякаму боку не сябар, і аднаму і друго-му ненавісны.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце слова-злучэнне:

1) той вядомы мастак (iste, a, ud; clarus, a, um; pictor, ōris *m*); 2) гэта цяжкая справа (hic, haec, hoc; gravis, e; causa, ae *f*).

4. Праспрагайце дзеяслоў у *praes. ind. pass., imperf. ind. act., fut. I ind. pass., fut. II ind. act., perf. ind. pass., ppperf. ind. act.*:

vinco, vici, victum, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і займенніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

unicuique milīti; cujusvis dolōris; ejus noctis; alicui malo; eas legiōnes.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

laudāta es, neglegitur, liberāvit, alītus eram, tangitur, debueritis, cupīta erant, rapimīni, debuerāmus.

Creatio consulum

Primā luce viae complentur a popūlo, qui, signo excitātus, in Campum Martium ruit. Ibi consul cum insignibus imperii, a sacerdotibus cinctus, in tribunāli popūlum exspectābat. Brevi tempore omnes convenērunt et totum locum circum tribūnal complevērunt. Tum sacrificium et supplicatio deōrum instituitur. Denique consul hanc oratiōnem ad popūlum habet: «Pauci jam menses hujus anni restant: jam tempus est alios consules creāre. Itaque hodie vos, Quirītes, more majōrum a me in hunc locum convocamini. Non solum meo, sed etiam collēgae nomīne commendo vobis Tiberium Aemilium Mamertinum et Quintum Publilium Philōnem, viros bonos; his secūre salutem rei publicae committētis. Fidem habēte nobis consulibus: non amicitia movēmur, sed rei publicae commōdo. Raro tam strenui et tam fortes viri reperiuntur. Hos viros, si et vobis ita vidētur, consules creāte».

Attente haec verba consulis ab omnibus audiuntur. Deinde popūlus in centurias divīsus in loca, jam antea designāta, discēdit. Denique suffragia numerantur. Plurimis centuriis candidāti, quos consul commendavērat, consules renuntiantur.

Cornu Amalthēae

Amalthēa erat nympha celēbris, quae in montibus insulae Cretae habitābat. Nympha speciem capellae habuit. Amalthēa lacte suo infantem Jovem, quem Saturnus, pater ejus, necāre constituērat, alēbat. Cornu ejus mirabile erat: quis homo id habēbat, illi nihil deērat; unde dictum «cornu Amalthēae», id est, cornu abundantiae. Postquam Juppīter regnum deōrum hominumque in potestātem suam recēpit, nympham Amalthēam in stellam, nomīne Capellam, mutāvit.

Раздел XXI Ступені параўнання

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Fabūla de Argonautis omnium fere fabulārum, quae de viris clarissimis narrantur, clarissima est. 2. Pulcherrimum vellus aureum loco tutissimo servabatur et ab angue ferocissima custodiebatur. 3. Nullus vir fortior fuit, quam Hercūles. 4. Britannorum humanissimi erant ei, qui inferiorem partem insulae habitabant. 5. Via brevissima non semper celerrima est. 6. Romulus, fortissimus omnium pastorum, Amulium occidit. 7. Urbs brevissimo tempore ab Ascanio aedificata est. 8. Roma pulchrior multis aliis urbibus erat. 9. Philosophi nihil putabant praeclarius libertate. 10. Aves celeres sunt, celeriores sunt venti, celerrima est fama. 11. Antiquissima colonia in monte Palatino Palatium vel Roma quadrata appellabatur, Palatium igitur veterrima pars Romae erat. 12. Corneliae, Scipionis Majoris filiae, duo filii erant, alteri nomen erat Tiberius, alteri Cajus. 13. Quamquam Ulixes Polyphemum sua manu caecavit, difficillimum erat ex antro, saxo clauso, evadere. 14. Ulixes audacissime Polyphemum fefellit et una cum sociis ex manibus monstri illius effugit. 15. Cicero unum fratrem habebat minorem natu. 16. Vix ullius rei principium est difficilius, quam artium et litterarum. 17. Unumquemque majore cura patriam defendere, quam magistratum petere decet. 18. Major pars Germanorum victus in lacte, caseo, carne consistit.

19. Parte tamén meliøre méi || super álta perénis
Ástra ferár, || noménqu(e) erit índelébile nóstrum.

(Ovidius. «Metamorphōses».

XV, 875)

20. Quid magis ést saxó || durúm, quid mólliús úndā?
Dúrā tamén mollí || sáxā cavántur aquā.

(Ovidius. «Ars amatoria».

I, 475)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Жалеза больш карыснае за іншыя металы. 2. Самы вядомы з усіх старажытных паэтаў – Гамер. 3. Справы цяжэйшыя за словы. 4. Летам ночы карацейшыя за дні, а ўзімку – даўжэйшыя. 5. Для мяне няма нічога даражэйшага за радзіму. 6. Найлепшыя лекі ад смутку – час. 7. Чым часцей мы практыкуем памяць, тым больш яна ўмацоўваецца.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) гэты вельмі цяжкі камень (ille, a, ud; gravis, e; lapis, ĭdis f); 2) тая даволі цяжкая праца (is, ea, id; difficĭlis, e; opus, ĕris n).

4. Праспрагайце дзеяслоў у *praes. ind. act., imperf. ind. pass., fut. I ind. act., fut. II ind. pass., perf. ind. act., pqrperf. ind. pass.*:

neglēgo, lexi, lectum, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

viro clariōre, angues ferocissimas, oppĭdo pulchriōri, fratribus minoribus, homĭne optĭmo.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

vitāti sunt, defenditur, debuēram, mutāti eritis, dicebātur, cogitaverāmus, jactae erātis, jaciētur, dedi.

De gentibus Italiae antiquae

Italiam superiōrem olim incolēbant Galli. Partem Italiae, citra Alpes sitam, Romāni Galliam citeriōrem vel Cisalpīnam appellābant, partem autem, ultra Alpes sitam, ulteriōrem vel Transalpīnam. Romanōrum finitīmi erant Etrusci, habitantes in mediā Italiā, qui prioribus saeculis ex Asiā in Italiam immigravērant, ut Herodōtus narrat. Interiōres Italiae partes Sabīni incolēbant. Inferiōrem Italiam Romāni «Magnam Graeciam» nominābant, quod Graeci plurimas eo colonias deduxērant, quodque Graecia ipsa minor erat illis regionibus. Urbi Romae proximae erant Neapōlis et Cumae, coloniae Graeciae in Italiā veterrimae. Graeci pejores patriae agros reliquērunt et in Italiā Siciliāque plurimos portūs optimosque agros occupavērunt. Coloniae primo erant minimae, postea maximae, opulentissimae, potentissimae sicut Syracūsae, quarum incolae plures naves habēbant pluresque opes, quam cetēri

Graeci. Postquam Magna Graecia in potestatem Romanorum redacta erat, imperium Romanum usque ad extrēmos Italiae fines patēbat.

Roma antiqua

Colles urbis Romae septem erant: colles ad sinistram ripam Tibēris siti humiliōres erant, Janicūlus autem, mons ad ripam dextram fluminis situs, altior. Antiquissīma colonia in monte Palatīno Palatium vel Roma quadrāta appellabātur. Palatium igītur veterrīma pars Romae erat.

Quamquam Graecōrum urbes locupletiōres et potentiōres erant quam Roma, quamquam Athēnae pulchriōres, aedificia et templa eārum splendidiōra, tamen nulla Romānis urbs carior erat Romā. Incōlae Romae pauperrīmi erant, sed fortissīmi et praestantes, bella gessērunt cum hostībūs saeviorībūs. Difficillīmum enim est invenīre quemquam, qui audacior erat Romānis.

Nihil Romāni honestius putābant, quam fortitudīnem in bello, nihil clarius, quam consilium bonum in pace.

De olīvā

Olīva, sive olea, est arbor, quae apud vetēres Graecos in magno honōre fuērat. Notum est id certāmen, quod aliquando inter deos fuit. Neptūnus, Oceāni deus, et Minerva, omnium artium dea, de principātu certābant et operībūs suis se jactābant. Neptūnus equum velocissīmum creāvit, Minerva olīvam, arbōrem utilissīmam, Attīcae donāvit. Incōlae Attīcae olīvam donum pretiosissīmum putavērunt et palmam Minervae dedērunt. Ex eo tempōre olīva a Graecis arbor sacra putātur et in praecipuā est deae tutelā.

***Cajus Valerius Catullus* Ad Cicerōnem (XLIX)**

- 1 Dísertíssīme Rómūlī nepótum
Quót sunt quótque fuēre¹, Márce Túlli,
Quótque póst aliīs erúnt in ánnis,
Grátíās tibi máxímās Catúllus
- 5 Ágit péssīmus ómniūm poēta,
Tánto péssīmus ómniūm poēta,
Quánto t(u) óptīmus ómniūm patrónum.

¹ Fuēre = fuērunt.

Раздел XXII

Зварот *accusativus cum infinitivo*

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Caesar noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare. 2. Caesar Helvetios ipsos oppida vicosque, quos incendierant, restituere iussit. 3. Caesar litteris Labieni certior factus est omnes Belgas contra populum Romanum conjurare obsidesque inter se dare. 4. Caesar a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. 5. Galli Caesari de Belgis nuntiaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. 6. Galli se omnes ab Dite patre prognatos esse praedicant. 7. Legati Caesari renuntiant intellegere se divisum esse populum Romanum in duas partes. 8. Graeci se contra imperium populi Romani pugnatuos esse negaverunt. 9. Dux juravit se nisi victorem in castra non reversurum esse. 10. Multos viros claros forum Romanum aedificiis pulchris ornavisse scimus. 11. Caesar Ariovisto respondit se non cupiditate belli adductum, sed pacis causam in Galliam venisse. 12. Multi stulti homines putant se omnia scire, quamquam alii vident eos stultos esse. 13. Caesar Ariovisto scripsit se de re publica et summis rebus cum eo agere cupere. 14. Legati dixerunt se verba Caesaris civitati suae nuntiatuos esse. 15. Caesar milites pontem paucis diebus facturos esse speravit. 16. Pompejus non modo senatoribus, sed etiam populo Romano copias Romanas regem hostium superavisse et in fugam dedisse nuntiavit. 17. Cum Romani bellum gererant, portae templi Jani aperiebantur, nam Romani deum in bello templum relinquere et copiis Romanis adjuvare existimabant. 18. Trojani magno cum gaudio Graecos litus Trojae reliquisse animadvertunt. 19. Daedalus, artificem praeclarum, cum Icaro filio diu in Creta in exilio vixisse fama est. 20. Themistocles muris longis Piraeum, portum Athenarum, cum oppido conjungi et ita aditum Athenarum tutum esse cupiebat. 21. Olim Latino nuntiatum erat ab oraculo filiam ejus viro externo nupturam esse et prolem ejus nomen Romanum ad sidera sublaturam esse. 22. Ariovistus, rex Germanorum, Caesari dixit trajecisse se Rhenum non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis. 23. Cicero promisit se Bruto nunquam esse defuturum. 24. Interfuit rei publicae nullam dissensionem esse. 25. Quibus de rebus ab Crasso Caesar certior factus naves aedificari jubet. 26. Cum amicos eligis, diligentem te esse oportet. 27. Nego quemquam tibi magis amicum esse, quam me. 28. Quisquis magna dedit, voluit sibi magna remitti. 29. Nemo nostrum dicere potest se nunquam peccavisse.

30. Dіcis fоrmоsаm, || dіcis te, Bаssа, пуёllаm.

Їstud, quod non ёst, || dіcere Bаssа solёт.

(Martiālis. «Epigrammata».

V, 45, 1–2)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Рымляне лічылі, што Цэзар быў тыран. 2. Марк Антоній загадаў, каб Цыцэрон быў забіты. 3. Мы ведаем, што Архімед быў забіты рымскімі салдатамі. 4. Ты верыш, што твае сябры любяць цябе. 5. Вядома, што Медэя ўратавала Ясона ад смерці. 6. Воіны спадзяваліся, што яны перамогуць ворагаў. 7. Я думаю, што хутка цябе ўбачу. 8. Арыён спадзяваўся, што набудзе сабе ў Італіі вялікія багацці. 9. Вядома, што Троя была разбурана грэкамі.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) няшчасны заложнік (*miser*, ёра, ёrum; *obses*, ідіс *m*); 2) дурны чалавек (*stultus*, а, um; *homo*, ініс *m*); 3) найбліжэйшы бераг (*proximus*, а, um; *litus*, ёріс *n*).

4. Утварыце дзеяпрыметнікі і інфінітывы ўсіх часоў і станаў:

1) *cogito*, 1; 2) *jacio*, *jeci*, *jactum*, 3; 3) *do*, *dedi*, *datum*, 1.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

vir externe; *sententiā egregiā*; *artifices praeclāros*; *dies pauci*; *rerum summārum*.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежны і наадварот:

rapiebamīni, *laudavērunt*, *laudāta eris*, *agimīni*, *monuērit*, *lectae erītis*, *mittentur*, *vidisti*, *inventus eram*.

Cicēro

Cicerōnem fuisse homīnem suis temporībus eruditissimum omnes consentiunt. Nam non solum Latinārum, sed etiam Graecārum litterārum peritissimus fuit. Praeterea magnum in eo scriptōris ingenium fuisse constat. Itāque multos libros composuit, in quibus linguā Latīnā sapientiam Graecōrum illustrāvit. Sic facundiae et Latinārum litterārum parens factus est.

Р а з д з е л XXIII

Зварот *nominatīvus cum infinitīvo*

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. *Multa mīlia homīnum in circis et amphitheātris imperii Romāni vitam amisisse traduntur.* 2. *Segesta, oppīdum Siciliae, ab Aenēā, e Trojā fugiente,*

conditam esse dicitur. 3. Equi albi currum imperatōris triumphantis vehēbant; leōnes autem currum Antonii vexisse dicuntur. 4. Putabātur Nero Romam incendisse. 5. Athenienses supplicio affecērunt Socrātem, qui religiōnem illuisse putabātur. 6. Romūlus in caelum receptus esse existimabātur. 7. Romūlus primus rex Romanōrum esse dicitur. 8. Disciplīna druīdum in Britanniā reperta atque inde in Galliam traducta esse dicitur. 9. Ignis in aede Vestae semper arsisse dicitur. 10. Dicuntur virgīnes Vestāles ignem in aede Vestae semper custodīre. 11. Omnia, quae nunc antiquissīma esse creduntur, nova aliquando fuērunt. 12. Qui tacet, consentīre videtur. 13. Damon Socrātem mūsica docuisse dicitur. 14. Prometheus Caucāso affixus esse traditur. 15. Satisfacere rei publicae videmur. 16. Aedui frumentum dare iussi sunt.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Кажуць, што Апалон і Дыяна нарадзіліся на востраве Дэлас. 2. Кажуць, што Цэзар усклікнуў каля Рубікона: «Жэрабя кінута!». 3. Кажуць, што Іфігенія была прынесена бацькам у ахвяру. 4. Здаецца, што ворагі будуць пераможаны. 5. Здаецца, што ты ўратуеш нас ад небяспекі. 6. Кажуць, што няма ліха без дабра. 7. Паведамляюць, што Рым быў заснаваны Ромулам і Рэмам. 8. Лічыцца, што фінікійцы прыдумалі літары.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) той самы знакаміты майстар (idem, eādem, idem; clarus, a, um; artifex, icis m); 2) тая кароткая нітка (iste, a, ud; brevis, e; filum, i n).

4. Утварыце дзеепрыметнікі і інфінітывы ўсіх часоў і станаў:

1) rapio, rapui, raptum, 3; 2) moneo, ui, itum, 2; 3) munio, 4.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:
multōrum hostium; agricōlae fugientis; imperatōrum triumphantium; disciplīna difficiliōre; regi victo.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

cupitae erātis, describēris, vocaverātis, inventus eris, cupimīni, cepēram, parātus eris, relinquebamīni, invenērant.

De Minotauro

Olim in Cretā animal vivēbat, cui partim homīnis, partim tauri species erat, Minotaurus nomīne. Is labyrinthum habitābat. Id aedificium Daedālus, artifex clarissimus, exstruxisse dicitur. Minotaurus homīnes, qui in labyrinthum

mittebantur, statim devorābat. Etiam Athenienses, quod rex eōrum olim filium Minōis interfēcit, regi quotannis septem juvēnes et septem virgīnes mittere debēbant.

Sed Theseus pericūlum, quod ei et amīcis ejus imminēbat, sustūlit. Ariadna, Minōis filia, quae Theseum amāvit, ei filum et gladium dedit. Constat eas res Theseo multum profuisse. Theseus, postquam gladio Minotaurum necāvit, amīcos quoque liberāvit et filo e labyrintho salvus exiit.

Р а з д е л XXIV

Зварот ablatīvus absolūtus

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Themistōcles, multis navībus coactis, apud Salamīnem Persas magnā pugnā in fugam dedit. 2. Cyrus, Graecis militībus conductis, copias in Asiam contra fratrem duxit. 3. Athēnis ab hostībus occupātis et arce captā deletāque, Graeci tamen de salūte non desperāvērunt. 4. Persae, viā occultā inventā, noctu fortūnam belli temptāvērunt et arcem sacram ascendērunt. 5. Novis ducībus a militībus creātis, Graeci post multa pericūla ad Pontum in regiōnes a Graecis habitātas venērunt. 6. Multis alienārum regiōnum popūlis et animalībus saevis cognītis, Ulixes ad Siciliam pervēnit. 7. Nonnullis sociis a Polyphēmo necātis et devorātis, Ulixes de salūte non desperāvit. 8. Multis navībus collectis, Alexander bellum suscepit, exercītum mare traduxit, in Asiam invāsīt. 9. Germāni, finībus suis relictis, novas sedes petīvērunt. 10. In terrā alienā Iāson, Medeā juvante, vellus aureum de arbōre detraxit et rapuit. 11. Nocte fere finitā omnibusque Trojānis dormientībus, Sino Graecos, in equo ligneo abdītos, liberāvit. 12. Trojā ferro ignīque deletā, Graeci muliēres et libēros, sortem suam deplorantes, vinxērunt et in servitūtem deduxērunt. 13. Alexandro mortuo, regnum divīsum est. 14. Caesar, nuntio ad se allāto¹, consilium cepit. 15. Druīdes, sacerdotēs Gallōrum, putābant juvēnes maxīme ad virtūtem excitāri, metu mortis neglecto. 16. Hostībus victis, Romāni triumphum agēre solēbant. 17. Graeci, sacerdotē auctōre, a deis auxilium petunt. 18. Magistratībus invītis, nemo emigrāre potest. 19. Tarquinius Superbus, Servio Tullio rege occīso, regnum sceleste occupāvit. 20. Agamemnōne duce, Graeci Trojam delevērunt. 21. Marco Aurelio imperatōre, bella periculōsa exarsērunt. 22. Hamilcāre mortuo, exercītus Carthaginiensium, Hannibāle duce, Alpes superāvit et in Italiam vēnit. 23. Trajāno mortuo, Adriānus imperātor factus est. 24. Catōne

¹ Гл. affēro.

auctōre, nova lex lata¹ est. 25. Publio Sulpicio et Cajo Aurelio consulibus, legāti Carthaginiensium Romam venērunt. 26. Sulla tametsi supplicio hostium partes suas minui intellegēbat, tamen, paucis interfectis, cetēros beneficio, quam metu retinēre maluit. 27. Caesar, omnibus insciis, vigiliā tertiā jussit omnes legiōnes e castris edūci. 28. Milītes Romāni, Carthagīne captā, nec sacris, nec privātis aedificiis pepercisse dicuntur. 29. Romāni, Hannibāle vivo, nunquam se sine insidiis futūros esse existimābant. 30. Omnes dixērunt hunc virum, patre nolente, eam virgīnem uxōrem duxisse.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Цэзар, атрымаўшы заложнікаў, павёў войска ў краіну белавакаў.
2. Пасля таго як быў дадзены сігнал, нашы воіны кінуліся на ворагаў.
3. Цэзар, падрыхтаваўшы харчовае забеспячэнне і выбраўшы коннікаў, адправіўся супраць германцаў.
4. Пераадолеўшы Альпы, Ганібал прыйшоў у Італію.
5. Аўгуст нарадзіўся, калі Цыцэрон і Антоній былі консуламі.
6. Вайна з галамі вялася пад камандаваннем Цэзара.
7. Пасля таго як вайна была скончана, Цэзар вярнуўся ў Рым.
8. У той час як ворагі падпальвалі дамы, жыхары ўцякалі з горада.
9. З узыходам сонца рассяйваецца цемра.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце слова-злучэнне:

1) той рымскі салдат (is, ea, id; Romānus, a, um; miles, ītis *m*); 2) тая чужая вобласць (idem, eādem, idem; aliēnus, a, um; regio, ōnis *f*).

4. Утварыце дзеепрыметнікі і інфінітывы ўсіх часоў і станаў:

1) invēnio, 4; 2) cupio, īvi, ītum, 3; 3) relinquo, īqui, lictum, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:
magnae celeritāti; portūcu tectā; orientālis partis; vento maxīmo; bellum periculosius.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (час, лад, стан, асобу, лік) дзеясловаў; форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

sensit, recitāta eram, mittebāmur, creavēras, alitum erit, jacimur, alueritis, tenti erātis, discebatur.

De nuntio Marathonio

Darēus, multis navibus coactis, copias in Graeciam transportāvit. Tum Athenienses, nuntio Spartam misso, a Lacedaemoniis auxilium petivērunt

¹ Гл. fero.

copiasque poposcērunt. Sed Lacedaemonii auxilium dare non potuērunt. Ita Athenienses hostes apud Marathōnem exspectābant. Totā planitie a militibus Persarum complētā, Athenienses, quorum numērus parvus erat, spem salūtis in virtūte vidēbant. Signo proelii dato, magnā celeritāte in Persas incurrērunt et multos hostes interfecērunt. Persae in fugam se dedērunt. Miltiādes, dux victōrum, consilio convocāto, dixit: «Statim victoriam domum nuntiāre debēmus, quod Persae Athēnas, sine praesidio relictas, capēre possunt». Unus ex viris, quamquam in proelio defessus erat, Athēnas cucurrit. Itinēre longo paucis horis peracto, nuntius in forum Athenārum advēnit clamavitque: «Victoria nostra est!» Verbis illis dictis, exanimātus cecidit.

De monte Olivārum

Mons Olivārum apud Hierosolymam situs altitudīne monti Sion par est, sed latitudīne et longitudīne supērat. Cujus in summo jugo, ubi Domīnus ad caelum ascendit, ecclesia rotunda et magna est, quam tres portīcūs tectae circumdant. Nam interior domus propter Domīni ascensiōnem tegi non potuit. Aram in orientālī parte habet, quae angusto culmīne tecta est. Intīma in ecclesiā ultīma Domīni vestigia vidēri possunt tecto supra patente, ubi ascendit. Supra ea vestigia lampas pendet, quae die et nocte lucet. In occidentālī ejusdem ecclesiae parte octo fenestrae vitreae sunt; octo lampādes funibus pendentes usque ad Hierosolymam per eas fenestras lucent. Quarum lux anīmos spectantium gaudio simul et terrōre afficit. Die ascensiōnis Domīni quotannis ventus magnus desūper venīre et omnes, qui in eā ecclesiā sunt, in terram projicēre consuevit.

Р а з д з е л XXV

Адкладальныя і паўадкладальныя дзеясловы

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Tum Catilīna pollicebātur tabūlas novas, proscriptiōnem locupletium, magistrātūs, sacerdotia, rapīnas. 2. Conjuratōres jam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. 3. Iāson, vellēre aureo raptō, ad socios reversus se beneficio deōrum pericūla effugisse gavīsus est. 4. Argonautae suā sponte usque ad extrēmum orientem navigāre ausi sunt neque longitudīne itinēris deterrebantur. 5. Argonautis ad Colchos proficiscentibus, multi homīnes in portum convenērunt. 6. Socii Iasōnis non cunctantes naves conscendērunt. 7. Iāson, Minervā juvante, navem solvēre et cursum ad fines Colchōrum dirigēre cunctātus non est. 8. Trojāni, portā clausā, pericūlum sibi

imminēre non arbitrabantur. 9. Frustra Trojāni alii telis se defendēre conāti sunt, alii clementiam hostium imploravērunt. 10. Britanni se postridie obsīdes frumentumque missūros esse pollicīti sunt. 11. Olim in urbe Athēnis nobīles dominabantur, paupēres opprimebantur. 12. Athēnis paupēres laborantes nemo tutabātur, nemo consolabātur. 13. Pisistrātus professus est se popūli amīcum esse. 14. Aristīdes nunquam mentiebātur, nemīni assentiebātur, nisi viris bonis et probis. 15. Post pugnam Marathoniam Themistōcles munēre ducis fungebātur. 16. Persae urbe Atheniensium potīti sunt. 17. Pauci sciunt rebus secundis bene uti. 18. Urbe ardente, ingens tumultus ortus est. 19. Oblīti privatōrum publicā curāte. 20. Omnībus constitūtis rebus, Caesar tertiā fere vigiliā in Britanniam naves solvit equitesque in ulteriōrem portum progrēdi et naves conscendēre et se sequi iussit. 21. Marius se brevi tempōre Jugurtham aut vivum, aut mortuum in potestātem popūli Romāni redactūrum esse pollicītus est. 22. Helvetii, vicis relictis, jam per fines Sequanōrum copias suas traduxērunt et in Aeduōrum fines pervenērunt eorumque agros populabantur. 23. Proelio trans Rheno nuntiāto, Suebī, qui trans ripas Rheni venērunt, domum reverti coepērunt. 24. Arbitrāmur nullos hostes digniōres esse crudelissīmo supplicio, quam eos cives, qui contra patriam arma cepērunt; eos persequēmur, bonis civībus approbantibus.

25. Dic, hospēs, Spartāe, || nos té hic vidisse jacētes,
Dūm sanctis patriae || légibus óbsequimur.
(Cicēro. «Tusculānae disputatiōnes».

I, 101, 6–7)

26. Úrbs antíqua ruít, || multós domináta per ánnos.
(Vergilius. «Aenēis».

II, 363)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Скіфы вандравалі па гарах і лясах. 2. Надзея суцяшае людзей. 3. Мы павінны не толькі захапляцца мужнасцю славурых людзей, але і браць прыклад з іх. 4. Калі горад быў вызвалены, грамадзяне ўзрадаваліся. 5. Некаторыя людзі маюць звычку хваліць самі сябе.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце слова-злучэнне:

1) наша шырокае поле (noster, tra trum; latus, a, um; ager, gri m); 2) гэты доўгі мост (hic, haec, hoc; longus, a, um; pons, pontis m).

4. Праспрагайце дзеяслоў у praes. ind. pass., imperf. ind. pass., fut. I ind. pass., fut. II ind. pass., perf. ind. pass., ppperf. ind. pass.:

polliceor, itus sum, 2

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:
paup̄erum laborantium; urbem ardentem; ulteriōres portus; brevium tempōrum; crudelissimī supplicii.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:
fassus est, patiente, molīti sumus, secūto, hortabimīni, patiebantur, secūti eram.

7. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў зваротах *ablativus absolutus*, перакладзіце на беларускую мову:
patrimoniis amissis; consilio cognīto; praesidiis collocātis; abdicāto magistrātū; Aenēā duce.

Р а з д е л XXVI

Conjunctīvus у незалежным сказе

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Semper vincat veritas! 2. Sis felix! 3. Utinam divitior essem Croeso!
4. Prosit tibi consilium meum! 5. Diligāris ab omnibus. 6. Utinam semper viri boni rem publicam regant! 7. Ne desperēmus! 8. Quod fortuna fert, ferāmus!
9. Pax Domīni sit semper vobiscum! 10. Ne id Juppiter sinat! 11. Ne hoc credidēris! 12. Utinam e tanto pericūlo evaserimus! 13. A quibus auxilium petam? 14. Claudāmus portam an patefaciāmus? 15. Vivāmus in pace et concordia! 16. Non opibus, non veste hominem judicēmus, sed moribus. 17. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Coepario loquar? 18. Utinam tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere! (Cicero). 19. Utinam salutis rei publicae semper memores sitis! 20. Hoc sine ullā dubitatione confirmaverim eloquentiam rem unam esse omnium difficillimam.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. О калі б вы заўсёды памяталі пра дабрабыт бацькаўшчыны! 2. Давайце любіць радзіму і падпарадкоўвацца яе законам. 3. Няхай заўсёды будзе мір на зямлі! 4. Што нам адказаць паслам? 5. Давайце памятаць пра дабрадзеіства сяброў.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) гэты даволі багаты горад (*ille, a, ud; dives, itis; oppidum, i n*); 2) твая вельмі карысная парада (*tuus, a, um; utilis, e; consilium, i n*).

4. Праспрагайце дзеясловы ў *praes. conj., imperf. conj., perf. conj., pppperf. conj.*:

1) *credo, dīdi, dītum*, 3; 2) *desum, defui*, —, *deesse*.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; калі магчыма, форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

audītam, posuēras, monui, audirētur, capēres, moneāmur, capiētur, amētur, audiēbam.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў зваротах *ablatīvus absolutus*, перакладзіце на беларускую мову:

amissā animā; amissis bonis; appellāto Crasso; armis receptā re publicā; bello confecto.

Pater noster

Pater noster, qui es in caelis, sacrificētur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in caelo et in terrā. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis debīta nostra, sicut et nos dimittīmus debitorībus nostris. Et ne nos indūcas in tentatiōnem, sed libēra nos a malo. Amen.

Раздзел XXVII

Даданыя сказы з ut

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. *Ubi magno opēre Caesārem orābant, ut sibi auxilium ferret, quod gravīter ab Suebis premerentur.* 2. *Dicuntur etiam ab nonnullis senatorībus sententiae, ut legāti ad Caesārem mittantur, qui voluntātem senātūs ei propōnant.* 3. *Caesar dat negotium Senonībus, qui finitīmi Belgis erant, ut ea, quae apud eos gerantur, cognoscant et sibi de his rebus nuntient.* 4. *Caesar Pompējum persecūtus est, ne rursus copias alias comparāre et bellum renovāre posset.* 5. *Ante Idūs Martias Caesāri tam multa et atrocia omīna evenērant, ut uxor ejus eum orāret, ne eo die in senātum venīret.* 6. *Spartācus bellum contra Romānos coepērat eo consilio, ut gladiatōres in patrias eōrum reducēret.* 7. *Senātus, qui in magno timōre erat, ne Spartācus Romam oppugnāret, M. Crassum contra eum misit.* 8. *Juno misit duos serpentes, ut Hercūlem, in cunabūlis jacentem, necārent.* 9. *Phrixus ariētem cum pelle aureā Marti immolāvit, ne iram deōrum excitāret.* 10. *Acētes, rex Colchōrum, in templo Martis pellem auream occultāvit et dracōni ingenti imperāvit, ut diligentissime*

observāret, ne raperētur. 11. Athenienses Solōnem hortāti sunt, ut rem publicā aequis legibus temperāret. 12. Themistōcles Atheniensibus persuāsit, ut classem aedificārent. 13. Legum ministri magistrātūs, legum interprētes iudices, legum denique idcirco omnes servi sumus, ut libēri esse possimus (Cicēro). 14. Eā condiciōne Proserpina Orpheo uxōrem reddidit, ne rediens oculos flecteret. 15. Auctoritas senātūs tam magna erat, ut nemo sine ejus voluntāte ullum faceret. 16. Nonnulli Romāni, ut Cato, tam inimico animo in Graecos erant, ut medicos ex Graecis ad se non vocarent. 17. T. Pomponius Atticus sic Graece loquebatur, ut Athēnis natus esse videretur. 18. Lacedaemonii tam pauci erant numero, ut Persae minimas aestimarent eorum copias esse. 19. Plinius in suā «Historiā naturālī» de illo clarissimō Apelle, pictore Graeco, scripsit industriam hujus tam maximam fuisse, ut nulla dies ejus sine lineā esset. 20. Euripides, postulante populo, ut e tragoediā quandam sententiam tolleret, progressus in scaenam, dixit se fabulā componere solere, ut populum doceret, non ut ab eo disceret. 21. Socrātes dicebat multos homines propterea vivere, ut ederent et biberent, se autem bibere atque edere, ut viveret. 22. Legātis tribunisque militum convocātis, Caesar monuit, ut omnes res ab iis ad nutum et ad tempus administrarentur.

23. *Ēt tibi jām veniēnt || canī, formōse, capillī,
Jām veniēnt rugāe, || quāe¹ tibi cōrpus arēnt.
(Ovidius. «Ars amatoria».
II, 117)*

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Палкаводзец запатрабаваў, каб былі дадзены заложнікі. 2. Вучні вучацца, каб станавіцца лепшымі. 3. Грэкі прыплылі да Троі, каб захапіць яе. 4. Грамадзяне просяць, каб ворагі не разбуралі горад. 5. Урач будзе клапаціцца, каб вы не захварэлі. 6. Твая парада такая, што прыносіць мне карысць.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) справядлівы закон (aequus, a, um; lex, legis f); 2) невялікая колькасць (paucus, a, um; numerus, i m).

4. Праспрагайце дзеяслоў у praes. conj., fut. I ind., perf. conj., fut. II ind.: amitto, misi, missum, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, займенніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму nom. sg.; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

opēri magno; omīnum atrocium; ei consilio; pellium aurearum; postulantes populos.

¹ Quae = ut eae (гл. § 114, п. 2.2).

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; калі магчыма, форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

audītas, capiente, posuisset, monuisse, amemīni, audivēram, audiverātis, monītos, amārent.

7. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў зваротах ablatīvus absolūtus, перакладзіце на беларускую мову:

captā urbe; causā cognītā; cito cognītis consiliis; comitiis habītis; confecto proelio.

Orpheus et Eurydice

Orpheus valde amāvit uxōrem suam, pulchram Eurydicem. Sed dei eis non favērunt. Nam Aristaeus, filius Apollīnis, postquam Eurydicem vidit, statim eam amāvit. Illa autem amōrem ejus contempsit. Sed cum aliquando in prato flores carpēret, subīto Aristaeus apparuit, cupiditāte ardens. Tum Eurydice fugae se mandāvit, sed a serpente morsa est et de vitā decessit.

Orpheus, dolōre mortis uxōris tortus, consilium cepit ad infēros cedēre, ut uxōrem reducēret. Pluto ei hanc veniam dedit, sed interdixit, ne in itinēre oculus ad uxōrem torquēret. Diu tacentes cedēbant nec procul a terrā abērant, tum Orpheus metuens, ne uxor remanēret, oculos ad eam torsit. Statim Mercurius eam ad Plutōnem reduxit.

Orpheus omnes femīnas, etsi multae ei nubēre volēbant, contempsit. Denique in Thraciā femīnae, a Dionysio deo excitātae, eum laceravisse dicuntur.

De Tantālo

Tantālus, Jovis filius, rex Lydōrum erat et omni studio salūti civitātis studuit. Homīnes eum colēbant, ut deum. Enim apud deos, Olympum incolentes, in tanto honōre erat, ut eum ad convivia deōrum invitārent. Sed Tantālus hominībus de sermonībus deōrum narrāvit etiamque cibos deōrum raptāvit. Postrēmo prudentiam deōrum probatūrus erat. Pelōpem, filium suum, necāvit et ex carne ejus deis cenam parāvit. Dei autem carne abstinuērunt, praeter Cerērem, et Pelōpem in vitam revocavērunt. Tum disseruērunt, quomōdo Tantālus punīri posset. Tandem Tantālus in Tartārum jactātus est. Ibi medio in lacu stans sitim deponēre non potest, nam aqua semper recēdit. Simīli modo fame labōrat. Poma enim ei super caput pendent, sed rami, vento moti, recēdunt, cum Tantālus manus admōvet. Praeterea saxum ingens super caput ejus pendet et Tantālus semper timet, ne necētur.

Раздел XXVIII

Ускоснае пытанне

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Utrum Remus a sociis Romūli circumventus, an a Romūlo ipso necātus sit, non satis compertum est. 2. Ovidius descrībit, quomōdo Orpheus mortem gemīnam uxōris maeruērit. 3. Sallustius in epistulā disseruit, quomōdo Caesar rei publicae consulēre debēret. 4. Epaminondas, cum vidēret se gravi vulnēre mori, quaesīvit, salvumne esset scutum. 5. Verres quaerit ex amīcis, quis se defensūrus sit. 6. Codrus, rex Atheniensium, ad oracūlum Apollīnis Delphīci legātos misit, ut Apollīnem consulērent, quomōdo grave illud bellum finiri posset. 7. Mihi non minōri curae est, qualis res publica post mortem meam futūra sit, quam qualis hodie est. 8. Anacharsis Scythia rogātus, quid esset in homīne pessīmum et quid optīmum, respondit: «Lingua». 9. Caesar legātis tribunisque milītum, quos convocavērat, ostendit, quae ex exploratōre cognovisset. 10. Rex Agis dicēbat Lacedaemonios non interrogāre, quam multi, sed ubi essent hostes. 11. Ceres diu nescīvit, ubi filia sua esset, quam Pluto ad infēros abduxērat. A Sole tandem cognōvit, quis eam rapuisset. 12. Solo, cum interrogarētur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necavisset, respondit se putavisse nemīnem id factūrum esse.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Ніхто з нас не можа ведаць, што прынясе нам заўтрашні дзень. 2. Мы не ведалі, ці будзе ён дапамагаць нам парадай і справай. 3. Я не буду пісаць табе, што я буду рабіць, але што я зрабіў. 4. Скажы мне, хто твой сябар, і я скажу, хто ты.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) цяжкая рана (gravis, e; vulnus, ěris *n*); 2) простае рашэнне (simplex, ĩcis; iudicium, i *n*).

4. Праспрагайце дзеяслоў у *praes. conj.*, *imperf. conj.*, *perf. conj.*, *pqperf. conj.*: apporto, 1.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, займенніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

mortem gemīnam; bella gravia; pater mi; multōrum homīnum; nullis suppliciis.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; калі магчыма, форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

captārum, amātis, audīti estis, cepērim, posuisse, capientis, monītus erit, capient, monuisssem.

7. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, дзееспрыметніка ў зваротах *ablatīvus absolūtus*, перакладзіце на беларускую мову:

confirmāto anīmo; conjuratiōne patefactā; consilio communicāto; consulente Cicerōne; contiōne advocātā.

Р а з д з е л XXIX

Даданыя сказы з cum

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Athenienses, cum Persas vicissent, totam per Graeciam magno in honōre erant. 2. Spartācus, cum ad Alpes venissent, persuadēre suis non potuit, ut partim in Galliam, partim in Graeciam iter facerent. 3. Cum Hercūles duodēcim labōres sustinuisset et hoc modo salūti homīnum providisset, dei eum e servitūte Eurysthei liberāvērunt. 4. Orpheus, cum gradūs Eurydīcae non audīret, ad uxōrem respectāvit. 5. Ulixes, cum in domum suam venisset, multis cum pericūlis Penelōpam, conjūgem fidam, e manībūs procōrum liberāvit. 6. Cum Aenēas vidisset Graecos nemīni parcēre, cum patre, conjūge filiōque fugā salūtem petīvit. 7. Cum Aenēas sociīque ejus jam sperārent se mox in Italiam perventūros esse, Juno, inimīca Trojanōrum, Aeōlum orāvit, ut Aenēam perdēret. 8. Cum Romāni uxōres non habērent, legātos ad vicīnas gentes misērunt et societātem conubiumque petivērunt. 9. Romāni cum animadvertissent Etruscos ad pacem parātos esse, legātos ad eos misērunt. 10. Nemo fere fratrībūs Gracchis auxilio vēnit, cum ab inimīcis opprimerentur. 11. Cum Cimbri et Teutōnes Galliam provinciam vexārent, multi timēbant, ne Germāni brevi in Italiam invadērent. 12. Cum Alexander Magnus Milētum cepisset, milites ejus templum Cerēris directūri irrupērunt. 13. Cum Graeci ab Hectōre fugarentur, Achilles arma sua Patrōclo tradīdit, quibus ille Trojānos fugāvit arbitantes eum Achillem esse. 14. Cum legāti Romanōrum ad castellum Hannibālis venissent et multitudīne id circumdedissent, puer ab januā prospiciens Hannibāli dixit omnes exītūs occupātos esse. 15. Cum Mucius Porsennam regem ignorāret, errāvit et ministrum quendam pro rege necāvit. 16. Cum de P. Lentūlo ceterisque statuētis, pro certo habetōte vos simul de exercītu Catilīnae et de omnībūs conjurātis decernēre. 17. Caesar hostībūs, cum ad eum venissent et petērent, ne bellum gerēret, imperāvit, ut arma tradērent. 18. Alexander, cum Tarsum venisset, captus Cydni flumīnis pulchritudīne, per mediam urbem influentis, projectis armis, plenus pulvērīs ac sudōris, in praefrigīdam aquam se projēcit.

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Калі германцы яшчэ качавалі ў лясах, у Рыме квітнелі навукі і мастацтвы. 2. Рабы няшчасныя, бо яны не маюць ніякіх правоў. 3. Цыцэрон быў названы бацькам бацькаўшчыны, бо дзякуючы яго рашэнням і пільнасці была выкрыта змова Катыліны.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) хуткі рух (plenus, a, um; gradus, ūs m); 2) верная жонка (fidus, a, um; conjunx, jūgis f).

4. Праспрагайце дзеяслоў у *praes. conj.*, *praes. ind.*, *imperf. conj.*, *imperf. ind.*, *fut. I ind.*:

invādo, vāsi, vāsum, 3.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і прыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

magni honōris; domuum suārum; vicīnam gentem; media urbe; pulchrīōrum filiārum.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; калі магчыма, форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

capīte, capiēbar, audiēmur, amavisset, captus esse, audiebātur, amavisti, captus eris, monītus essem.

7. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, дзееспрыметніка ў зваротах *ablativus absolutus*, перакладзіце на беларускую мову:

convocāto senātu; corruptis morībus; devictis Atheniensībus; dispositis praesidiis; eā re cognītā.

Daphne

Cum deus Amor ab Apollīne injuriam accepisset, eum ulcisci constituit et arcu duas sagittas expulit: hac, amōrem faciente, laesit Apollīnem, illam, amōrem fugantem, fixit in corde Daphnes, pulcherrīmae fluminis Penēi filiae. Proīnus alter amāvit, altēra amantem fugit. Et Apollīne virgīnem insequente et orante: «Mane, formosissīma nymphārum! Nescis, quem fugias, nam Apollo, Jovis filius sum, non pastor quidam horrīdus. Mane!» – illa a patre opem petīvit, ut formam sibi mutāret. Vix prece finitā eāque in arbōrem laurum mutatā, Apollo inde ramum fregit et in caput sibi imposuit, dicens: «Quoniam conjunx mea non potes esse, arbor mea certe eris ac fronde tuā, semper virīdi, poētae cantoresque illustres honorabuntur».

De nece Caesāris

Caesar cum senātūs auctoritātem negligēret, nobīles offendērat. Tandem sexaginta viri, Cassio et Bruto ducībus, conjuratiōnem fecērunt. Cum igitur Caesar Idibus Martiis anni ante aeram nostram quadagesimi quarti in senātum venisset, unus ex eis (quasi aliquid esset rogāturus) accessit ejusque togamprehendit. Tum Caesārem clamantem: «Ista quidem vis est!» – Cassius vulnerāvit. Ille autem stilo se defendit. Cum M. Brutum contra se currēre vidisset, eum reprehendit his verbis: «Tu quoque, mi fili?» Omnibus undique eum circumvenientibus, caput togā operuit et viginti tribus plagis occisus est. Plebs autem oratiōne Antonii incensa mortem Caesāris doluit. Plebs in foro ingentem rogum accendit, ut corpus Caesāris combureretur. Tum Antonius Brutum, qui libertatem rei publicae defendere cupivērat, vehementer reprehendit. Propterea conjurāti fugā cavērunt, ne comprehenderentur.

Раздел XXX Даданыя сказы з si

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Calchas Agamemnōni respondit Diānam placāri non posse, nisi Iphigenia, filia Agamemnōnis, immolāta erit. 2. Ulixes postquam de insulā nymphae Calypso decessit, vitam in fluctibus amisērit, nisi a deā quadam servātus sit. 3. Mater Coriolāno dixit: «Nisi te genuissem, Roma non opprimeretur; nisi filium habērem, in libērā patriā libēra essem». 4. Multos reges, si te ratio rexērit. 5. Memoria minuitur, nisi eam exerceas. 6. Cum Fabricius et Pyrrhus vicīna castra habērent, medīcus Pyrrhi noctu in castra Romanōrum vēnit promittens venēno se regem occisūrum esse, si sibi pollicebuntur aliquid praemium. 7. Juno Parīdi, si pro se vindicavisset, pollicīta est in omnibus terris eum regnatūrum et divitiis cetēris praestitūrum esse. 8. Nisi cotidie sol orirētur, nihil vivi in terrā esset. 9. Si quis neget me honeste vixisse, erret. 10. Theseus labyrintho excedere non potuisset, nisi Ariadna ei adfuisset. 11. Si omnia, quae vidi, tibi narrem, tempus me deficiat. 12. Alexander, cum amīci interrogārent: «Nonne tu quoque Olympiae certābis?», «Certārem, – inquit, – si reges ibi cum regibus certārent».

2. Перакладзіце на латінскую мову:

1. Мір будзе захаваны, калі ўсе народы будуць бараніць яго. 2. Ахіл не змагаўся б з Гектарам, калі б Патрокл не быў забіты. 3. Галы захапілі б Капітолій, калі б гусі не ўзнялі крык. 4. Людзі былі б шчаслівейшыя, калі б яны больш дапамагалі адзін аднаму.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) выдатны верш (egregius, a, um; carmen, īnis n); 2) вялікая небяспека (magnus, a, um; pernicies, ēi f).

4. Праспрагайце дзеяслоў у perf. conj., perf. ind., ppperf. conj., ppperf. ind., fut. II ind.:

habeo, ui, itum, 2.

5. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму nom. sg.; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот: regibus antiquis; medici promittentis; aliquae praemia; omnes terras; gravissimis orationibus.

6. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; калі магчыма, форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

capti erunt, capiantur, ponamini, capti eritis, capiuntur, audiveras, monuisti, capimur, moneatur, amarentur.

7. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, займенніка, дзеепрыметніка ў зваротах ablativus absolutus, перакладзіце на беларускую мову:

eo praesente; his rebus comparatis; immutato more; mutata mente; languentibus aliis.

De Pyrrho

Tarentini, cum Romani eis bellum indixissent, Pyrrum regem oraverunt, ut sibi contra Romanos subveniret. Pyrrhus, cum magnum imperium sibi parare vellet, promisit se Tarentinos adiuturum esse. Multa proelia commisit semperque victor ex eis excessit, tamen multos milites amisit. Itaque Cineam, cui omnia consilia sua committēbat, jussit Romae de pace agere. Senatus autem gravissimā oratione Appii Claudii permotus legāto respondit: «Rex nisi copias in Graeciam reduxerit, pacem a nobis habere non poterit». Cineas autem apud Pyrrhum: «Mihi visus est, – inquit, – senatus concilium regum». Pyrrhus bellum omisit et in Siciliam decessit.

Раздел XXXI

Няправільныя дзеясловы

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Amici Caesaris nomen regis offerre volēbant. 2. Germanorum gentes multum inter se differunt. 3. Germani sine causā Gallis bellum intulerunt. 4. Frumentum

ex agris in vicum confertur. 5. Feminae Trojanorum in Graeciam ductae esse feruntur. 6. Imperator epistulam, a nuntio allatam, statim militibus recitavit. 7. Minos Daedalum Cretam relinquere nolēbat. 8. Daedalus fortunam temptare, quam servire maluit. 9. Minos custodibus: «Scio, – inquit, – Daedalum regnum meum relinquere velle. In patriam discedere, quam in Creta manere mavult. Custodite virum callidum». 10. Bello confecto, Camillus victor in patriam rediit. 11. Captivi clam e castris Romanis exisse feruntur. 12. Eurystheus optavit, ut Hercules laboribus periculosis periret. 13. Augustus ex bellis rediens consilium iniērat deis immolare, multos boves mactare, templum aedificare. 14. Imperatori in Italiam redeunti Vergilius carmen novum recitavit. Augustus versibus Vergilii valde delectatus est. 15. Alexander, cum Parmenio ei persuadere vellet, ne munera Darei, regis Persarum, repudiaret, dixit: «Ego quoque mallem pecuniam, quam gloriam, si Parmenio essem». 16. Livius tradit Hannibalem primum in proelio isse, ultimum proelio excessisse, tamen omnibus proeliis incolūmis superfuit. 17. Tacitus ait Germanos in proelia ituros Herculem cecinisse. 18. Ariovisti responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos misit. 19. Lydi primi omnium hominum nummos aureos habuisse feruntur. 20. Tiberius Gracchus tribunus plebis legem tulit, ne quis plus mille agri iugera haberet.

21. Cū subit illū || tristissima noctis imago,
Quā mihi suprēmum || tempus in urbe fuit,
Cū repētō noctem, || quā tōt mihi cara reliqui,
Lābitur ex oculis || nūc quoque gūta meis.
(Ovidius. «Tristia».
I, 3, 1–4)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Калі вы хочаце знішчыць сквапнасць, знішчыце яе маці – несправдлівасць. 2. Давайце не перакладваць сваю віну на іншых. 3. Гэту раку ў некаторых месцах можна перайсці ўброд. 4. Воіны, маючы намер ісці ў бой, рыхтуюць зброю. 5. Цэзар перанёс лагерь на іншае месца.

3. Дапасуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) тоє коннає спаборніцтва (is, ea, id; equester, tris, e; cursus, ūs m);
2) гэта страшнає прадвесце (hic, haec, hoc; dirus, a, um; omen, īnis n).

4. Праспрагайце дзеяслоў у *praes. conj.*, *praes. ind.*, *imperf. conj.*, *imperf. ind.*, *fut. I ind.*:

censeo, sui, sum, 2.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот: epistulā allātā; labōris periculōsi; multōrum boum; carmīnum novōrum; omnis proelii.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; калі магчыма, форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

amāti erātis, capiat, amāris, monerēmus, audiens, ponerēmus, posuērunt, capienti, amātus esse, audiverāmus.

7. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму няправільных дзеясловаў:

allātus esset, inferebātur, fuēris, erītis, volēmus, intulissētis, periēras, perīmus, allāti erīmus, adisses.

8. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, займенніка, дзеепрыметніка ў зваротах ablatīvus absolūtus, перакладзіце на беларускую мову:

omnībus arbītris amōtis; omnībus rebus explorātis; parātis magnis copiis; lectis littēris; perterrītis et dubitantībus cetēris.

Caesāris mors

Cum Caesar Alexandriam venīret, Ptolemaeus, rex Aegypti, insidias ei parāre voluit. Quā de causā regi bellum illātum est. Ptolemaeus victus in Nilo periit. Caesar Alexandriā potītus regnum Cleopatrae, Ptolemaei sorōri, dedit. Rediens inde Caesar Pharnācem, Mithridātes Magni filium, qui in Ponto rebellāvit et multas popūli Romāni provincias occupāvit, vicit et postea ad mortem coēgit.

Bellis civilībus toto orbe composītis, Caesar Romam rediit. Tum insolentius et contra consuetudīnem Romānae libertātis agēre coepit. Cum ergo et honōres ex suā voluntāte praestāret, qui a popūlo antea deferebantur, aliāque regia ac paene tyrannīca facēret, conjuravērunt in eum sexaginta vel amplius senatōres equitesque Romāni. Praecipui fuērunt inter conjurātos duo Bruti ex eo genēre Bruti, qui primus Romae consul fuērat et reges expulērat, et C. Cassius et Servilius Casca. Ergo Caesar, cum ad curiam venisset, tribus et viginti vulneribus confossus est.

Р а з д е л XXXII

Даданыя сказы ўступальныя

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Alarīcus, rex Gothōrum, Romam, etsi ingentībus moenībus instructa erat, expugnāvit. 2. Quamquam amīci Regūli nolēbant, ut urbe decedēret, is fidem datam non violāvit. 3. Quamquam quattuor duces Romanōrum impētū

Germanōrum victi erant, Marius Teutōnes uno proelio oppressit. 4. Plato varios Socrātis sermōnes immortalitāti scriptis suis tradidit, cum Socrātes ipse littēram nullam reliquisset. 5. Socrātes, cum facīle posset edūci e custodiā, noluit leges rei publicae laedēre. 6. Epicūrus dicēbat sapientem, quamquam in tormentis esset, tamen semper esse beātum. 7. Nemo aut miles aut eques a Caesāre ad Pompējum transiērat, cum paene cotidie a Pompējo ad Caesārem perfugērent. 8. Quod turpe est, id, quamvis occultētur, tamen honestum fiēri nullo modo potest. 9. Regūlus, nobīlis Romānus, quamquam non ignorābat se ad crudelissimum hostem proficisci, tamen jus jurandum conservāvit. 10. Littērae, cum sint paucae, varie tamen collocātae, innumerabilia verba efficiunt. 11. De futūris rebus, etsi semper difficīle est dicēre, tamen interdum conjectūrā possis sequi.

12. Scīte tamén, quamvís, || longá regiōne remótus,
Ābsim, vós anímó || sémper adésse meó.

(Ovidius. «Tristia».

III, 4b, 73)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Мы не верым ілгуну, хоць ён і кажа часам праўду. 2. Хоць воіны адважна змагаліся, яны не змаглі перамагчы ворагаў. 3. Хоць Сакрата нельга было абвінаваціць у бязбожнасці, аднак ён быў прыгавораны да смерці. 4. Хоць мудрэц ведае шмат, але і ён не ведае ўсяго.

3. Дапаусуйце займеннік і прыметнік да назоўніка і праскланяйце слова-злучэнне:

- 1) той шчаслівы час (idem, eādem, idem; jucundus, a, um; tempus, ōris n);
2) гэты бязлітасны вораг (ille, a, ud; crudēlis, e; inimicus, i m).

4. Праспрагайце дзеяслоў у *praes. conj.*, *praes. ind.*, *imperf. conj.*, *imperf. ind.*, *fut. I ind.*:

condemno, 1.

5. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка, прыметніка, дзеепрыметніка ў словазлучэннях, утварыце форму *nom. sg.*; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот: fide data; unūsus proelii; variis sermonibus; littērae nulli; crudelissimi hostes.

6. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; калі магчыма, форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

moneantur, capiar, captas, posuit, monitā, posito, captus eras, positi essēmus, moniti essētis, amatōrum.

7. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму няправільных дзеясловаў:

adfērens, conferāmur, maluērit, adfērunt, inferris, voluissētis, poterītis, erātis, offerāmur, obissem.

8. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, займенніка, дзеепрыметніка ў зваротах ablatīvus absolūtus, перакладзіце на беларускую мову:

praesidiis addītis; praesidiis disposītis; quibus rebus confectis; te invītā; remōtis omnium equis.

De Vestalībūs

Urbe Romā a Gallis captā atque direptā multisque civībus interfectis, magna multitūdō Romanōrum in Capitolium fugit. Virgīnes autem Vestāles sacra rei publicae servāre cupivērunt, ne ea quoque a Gallis raperentur. Quā de causā clivum, qui ducit ad Janicūlum, ascendere modo coepērunt, cum L. Albinus eas aspexit plaustro ibi conjugēm et libēros vehens. Quamquam ejus plurimum intererat suos servāri, publicam religiōnem magis respexit, quam privātam caritātem. Praecēpit suis, ut plaustro descendērent, et in plastrum virgīnes et sacra accēpit. Tum itinēre coepto non confecto, Caere in oppīdum Vestāles vexit, ubi summā cum veneratiōne sacra recepta sunt. Quibus factis et Albinus et Caeretāni usque ad hoc tempus gratam memoriā sibi peperērunt.

Р а з д з е л XXXIII Герундый. Герундыў

1. Перакладзіце на беларускую мову:

1. Castris munītis, Caesar, quaeque ad oppugnandum usui erant, comparāre coepit. 2. Audiendo, videndo, sentiendo et homīnes et bestiae discunt. 3. Athēnae non modo arte bellandi, sed etiam docendo gloriā peperērunt. 4. Graeci, quamquam pugnandi perīti erant, decem annos Trojam expugnāre non potuērunt. 5. Castra ponendo, turres aedificando, aggērem petendo Romāni se ad urbem oppugnandam paravērunt. 6. Nulla aetas ad discendum sera est. 7. Sunt tempōra flendi, sunt tempōra laetandi. 8. Discendo memoria exercētur. 9. Lacedaemonii libēros educābant ad labōres tolerandos. 10. Romae quotannis comitia creandis magistratībūs habebantur. 11. Regūlus quamquam non ignorābat se ad crudelissimum hostem proficisci, tamen jus jurandum conservandum esse putābat. 12. Caesar ab hibernis in Italiam discēdens legātis

imperāvit, ut quam plurīmas naves aedificandas veteresque reficiendas curārent. 13. Cavendum est, ne major poena, quam culpa sit. 14. Caesar non putābat Helvetiis concedendum esse, ut iter per provinciam Romānam facērent. 15. Germanīco bello confecto, Caesar multis de causis statuit sibi Rhenum esse transeundum. 16. Caesar ad haec cognoscenda C. Volusēnum cum navi longā praemittit. 17. Caesar a superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam esse belli ratiōnem existimāvit. 18. Videndum est igitur, ut eā libertāte utāmur, quae prosit amīcis, noceat nemīni. 19. Caesar in Britanniam transeundi causā naves aedificāri iussit.

20. Últīma sémper

Éxspectānda diés || homīnis, dicíque beátus

Ánt(e) obītúm nemó || suprēmāque fúnēra débet.

(Ovidius. «Metamorphōses».

3, 136)

2. Перакладзіце на лацінскую мову:

1. Заўсёды трэба спадзявацца на лепшае. 2. Ноч больш прыдатна для сну, чым для працы. 3. Часта практыкуючыся, юнакі ўмацоўваюць свае целы. 4. Нам трэба часцей чытаць выдатныя творы знакамітых пісьменнікаў. 5. У Піфагора вучням пяць гадоў трэба было маўчаць.

3. Дапасуйце прыметнік да назоўніка і праскланяйце словазлучэнне:

1) вялікая колькасць (magnus, a, um; magnitūdo, īnis f); 2) правы фланг (dexter, tra, trum; acies, ēi f).

4. Праспрагайце дзеяслоў у perf. conj., perf. ind., pqrperf. conj., pqrperf. ind., fut. II ind.:

probo, 1.

5. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму (склон і лік) назоўніка і герундыва ў словазлучэннях, утварыце форму nom. sg.; форму адзіночнага ліку пастаўце ў множным і наадварот:

urbis oppugnandi; laboribus tolerandis; creandos magistratūs; navium aedificandārum; commutandae ratiōni.

6. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму дзеясловаў; калі магчыма, форму незалежнага стану пастаўце ў залежным і наадварот:

ponentium, capienda, capiētis, audiendi, scribendae, monēris, monendos, monīti sumus, amando, audīti erant.

7. Выпішыце слоўніковую форму, вызначце граматычную форму няправільных дзеясловаў:

males, abiēris, perītis, exeam, conferentibus, oblātus eris, intulisset, adferantur, referres, intulerimus, offerri.

8. Выпішыце слоўнікавую форму, вызначце граматычную форму назоўніка, прыметніка, займенніка, дзеепрыметніка ў зваротах *ablatīvus absolūtus*, перакладзіце на беларускую мову:

sublāto auctōre; secundis alīquot proeliis factis; missis ad eum undīque legātis; detractis cohortībus duābus; his nuntiis acceptis.

De decemviris

Anno ante aeram nostram quadringentesīmo quinquagesīmo tertio Romāni tres viros legum cognoscendārum causā in Graeciam misērunt. Hi primum Athēnas ad Solōnis leges describendas venērunt. Tum in alias Graeciae civitātes ad leges, mores, institūta cognoscenda iter fecērunt. Post legatōrum reditum proxīmo anno decemviri legibus scribendis creāti sunt. In his fuit Appius Claudius, vir magnae auctoritātis et probitātis. Leges in duodēcim tabūlis inscriptae sunt.

Augustīnus de pueritiā suā narrat

In scholam datus sum ad littēras discendas. Sed quid in iis utilitātis esset, ignorābam. Et tamen, si piger in discendo eram, verberābar. Parentes nostri vidēbant, quibus doloribus puēri a magistris afficerēmur. Nos autem eos metuebāmus et peccabāmus tamen minus scribendo aut legendo, quam a nobis postulabātur. Non deērat memoria vel ingenium, sed delectābat ludēre. Itaque peccābam faciendo contra verba parentum et magistrōrum.

Р а з д е л XXXIV

Тэксты для перакладу

Raptus Sabinārum

Finitīmus Romānis erat popūlus Sabīnus. Ad eos Romūlus, quia Romāni uxōres non habēbant, misit legātos, qui societātem et conubium novo popūlo petērent. A Sabīnis legatio non accepta est, ludibrium etiam additum: «Quaerīte vobis alias uxōres, nostras filias vobis non dabīmus».

Iritāvit ea injuria Romūlum et, ut dolo id accipēret, quod precibus non impetravērat, sollemnes ludos indixit et eos spectātum Sabīnos invitāvit. Magna multitūdo eōrum cum uxoribus et libēris in urbem profecti sunt. Cum omnes, qui adērant, ludos spectārent, subīto juvēnes Romāni, signo dato, impētum

faciunt et virgīnes Sabīnas rapiunt. Patres et matres virgīnum fugērunt, perfidiam Romanōrum querentes et deos ultōres violāti hospitii invocantes.

Haec fuit causa belli. Sabīni cum magno exercītu ad Romam venērunt, perniciem infestae urbi minitantes. Atrox pugna in eo campo, ubi postea forum Romānum fuit, commissa est; diu eventus anceps erat. Subīto muliēres Sabīnae, parīter et pietāte erga parentes et amōre virōrum commōtae, inter pugnantes se coniecērunt et eos orāre coepērunt, ut huic impiae caedi finem facērent: «In nos vertīte iras: nos causa belli, nos causa vulnērū et caedis sumus. Melius necabīmur, quam sine vobis viduae aut orbae vivēmus».

Movet res et milītes et duces. Desistunt subīto omnes pugnāre; duces ex utrāque acie procēdunt, foedus faciunt. Sabīni, in urbem recepti, cum Romānis se conjunxērunt.

De Gallis

Galli, sine ullo certamīne, patentībus portis, in Forum ingressi sunt, spectantes templa deōrum arcemque. Tum, modīco relicto praesidio, cetēri ad praedam per vacuas hominībus vias dilabuntur, pars in proximās domūs ruit, pars ultīmas petit. Cum senes in vestibūlis aedium sedentes conspexissent, admirāti constitērunt, eos deos, non homīnes esse arbitrāti. Tum unus ex Gallis barbam senis cujusdam permulsisse dicītur. Ille indignātus scipiōnem in caput ejus incussit iramque barbāri movit. Ab eo initium caedis factum est omnesque senes in sedībūs suis trucidāti sunt.

Aliquot diēbus post Galli impētum in arcem fecērunt. Primā luce, signo dato, multitūdō eōrum in Foro instructa est et, testudīne factā, in rupes ascendere conāta est. Romāni hostem ascendere prohibuērunt, e loco superiōre impētū facto, hostes depulērunt. Galli, magnā cum clade repulsi, obsidiōnem parābant. Custodiis utrimque dispositis, ne quis hostium aut evadēret aut invadēret, sua castra silentio custodiēbant.

Cato Censor

Inter viros, qui in pace de re publicā bene merīti sunt, primus Marcus Porcius Cato nominandus est. Is, cum adulescentiam ruri in praediis paternis transegisset, parsimoniam in omnībus rebus colere consuēvit. Agricultūra plurimum usque ad senectūtem delectabātur, rem rusticā fundamentum rei publicae salūtis esse existīmans.

Cum negotia publica administrāret, putābat Cato Romae non tam exteriōres hostes, quam suos cives periculōsos esse.

Temporibus enim belli Punici secundi, victoriā de periculosissimo hoste atque aemulo populi Romani reportatā, mores Romanorum in pejus mutari coepti sunt. Jamque instituta maiorum neglegebantur, et peregrina vernaculis praeferebantur. Ita res publica paulatim labefactari coepit.

Non poterat id aequo animo ferre Cato omnibusque viribus obstitit eis, qui novis rebus studēbant. Consulatu functus, censor factus est. Erat autem censoris non modo civium rem familiarem censere, sed etiam, si quis contra bonos mores peccaverat, notare. Deinde matronarum luxum insectabatur, sed frustra. Nam matronae omnes vias urbis obsidebant virosque, ad Forum descendentes, orabant, ut legem de ornatu tollerent. Itaque lex sublata est.

Implacabili autem odio in Carthaginienses flagrabat. Cum in senatu de tertio Punico bello ageretur, Carthaginem delendam esse censuit: aliter non posse salvam esse rem publicam. Sententia ejus tum non probata, postea, quidquid agebatur, adicere solebat: «Ceterum censeo Carthaginem esse delendam». Movit tandem patrum animos, ut bellum Carthaginiensibus indictum esset.

Caesar et Pompejus

Interfecto in Asia Crasso, solus Pompejus Caesarem potentiam aequabat. Sed jam pridem Pompejo suspectae erant Caesaris opes, Caesar Pompejana dignitas gravis: nec hic ferēbat parem, nec ille superiorem. Itaque cum Caesar postulavisset, ut sibi absenti alterum consulatum petere liceret, id ei a senatu, Pompejo obstante, negatum est. Hanc injuriam ut vindicaret, in Italiam contra Pompejum exercitum duxit. Cum ad rivum, qui provinciam ejus ab Italia dividēbat, venisset, dubius, quid faceret, constitisse traditur. Deinde, equo concitato, rivum trajecit dicens: «Jacta est alea!»

Pompejum perssequens gravissimā hieme Adriaticum mare trajecit et apud Pharsalum oppidum copias Pompeji acerrimo proelio vicit. Pompejus victus ad Aegypti regem profugit, qui eum interfici jussit, quia putabat se hoc facinore Caesaris gratum esse facturum. Caput Pompeji cum anulo ad Caesarem delatum est, qui, eo viso, lacrimas non continuit juravitque se hanc crudelitatem ultimum est.

Sacerdotes Vestae

In aede Vestae, quae in foro sita est, sex virgines Vestales custodiēbant ignem sacrum, ut dea rei publicae Romanae faveret imperiumque augeretur. Hic ignis semper arsisse dicitur. Virgines Vestales, quibus «virgo Vestālis maxīma» praeerat, duris legibus regebantur. Cum viris vivere vetitae erant. Pontifex maximus ipse eas eligēbat, quae per triginta annos Vestales mansurae erant. Quamquam ab omnibus magnā pietate colebantur, tamen Vestales, quae

officia neglegēbant, a pontifice maximo graviter puniebantur. Nam Romani sibi persuaserant magnum periculum rei publicae imminere, si flamma in foco Vestae non arderet. Aliquando Aemiliae Vestali poena instabat, nam discipulam novam, cui magnam fidem habebat, ignem servare iusserat. Cum haec flammam male servavisset, Aemilia ipsa de hac re accusata est. Itaque haec, postquam pontifex ceteraeque Vestales in aedem conveniunt, Vestam placare studuit multisque cum lacrimis oravit, ut se adjuvaret, et sufficere suum in foco locavit. Statim flamma iterum luxit. Tum omnes re mira commoti sibi persuaserunt Aemiliam culpam carere.

De erroribus Ulixis

Ulixes in errore suo ad Circem, filiam Solis, pervenit. Haec socios Ulixis in domum suam admisit et in suos mutavit. Is socios amissos servare studuit. Mercurius de Olympo demissus ei auxilium promisit et monstravit, quomodo a Circe caveret. Gladio stricto, Ulixes eam terruit et postulavit, ut socios rursus in homines mutaret et dimitteret. Haec profecto verbis ejus indulsit, compererat enim Ulixi a deis magnam potestatem permissam esse.

Sed Neptunus poenam Ulixi decretam nondum remisit. Nam cum post multas tempestates venti tandem remisissent, Ulixes vidit se navem omnesque amicos amisisse. Denique solus in insulam Ogygiam navit. Ibi nymphea Calypso amore commota Ulixem apud se retinebat. Ab illa amatus septem annos ibi mansit. Sed cum patriam desideraret, navem paravit et iter periculosum perrexit.

De libris Sibyllinis

In antiquis annalibus memoria de libris Sibyllinis haec prodita est. Anus hospita atque incognita ad Tarquinium Superbum regem adiit novem libros ferens, quos esse dicebat divina oracula; eos velle venumdare. Tarquinius pretium percontatus est. Mulier nimium et immensum poposcit. Rex, quasi anus aetate desipere, derisit. Tum illa tres libros ex novem in foculo deit et, ecquid reliquos sex eodem pretio vellet, regem interrogavit. Sed enim Tarquinius id multo derisit magis dixitque anum jam procul dubio delirare. Mulier ibidem statim tres alios libros exussit atque id ipsum denuo placide rogat, ut tres reliquos eodem pretio emat. Tarquinius ore jam serio et attentiore animo fit, eam constantiam confidentiamque non neglegendam esse intelligit. Libros tres reliquos mercatur nihilo minore pretio, quam quod erat pretium pro omnibus. Sed eam mulierem tum a Tarquinio egressam nunquam quisque vidit. Libri tres, in sacrarium conditi, «Sibyllini» appellati sunt. Ad eos, quasi ad oraculum, quindecimviri adeunt, cum di immortales publice consulendi sunt.

Oedīpus

Sphinx, in Boeotiam missa, agros Thebanōrum vastābat. Illa dixit, si quis carmen, quod posuērit, interpretabītur, se inde abitūram esse, sin carmen illud non solvet, se eum consumptūram esse. Quā re auditā, rex Creon edixit: «Qui carmen Sphingis solvērīt, regnum et Iocastam sorōrem ei in matrimonium dabo». Cum complūres, regni cupiditāte adducti, venissent et a Sphinge consumpti essent, Oedīpus carmen interpretātus est. Quo facto, illa se praecipitāvit. Oedīpus regnum paternum et Iocastam matrem inscius accēpit uxōrem. Intērim Thebis inopia frugum incīdit ob Oedipi scelēra eodemque tempōre Corinthi Polybus mortuus est. Quo audīto, Oedīpus dolēbat existīmans patrem suum decessisse. Tandem Oedīpus cognōvit se Lai filium esse. Et ipse se Laium occidisse sciscitando patefēcit. Oedīpus, postquam vidit se tot scelēra fecisse, se oculis privāvit regnumque filiis tradīdit et Thebis, Antigōnā filiā duce, profūgit.

De Horatiis et Curiatiis

Numā Pompilio mortuo, Tullus Hostilius rex Romanōrum creātus est. Eo regnante, inter Romānos et Albānos bellum exortum est. Duces utrorumque statuērunt rem paucōrum certatiōne finīre. Erant apud Romānos trigemīni Horatii, tres apud Albānos Curiatii. Cum iis egērunt reges, ut pro suā quisque patriā pugnārent ferro. Foedēre icto, iuvēnes concurrērunt. Statim duo Romanōrum cecīdērunt, tres Albanōrum sunt vulnerāti. Unus Horatius, quamvis intēger, fugam simulāvit, quia tribus impar erat, et singūlos per intervalla insequentes separātim aggressus est et interfēcit. Romāni gratulantes Horatium victōrem accepērunt et domum abduxērunt.

Hercūles et Dejanīra

Hercūles cum in hospitium ad Oineum regem venisset ejusque filiam Dejanīram conspexisset, fidem dedit se eam uxōrem ductūrum esse. Sed post discessum ejus Eurytion centaurus vēnit et Dejanīram a patre uxōrem petīvit. Pater vim timens pollicītus est se filiam ei datūrum esse. Die constitūto centaurus cum fratribus ad nuptias vēnit. Sed Hercūles intervēnit et centaurum interfēcit.

Aliquando cum Dejanīra per Aetoliam migrāret, Nessus centaurus ab eā rogātus est, ut se flumen Euenum transferret. Eam centaurus in flumīne ipso violāre voluit. Hercūles Nessum sagittis confixit. Ille moriens, cum sciret, quantam vim venēni sagittae Hercūlis, felle Hydrae Lernaee tinctae, habērent, sanguinem suum exceptum Dejanīrae dedit et id philtrum esse dixit. Si vellet, ne se conjunx spernēret, eo jubēret vestem marītī perungi. Id Dejanīra credens sanguinem condītum diligenter servāvit.

De dolo Penelōpae

Penelōpa, uxor Ulixis, nunquam desiit marīto fidem servāre, quamquam ille viginti annos ab Ithacā abērat. Cum post decem annos nuntiātum esset Trojam esse delētā et Graecos, qui bello superfuērunt, redisse, multi dicēbant Ulixem esse mortuum. Tum multi iuvēnes nobīles Penelōpam convenērunt et petivērunt, ut itērum nubēret. Sed illa negāvit, sperans marītum reditūrum esse. Tamen illi iuvēnes non abiērunt, otium convivii trivērunt. Edēbant et bibēbant, quae in cellis erant, et clamābant dies noctesque.

Proci jam saepe ex Penelōpā quaesivērunt, quamdiu exspectāre debērent, denīque postulavērunt, ut illa decernēret, quem cetēris anteponēret. Tum femīna prudens dolum adhibuit et hoc dixit: «Laērtae, socēro meo, vestem texam. Exspectāte, dum hanc vestem texuēro». Tum totum diem texuit, sed nocte textum retexuit. Ita proci frustra exspectavērunt.

Phaëthon

Apollīnis, qui etiam Sol vocātur, et Clymēnae nymphae filius erat Phaëthon. Hic aliquando ad patrem vēnit et currum, quo ille per orbem caeli cotidie vehebātur, in diem rogāvit. Quod cum is audivisset, filio persuadēbat, ut consilio suo desistēret. «Non est tuta, – inquit, – voluntas tua. Magnum munus petis, quod nec virībus tuis, nec tam puerilībus annis convēnit, nemo enim praeter me curru igneo vehi potest. Cur per orbem caeli vehi cupis? Nam illic neque lucos, neque urbes, neque domūs vidēbis, sed per insidias ferasque varias iter est. Posce a me potius aliquid boni, repulsam accipies nullam. Tu autem, Phaëthon, poenam pro munēre rogas. Noli dubitāre, quin tibi, quodcumque optavēris, datūrus sim, sed tu sapientius opta».

Frustra tamen filium adhortātus est. Phaëthon patrem complexus orat. Precībus tandem a patre currum impētrat eumque celerīter ascendit. Sed cum equos ferōces, qui pondēre solīto carentes in aērem saltūs dedērant, regēre non posset, a viā aberrāvit et errōre suo caelum terramque incendit. Tum Iuppīter, ut deos hominesque servāret, eum fulmīne necātum ex curru in Eridānum flumen praecipitāvit.

De Alexandro

Alexander, cum Gordium, antiquissimum Phrygiae caput, cepisset, Jovis templum intrāvit. Erat ibi in iugo currūs regii nodus, plurīmis nexībus ita implicātus, ut solvi non posset. Cum incōlae affirmārent oracūlum esse eum totā Asiā potitūrum esse, qui nodum illum solvisset, Alexander multis circumstantībus: «Nihil, – inquit, – intērest, quōmodo solvātur». Atque haud cunctātus, gladio stricto, nodum dissecuit. Sic Alexander oracūlum implēvit.

Agamemnon et Iphigenia

Reges et principes Graeciae adducti sunt, ut bello Trojāno interessent. Cum copias unum in locum conduxissent, naves a Diānā deā ventis adversis retinebantur. Agamemnon, dux Graecōrum, enim cervam Diānae sacram violavērat, quamquam id interdictum erat. Itaque Agamemnon sacerdōtes advocāvit et consuluit, quomōdo dea placarētur. Calchas respondit deam placāri non posse, nisi Iphigenia, filia Agamemnōnis, immolāta erit. Sed pater se nunquam filiam immolatūrum esse primo dixit. Postea per Ulixem inductus est, ut Iphigeniam e domu matris subducēret. Filiam, cum pater eam immolatūrus esset, Diāna per nubes in terram aliēnam deduxit. Ibi sacerdos Diānae erat. Sed Clytaemnestra, uxor Agamemnōnis irāta erat, quod filiam necāre parātus fuērat.

De sancto Sebastiano

Sebastiānus vir Christianissimus Diocletiano et Maximiāno imperatoribus tam carus erat, ut imperium ei primae cohortis tradērent et eum in suo conspectu semper esse jubērent. Hic stipendia ad hoc tantum merēbat, ut Christianōrum animas, quas in tormentis vidēbat deficēre, confirmāret.

Praefectus Diocletiāno de Sebastiano rettulit. Quo vocāto, imperator dixit: «Ego te inter primos in palatio meo semper habui, sed tu jam diu contra salutem meam laboravisti». Cui Sebastiānus: «Pro salutē tuā Christum semper colui, et pro imperio Romāno Deum, qui in caelo est, semper adorāvi». Tum Diocletiānus iussit eum medio in campo vinciri et a militibus sagittis interfici; qui ita eum sagittis compleverunt, ut quasi ericius viderētur, et illum mortuum existimantes abiērunt. Sebastiānus autem Deo adjuvante refectus est.

Qui paucis diebus post imperatores e palatio venientes propter mala, quae Christiānis inferri jussērant, dure vituperāvit. Dixērunt imperatores: «Istene est Sebastiānus, quem sagittis interfici jussimus?» Quibus Sebastiānus: «Ad hoc me Dominus in vitam revocāvit, ut convenirem vos et propter ea, quibus Christiānos afficitis, mala vituperārem».

Tum imperatores tam diu eum verberāri jussērunt, dum animam efflāret, corpusque ejus in cloacam deijciendum curaverunt, ne a Christiānis pro martyre colerētur. Sanctus autem nocte sequente sanctae Luciae apparuit et ei aperuit, quo in loco corpus suum occultari imperatores jussērant, et, ut prope sepulcra apostolorum illud sepelirent, orāvit; quod factum est.

Memorabilia dicta

1. Legātis Samiōrum longā oratione auxilium orantibus Spartāni respondērunt: «Prima obliti sumus, postrēma non intelleximus, quia prima non meminerāmus».

2. Octaviānus Augustus popūlum, querentem de caritāte et inopiā vini, severissimā voce coërcuit: satis provīsum est a Marco Agrippā, genēro suo, pluribus aquis in urbem perductis, ne popūlus sitiret.

3. Leonīdas, rex Spartanōrum, cum vidēret trecentos milītes suos ad Thermopylas acriter se morti offerre: «Pergite, – inquit, – animo forti, Lacedaemonii: hodie apud infēros fortasse cenabimus».

4. Dionysius, regno pulsus, cuīdam dicenti: «Quid tibi Plato et philosophia profuit?» – «Ut tantam, – inquit, – fortunae mutatiōnem facīle feram».

5. Xanthippe, Socrātis philosophi uxor, morōsa admōdum fuisse narrātur et jurgiōsa. Moribus ejus observātis, Alcibiādes demirātus rogāvit Socrātem: «Cur muliērem tam acerbam domo non expelles?» Cui Socrātes: «Quoniam, – inquit, – cum illam domi talem patior, exerceor et possum quoque foris ceterōrum homīnum petulantiam et injuriam facilius tolerāre».

6. Diagōras philosophus, quia atheus erat, cum ei naviganti nautae, tempestāte perterriti, dicērent, pericūlum sibi illud accidēre, quod atheum in suam navem recepissent, ostendit eis in eōdem cursu multas alias laborantes naves quaesivitque, num in illis quoque navibus Diagōram vehi credērent.

7. Cum Alexander quondam Macedōnum benevolentiam largitionibus sibi conciliāre conātus esset, Philippus eum his verbis increpuit: «Sperasne eos tibi fidēles esse futūros, quos pecuniā tibi conciliavēris? Scito amōrem non auro emi, sed virtutibus».

Gaudeāmus **(студэнцкая песня)**

Gaudeāmus уяўляе ўзор сярэдневяковай паэзіі вагантаў, вандроўных шкаляроў. Тэкст з'явіўся ў Германіі ў XIV ст. З часам ён распаўсюдзіўся па ўсёй Еўропе і зрабіўся студэнцкім гімнам. Тэкст у дадзенай рэдакцыі аформіўся ў канцы XVIII ст. Музыку напісаў яшчэ ў XV ст. фламандскі кампазітар Іаан Акенгейм.

I. Gaudeāmus igītūr,
Juvēnes dum sumus!
Post jucundam juventūtem,
Post molestam senectūtem
Nos habēbit humus. (bis)

III. Vita nostra brevis est,
Brevi finiētur;
Venit mors velocīter,
Rapit nos atrocīter,
Nemīni parcētur. (bis)

II. Ubi sunt, qui ante nos
In mundo fuēre?
Transeas ad supēros,
Transeas ad infēros,
Hos si vis vidēre! (bis)

IV. Vivat academia!
Vivant professōres!
Vivat membrum quodlibet!
Vivant membra quaelibet!
Semper sint in flore! (bis)

V. Vivant omnes virgīnes
Gracīles, formōsae!
Vivant et muliēres
Tenērae, amabīles,
Bonae, laboriōsae! (bis)

VI. Vivat et respublīca
Et qui illam regunt!
Vivat nostra civītas,
Maecenātum carītas,
Qui nos hic protēgunt. (bis)

VII. Pereat tristitia,
Pereant dolōres!
Pereat diabōlus,
Quivis antiburschius
Atque irrisōres! (bis)

ХРЭСТАМАТЫЯ

Урыўкі з твораў рымскіх аўтараў

Cajus Valerius Catullus

Гай Валерый Катул (каля 84–54 гг. да н. э.) – вядомы рымскі паэт перыяду позняй рэспублікі. Нарадзіўся ў Вероне. Пра яго жыццё вельмі мала звестак, у асноўным яны сустракаюцца ў творах паэта. З іх вынікае, што ён быў палка закаханы ў знатную замужнюю жанчыну па імені Клодыя, якую ён апеў як Лесбію. Катул зламаў старыя рымскія традыцыі, звярнуўшыся да вытанчанай александрыйскай паэзіі і лірыкі Сапфо. Захаваўся адзін зборнік яго вершаў, які ўключае 116 твораў рознага зместу. Катул зрабіў вялікі ўплыў на ўсю далейшую лірычную паэзію Еўропы.

II

- 1 Passer, deliciae meae puellae,
quicum ludere, quem in sinu tenere,
cui primum digitum dare appetenti
et acres solet incitare morsus
- 5 cum desiderio meo nitenti
carum nescioquid libet jocari,
credo, ut, cum gravis acquiescet ardor,
sit solaciolum sui doloris:
tecum ludere, sicut ipsa, posse
- 10 et tristes animi levare curas
tam gratumst mihi quam ferunt puellae
pernici aureolum fuisse malum,
quod zonam soluit diu ligatam.

III

- 1 Lugete, o Veneres Cupidinesque,
et quantum (e)st hominum venustiorum!
passer mortuus est meae puellae,
passer, deliciae meae puellae,
5 quem plus illa oculis suis amabat:
nam mellitus erat suamque norat
ipsam tam bene quam puella matrem,
nec sese a gremio illius movebat,
sed circumsiliens modo huc modo illuc
10 ad solam dominam usque pipiabat.
qui nunc it per iter tenebricosum
illuc, unde negant redire quemquam.
at vobis male sit, malae tenebrae
Orci, quae omnia bella devoratis:
15 tam bellum mihi passerem abstulistis.
o factum male, quod, miselle passer,
tua nunc opera meae puellae
flendo turgiduli rubent ocelli!

V

- 1 Vivāmus, mea Lesbia, atque amēmus,
Rumoresque senum severiōrum
Omnes unius aestimēmus assis.
Soles occidēre et redīre possunt:
5 Nobis cum semel occīdit brevis lux,
nox est perpetua una dormienda.
Da mi basia mille, deinde centum,
Dein mille altēra dein secunda centum,
Deinde usque altēra mille, deinde centum.
10 Dein, cum milia multa fecerīmus,
Conturbabīmus illa, ne sciāmus,
Aut ne quis malus invidēre possit,
Cum tantum sciet esse basiōrum.

XXVII

- 1 Minister vetuli puer Falerni,
inger mi calices amariores,

ut lex Postumiae jubet magistrae
ebrioso acino ebriosioris.
5 at vos quo libet hinc abite, lymphae,
vini pernicies, et ad severosmigrate:
hic merus est Thyonianus.

LXXXV

Odi et amo. Quare id faciam, fortasse requiris.
Nescio, sed fieri sentio et excrucior.

Каментарыі

Усе вершы, акрамя LXXXV, напісаны фалекейскім адзінаццаціскладовым вершам (Phalaecius hendecasyllābus). Ён складаецца з чатырох харэяў і аднаго дактыля:

ЂÂ | ЁÂÂ | ЁÂ | ЁÂ | ЁÂ

У першай стапе замест харэя можа быць ямб і спандэй, у апошняй стапе замест харэя можа быць спандэй.

Двухрадкоўе LXXXV напісана элегічным дыстыхам.

П. 1. **Passer** (варабей) быў прысвечаны Венеры. 2. **Quicum** замест quocum (= cum quo). 3. **Primum digĭtum** – кончык пальца. 2–4. **Ludĕre, tenĕre, dare, incitāre** залежаць ад **solet**. 6. **Carum nescioquid** – што-небудзь прыемнае. 7. **Solatiolum** – памяншальнае ад solatium (суцяшэнне).

П. 14. **Orcus** (Орк) – рымскі бог смерці, аналагічны грэчаскаму Аіду. 18. **Ocelli** – памяншальнае ад oculi (вочы).

XXVII. 1. **Vetŭli Falerni** – старога фалернскага віна. 2. **Inger** = ingĕre; **mi** = mihi. 7. **Thyoniānus** – сын Тыёны (Фіёны), г. зн. Вахх.

Publius Vergilius Maro

Публій Вергілій Марон нарадзіўся ў 70 г. да н. э. пад Мантуяй. Адукацыю атрымаў у Мілане, а пасля ў Рыме. Пасля канфіскацыі падчас грамадзянскай вайны радавога маёнтка ён перабраўся ў Рым, дзе неўзабаве ўвайшоў у гурток Мецената. Адной з першых прац Вергілія лічацца «Эклогі» («Буколікі») – пастаральныя паэмы, узорам для якіх паслужылі творы Феакрыта. Затым з’явіліся «Георгікі», якія ўслаўлялі мірную сялянскую працу. Вяршыняй рымскай класічнай паэзіі з’яўляецца гераічны эпас «Энеіда», які апявае вялікую гістарычную місію Рыма. Хоць гэты твор не быў скончаны, ён зрабіў Вергілія найвялікшым паэтам старажытнага свету. Вялікую цікавасць да творчасці Вергілія праяўляў Актавіян Аўгуст. Пачынаючы з Рэнэсансу Вергілій значна паўплываў на ўсіх прадстаўнікоў эпічнай літаратуры.

У 19 г. да н. э., вяртаючыся з падарожжа ў Грэцыю, Вергілій памёр.

AENEIS
LIBER I

- 1 Arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
litora, multum ille et terris jactatus et alto
vi superum, saevae memorem Junonis ob iram,
5 multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
inferretque deos Latio; genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.
Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
quidve dolens regina deum tot volvere casus
10 insignem pietate virum, tot adire labores
impulerit. tantaene animis caelestibus irae?

Каментарыі

«Энеіда» напісана гексаметрам.

1. **Arma** – ужываецца метанімічна, у значэнні «б'ітвы»; **virum** – маецца на ўвазе Эней. 2–3. **Italiam, Laviniaque litōra** – *acc.*, які залежыць ад **venit**; Lavinia litōra – частка італійскага берага на паўднёвы ўсход ад вусця Тыбра, дзе Эней заснаваў горад Лавініі. 4. **Sup̃rum** = superōrum (= deōrum). 5. **Urbem** – Лавініі. 6. **Latio** = in Latium. 7. **Albāni patres** – па імені горада Альба-Лонга, які быў заснаваны сынам Энея Анхізам, продкам Ромула, г. зн. маюцца на ўвазе продкі рымлян. 9. **Regīna deum** (= deōrum) – Юнона; **volvere** – *тум.* зазнаць, зведаць. 11. **Impulērit** – *conjunctīvus* тлумачыцца тым, што гэта выказнік ва ўскосным пытанні.

Quintus Horatius Flaccus

Квінт Гарацый Флак (65–8 гг. да н. э.) – рымскі паэт эпохі прынцыпату Аўгуста. Нарадзіўся ў Апуліі ў сям'і вольнаадпушчаніка. Атрымаў выдатную адукацыю спачатку ў Рыме, потым у Афінах. У 44 г. да н. э. падчас грамадзянскай вайны далучыўся да Брута. Змагаўся на баку рэспубліканцаў і атрымаў званне ваеннага трыбуна. Пасля паражэння Брута пры Філіпах (42 г. да н. э.) вярнуўся ў Рым. Пачаў пісаць вершы. Зблізіўшыся з Вергіліем, увайшоў у гурток Мецэната.

Да нашага часу дайшлі ўсе вядомыя творы Гарацыя: «Паслання», «Эподы», «Сатыры», «Оды». Вершы сведчаць пра назіральнасць, далікатнае пачуццё гумару, памяркоўнасць аўтара. Як ніхто іншы ён шануе выгады мірнага жыцця.

Вялікі ўплыў на Гарацыя зрабілі грэчаскія паэты, асабліва Алкей і Сапфо. Творчасць Гарацыя багата метрычнай разнастайнасцю, запазычанай у паэтаў Грэцыі.

Мова твораў Гарацыя адрозніваецца асаблівай руплівасцю ў падборы слоў, вообразнасцю і выразнасцю. Усё гэта зрабіла яго самым перакладаемым антычным лірыкам у Еўропе.

AD MELPOMĚNEM (III, 30)

- 1 Exēgi monumentum aere perennius
Regalīque situ pyramīdum altius,
Quod non imber edax, non Aquīlo impōtens
Possit diruēre aut innumerabilis
- 5 Annōrum series et fuga tempōrum.
Non omnis moriar multāque pars mei
Vitābit Libitīnam: usque ego postēra
Crescam laude recens, dum Capitolium
Scandet cum tacīta virgīne pontīfex.
- 10 Dicar, qua violens obstrēpit Aufīdus
Et quā pauper aquae Daunus agrestium
Regnāvit populōrum, ex humīli potens
Princeps Aeolium carmen ad Itālos
Deduxisse modos. Sume suberbiam
- 15 Quaesītam merītis et mihi Delphīca
Lauro cinge volens, Melpomēne, comam.

Каментарыі

Ода напісана малым асклепіадавым вершам:

ЂЂ | ЁАА | Ё || ЁАА | ЁА | Ё

3. **Aquīlo impōtens** – шалёны Аквілон, г. зн. паўночны вецер, які прыносіць буры. 7. **Libitīnam** – рымская багіня пахаванняў, тут ужываецца метанімічна. 8–9. Маецца на ўвазе штогадовы абрад, калі вярхоўны жрэц узыходзіў са старэйшай весталкай на Капітолій для ахвярапрынашэння і малення перад Юпітэрам пра дараванне Рыму росквіту. У адпаведнасці з абрадам яны павінны былі захоўваць маўчанне. 10. **Aufīdus** – рака ў Апуліі, на радзіме Гарацыя, якая вылучалася засушлівасцю. 11. **Daunus** – Даўн, міфічны цар Апуліі. 12. **Regnāvit** кіруе *gen.* у перайманне грэчаскай мове; **ex humīli potens** – узнёсшыся з нізоў; Гарацый намякае на сваё паходжанне з роду вольнаадпушчаніка. 13. **Aeolium carmen** – грэчаская паэзія з яе багаццем вершаваных памераў, якія Гарацый ужываў у рымскай паэзіі (**ad Itālos modos**). 15–16. **Delphīca lauro** – дэльфійскім лаўрам узнагароджвалі паэтаў на Дэльфійскіх гульнях, прысвечаных Аполону як богу-апекуну мастацтваў.

Publius Ovidius Naso

Публій Авідзій Назон (43 г. да н. э. – 18/17 гг. н. э.) – знакаміты рымскі паэт, які праславіўся яшчэ ў маладосці дзякуючы сваім паэмам, што апяваюць каханне з яго ўцехамі і нягодамі: «Любоўныя элегіі», «Навука (майстэрства) кахання», «Лекі ад кахання», «Гераіды». У сталым узросце Авідзій стварыў дзве вялікія паэмы: «Метамарфозы» ў 15 кнігах, якія ўяўляюць сабой энцыклапедыю антычнай міфалогіі, і «Фасты», якія былі задуманы як каляндар у вершах і распавядалі пра рымскія святы, абрады, звычаі, іх паходжанне і назвы.

У 8 г. н. э. паэт нечакана быў сасланы імператарам Аўгустам у далёкі г. Томы (сучасная Канстанца ў Румыніі). Прычына яго выгнання так і засталася невядомай. У выгнанні Авідзій стварыў «Сумныя элегіі» (5 кніг) і «Лісты з Понта» (4 кнігі). Нягледзячы на шматлікія просьбы аб памілаванні, якія паэт дасылаў у Рым, ні Аўгуст, ні яго спадкамец не дазволілі Авідзію вярнуцца ў Рым. Паэт памёр у Томах пасля 10 гадоў выгнання.

TRISTIAE

IV, 10

- 1 Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimus undis,
milia qui novies distat ab Urbe decem.
editus hic ego sum nec non ut tempora noris,
cum cecidit fato consul uterque pari.
- 5 si quid id est, usque a proavis vetus ordinis heres,
non modo fortunae munere factus eques.
nec stirps prima fui; genito sum fratre creatus,
qui tribus ante quater mensibus ortus erat.
Lucifer amborum natalibus affuit idem:
- 10 una celebrata est per duo liba dies;
haec est armiferae festis de quinque Minervae,
quae fieri pugna prima cruenta solet.
protinus excolimur teneri, curaеque parentis
imus ad insignes Urbis ab arte viros.
- 15 frater ad eloquium viridi tendebat ab aevo,
fortia verbosi natus ad arma fori;
at mihi jam puero caelestia sacra placebant,
inque suum furtim Musa trahebat opus.
saepe pater dixit: «Studium quid inutile temptas?»
- 20 Maeonides nullas ipse reliquit opes.
motus eram dictis, totoque Helicone relicto
scribere temptabam verba soluta modis.
sponte sua carmen numeros veniebat ad aptos,

- et quod temptabam scribere versus erat.
25 interea tacito passu labentibus annis
liberior fratri sumpta mihiq[ue] toga est,
induiturque umeris cum lato purpura clavo,
et studium nobis, quod fuit ante, manet.
jamque decem vitae frater geminaverat annos,
30 cum perit, et coepi parte carere mei.
cepimus et tenerae primos aetatis honores,
eque viris quondam pars tribus una fui.
curia restabat: clavi mensura coacta est;
majus erat nostris viribus illud onus.
35 nec patiens corpus, nec mens fuit apta labori,
sollicitaeque fugax ambitionis eram,
et petere Aoniae suadebant tuta sorores
otia, iudicio semper amata meo.
temporis illius colui fovique poëtas,
40 quotque aderant vates, rebar adesse deos.

Каментарыі

Гэты верш называюць аўтабіяграфіяй Авідзія. Ён напісаны элегічным ды-
стыхам, які складаецца з гексамэтра і пентамэтра.

1. **Sulmo**, *ōnis m* – Сульмон, горад на паўночны ўсход ад Рыма, сярод Апе-
нінскіх гор. 2. **Milia novies decem** (*sc. passuum*) = 90 000 крокаў, г. зн. 90 міль.
3. **Edītus sum** = natus sum; **nec non ut** – а таксама каб; **noris** = novēris. 4. У 43 г.
да н. э., калі абодва консулы, Панса і Гірэцый, загінулі ў бітве каля Муціны ў
час грамадзянскай вайны паміж Антоніем і Актавіянам. 5. **Vetus ordinis heres** –
наследнік старадаўняга саслоўя (коннікаў). 7. **Creātus** = natus. 9. **Lucifer** – зо-
лак, досвітак, світанне, *тут*: дзень. 10. **Per duo liba** – двума пірагамі; у дзень
нараджэння рымляне ахвяравалі свайму генію, г. зн. асабістаму богу-заступні-
ку, адмыслова прыгатаваны пірог (*libum*). 11. **Haec (dies) est festis de quinque** –
гэта адзін з пяці святочных дзён; гэтыя святы ў гонар Мінервы адзначаліся
з 19 па 23 сакавіка. 12. **Pugnā** (*abl. causae*) – маюцца на ўвазе глядыятарскія
баі, якія праводзіліся, пачынаючы з другога дня свят у гонар Мінервы, г. зн.
20 сакавіка. 14. **Ad insignes ab arte** – да славурых у навуцы; *ars* – прадметы
школьнага навучання: граматыка, гісторыя, грэчаская мова і літаратура, тэорыя
і практыка красамоўства. 16. **Natus ad arma verbōsi fori** – народжаны для зма-
гання на шматслоўным форуме; судовыя разборы ў Рыме адбываліся на фору-
ме. 17. Пад **caelestia sacra** маюцца на ўвазе Музы. 20. **Maenīdes** – Гамер, які,
згодна з некаторымі паданнямі, паходзіў з Меоніі (Ліды), а менавіта з гарадоў
Смірны або Калафона, што спрачаліся за права лічыцца яго радзімай. 21. **Helicon**,
ōnis m – гара ў Беотыі, на якой, паводле падання, жылі Музы. 22. **Modus** – маец-
ца на ўвазе вершаваны лад. 26. **Liberior toga** – маецца на ўвазе *toga virilis*, якую
апраналі юнакі, калі ім спаўнялася 17 гадоў. 27. **Purpura cum lato clavo** – туні-

ка з шырокім пурпуровым шлячком. 31. **Primos honōres** – першыя дзяржаўныя пасады; Авідзій мае на ўвазе свой удзел у калегіі *Tresvīri capitāles*, турэмнай калегіі, што складалася з трох чалавек [*eque (= et ex) viris tribus*], якія загадвалі турмамі і дапамагалі прэтарам у судаходстве. 33. **Clavi mensūra coacta est** – шырыня шлячка была звужана, г. зн. Авідзій пакінуў дзяржаўную службу і зноў апрануў туніку конніка з больш вузкім шлячком, чым у сенатараў. 37. **Aoniae sorōres** = Музы, якія, паводле падання, жылі ў Беотыі, інакш – Аоніі.

Titus Lucretius Carus

Ціт Лукрэцый Кар (каля 96–55 гг. да н. э.) – рымскі паэт і філосаф-эпікурэец. Свае філасофскія погляды выклаў у адзінай уцалелай паэме «Аб прыродзе рэчаў». Як піша сам Лукрэцый, ён у сваім творы імкнецца вытлумачыць сусвет з дапамогай эпікурэйскіх тэрмінаў, вызваліць людзей ад забабонаў, страху перад смерцю і веры ў багоў.

DE RERUM NATŪRĀ

V

- At varios linguae sonitus natura subegit
mittere et utilitas expressit nomina rerum,
1030 non alia longe ratione atque ipsa videtur
protrahere ad gestum pueros infantia linguae,
cum facit ut digito quae sint praesentia monstrent.
sentit enim vim quisque suam quod possit abuti.
cornua nata prius vitulo quam frontibus extent,
1035 illis iratus petit atque infestus inurget.
at catuli pantherarum scymnique leonum
unguibus ac pedibus jam tum morsuque repugnant,
vix etiam cum sunt dentes unguisque creati.
alituum porro genus alis omne videmus
1040 fidere et a pennis tremulum petere auxilium.
proinde putare aliquem tum nomina distribuisse
rebus et inde homines didicisse vocabula prima,
desiperest. nam cur hic posset cuncta notare
vocibus et varios sonitus emittere linguae,
1045 tempore eodem alii facere id non quisse putentur?
praeterea si non alii quoque vocibus usi
inter se fuerant, unde insita notities est
utilitatis et unde data est huic prima potestas,
quid vellet facere ut sciret animoque videret?

Каментарыі

Паэма напісана гекзаметрам.

1028. **Mittēre** – *тут*: выдаваць. 1030–1031. *Nom. cum inf.* – зварот, які залежыць ад **vidētur**. 1031. **Infantia linguae** – няўменне размаўляць. 1032. Парадак слоў: **cum facit, ut digito monstrent, quae sint praesentia**. 1033. **Vis** – *acc. pl.*, дапасавана да **suas**. 1034. Пачаць пераклад з **priusquam**. 1039. **Alituum** = *alitum*. 1040. **Pinnis** = *pennis*. 1040. **Tremulum** па сэнсе адносіцца да *pinnis*. 1041–1043. Канструкцыя: **putāre** (дзеянік) **desiperest** (= *desipere est*) (састаўны выказнік); ад **putāre** залежыць зварот *acc. cum inf.*: **aliquem distribuisse i homines didicisse**. 1043. **Cur** адносіцца да **putentur**; сказ **hic posset notāre** мае ўмоўны сэнс; **quisse** = *quivisse*. 1049. Ад сказа **data est potestas** залежыць даданы сказ **ut sciret animoque vidēret**, а ад яго ўскоснае пытанне **quid vellet facere**.

Phaedrus

Федр (каля 15 г. да н. э. – 50 г. н. э.) – рымскі байкапісец. Нарадзіўся ў Македоніі, трапіў у палон і апынуўся ў Рыме. Быў вызвалены з рабства Аўгустам. Яго вершаваныя байкі напісаны ямбама і ў значнай ступені ўяўляюць апрацоўку грэчаскіх баек Эзопа.

LUPUS ET AGNUS (I, 1)

- 1 Ad rivum eundem lupus et agnus venerant
Siti compulsi; superior stabat lupus
Longeque inferior agnus. Tunc fauce improba
Latro incitatus jurgii causam intulit.
- 5 «Cur, – inquit, – turbulentam fecisti mihi
Aquam bibenti?» Laniger contra timens:
«Qui possum, quaeso, facere, quod quereris, lupo?
A te decurrit ad meos haustus liquor».
- Repulsus ille veritatis viribus:
- 10 «Ante hos sex menses male, ait, dixisti mihi».
- Respondit agnus: «Equidem natus non eram».
- «Pater hercle tuus, ille inquit, male dixit mihi».
- Atque ita correptum lacerat injusta nece.
- Haec propter illos scripta est homines fabula,
- 15 Qui fictis causis innocentes opprimunt.

CANIS PER FLUVIUM CARNEM FERENS (I, 4)

- 1 Amittit merito proprium qui alienum appetit.
Canis per flumen carnem cum ferret natans,

- Lympharum in speculo vidit simulacrum suum,
Aliamque praedam ab alio cane ferri putans
5 Eripere voluit; verum decepta aviditas
Et quem tenebat ore dimisit cibum,
Nec quem petebat potuit adeo attingere.

DE VULPE ET UVĀ (IV, 3)

- 1 Fame coacta vulpes alta in vinea
Uvam appetebat summis saliens viribus;
Quam tangere ut non potuit, discedens ait:
«Nondum matura est; nolo acerbam sumere».
5 Qui facere quae non possunt verbis elevant,
Ascribere hoc debebunt exemplum sibi.

Каментарый

Усе байкі напісаны ямбічным трыметрам:

Ấ | Ấ | Ấ | Ấ | Ấ | Ấ

Cajus Julius Caesar

Гай Юлій Цэзар (100–44 гг. да н. э.) паходзіў са старажытнага рымскага патрыцыянскага роду Юліяў. Нягледзячы на гэта, ужо з юнацтва ён уваходзіў у партыю папуляраў, якая адлюстроўвала інтарэсы плебсу. Займаў шэраг дзяржаўных пасадаў – ад квестара (68 г. да н. э.) да консула (59 г. да н. э.). У 60 г. да н. э. заключыў трыумвірат з Пампеем, выдатным палкаводцам і палітычным дзеячам, і Красам, самым заможным чалавекам у Рыме. Склаўшы абавязкі консула, у якасці праконсула Цэзар быў накіраваны ў Галію. На працягу дзесяці гадоў (58–50 гг. да н. э.) ён цалкам падпарадкаваў Галію рымскай уладзе. У 49 г. да н. э. разам са сваім войскам ён перайшоў памежную паміж Галіяй і Італіяй раку Рубікон, пачаўшы тым самым грамадзянскую вайну са сваім ворагам Пампеем і сенатам (паводле закона Цэзар як праконсул меў права ўзначальваць войска толькі за межамі Італіі). Пасля перамогі над Пампеем і яго прыхільнікамі, Цэзар у 44 г. да н. э. становіцца аднаасобным гаспадаром Рыма. Прыхільнікі рэспублікі абвінавачвалі Цэзара ў імкненні да царскай улады. Яны арганізавалі змову, у выніку якой Цэзар быў забіты на пасяджэнні сената ў сакавіцкія Іды (15 сакавіка) 44 г. да н. э.

Да нас дайшлі два літаратурныя творы Цэзара: «Запіскі пра Гальскую вайну» і «Запіскі пра грамадзянскую вайну». У «Запісках пра Гальскую вайну», якія складаюцца з 7 кніг, аўтар распавядае пра падзеі, што адбыліся ў Галіі ў 58–52 гг. да н. э., у якіх ён актыўна ўдзельнічаў. «Запіскі пра грамадзянскую вайну» (у 3 кнігах) прысвечаны грамадзянскай вайне паміж Цэзарам і Пампеем.

COMMENTARII BELLI GALLICI LIBER PRIMUS

I. 1. Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. 2. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. 3. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimaeque ad eos mercatores saepe comeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. 4. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. 5. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garunna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. 6. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. 7. Aquitania a Garunna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septentriones.

LIBER QUARTUS

I. 1. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio et M. Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tenctheri magna multitudine hominum flumen Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhenus influit. 2. Causa transeundi fuit, quod ab Suebis complures annos exagitati bello premebantur et agri cultura prohibebantur. 3. Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. 4. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. 5. Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos alunt; hi rursus invicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. 6. Sic neque agri cultura nec ratio atque usus belli intermittitur. 7. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco colendi causa licet. 8. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus. 9. Quae res et cibi genere et cotidiana exercitatione et libertate vitae, quod a pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti nihil omnino contra voluntatem faciunt, et vires alit et immani corporum magnitudine homines efficit. 10. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus praeter pelles habeant quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et laventur in fluminibus.

LIBER QUINTUS

12. 1. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoriā proditum dicunt. 2. Maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causā ex Belgio transierunt – qui omnes fere iisdem nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt – et bello inlato ibi remanserunt atque agros colere coeperunt. 3. Hominum est infinita multitudo creberrimaeque aedificia fere Gallicis consimilia, pecoris magnus numerus. 4. Utuntur aut aere aut nummo aureo aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. 5. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. materia cujusque generis ut in Gallia est praeter fagum atque abietem. 6. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque causā. loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus.

13. 1. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam. hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves adpelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. hoc latus pertinet circiter milia passuum quingenta. 2. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem. qua ex parte est Hibernia insula, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissa atque ex Gallia est in Britanniam. 3. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona; complures praeterea minores objectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos XXX sub brumam esse noctem. 4. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes videbamus. 5. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum milium. 6. Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est objecta terra, sed ejus angulus alter maxime ad Germaniam spectat. hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. 7. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum milium passuum.

14. 1. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. 2. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horribiliores sunt in pugna aspectu; 3. Capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. 4. Uxores habent deni duodenique inter se communes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; 5. Sed qui sunt ex iis nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

LIBER SEXTUS

17. 1. Deōrum maxīme Mercurium colunt. hujus sunt plurīma simulacra, hunc omnium inventōrem artium ferunt, hunc viārum atque itinērum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habēre vim maxīmam arbitrantur. 2. Post hunc Apollīnem et Martem et Jovem et Minervam. de his eandem fere quam reliquae gentes habent opiniōnem: Apollīnem morbos depellēre, Minervam opērum atque artificiōrum initia tradēre, Jovem imperium caelestium tenēre, Martem bella regēre. 3. Huic, cum proelio dimicāre constituērunt, ea, quae bello cepērint, plerumque devōvent; cum superavērunt, animalia capta immōlant, reliquas res in unum locum confērunt. 4. Multis in civitatibus harum rerum exstructos cumulos in locis consecrātis conspicārī licet. 5. Neque saepe accīdit, ut neglecta quispiam religiōne aut capta occultāre aut posita tollēre audēret, gravissimumque ei rei supplicium cum cruciātu constitūtum est.

18. 1. Galli se omnes ab Dite patre prognātos praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. 2. Ob eam causam spatia omnis tempōris non numēro diērum, sed noctium finiunt; dies natāles et mensium et annōrum initia sic observant, ut noctem dies subsequātur. 3. In reliquis vitae institūtis hoc fere ab reliquis diffērunt, quod suos libēros, nisi cum adolevērunt, ut munus militiae sustinēre possint, palam ad se adīre non patiuntur filiumque puerīli aetate in publico in conspectu patris adsistēre turpe ducunt.

19. 1. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomīne acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatiōne facta cum dotibus communicant. 2. Hujus omnis pecuniae conjunctim ratio habētur fructusque servantur; uter eōrum vita, superāvit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiōrum tempōrum pervēnit. 3. Viri in uxōres sicūti in libēros vitae necisque habent potestatem; et cum pater familiae inlustriōre loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt et, de morte si res in suspiciōnem venit, de uxoribus in servilem modum quaestiōnem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. 4. Funēra sunt pro cultu Gallōrum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem infērunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constābat, justis funebribus confectis unā cremabantur.

21. 1. Germāni multum ab hac consuetudīne diffērunt. nam neque druīdes habent, qui rebus divīnis praesint, neque sacrificiis student. 2. Deōrum numēro eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus juvantur, Solem et Vulcānum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. 3. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militāris consistit; a parvis labōri ac duritiae student. 4. Qui diutissime impubēres permansērunt, maxīmam inter suos ferunt laudem: hoc ali statūram, ali vires nervosque confirmārī putant. 5. Intra annum

vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renorum tegimentis utuntur magna corporis parte nuda.

22. 1. Agri culturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. 2. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, quique una coierunt, quantum et quo loco visum est agri, adtribuunt atque anno post alio transire cogunt. 3. Ejus rei multas adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur. 4. Ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

23. 1. Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. 2. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quemquam prope se audere consistere; 3. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incursiois timore sublato. 4. Cum bellum civitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint et vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. 5. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt controversiasque minuunt. 6. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cujusque civitatis fiunt, atque ea juventutis exercendae ac desidia minuendae causa fieri praedicant. 7. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur atque a multitudine conlaudantur. 8. Qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. 9. Hospitem violare fas non putant; qui quacumque de causa ad eos venerunt, ab injuria prohibent sanctosque habent, hisque omnium domus patent victusque communicatur.

Комментарі

Liber primus

Caput 1

3. **A cultu et humanitate provinciae longissime absunt** – найбільш віддалені ад правінції з яє матеріальної і духовної культурой. Пад правінційой маецца на ўвазе Нарбонская Галія, якая была заявявана рымлянамі яшчэ ў 122 г. да н. э. і да гэтага часу ўжо раманізавана. **Quibuscum** = cum quibus. 4. **Qua de causa** – з гэтай жа прычыны; **cum aut... prohibent aut... bellum gerunt** – то адбываючыся... то ваюючы. 5. ... **quam Gallos obtinere** – *acc. cum inf.*, залежыць ад **dictum est** (было сказана); **attingit ab Sequanis et Helvetiis** – дасягае ў землях сэкванаў і гельветаў.

Liber quartus

Caput 1

4. **Singŭla milia armatōrum** – па адной тысячы воінаў. 5. **Hi** = reliqui, **illi** = armāti. 7. **Privāti ac separāti agri** (*gen. genēris*) **apud eos nihil est** – у іх зусім няма прыватных асобных палёў. 8. **Maximam partem** – пераважна. 9. **A puēris** – з дзяцінства; **immāni corpōrum magnitudine** – *abl. qualitātis*, адносіцца да **homīnes**. 10. **In consuetudinē se adduxērunt** – прывучылі сябе; **quarum** – маецца на ўвазе pellium.

Liber quintus

Caput 12

1. **Memoriā proditum** – на падставе паданняў. 2. **Belgium**, і *n* – частка Бельгійскай Галіі (Gallia Belgīca); **quibus orti ex civitatibus eo pervenērunt** – з якіх дзяржаў яны сюды прыйшлі. 4. **Talea ferrea** – жалезная палоска, якая ўжывалася брытанцамі ў якасці грошай; **ad certum pondus examināre** – узважаць, адмерваць па пэўнай вазе. 5. **Materia** – дрэва.

Caput 13

1. **Inferior** (*sc. angŭlus*) – ніжні (іншы) вугал. 2. **Pari spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam** – знаходзіцца на такой жа адлегласці, як і Брытанія ад Галіі (г. зн. праліў паміж Брытаніяй і Ірландыяй такой самай шырыні, што і паміж Брытаніяй і Галіяй). 3. **In hoc medio cursu** – на паўдарозе; **dies continuos XXX** – 30 дзён запар; **sub brumam** – у час зімовага сонцавароту. 4. **Certis ex aqua mensūris** – на падставе даных вадзянога гадзінніка. 7. **Vicies centum milium passuum** – 2 000 000 крокаў = 2000 міль.

Caput 14

1. **Humanissīmi** – найбольш цывілізаваныя. 2. **Interiōres** (*sc. incōlae*) – жыхары ўнутраных абласцей. 3. **Vitrum**, і *n* – фарбоўнік, расліна, з якой выраблялі сінюю фарбу; **capillo promisso** – з распушчанымі валасамі. 4. **Deni** – па дзесяць; **duodēni** – па дванаццаць.

Liber sextus

Caput 17

1, 2. Цэзар называе кельцкіх багоў рымскімі імёнамі, зыходзячы з іх знешняга падабенства і падабенства функцый.

Caput 18

1. Дыт – падземны пастух у рымскай міфалогіі; яму адпавядае кельцкі Цэрнун. 3. **Nisi cum adolevērunt** – пакуль яны не пасталелі.

Caput 19

2. **Uter eōrum vita superāvit** – які з іх перажыве (іншага). 4. **Cordi esse** – быць даспадобы, прыемна; **paulo supra hanc memoriam** – незадоўга да нашага часу.

Caput 21

1. **Ab hac consuetudinē** – ад гэтых звычаяў, г. зн. ад звычаяў галаў. 3. **A parvūlis** – з ранняга дзяцінства.

Caput 22

2. **In annos singūlos** – на кожны год; **quantum... agri** – колькі... поля; **visum esse** – палічыць неабходным. 3. **Possessionibus** – *abl. separatiōnis*; **qua** – як-небудзь.

Caput 23

1. **Solitūdo**, *īnis f* – пустая прастора. 3. **Fore** = *futūrum esse*. 4. **Bellum illātum** – ваенны напад. 7. **Profiteantur** (*conj. adhortatīvus*) – няхай заявяць, аб'явяць.

Marcus Tullius Cicēro

Марк Тулій Цыцэрон нарадзіўся ў 106 г. да н. э. у Арпіне ў сям'і, якая належала да саслоўя коннікаў. Атрымаў бліскучую адукацыю, што дазволіла яму з поспехам займацца прамоўніцкай дзейнасцю. Упершыню выступіў у судзе яшчэ ў час дыктатуры Сулы (81 г. да н. э.). У 75 г. да н. э. Цыцэрон пачынае палітычную кар'еру на пасадзе квестара на Сіцыліі. Кар'ера Цыцэрона паспяхова развіваецца: ён становіцца курульным эдылам у 69 г. да н. э., прэтарам у 66 г. да н. э., консулам у 63 г. да н. э. Вялікую славу Цыцэрону як палітыку прынесла выкрыццё і падаўленне ім змовы Катыліны, якая ўзнікла ў год яго консульства. У час грамадзянскай вайны паміж Цэзарам і Пампеем Цыцэрон заняў бок апошняга. Пасля паражэння пампеянцаў ён атрымаў амністыю Цэзара і вярнуўся ў Рым у 49 г. да н. э. З гэтага часу ён прысвячае сябе толькі літаратурна-навуковай дзейнасці. Пасля забойства Цэзара ў 44 г. да н. э. актыўна падтрымліваў рэспубліканцаў і выступіў на баку сената і Актавіяна супраць памкнення Марка Антонія да аднаасобнай улады. Прымірэнне Актавіяна з Маркам Антоніем і стварэнне другога трыумвірату (Актавіян, Марк Антоній і Марк Лепід) у 43 г. да н. э. мела для Цыцэрона фатальныя наступствы. Ён быў унесены ў праскрыпцыйныя спісы (спісы асоб, абвешчаных па-за законам) і забіты салдатамі Марка Антонія разам з братам Квінтам у 43 г. да н. э.

Літаратурная спадчына Цыцэрона даволі вялікая і складаецца з судовых прамоў, прамоўніцкіх і філасофскіх трактатаў, а таксама з лістоў.

IN CATILINAM ORATIO PRIMA

I. 1. Quo usque tandem abutēre, Catilīna, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus elūdet? quem ad finem sese effrenāta jactābit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor popūli, nihil concursus bonōrum omnium, nihil hic munitissimus habendi senātus locus. nihil horum ora vultusque movērunt? Patēre tua consilia non sentis? constrictam jam horum omnium scientia tenēri conjuratiōnem tuam non vides? Quid proxīma, quid superiōre nocte egēris, ubi fuēris, quos convocavēris, quid consilii cepēris, quem nostrum ignorāre arbitrāris? O tempōra! O mores! Senātus haec intellēgit, consul videt, hic tamen vivit. Vivit? 2. Immo vero etiam in senātum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum: nos autem, fortes viri, satis facēre rei

publicae vidēmur, si istius furōrem ac tela vitēmus. Ad mortem te, Catilīna, duci jussu consūlis jam pridem oportēbat, in te conferri pestem, quam tu in nos machināris. 3. An vero vir amplissimus P. Scipio, pontīfex maximus, Ti. Gracchum, mediocrīter labefactantem statum rei publicae, privātus interfēcit: Catilīnam, orbem terrae caede atque incendiis vastāre cupientem, nos consūles perferēmus? Nam illa nimis antīqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Spurium Maelium, novis rebus studentem, manu sua occīdit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coērcerent. Habēmus senātus consultum in te, Catilīna, vehemens et grave; non deest rei publicae consilium neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, consūles desūmus.

II. 4. Decrēvit quondam senātus, ut L. Opimius consul vidēret, ne quid res publica detrimenti capēret: nox nulla intercessit – interfectus est propter quasdam seditōnum suspiciōnes C. Gracchus, clarissīmo patre, avo, majoribus; occīsus est cum libēris M. Fulvius consulāris. Simīli senātus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publica: num unum diem postea L. Saturninum tribūnum plebis et C. Servilium praetōrem mors ac rei publicae poena remorāta est? At nos vicesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritātis. Habēmus enim hujusce modi senātus consultum, verum inclūsum in tabulis, tamquam in vagīna reconditum, quo ex senātus consulto confestim te interfectum esse, Catilīna, convēnit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum vidēri; sed jam me ipse inertiae nequitiaeque condemnno. 5. Castra sunt in Italia contra populum Romānum in Etruriae faucibus collocāta, crescit in dies singulos hostium numerus; eōrum autem castrorum imperatōrem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senātu vidēmus intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. Si te jam, Catilīna, comprehendi, si interfici jussēro, credo, erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod jam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum addūcor, ut faciam. Tum denique interficiēre, cum jam nemo tam imprōbus, tam perditus, tam tui simīlis invenīri poterit, qui id non jure factum esse fateātur. 6. Quam diu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, sed vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sic ut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

К а м е н т а р ы I

Caput I

1. **Quo usque** – на абедзве часткі гэтага выразу падае націск, таму яны і падзеленыя; **abutēre** = abutēris; **eludēre** – тэхнічны тэрмін: пра ўменне гладыятараў

ухіляцца ад удараў праціўніка, «упарціцца» («парываць»); **sese... jactābit audacia?** – ты будзеш выхваляцца сваёй дзёрзкасцю?; **nihil... nihil... nihil** – ніколькі... ні... ні; **Palatii** – Палацінскага ўзгорка; **bonōrum** = bonōrum civium; **habendi senātus locus** = locus, in quo senatus habetur – месца пасяджэння сената; **horum** – прысутных; **ora vultusque** – выраз твараў; **quid... egēris... ubi fuēris...** – ускосныя пытанні, залежаць ад **ignorāre**; **proxīma nocte** – сённяшняй ноччу, **superiōre nocte** – учарашняй ноччу. 2. **Immo vero** – мала таго; **fortes viri** – іранічна. **Vidēmur** = nobis vidēmur; **conferre** – звярнуць, накіраваць. 3. **Ti.** = Tiberium – Тыберый Семпроній Гракх, які дабіваўся перадазлу зямлі на карысць бедных, быў забіты па загадзе Сцыпіёна ў 132 г. да н. э.; **privātus** – з’яўляючыся прыватнай асобай; **quod** – тое, як (*quod explicatīvum*); **Spurium Maelium** – у час дарагоўлі 439 г. да н. э. рымскі коннік Спурый Мелій сваёй шчодрай дапамогай бедным выклікаў падазрэнні, што ён імкнецца да захопу ўлады, і па загадзе дыктатара быў забіты Сервіліем Агалам, начальнікам конніцы; **senātus consultum** – маецца на ўвазе пастанова ад 21 кастрычніка 63 г. да н. э.: videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat, якая абвешчала надзвычайнае становішча ў дзяржаве. Яна давала консулам права самастойна вяршыць суд; **hujus ordinis** – г. зн. сенатараў.

Caput II

4. **Quondam** – у 121 г. да н. э.; **C. Gracchus** – Гай Семпроній Гракх, брат Тыберыя Гракха, з’яўляючыся народным трыбунам, прапанаваў шэраг рэформ з мэтай арганізаваць дэмакратычныя сілы для барацьбы з партыяй сената; **clarissimo patre, avo, maioribus** – *abl. qualitātis* (дзедам Гракхаў з боку маці быў Публій Карнэлій Сцыпіён Афрыканскі, пераможца Ганібала); **M. Fulvius** – прыхільнік Гракхаў, консул 125 г. да н. э.; **C. Mario et L. Valerio consulibus** – у 100 г. да н. э.; **est permissa res publica** – былі дадзены паўнамоцтвы для абароны дзяржавы; **L. Saturninum... et C. Servilium praetōrem** – народны трыбун Сатурнін, жадаючы адкрыць доступ да консульства свайму сябру Сервілію, забіў яго суіскальніка Мэмія, за што абодва яны былі забіты народам; **horum** – г. зн. сенатараў; **in tabulis** – на таблічках, у пратаколах; **tamquam in vagina reconditum** – быццам меч, што ўкладзены ў ножны; **patres conscripti** – афіцыйная назва сяброў сената: «сенатары»; **inertiae nequitiaeque** – у бяздзейнасці і непрыдатнасці, г. зн. у недахопе энергіі і ў няўмелым вядзенні справы. 5. **In Etruriae faucibus** – каля праходу ў Этрурыю; **in dies singulos** – з дня на дзень; **serius** – занадта позна; **certa de causa** – па вядомай прычыне; **interficiēre** = interficiēris.

Cajus Sallustius Crispus

Гай Салюстый Крысп (86–34 гг. да н. э.) – рымскі гісторык і палітычны дзеяч, прыхільнік Цэзара ў час грамадзянскай вайны паміж Цэзарам і Пампеем. Пасля смерці Цэзара адышоў ад палітыкі і заняўся літаратурнай творчасцю. Да нашых дзён дайшлі манаграфіі Салюстыя: «Югуртынская вайна», якая распавядае пра вайну Рыма з нумідыйскім царом Югуртам у 111–106 гг. да н. э.; «Змова Катыліны» пра падзеі 63 г. да н. э., калі консул Цыцэрон выкрыў і задушыў змову пад кіраўніцтвам Катыліны; а таксама «Гісторыя», якая заха-

валася толькі ў выглядзе некалькіх урыўкаў і апісвала падзеі, пачынаючы са смерці Сулы (78 г. да н. э.) і заканчваючы трэцяй вайной з Мітрыдатам (67 г. да н. э.). Салюсты пераймаў грэчаскага гісторыка Фукідыда, таму стыль яго твораў лаканічны і пазбаўлены ўпрыгажэнства. Мова Салюстыа адрозніваецца ўсялякімі марфалагічнымі і арфаграфічнымі архаізмамі. У сваю чаргу, ён паўплываў на стыль Тацыта, які назваў яго самым бліскучым гісторыкам Рыма.

CONJURATIO CATILINAE

46. 1. Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios consuli declarantur. 2. At illum ingens cura atque laetitia simul occupavere. nam laetabatur intelligens conjuratione patefacta civitatem periculis ereptam esse; porro autem anxius erat dubitans, in maximo scelere tantis civibus deprehensis quid facto opus esset: poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundae rei publicae fore credebat. 3. Igitur confirmato animo vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium itemque Caeparium Terracinensem. qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. 4. Ceteri sine mora veniunt; Caeparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio ex urbe profugerat. 5. Consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens in senatum perducit, reliquos cum custodibus in aedem Concordiae venire jubet. 6. Eo senatum advocat magnaque frequentia ejus ordinis Volturcium cum legatis introducit, Flaccum praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre jubet.

47. 1. Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, postrimo quid aut qua de causa consili habuisset, primo fingere alia, dissimulare de coniuratione; post ubi fide publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit docetque se paucis ante diebus a Gabinio et Caepario socium adscitum nihil amplius scire quam legatos, tantummodo audire solitum ex Gabinio P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea conjuratione esse. 2. Eadem Galli fatentur ac Lentulum dissimulantem coarguunt praeter litteras sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnae atque Sullae antea, se tertium esse, quod fatum foret urbis potiri; praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum. quem saepe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. 3. Igitur perlectis litteris, quom prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. 4. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinius M. Crasso, Caeparius, nam is paulo ante ex fuga retractus erat, Cn. Terentio senatori traduntur.

Каментарыі

Caput 46

2. **Occupavere** = occupaverunt; **maximo** = maximo; **perdundae** = perdendae.
3. **Servitia** – тут: рабы. 5. У храме Згоды (Concordiae) адбывалася пасяджэнне

сената. 6. **Scrinium cum littēris** – скрыня з лістом; размова ідзе пра ліст, напісаны змоўшчыкамі правадырам алаброгаў з заклікам да паўстання супраць рымлян.

Caput 47

1. **Fides publica** – дзяржаўная гарантыя бяспекі; яна давалася сведку-даносчыку сенатам або па даручэнні сената консулам. 2. **Libri Sibyllini** – Сівіліны кнігі; паводле падання, гэтыя напісаныя на грэчаскай мове гексаметрам кнігі трапілі ў Рым пры Тарквініі Прыску і ўтрымлівалі прароцтвы, якія пераважна пагражалі няшчасцямі. Кнігі захоўваліся ў храме Юпітэра на Капітоліі, а пасля пажару ў ім (83 г. да н. э.) – у храме Апалона. Да іх маглі звяртацца толькі сябры адмысловай калегіі квіндэцымвіраў па спецыяльным распараджэнні сената; **foret** = *esset*; **urbis** замест *urbe* пры **potiri**; **ab incenso Capitolio** – ад пажару на Капітоліі (6 ліпеня 83 г. да н. э.); **vigesimus** = *vicesimus*; **haruspices** – гаруспікі, калегія жрацоў у Рыме этрускага паходжання, якія прадказвалі будучыню па вантробах ахвярных жывёл. 3. **Abdicāto magistrātu** – пасля складання з сябе магістрацкіх (прэтарскіх) абавязкаў; **liberae custodiae** – дамашні арышт. Абінавачаныя, якія належалі да знаці, да разгляду справы перадаваліся пад дамашні арышт вядомым сенатарам і магістрам.

Titus Livius

Ціт Лівій (59 г. да н. э. – 17 г. н. э.) – рымскі гісторык эпохі прынцыпату Аўгуста. Нарадзіўся ў Патавіі (сучасная Падуя), жыў у Рыме. Аўтар манументальнага твора – гісторыі Рыма ад заснавання горада да сучаснага яму перыяду (смерць Друза ў 9 г. да н. э.) у 142 кнігах. З іх да нашага часу цалкам захаваліся 1–10-я і 21–45-я кнігі. Пра змест асобных кніг можна даведацца з кароткіх пераказаў, складзеных прыблізна ў 4 г. н. э. Лівій стаў знакамітым яшчэ пры жыцці. Яго вылучаюць развітае гістарычнае мысленне, пачуццё мінулага і цвёрдыя маральныя асновы. Ён належыць да разраду пісьменнікаў-асветнікаў, бо лічыў сваёй мэтай дапамагаць людзям атрымліваць практычныя ўрокі з мінулага.

Велізарная папулярнасць працы Лівія тлумачыцца перш за ўсё яе літаратурнай вартасцю. Аповяданне аўтара яскрава і вобразна аднаўляе малюнкi мінуўшчыны Рыма; стыль Лівія вытрыманы ў традыцыях Цыцэрона. Дантэ захапляўся Лівіем, называючы яго «бясхібным», Мантэнь называў яго ўлюбёным аўтарам, Маківелі зрабіў каментарый да першых дзесяці кніг «Гісторыі». Аднак сучасныя гісторыкі лічаць, што да крыніц Лівій ставіўся некрытычна, таму з яго звесткамі, асабліва па гісторыі ранняга Рыма, трэба абыходзіцца асцярожна.

AB URBE CONDĪTA LIBER PRIMUS

9. 1. Jam res Romāna adeo erat valīda ut cuilibet finitimārum civitātum bello par esset; sed penuria muliērum homīnis aetātem duratūra magnitūdo erat, quippe quibus nec domi spes prolis nec cum finitimis conubia essent. 2. Tum ex consilio patrum Romūlus legātos circa vicīnas gentes misit qui

societatem conubiumque novo populo petērent. 5. Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernēbant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuēbant. ac plerisque rogitantibus dimissi ecquod feminis quoque asylum aperuissent; id enim demum compar conubium fore. 6. Aegre id Romana pubes passa et haud dubie ad vim spectare res coepit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus aegritudinem animi dissimulans ludos ex industria parat Neptuno equestri sollemnes; Consualia vocat. 7. Indici deinde finitimis spectaculum jubet; quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant ut rem claram expectatamque facerent. 8. Multi mortales convenire, studio etiam videndae novae urbis, maxime proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Antemnates; jam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac conjugibus venit. 9. Invitati hospitaliter per domos cum situm moeniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. 10. Ubi spectaculi tempus venit deditaeque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis signoque dato juvenus Romana ad rapiendas virgines discurrit. 11. Magna pars forte in quem quaeque inciderat raptae: quasdam forma excellentes, primoribus patrum destinatas, ex plebe homines quibus datum negotium erat domos deferebant. 13. Turbato per metum ludicro maesti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii foedus deumque invocantes cujus ad sollemne ludosque per fas ac fidem decepti venissent. 14. Nec raptis aut spes de se melior aut indignatio est minor. sed ipse Romulus circumibat docebatque patrum id superbia factum qui conubium finitimis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque et quo nihil carius humano generi sit liberum fore; 15. Mollirent modo iras et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. 16. Accedebant blanditiae uirosum, factum purgantium cupiditate atque amore, quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

К а м е н т а р ы

I. 1. **Homīnis aetātem...** **magnitūdo** – веліч даўжынёю ў чалавечы век. 5. **Simul...** **simul** – як... так. 6. **Ad vim res spectāre coepit** – справа пачала схіляцца да насілля; **passa** г. зн. *passa est*; **Consualia** – свята ў гонар старажытнарымскага бажства Конса (*Consus*, і *m*). 8. **Convenēre** = *convenērunt*. 10. **Deditae eo mentes cum oculis erant** – уся ўвага і позіркы былі прыкаваны да відовішча; **orta** г. зн. *orta est*. 14. **Raptis** sc. *virginibus*; **factum** = *factum esse*; **negassent** = *negavissent*; **liberum** = *liberorum*.

Publius Cornelius Tacitus

Публій Карнэлій Тацыт (каля 55–120 гг. н. э.) – гісторык перыяду імператарскага Рыма. Быў бліскучым прамоўцам, консулам і членам сената. Да ранніх

твораў пісьменніка належаць «Дыялог аб прамоўцах», «Агрыкала», «Германія». Непасрэдна гісторыі Рыма прысвечаны дзве буйныя працы: «Гісторыя» ў 14 кнігах і «Аналы» ў 16 кнігах. Абодва творы дайшлі да нашага часу ў няпоўным складзе; захаваліся толькі некаторыя кнігі. У сваіх гістарычных даследаваннях Тацыт асвятляе гісторыю ранняй імперыі да канца праўлення Юліяў – Клаўдыяў. Па сваіх палітычных поглядах ён быў прыхільнікам арыстакратычнага праўлення і ідэалізаваў старажытнарымскую рэспубліку.

У Сярэдня вякі Тацыт быў забыты; толькі ў канцы XIV ст. цікавасць да яго творчасці адраділася. Ім захапляўся М. Мантэнь, под яго выдавочным уплывам знаходзіўся М. Макіявелі. Знакаміты англійскі гісторык Э. Гібон лічыў яго ідэйным настаўнікам і разглядаў яго творы як узор для сваёй «Гісторыі заняпаду і разбурэння Рымскай імперыі».

ANNĀLES

LIBER XV

63. 1. Ubi (Senēca) haec atque talia velut in commūne disseruit, complectitur uxōrem et paulūlum adversus praesentem fortitudīnem mollītus rogat oratque temperāret dōlōri neu aeternum suscipēret, sed in contemplatiōne vitae per virtutem actae desiderium marīti solaciis honestis tolerāret. Illa contra sibi quoque destinātam mortem adsevērat manumque percussōris exposcit. Tum Senēca gloriae ejus non adversus, simul amōre, ne sibi unīce dilectam ad injurias relinqueret, «vitae, – inquit – delenimenta monstravēram tibi, tu mortis decus mavis: non invidēbo exemplo, sit hujus tam fortis exītus constantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine». Post quae eōdem ictu brachia ferro exsolvunt. Senēca, quoniam senīle corpus et parco victu tenuātum lenta effugia sanguīni praebebāt, crurum quoque et poplītum venas abrumpit; saevisque cruciatibus defessus, ne dōlōre suo anīmum uxōris infringēret atque ipse visendo ejus tormenta ad impatientiam delaberētur, suadet in aliud cubicūlum abscedēre. et novissīmo quoque momento suppeditante eloquentia advocātis scriptorībūs pleraque tradidit, quae in vulgus edīta ejus verbis invertēre supersedeo.

64. At Nero nullo in Paulīnam proprio odio, ac ne gliscēret invidia crudelitātis, jubet inhibēri mortem. hortantībūs militībūs servi libertīque oblīgant brachia, premunt sanguīnem, incertum an ignārae. nam ut est vulgus ad deterīōra promptum, non defuēre qui credērent, donec implacabīlem Nerōnem timuērit, famam sociātae cum marīto mortis petivisse, deinde oblāta mitiōre spe blandimentis vitae evictam; cui addidit paucos postea annos, laudabīli in marītum memoria et ore ac membris in eum pallōrem albertībūs ut ostentui esset multum vitālis spirītus egestum.

Senēca intērim, durante tractu et lentitudīne mortis, Statium Annaeum, diu sibi amicitiae fide et arte medicīnae probātum, orat provīsum pridem venēnum quo damnāti publico Atheniensium iudicio extinguerentur promēret;

adlatumque hausit frustra, frigīdus jam artus et cluso corpōre adversum vim venēni. Postrēmo stagnum calīdae aquae introiit, respergens proximōs servōrum addīta voce libāre se liquōrem illum Jovi Liberatōri. Exim balneo inlātus et vapōre ejus exanimātus sine ullo funēris sollemni cremātur. Ita codicillis praescrīpsērat, cum etiam tum praedīves et praepōtens suprēmīs suis consulēret.

Каментарыі

63. 1. **In commūne** – для ўсіх; **temperāret** – выказнік у бяззлучнікавым даданым сказе; **contra** – са свайго боку, наадварот; **venas abrumpēre, brachia exsolvēre** – разразаць вены. 64. 3. **Defuēre** = defuērunt; **ostentui esse** – служыць доказам, паказваць; **durante tractu et lentitudīne mortis** – бо смерць марудзіла і не прыходзіла; **venēnum** – маецца на ўвазе цыкута; **frigīdus jam artus et cluso corpōre adversum vim venēni** – з цела, якое халаднела і было непадуладна дзеянню атруты; **suprēmīs** – апошнія гады жыцця.

Cajus Petronius Arbiter

Гай Петроній Арбітр (памёр у 66 г. н. э.) – рымскі сатырык, аўтар «Сатырыкона», рамана, які высмейваў сучаснае яму рымскае грамадства. На жаль, гэты твор цалкам не захаваўся. Да нашага часу дайшлі толькі фрагменты 15-й і 16-й кніг, цэнтральным эпизодам якіх з’яўляецца абед у багатага вольнаадпушчальніка Трымальхіёна, абстаўлены з безгустоўнай раскошай. З пазіцыі арыстакрата і эстэта Петроній высмейвае плебеяў, якія разбагацелі, іх фанабэрыю, невуцтва, грубасць. Мова герояў рамана ўяўляе сабой узор гутарковага стылю той эпохі.

Петроній лічыўся заканадаўцам у вобласці добрага густу (arbiter elegantiae) пры двары імператара Нерона. У 66 г., абвінавачаны ў саўдзеле ў змове Пізона, ён быў вымушаны пакончыць самагубствам.

SATŪRAE

44. 1. Haec Phileros dixit, illa Ganymēdes: «narrātis quod nec ad caelum nec ad terram pertinet, cum intērim nemo curat, quid annōna mordet. 2. Non mehercūles hodie buccam panis invenīre potui. Et quomōdo siccitas perseverat. Jam annum esur<it>io fuit. 3. Aedīles male eveniat, qui cum pistoribus collūdunt «serva me, servābo te». Itāque popūlus minūtus labōrat; nam isti majōres maxillae semper Saturnalia agunt. 4. O si habēremus illos leōnes, quos ego hic invēni, cum primum ex Asia veni. 5. Illud erat vivēre. 6. [Sed] memīni Safinium: tunc habitābat ad arcum vetērem, me puero, piper, non homo. 7. Is quacumque ibat, terram adurēbat. Sed rectus, sed certus, amīcus amīco, cum quo audacter posses in tenēbris micāre. 8. In curia autem quomōdo singūlos [vel] pilābat [tractābat], nec schemas loquebātur, sed directum. 9. Cum ageret

porro in foro, sic illius vox crescēbat tamquam tuba. nec sudāvit umquam nec expuit, puto eum nescio quid Assiādis habuisse. 10. Et quam benignus resalūtāre, nomīna omnium reddēre, tamquam unus de nobis. itāque illo tempore annōna pro luto erat. 11. Asse panem quem emissēs, non potuissēs cum altēro devorāre. 12. Nunc oculum bublum vidi majōrem. heu, heu, quotidie pejus. Haec colonia retroversus crescit tamquam coda vitūli. 13. Sed quare habēmus aedilem non trium cauniārum, qui sibi mavult assem quam vitam nostram? Itāque domi gaudet, plus in die nummōrum accipit, quam alter patrimonium habet. Jam scio unde accepērit denarios mille aureos. 14. Sed si nos coleos haberēmus, non tantum sibi placēret. nunc popūlus est domi leōnes, foras vulpes. 15. Quod ad me attīnet, jam pannos meos comēdi, et si perseverāt haec annōna, casūlas meas vendam. 16. Quid enim futūrum est, si nec dii nec homīnes hujus coloniae miserentur? Ita meos fruniscar, ut ego puto omnia illa a diibus fiēri. 17. Nemo enim caelum caelum putat, nemo jejunium servat, nemo Jovem pili facit, sed omnes opertis oculis bona sua compūtant. 18. Antea stolātae ibant nudis pedibus in clivum, passis capillis, mentibus puris, et Jovem aquam exorābant. itāque statim urceātīm plovēbat: aut tunc aut numquam: et omnes redibant udi tamquam mures. itaque dii pedes lanātos habent, quia nos religiōsi non sumus. agri jacent.

Каментарыі

1. **Nec ad caelum nec ad terram pertinet** – фразеалагізм, аналагічны беларускім «ні да печы ні да рэчы», «ні ў сеч ні ў печ»; **mordet** – выказнік ускоснага пытання ўжыты ў *indicatīvus*, хоць у класічнай латыні патрабуецца *conjunctīvus*. 2. **Mehercūles** – клянуся Геркулесам!; **bucca** – кавалак. 3. **Aediles male eveniat** – вокліч: Эдылы, бадай іх ліха!; **cum pistoribus collūdunt** – увайшлі ў змову з булачнікамі (эдылы займаліся пытаннямі хлебнага забеспячэння, рэгулявалі цану на хлеб, арганізоўвалі гульні і відовішчы); **maxillae** – пашчы (маюцца на ўвазе спекулянты хлебам); **Saturnalia** – Сатурналіі, рымскае свята, якое адзначалася ў снежны і было ўспамінам пра «залаты» век, калі ўсе людзі былі роўныя. 6. **Me puēro** – *abl. abs.* 7. **Cum quo audacter posses in tenēbris micāre** – прымаўка: з кім ты мог бы гуляць у пальцы нават у цемры. 8. **Vel pilābat** – як разносіў; **nec schemas loquebātur** – не казаў квяціста. 10. **Nescio quid Asiādis** – нешта азіяцкае; **resalūtāre, reddēre** – *infinitīvus historicus* (перакласці прошлым часам абвеснага ладу); **pro luto esse** – каштаваць як грязь. 12. **Retroversus** = *retorsus* – наадварот, назад; **coda** = *cauda*. 13. **Aedilem trium cauniārum** – трохграшовы эдыл (які каштуе тры фірі). 14. **Coleos habēre** – прымаўка: быць мужчынам; **foras** = *foris*. 16. **Dii** = *dei*; **ita meos frunīscor, ut** – клянуся шчасцем маіх блізкіх, што; **a diibus** = *a deis*. 17. **Non pili facēre** – лічыць ні за што. 18. **Stolātae** – апранутыя ў столу, г. зн. матроны; **urceātīm** – як з цэбра, як з вядра; **plovēbat** = *pluēbat*; **dii pedes lanātos habent** – прымаўка: багі не спяшаюцца на дапамогу, помста багоў падкрадаецца незаўважна.

Урыўкі з біблейскіх кніг

Vetus Testamentum

LIBER GENĒSIS

Caput I

26. Et ait: Faciāmus homīnem ad imaginem, et similitudinē nostram: et praesit piscibus maris, et volatilibus coeli, et bestiis, universaeque terrae, omnique reptili, quod movetur in terra. 27. Et creāvit Deus homīnem ad imaginem suam: ad imaginem Dei creāvit illum, masculū, et femīnam creāvit eos. 28. Benedixitque illis Deus, et ait: Crescite, et multiplicamini, et replēte terram, et subicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus coeli, et universis animantibus, quae moventur super terram. 29. Dixitque Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, et universa ligna, quae habent in semetipsis sementem generis sui, et sint vobis in escam: 30. Et cunctis animantibus terrae, omnique volucris coeli, et universis, quae moventur in terra, et in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum. Et factum est ita. 31. Viditque Deus cuncta, quae fecerat: et erant valde bona. Et factum est vesper, et mane, dies sextus.

Caput XI

1. Erat autem terra labii unius, et sermōnum eorumdem. 2. Cumque proficiscerentur (filii Noe) de oriente, invenērunt campum in terra Sennaar, et habitavērunt in eo. 3. Dixitque alter ad proximum suum: Venīte, faciāmus latēres, et coquāmus eos igni. Habuēruntque latēres pro saxis, et bitūmen pro caemento: 4. Et dixērunt: Venīte, faciāmus nobis civitatem, et turrim, cuius culmen pertingat ad coelum: et celebrēmus nomen nostrum, antequam dividāmur in universas terras. 5. Descendit autem Domīnus, ut vidēret civitatem, et turrim, quam aedificābant filii Adam. 6. Et dixit: Ecce, unus est populus, et unum labium omnibus: coeperuntque hoc facere, nec desistent a cogitationibus suis, donec eas opere compleant. 7. Venīte igitur, descendāmus, et confundāmus ibi linguam eōrum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui. 8. Atque ita divisit eos Domīnus ex illo loco in universas terras, et cessavērunt aedificare civitatem. 9. Et idcirco vocātum est nomen eius Babel, quia ibi confusum est labium universae terrae: et inde dispersit eos Domīnus super faciem cunctarum regionum.

Novum Testamentum

EVANGELIUM SECUNDUM LUCAM

Caput 2

1. Factum est autem in diēbus illis, exiit edictum a Caesāre Augusto ut describerētur universus orbis. 2. Haec descriptio prima, facta est a praesīde Syriae Cyrīno: 3. et ibant omnes ut profiterentur singūli in suam civitātem. 4. Ascendit autem et Iōseph a Galilaea de civitāte Nazāreth in Iudaeam in civitātem David, quae vocātur Bethlēhem: eo quod esset de domo, et familia David, 5. ut profiterētur cum Mariā desponsāta sibi uxōre praegnante. 6. Factum est autem, cum essent ibi, implēti sunt dies ut parēret. 7. Et pepērit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit, et reclināvit eum in praesepio; quia non erat eis locus in diversorio. 8. Et pastōres erant in regiōne eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum. 9. Et ecce angēlus Domīni stetit iuxta illos, et claritas Dei circumfulsit illos, et timuērunt timōre magno. 10. Et dixit illis angēlus: Nolite timēre: ecce enim evangelīzo vobis gaudium magnum, quod erit omni popūlo: 11. quia natus est vobis hodie Salvātor, qui est Christus Domīnus in civitāte David. 12. Et hoc vobis signum: Inveniētis infantem pannis involutum, et positum in praesepio. 13. Et subīto facta est cum angēlo multitūdo militiae caelestis laudantium Deum et dicentium: 14. Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominībus bonae voluntātis.

Урыўкі з сярэдневяковых лацінскіх тэкстаў

Chronicon universitātis Pragensis

«Хроніка Празскага ўніверсітэта» ўкладзена невядомым аўтарам у канцы XIV – пачатку XV ст. Яна пачынаецца апавяданнем пра стварэнне Празскага ўніверсітэта, пра саперніцтва чэшскага студэнцкага зямляцтва з зямляцтвамі студэнтаў-іншаземцаў, у першую чаргу немцаў, за колькасць месцаў у агульнай радзе ўніверсітэта.

Хроніка з’яўляецца адной з найважнейшых крыніц па гісторыі гусіцкага руху ў Чэхіі.

Anno domīni MCCCXLVIII Karolus imperātor fundāvit in Praga studium universale in theologia, iure canonico, medicīna et in artibus. Cujus locus primo fuit in domo contigua cimiterio sancti Francisci, post in domo Lazari inter Judeos. Et nunc in domo Rothlebi in foro sancti Galli. Haec itaque

universitas in quattuor nationes fuit distincta: Bohemorum, Bavarorum, Polonorum et Saxorum. Et de die in diem miro modo augebatur. Sub uno tantum universitatis rectore.

Anno domini MCCCLXXII in die sancti Georgii facta secundum statuta universitatis electio novi rectoris, antiquus rector, scilicet Nicolaus Kolpergk, eandem non acceptavit. Sed tertio die congregati cum juristis alium sibi, scilicet quendam comitem de Pernstein, in rectorem elegerunt. Hinc juristae ab artistis et aliis facultatibus se contra eorum iuramenta divisērunt, in quo hucusque indurato animo persistunt.

Anno domini MCCCLXXXIV in die sancti Galli electus fuit Soltow in rectorem universitatis, in cujus rectoratu magnum certamen inter nationem Bohemicam et alias tres nationes insurrexit propter collegiaturas, quas non Bohemi, sed exterae nationes possidebant. Pro quo praefatus rector suspendit omnes lectiones sub gravissimis poenis. Natio autem Bohemica, non advertens rectoris mandatum, publice cum armis, scholaribus lectiones visitantibus, legit, disputavit et ceteros actus scholasticos in collegio locis deputatis exercuit. Et ipsis sic altercantibus rector cum quibusdam aliis prae ceteris Bohemis adversantibus fuerunt a Bohemis mutatis habitibus siccis plagis percussi, et Theutonici, post multiplices labores circa regem Wenceslaum et archiepiscopum et regis consiliarios videntes se non posse proficere, quinque collegiatos Bohemos in collegio Karoli et sextum indifferentem admisērunt. Et conformiter in collegio regis Wenceslai secundum numerum collegiatorum fuit concorditer pronuntiatum. Pro quo Bohemi in aeternum sint benedicti!

Каментарыі

Pragensis, е – пражскі; **studium universale** – універсітэт; **jus canonicum** – кананічнае права; **cimiterium** = coemeterium, і *n* – могілкі каля царквы; **indurato animo** – цвёрда; **collegiatura**, ае *f* – калегіятура, агульная рада прафесараў усіх факультэтаў універсітэта; **comes**, ітис *m* – граф; **scholaris**, ис *m* – вучань, студэнт; **collegium**, і *n* – калегіум, самастойная навучальная ўстанова або асобны факультэт універсітэта; **de die in diem** – з кожным днём; **Bohemi**, орум *m* – чэхі; **Bavari**, орум *m* – баварцы; **Poloni**, орум *m* – палякі; **Saxones**, ум *m* – саксонцы; **collegiatus**, і *m* – сябра калегіятуры; **in aeternum** – навечна.

Statuta bursae jurisperitorum

Кракаўскі ўніверсітэт быў заснаваны ў 1364 г. Асаблівы яго росквіт прыпадае на другую палову XV ст. У гэты час тут на розных факультэтах навучалася шмат студэнтаў з розных краін, у тым ліку і з Беларусі. Ніжэй прыводзяцца ўрыўкі са статута бursы студэнтаў-юрыстаў Кракаўскага ўніверсітэта. Рэгламентаваныя

ў статуце нормы паводзін з’яўляюцца тыповымі для ўніверсітэцкага жыцця сярэдневяковай Еўропы.

Nullus acceptetur in domum neque admittatur ad ponendum bursam nisi prius in Metrica Universitatis fuerit intitulatus et aliquantulum in artibus sit fundatus.

Item nullus suscipiatur in domum prius pro introitalibus det aureos duos contubernii seniōri, ad hoc venia seniōris domus obtenta et introitalibus solutis, secus faciens locum in domo non habēbit.

Nullus etiam suscipiatur nisi promittat seniōri secrēta domus tenēre apud se et nulli revelāre sub poena fertōnis. Si secundo excessērit, puniatur in octo decem grossis, si tertio – excludatur. Juramentum sic recipiendum est: «Ego *N* iuro domīno provisōri et ejus seniōri ac successoribus oboedientiam et promitto Statūta servāre Bursam Canonistārum concernentia, bonumque Communitātis promovēre, secrēta Bursae non revelāre persōnis extraneis. Sic me Deus adjūvet et sancta Dei Evangelia».

Quilibet in dicta domo morārī desidērans singūlis septimānis bursam ponēre sit astrictus. Secundum consuetudinē exceptis infirmis, qui tamen seniōrem debent accedēre et ei causas aegritudinē declarāre sub poena dupli. Bursa autem per unumquemque solvi debet feria sexta ante occāsum solis inclusiue. Si quis in diem sabbāthi distulērit, puniatur in duobus quadrantibus, et si in dominicam, tribus quadrantibus et sic consequenter per additiōnem unūs quadrantis.

Ideo statuimus ut omnes et singūli ad mensam silentium teneant, et lecturam audiant sine quibusvis clamoribus, detractiōnibus, vocibus et murmuratiōnibus sub poena unūs grossi. Sic tamen ut si alicui vel aliquibus silentium per seniōrem imponeretur et statum non servavērit, secundum arbitrium consiliariōrum potērit exclūdi.

Item si quis seniōrem verbo scandalōso et contumeliōso vel quovismōdo offendērit vel contra eum qualitercunque fuerit et de hoc victus exstiterit, de domo excludatur.

Si quis verbis pugnitiuis aut infamatoriis aut derisoriis altērum laesērit, et de hoc sufficienter convictus fuerit, parti laesae verbis deprecatiōnes faciat, emendam condignam juxta arbitrium seniōris et suōrum consiliariōrum et pro poena communitāti solvet 34 grossos.

Statuimus, quod libri bursāles quicunque sunt, in futurum erunt, sub clave seniōris in testitudine servantur. Volūmus tamen, ut quilibet librum aliquem recipiens, se manu propria ad regestrum seniōris inscribat recognitiōnem faciendo, qui liber dicat. Et si qui inventi fuerint libros non servāre curn honestāte, tamquam ab eis recipiantur et aliis, plus studiōsis et diligentibus conferantur.

Ioannes Dlugossius

Ян Длугаш (1415–1480 гг.) – выдатны польскі гісторык, аўтар «Гісторыі Польшчы», у якой разам з апавяданнем пра Польшчу паведамляюцца звесткі і з гісторыі суседніх зямель. Праца Длугаша заснавана на шматлікіх крыніцах, у тым ліку і старажытнарускіх. У сваёй творчасці ён арыентаваўся перш за ўсё на гістарычны твор Лівія. Ніжэй прыводзіцца легенда пра заснаванне Кіева і апавяданне пра хрышчэнне Русі князем Уладзімірам.

ANNĀLES SEU CHRONĪCAE INCLĪTI REGNI POLONIAE

LIBER 1

Erant apud Ruthēnos tres viri, eōdem patre et utēro genīti, Kyg, Szczek, Korew et quarta soror Libed, tam ingenio, quam virībus praestantes, ut qui facile principātum in gente consecūti, caetēros redegērunt in suam ditiōnem, a quibus caetērae natiōnes secundum tribus et domos suas derivātae sunt. Hi tribus principalībus castris in Russia erectis, sua illis indidērunt nomīna, nam Kyg castrum supra fluvium Dnyepr a se constructum vocāvit Kyow, Szczek Szczekawica et Korew – Korewica. Gentilium et ipsi errōrem secūti, stagna, lacus, fontes, aquas pro deis colēbant. Erant et alii Polonōrum duces, videlicet Radzim et Wyathko, quorum unus videlicet Radzim in flumīne San, alter Wyathko in flumīne Okka considentes, de nominībus suis regionībus et populīs vocabūla indidērunt: a Radzim enim Radzimieczanie, a Wyathko – Wythiczanie vocāti sunt. Qui ad fluvium Bug consedērunt – Dulebianie a duce eōrum Duleba vocitabantur, qui postea Wolanye sunt et nunc Luczanie appellāti.

Habēbant autem natiōnes Ruthenōrum ex Polōnis descendentes, in ducendis uxorībus et contrahendis matrimoniis inter sorōres germānas et propinquas cognātas discretiōnem, abstinendo a concubītu eārum, propter quam honestātem sortiebantur in vitam longos dies. Dulebianie vero et hi, qui processērunt ex Radzim et Wyathko, habitābant more ferārum in silvis, committentes omnem immunditiam, pudoreque solūto et cognātis et aliēnis uxorībus, rapiendo illas, miscebantur.

Absumptis deinde Kyg, Szczek et Korew, filii eōrum et nepōtes linea directa succedentes, dominabantur apud Ruthēnos annis multis, donec successio hujusmōdi ad duos fratres germānos, Oszkald videlicet et Dyr, pervēnit, quibus apud Kioviam dominantībus, nonnullae Ruthenōrum natiōnes, quae ex ingenti multiplicatiōne novas sedes sibi quaesiērunt, eōrum principātum pertaesae, a Varahis tres duces accepērunt, quoniam ex propriis nemīnem elīgi propter paritātem placēbat. Primus autem dictus est Rurek, qui in Nowgrod, secundus Szynyeus, qui in Biale Jezioro, id est apud Album lacum, tertius Trubor, qui in Sborsk sedes suas posuērunt. His et cuilibet eōrum a Ruthēnis

et popūlis eōrum ditiōni subjectis, ex quolibet capīte humāno pro tribūto unus aspergellus albus reddebātur.

LIBER 2

Sacrilēgos ritus, quibus priscis temporibus Ruthenōrum gens dedīta erat, Wlodimirus Russiae dux elimināturus, tertio ex quo Christi fide illuminātus erat anno, idola, lucos, arasque et templa eōrum confringit, incendit et comminuit. Simulacrum vero Fulminis, quod praecipua veneratiōne a Ruthēnis colebātur, ad caudam equi alligātum, spectante multitudīne Ruthenōrum, per terram trahi et in flumen Dnyepr mergi, gentilibus Ruthēnis ex utrōque sexu debūrum et simulacrōrum suōrum fletu et ejulātu ingenti confractiōnem prosequentiū, mandāvit. Promulgat deinde Wlodimirus dux edictum, ut omnes natiōnes et popūli sibi subjecti, relictis idolis, Christi fide et baptismātis charactēre se insigniant. [...] Aedificābat autem Wlodimirus primam ecclesiam in loco, quo prius idolis thura accendebantur, et eam Beāto Basilio dicāri ordīnat.

К а м е н т а р ы і

Liber 1

Rhutēni – русіны, рускія; **eōdem patre et utēro genīti** – народжаныя ад аднаго бацькі і адной маці; **Kyg, Szczek, Koryw, Libed** – лацінска-польская транслітарацыя рускіх імёнаў Кій, Шчэк, Харыў, Лыбядзь; **ut redegērunt** – у даданым сказе з *ut consecutivum* ужыты *indicativus* замест *conjunctivus*; **caetēros** = cetēros; **secundum tribus et domos suas** – па родах і сем’ях; **errōrem secūti** – кіруючыся памылкай; **Radzim** – Радзім, **Wyathko** – Вятка; **San** – Сож; **Okka** – Ака; **Radzimieczanie** – радзімічы; **Wythiczanie** – вяцічы; **Dulebianie** – дулебы; **Wolanye** – валыняне; **Luczanie** – бужане; **Oszkald** – Аскольд; **Dyr** – Дзір; **quaesiērunt** = quaesivērunt; **a Varahis** – з варагаў; **Szynyeus** – Сінявус; **pertaesae** [pertaedet, taesum est, 2 (*impers.*) – агідна] – безасабовы дзеяслоў, насуперак нормам класічнай латыні, ужыты ў форме дзеепрыметніка, дапасаванага да natiōnes; **aspergellus**, і *m* – куніца.

Liber 2

Tertio anno, ex quo Christi fide illuminātus erat – князь Уладзімір быў хрышчоны ў Корсуні (сучасны Севастопаль) у 985 г. **Fulmen** – так аўтар называе Перуна, бога навальніцы, заступніка князя і яго дружыны ў старажытнарускай міфалогіі.

Decrētum consularis Leopoliensis officii

Рашэнне ў спрэчцы Львоўскага сталярнага цэха з друкаром Іванам Фёдаравым наконт права наняць за межамі Львова чалядніка для выканання сталярных работ у друкарскай майстэрні.

Notum facimus, quia ex decrēto officii nostri, decrētum prius inter provīdum Iwanum, Ruthēnum, impressōrem, et famātos magistros mensatōres, cives

Leopolienses, debet in suo robōre debīto permanēre, quod videlicet Iwan, impressor, si habēre voluērit ad officiānam suam impressoriam socium artis mensatoriae, debet eundem sibi petēre a contubernio, vel ab aliquo mensatōre magistro contubernii. Qua quidem in re quoniam modo ejus modi petitionem suam apud eosdem magistros mensatōres interpōnit, ut talem socium ad certum tempus tantum, propter arduam pro tunc necessitatem officiānae suae impressoria, de gratia illōrum habēre possit, ex quo iidem magistri talem gratiam illi denēgant, nos itāque habentes dignam ratiōnem homīnis advēnae praecaventesque, ne ille ob imperfectum suum opus, quod coepit, ex ea causa damna aliqua incurrat, nec tamen derogantes hac in parte quicquam juribus et privilegiis praefatōrum mensatorum hujus civitātis et contubernii eorundem, per moderatiōnem invenimus et decrevimus.

Quod ipse Iwan praeonomīnātus impressor juxta petitionem suam debet sibi socium artis mensatoriae peritum aliunde huc Leopōlim vocāre et adducēre eundemque socium, dum venērit, contubernio magistrōrum mensatōrum praesentāre. Ex cujus contubernii consensu primum illi socio magister aliquis mensatōr e medio illōrum dabitur et assignabitur. Tum demum in instanti per manus praefāti magistri debet idem socius concēdi, seu in mutuum dari dicto Iwano impressōri de gratia, ut praefertur, ad dimidiam tantum partem anni, idque non ad alium labōrem, sed solummodo ad eum, qui mere officiānae illius impressoriae convēnit, vel convenīre dignoscētur ita, quod eidem socio, apud ipsum Iwanum laboranti, non licēbit tam domesticis, quam etiam extraneis quibusvis laborāre ea, quae labōri mensatōrum proprie compētunt, ut pote mensas, scamna, armaria, scrinia, fores, lecta et id genus alia, sub poena et vadio centum marcārum pecuniae per ipsum Iwanum, impressōrem, irremissibiliter succumbendo, si aliquando ipse vel ejus socius de labōre mensatorio extra officiānam suam convictus fuērit.

К а м е н т а р ы

Leopōlis, is *f* – Львоў; **Leopoliensis**, e – львоўскі; **officium consulāre** – гарадская рада; **famātus**, a, um – славу́ты (пастаянны эпітэт гараджаніна); **permanēre in robōre** – заставацца ў сі́ле; **officiāna impressoria** – друкарская майстэрня, друкарня; **ars mensatoria** – стала́рная справа; **ardua necessitas** – вострая неабходнасць; **in instanti** – зараз; **in mutuum** – у абмен; **ut praefertur** – як ужо было сказана; **dimidia pars** – палова; **ut pote** – а менавіта, напрыклад.

Littērae pro doctōre Francisco Skorziņa de Poloczko

Францыск Скарына (да 1490 г. – не пазней 1551 г.) – беларускі першадрукар, асветнік, перакладчык. Ён першы пераклаў Біблію на старабеларускую мову. Яго «Біблія руска» – помнік Скарыне-перакладчыку. Дакладнасць перадачы біблейскіх

кніг на родную мову сведчыць, што Ф. Скарына быў тонкім знаўцам антычнай культуры і класічных моў. Заснаваная ім у 20-я гг. XVI ст. друкарня ў Вільні спрыяла распаўсюджванню еўрапейскай адукацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Дзейнасць Ф. Скарыны паўплывала на фарміраванне беларускай літаратурнай мовы.

Дадзены дакумент уяўляе сабой грамату, якую Ф. Скарына атрымаў ад караля Жыгімонта. Грамата ўтрымлівае шмат скаротаў, кантракцый, вынасных знакаў і сярэднявечных асаблівасцей арфаграфіі. Дакумент прыводзіцца па выданні: Францыск Скарына: Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Мінск, 1988.

Sigismundus et c[etera]. Significamus et c[etera], quia nos annuen[tes] supplicacionibus quoru[n]dam consiliarior[um] n[ost]rorum ac co[m]mendatam haben[tes] uirtutem et doctrinam in arte medica, non uulgarem pericia[m] et dexteritate[m] Georgii Francisci Skorina de Poloczko, artium et medicine doctoris, eumq[ue] singulari gratia n[ost]ra propterea prosequi uolentes, illi hanc i[m]munitate[m] et prerogatiua[m] danda[m] et conceden[dum] duximus, damusq[ue] et conferimus tenore p[rese]ncium sic uidelicet, ut nemo tam in Regno q[uam] in Magno Ducatu n[ost]ro Lithuanie et t[er]ris Prussie, Samogithieq[ue] aliisq[ue] dominiis n[ost]ris in quacu[m]que causa magna uel parua illum citandi ad iudicia trahendi et iudicandi p[otes]tatem habeat preter nos ip[s]os, suc[cesso]resq[ue] n[ost]ros. Cui quidem doctori Francisco maiore[m] gratiam facientes, plena[m] securitatem prestamus et concedimus, ac illum in tuic[i]o[n]e, in protectionem n[ost]ram accipimus, ut sub ea sit in om[n]ibus locis Regni n[ost]ri ac Magni Ducatus n[ost]ri Lithuanie predicti et alioru[m] dominior[um] n[ost]rorum securus ab om[n]i uiolencia quaru[m]cumq[ue] personar[um], nemoq[ue] illum aut eius bona detinere aut arestare possit sub graui pena, pro arbitrio n[ost]ro impone[n]da, eunde[m]q[ue] doctorem Franciscum in ea ciuitate et loco, in quo sibi ma[n]sionem delegerit, esse exemptu[m] et liberum, uolumus, ab om[n]i onere et seruicio ciuili, ipsumq[ue] et liberu[m] facimus ab eo ipso onere ciuili quocu[m]q[ue], eximimusq[ue] etia[m] illum a iurisdic[ti]on[e] et p[otes]tate o[mn]i[u]m et singulor[um] palatinor[um], castellanor[um], capitaneoru[m], alioru[m]q[ue] dignitatoru[m] officialiu[m] et iudicu[m] quoru[m]cumq[ue]. Ut autem idem i[p]se doctor Franciscus Skorina h[uius]m[od]i prerogatiuis et im[m]unitatibus, per nos illi g[rat]iose concessis, securius et com[m]odius frui possit, uniuersis et singulis, cuiuscumq[ue] status et condicionis dignitariis, officialibus, ac Regni et Magni Ducatus Lithuanie, Samogithieq[ue], aliorumq[ue] dominior[um] n[ost]rorum iudicibus, quibuscumq[ue] ac ciuitatu[m] et oppidorum proconsulibus et consilibus, aduocatis, scabinis et com[m]unalibus et g[e]n[er]al[ite]r uniuersis subditis n[ost]ris in Regno et Magno Ducatu Lithuanie, aliisq[ue] dominiis n[ost]ris firmiter presentibus, com[m]ittimus et ma[n]damus q[uo]d t[em]p[or]e dictum doctorem Franciscum, quem in protect[i]o[n]e nostram suscepimus,

predictis libertatibus, im[m]unitatibus et prerogatiuis uti, frui, potiri et gaudetre permittat[is], in illisq[ue] eum conseruetis et de causis eius prefais g[e]n[er]al[ite]r, quibuscumq[ue] magnis siue paruis se intromittere et aliquam uim illi inferre, uel bona eius arestare, seu detinere aut eunde[m] Franciscum doctorem ad aliqua onera et seruicia ciuilia more aliorum ciuiu[m] illius ciuitat[is], in qua domicilium sibi delegerit, obeunda compellere non audeat[is], nec aliquis uestrum audeat sub pena n[ost]ra, pro arbitrio n[ost]ro, ut p[re]missum est, impone[n]da, quod ad om[ni]u[m] et singulor[um], quoru[m] interest, noticia[m] deducimus et deduci uolumus, harum testimonio l[itte]rarum quibus sigillum n[ost]ru[m] est appensum. Dat[um] Cracouie feria secunda festi Sancte Katherine Uirginis, anno Dom[in]i millesimo quingentesimo tricesimo secu[n]do, Regni n[ost]ri XXVI. RS (...) ut supra.

Ioannes Cochanovius

Ян Каханоўскі (1530–1584 гг.) – выдатны польскі паэт, які пісаў не толькі на польскай, але і на лацінскай мове. Лацінскія вершы ён пачаў пісаць у час вучобы ў Падуанскім універсітэце. У 1580 г. выдаў у Кракаве кнігу од, узорам для якіх сталі вершы Гарацыя – «Lyricōrum libellus». Акрамя таго, яго пярэ належаць «Elegiārum libri IV», «Foricoenia sive epigrammātum libellus» і некаторыя іншыя.

LYRICŌRUM LIBER

AD VENĒREM (Ode IX)

- 1 Te precor, magni soboles tonantis,
Quae domas mentes hominum, Aphrodite,
Ne meum pectus gravibus fatiges
Aurea curis.
- 5 Sed veni nostros miserata questus,
Ut preces audire queas dolentis,
Saepe quas olim solita es benigna
Accipere aure.
- Celsa cum curru residens in aureo
- 10 Linqueres alti solium parentis,
Passerum penna volucris patentes
Vecta per auras.
- Nec diu sane veniens morata es
Quin statim arridens oculis beatiss
- 15 Quaereres, quid me cruciaret, et quid
Corde dolerem.

- Quidve tot votis gemebundus altos
Pascere divos, laqueosne Amori
Perfugae rursus, loquere ulla si fors
20 Tristior in te est.
- Si te enim vitat, subito requirer;
Dona si spernit, sua mittet ultro, et
Si odit, ingratis quoque amabit atque,
Jussa facesset.
- 25 Alma nunc adsis quoque Cypri, meque iis
Libera aerumnis, animusque quidquid
Consequi gestit, face consequatur
Te auxiliante.

Каментарыі

Ода напісана сапфічнай страфой, якая складаецца з трох малых сапфічных вершаў і аднаго аданійскага:

ḐĀḐḐḐ || ḐĀḐḐḐ
ḐĀḐḐḐ || ḐĀḐḐḐ
ḐĀḐḐḐ || ḐĀḐḐḐ
ḐĀḐḐ

Верш з'яўляецца варыяцыяй на тэму адпаведнай оды Сапфо.

1. **Sobōles** (= subōles) **magni tonantis** – дзіця вялікага грамавержца, г. зн. Венера. 2. **Aphrodite** – *voc. sg.*; у грэчаскай міфалогіі рымскай Венеры адпавядала Афродыта. 7–8. **Accipere benigna aure** – добразычліва выслухваць. 10. **Linquēres** = relinquēres; **solium alti parentis** – царства высокага бацькі, г. зн. Алімп. 11. **Penna volūcri passērum** – верабей, птушка, прысвечаная Венеры. 18. **Divos** = deos. 25. **Cypri** – *locatīvus*.

Matthias Casimirus Sarbievius

Мацей Казімір Сарбеўскі (1595–1640 гг.) нарадзіўся ў мястэчку пад назвай Сарбева. Адукацыю атрымаў у Віленскай акадэміі, быў выкладчыкам паэтыкі, рыторыкі і філасофіі ў езуіцкіх школах, а пасля ў Віленскай акадэміі. Яго паэзія стваралася пад уплывам творчасці Гарацыя і Піндара. Найбольш вядомыя яго песні і оды, якія ўваходзяць у зборнік «*Lyricorum libri IV*».

LYRICORUM LIBER TERTIUS AD AMICOS (XXII)

- 1 Vixi canoris nuper idoneus
Vates Camenis; iam citharae vetor

Sermone defunctumque longo
Barbiton ingeminare cantu.

Jam feriata fistula cum lyra
5 Dependent unco; rumpite tinnula
Vocalis argenti, sodales,
Fila supervacuosque nervos.

O quae coruscantum atria siderum
Servas et aurei leve perambulas
10 Mundi pavementum, molestae
Pelle, Themī, studium Minervae.

Каментарыі

Ода напісана алкеевай страфой:

ΑΒΑΒΔ || ΕΑΑΒΑΒ
ΑΒΑΒΔ || ΕΑΑΒΑΒ
ΑΒΑΒΔΒΑΒΑ
ΕΑΑΒΑΒΑΒΑ

Верш быў напісаны, калі паэт вырашыў прысвяціць сябе заняткам тэалогій.

2. **Camēna** – лацінская німфа-прадракальніца, пазней стала прыпадабняцца да грэчаскай Музы – апякункі мастацтваў. 4. **Barbiton** – грэч. *acc. sg.* ад *barbitos*, і *m* – барбітон, шматструнная ліра. 12. **Themī** – грэч. *voc. sg.* ад *Themis*, *īdis f* – Феміда, грэчаская багіня справядлівасці і прававога парадку; **Minerva** – Мінерва, рымская багіня мудрасці, апякунка навукі і мастацтва.

Nicolaus Hussoviānus

Мікола Гусоўскі – бліскучы паэт эпохі Позняга Рэнэсансу. Унёс значны ўклад у культуру Беларусі, Украіны, Польшчы і Літвы. Яго велічная «Песня пра зубра» – сапраўдны шэдэўр усходнеславянскай новалацінскай паэзіі.

Нарадзіўся Мікола Гусоўскі каля 1480 г. у в. Вусава (Гусава) Вялікага Княства Літоўскага. У гонар 500-годдзя з дня яго нараджэння 1980 год быў абвешчаны ЮНЕСКА годам Міколы Гусоўскага.

Акрамя знакамітай паэмы «Песня пра зубра», Мікола Гусоўскі стварыў наступныя творы: «Новая і славуная перамога над туркамі ў ліпені месяцы», «Да св. Себасцяна», «Жыццё і подзвігі св. Гіяцынта», а таксама некалькі эпістальных пасланняў у вершах.

Першае выданне «Песні пра зубра» ўбачыла свет у лістападзе 1523 г. у Кракаве. Архітэктоніка, метафорыка, вобразнасць паэмы паказваюць вялікі ўплыў Вергілія на творчасць Міколы Гусоўскага. Паэма напісана элегічным дыстыхам. Яна неаднаразова перакладалася на беларускую, украінскую, рускую, польскую і іншыя мовы.

Памёр паэт у Забыцці каля 1540 г.

**CARMEN DE STATŪRA,
FERITĀTE AC VENATIŌNE BISONTIS**

- 222 Regna petunt multo sanguine saepe mares,
Proelia circumstant miseros furibunda regentes
Nullaque securi temporis hora datur,
225 Atque adeo tumida regni furor aestuat ira,
Ut saepe alterius morte dirempta cadat.
Ambiguae postquam subiere pericula vires,
Ut pecori praesit, praemia victor habet.
Victus abit maerens et totos exulat annos,
230 Migrantem sequitur femina maesta virum.

Ioannes Visliciensis

Ян Вісліцкі нарадзіўся каля 1485 г. Пра жыццё паэта захавалася вельмі мала звестак. Напэўна вядома толькі, што ён скончыў Кракаўскі ўніверсітэт, дзе ў 1506 г. атрымаў званне бакалаўра, а ў 1510 г. – магістра. У рэктарскіх актах ён называецца русінам, што ўказвае на яго ўсходнеславянскае паходжанне. Славу паэту прынесла яго знакамітая паэма «Пруская вайна», якая сапраўды з’яўляецца мастацкім помнікам Грунвальдскай бітве (1410 г.), дзе аб’яднаныя сілы Польскага каралеўства і Вялікага Княства Літоўскага разграмілі Тэўтонскі ордэн крыжаносцаў.

Паэма напісана гекзаметрам, наследуючы эпічным творам Антычнасці. Першае яе выданне пабачыла свет у Кракаве ў 1516 г. У паэме адчуваецца несумненны ўплыў «Энеіды» Вергілія. На беларускую мову «Пруская вайна» ўпершыню была перакладзена Ж. Некрашэвіч-Кароткай у 1997 г.

Памёр Ян Вісліцкі ў 1520-я гг.

**BELLUM PRUTĒNUM
LIBER PRIMUS**

- 110 Terra sub Arctoa famata Lycaonis ursa
Immensum complexa orbis spatium imperiumque
Nomine multijugas renitenti terminat oras.
Sarmatiam titulo veteri rudis accola dixit,
Quae proprium merito sortita Polonia nomen.
115 Nam sua sic dicti patrio sermone Poloni
Rura tenent agrosque colunt ac legibus urbes
Perdomitant, Sismunde, tuo diademate clari.
Qui jam corruerant, sacri sed numine regis
Clarescunt tot victis hostibus atque fugatis.

- 120 Cujus habent triplices vastissima culta Rutheni
Donec ad Euxini Nomadas pelagi Mysosque
Ac Tanaim protensa et ad aequora lata Livonum;
At qui prata secant Qaramantum versus ad austrum,
Ardua Carpathiae speculantes culmina rupis,
125 Pannonios retinent vicino limite campos;
Hesperias Gades et Atlantis jugera collis
Qui spectant Zephyri necnon mitissima venti
Flamina contingunt, revirentes limine sulcos,
Odera quos renovas spatiosi gurgitis amne;
130 Qui vero degunt Riphaeo murmure saepti,
Tunduntur Scythicis nivibus gelidisque pruinis.
Effera gens, nimium trucibus repleta colonis,
Masoviae, Prussis contermina quaeque superbis
Adjacet, utraque Marte sato est subjecta Polono,
135 Qui gentes varias valida ditione coerct
Jam linguis, habitu discretas Martis et armis.
Quorum Lech fuerat moderator primus et auctor

Каментарыі

110. **Sub Arctōa ursa** – пад сузор’ем Вялікай Мядзведзіцы, г. зн. на поўначы; **Lycaōnis**, *īdis f* – дачка Лікаона, г. зн. Каліста, якую Гера ператварыла ў мядзведзіцу з-за рэўнасці да Зеўса. Пасля Зеўс ператварыў яе ў сузор’е Вялікай Мядзведзіцы. 113. **Sarmatia** – Сарматыя, зямля паміж Віслай і Волгай. 114. **Polonia** – Польшча. 117. **Sismunde** = Sigismunde – *voc.* ад Sigismundus – Жыгімонт I (1467–1548 гг.), кароль Польшчы. 120. **Triplices Ruthēni** – русіны трох відаў; маецца на ўвазе Русь Белая, Чорная і Чырвоная. 121. **Euxīni pelāgi** – Чорнае мора; **Nomādas** – татары; **Mysos** – валахі і малдаване. 122. **Tanaim** – р. Дон. 123. **Garamantes**, *um m* – гараманты, народ, які жыў на поўдні Афрыкі. 125. **Pannonios** – пананійскія, г. зн. венгерскія. 126. **Gades** – Гадэс, востраў і горад у Іспаніі; **Atlantis collis** – вяршыня Атланта = Атласкія горы ў Афрыцы. 127. **Zephyri venti** – заходнія вятры. 130. **Riphaeo** – Рыфейскі, г. зн. той, які адносіцца да Уральскіх гор. 131. **Scythicis** – скіфскі. 133. **Masoviae** – Мазовія, зямля ў Польшчы; **Prussis** – прусы, балтыйскае племя, што жыло на ўзбярэжжы Балтыйскага мора. 137. **Lech** – Лех, легендарны продак палякаў, заснавальнік Польскай дзяржавы.

ЛАЦІНСКІЯ АФАРЫЗМЫ, КРЫЛАТЫЯ СЛОВЫ, СКАРОТЫ¹

A cane non magno saepe ingens aper tenētur. Маленькі сабачка часта стрымлівае вялізнага дзіка.

A contrario. Даводзіць ад процілеглага.

A majōre bovi discit arāre minor. У старога вала вучыцца араць малады.

A posteriōri. Зыходзячы з досведу; на падставе досведу.

A prima facie. На першы погляд.

A priori. Загадзя; да досведу; незалежна ад досведу.

Ab absurdo. Ад процілеглага (метад доказу).

Ab aqua silente cave. Сцеражыся ціхай вады.

Ab equis ad asīnos. З коней у аслы.

Ab exterioribus ad interiōra. Ад знешняга да ўнутранага.

Ab hoc et ab hoc. Так і сяк; без сэнсу; дарэчы і недарэчы.

Ab imo pectōre. Шчыра; ад душы.

Ab origīne. Ад самага пачатку.

Ab ovo usque ad mala. «Ад яйка да яблыкаў»; ад пачатку да канца (Гарацый; у рымлян абед пачынаўся з як, а заканчваўся яблыкамі).

Ab Urbe condita (ab U. c., a. u. c.). Ад заснавання горада (Рыма).

Abducet praedam, qui accurrit prior. Панясе дабычу той, хто прыбег першы.

Ablue, pecte canem, canis est et permānet idem. Памый, прычашы сабаку, але ўсё ж гэта сабака і сабакам застанеца (*параўн.*: Паможа вароне мыла, як памерламу кадзіла).

Absque omni exceptiōne. Без усялякага сумнення.

Abūsus in Baccho. Злоўжыванне віном.

¹ Выкарыстана літаратура: Бабичев Н. Т., Боровский Я. М. Словарь латинских крылатых слов / под ред. Я. М. Боровского. М., 1982; Санько В. А. Гаворыць – Старажытны Рым, гавораць – пра Старажытны Рым. Афарызмы, прымаўкі, максімы / нав. рэд. І. М. Грамыка. Мінск, 2003; Proverbia et dicta: Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / Н. А. Ганчарова [і інш.]. Мінск, 1993.

Acta diurna. Падзеі дня; хроніка.

Actam rem agēre. Рабіць зробленую справу.

Ad absurdum. Да абсурду (давесці).

Ad cogitandum et agendum homo natus est. Чалавек народжаны для думкі і дзеяння.

Ad duo festīnans neutrum bene peregrēris. Робячы дзве справы спехам, ніводнай добра не зробіш (*параўн.*: За сем работ бярэцца, а ні адна не ўдаецца).

Ad exemplum. Па шаблону.

Ad fontes. Да крыніц (звяртацца).

Ad hoc. Да гэтага; для дадзенага выпадку; для гэтай мэты.

Ad hominem. У дачыненні да чалавека.

Ad honōres. Дзеля пашаны.

Ad infinitum. Да бясконцасці; без канца.

Ad instantiam. Па хадатайніцтве.

Ad Kalendas Graecas. «Да грэчаскіх календ» (адкласці); на невядомы тэрмін; ніколі (Календы – першы дзень месяца ў рымлян; у грэкаў Календ не было; *параўн.*: Заўтра ў тую пару, калі рак паляціць з вады ўгару).

Ad libitum. Па жаданні; на выбар.

Ad littēram. Літаральна.

Ad meliōrem. Да лепшага.

Ad memorandum. Для памяці.

Ad notam. Да ўвагі.

Ad notanda. Варта заўважыць.

Ad notāta. Заўвага; нататка.

Ad patres. Да прашчुरаў (пайсці); памерці.

Ad poenitendum propērat, cito qui iudicat. Хто хутка вырашае, хутка каецца (*параўн.*: З вялікага паспёху наробіш смеху).

Ad primos ictus non corruit ardua quercus. Ад першага ўдару не падае высокі дуб.

Ad res portandas asīni vocitantur ad aulam. Аслоў клічуць на двор для перавозкі цяжару.

Ad unguem. «Да ногця»; дакладна.

Ad usum proprium. Для ўласнага карыстання.

Aede tua magnus, aliēna sis velut agnus. У сваёй хаце будзь гаспадаром, а ў чужой – ягнём (*параўн.*: У чужой бажніцы свечкі не папраўляй).

Aedis apud postes canis est magis acer in hospes. Каля вушака сабака мацней брэша на чужых людзей (*параўн.*: У сваёй хаце і дзіркі грэюць).

Aequo animo qui malis miscētur, est malus. Хто спакойна сыходзіцца з дрэннымі людзьмі, той сам дрэнны.

Aequo animo. Спакойна; абыякава; цярпліва (Сенека).

Aes debitōrem leve, grave inimicum facit. Невялікі доўг робіць даўжніком, а вялікі – ворагам.

Aes partum scelēre solet aera decem removēre. Грошы, набытыя злачынным шляхам, звычайна прыносяць дзесяцікратныя страты.

Aethiōpem lavāre. Мыць эфіопа.

Alea jacta est. Жэрабя кінута; выбар зроблены; рашэнне прынята (Юлій Цэзар).

Alias. Па-іншаму; інакш; акрамя таго.

Alibi. У іншым месцы.

Aliēna vitia in oculis habēmus, a tergo nostra sunt. Чужыя заганы ў нас на вачах, а нашыя за плячыма.

Aliud ex alio malum. Адна бяды з другой.

Alma mater. Кормячая маці (аб навучальнай установе).

Alter ego. Іншы я; двойнік; аднадумец.

Altēra pars. Іншы (процілеглы) бок.

Amantium irae amōris integratio est. Сваркі закаханых – узнаўленне кахання.

Amāre et sapere vix deo conceditur. Кахаць і быць мудрым наўрад ці і богу магчыма.

Amat victoria curam. Перамога любіць клопат (*параўн.*: Трэба нахіліцца, каб з ручая напіцца).

Amicus certus in re incerta cernitur. Сапраўдны сябар пазнаецца ў бядзе (*параўн.*: Зычлівага прыяцеля ў няшчасці пазнаюць).

Amicus Plato, sed magis amīca veritas. Платон мне сябар, але праўда лепшая сяброўка; праўда па-над усім (Арыстоцель).

Amicus stultōrum similis efficietur. Сябар дурняў зробіцца падобным да іх.

Amissum, quod nescitur, non amittitur. Не ведаць аб страце – значыць не губляць.

Amor timēre neminem verus potest. Сапраўднае каханне нічога не баіцца.

Amor tussisque non celatur. Каханне ды кашаль не схаваш.

Anīma esuriens etiam amārum pro dulci sumit. Галодны нават горкае прымае за салодкае.

Anīma satur calcāt favum. Сытая душа топча мёд.

Anīmus in pedes decidit. Душа ў пяткі пайшла.

Anni currentis (a. c.). Гэтага (бягучага) года.

Anni futūri (a. f.). Наступнага года.

Anno Domīni (A. D.). У год Госпада (абазначэнне дат нашай эры).

Annōsa vulpes haud capitur laqueo. Старая ліса не трапляе ў пастку.

Ante barbam doces senes. Яшчэ барада не вырасла, а ты старых вучыш.

Ante Christum natum (a. Ch.). Да нараджэння Хрыста (абазначэнне дат да нашай эры).

Ante tubam trepidas. Дрыжыш яшчэ да гуку трубы.

Ante volāre cave, quam procrecant tibi pennae. Сцеражыся лётаць, перш чым у цябе вырастуць крылы.

Antīquo more. Па старадаўнім звычаі.

Aquam in mortario tundere. Ваду ў ступе таўчы.

Aquas cinēri infundere. Ліць ваду ў попел.

Aquila non captat muscas. Арол не ловіць мух.

Aquila non genērat columbam. Арол не нараджае голуба.

Arbor mala, mala mala. Благая яблыня – благія яблыкі (*параўн.*: Яблычак ад яблыні далёка не адкочваецца).

Arbor vitae. Дрэва жыцця.

Arbore fructu cognoscitur. Дрэва пазнаюць па плодзе.

Arcades ambo. Абодва аркадцы (Вергілій, *параўн.*: абое рабое).

Ardea culpat aquas, quia nescit nare per illas. Чапля абвінавчвае ваду, таму што не ўмее плаваць.

Argenteis hastis pugnare. Змагацца срэбнымі дзідамі.

Argumentum ad ignorantiam. Доказ, разлічаны на недасведчанасць суб'екта.

Arrogantia facit stultum. Ганарыстасць робіць дурным.

Ars longa, vita brevis. Прастора навукі бязмежная, а жыццё кароткае; мастацтва даўгавечнае, жыццё кароткае (Гіпакрат).

Ars neminem gravat. Рамяство нікому не ў цяжар.

Ars optimum viaticum. Рамяство – лепшы памочнік у дарозе.

Arte et humanitate, labore et scientia. Мастацтвам і чалавекалюбствам, працай і ведамі.

Arte. Па-майстэрску.

Artificem commendat opus. Твор хваліць майстра.

Asinos non curo. На аслоў не звяртаю ўвагі.

Asinus ad lyram. Асёл з лірай (Федр).

Asinus asinorum in saecula saeculorum. Асёл з аслоў на векі вечныя.

Asinus in paleas incidit. І асёл можа натрапіць на мякіну.

Audaces fortuna juvat. Смелым лёс дапамагае (Вергілій).

Audi multa, loquere pauca. Слухай многа, гавары мала.

Audi, cerne, tace, si vis vivere cum pace. Слухай, прыкмячай, маўчы, калі хочаш жыць у згодзе.

Audiatur et altera pars. Варта паслухаць і процілеглы бок.

Auferte malum ex vobis. Выкараніце зло з асяроддзя вашага.

Aurea mediocritas. Залатая сярэдзіна (Гарацый).

Auro quaeque janua panditur. Любыя дзверы адчыняюцца золатам.

Aurora musis amica (est). Аўрора – сяброўка Музам (*г. зн.*: ранішнія гадзіны спрыяльныя для заняткаў навукамі і мастацтвам).

Ausculat et perpende. Слухай (што гаворыць іншы) і ўзважвай.

Ausculat discere. Вучыся (уважліва) слухаць.

Aut Caesar, aut nihil. Або Цэзар, або нішто; усё або нічога (Макіявелі).

Aut cum scuto, aut in scuto. Са шчытом або на шчыце (наказ, з якім спартанскія жанчыны праводзілі мужчын на вайну; згубіць шчыт у баі лічылася ганьбай, а загінуўшых прыносілі дадому на шчыце).

Aut ne tentaris, aut perfice. Або не бярыся, або даводзь да канца.

Aut vincere, aut mori. Перамагчы або памерці; перамога або смерць.

Auxilia humilia firma consensus facit. Згода робіць моцнай слабую дапамогу.

Ave, Caesar, morituri te salutant. Будзь здаровы, Цэзар, тыя, хто павінен памерці, вітаюць цябе (зварот гладыятараў да рымскага імператара).

Avis rara. Рэдкая птушка.

Aperto libro. З чыстага аркуша; без падрыхтоўкі.

Barba tenus sapiens. Мудры толькі барадой (*параўн.*: Вырас пад неба, а ду-рань як трэба).

Beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus. Шчасце не ва ўзнагародзе за адвагу, а ў самой адвазе (Спіноза).

Bella gerunt mures, ubi cattum non habet aedes. Мышы ваююць, калі ў хаце няма ката.

Bellum frigĭdum. Халодная вайна.

Bellum omnium contra omnes. Вайна ўсіх супраць усіх (Гобс).

Bene merenti bene profuērit, male merenti par erit. Таму, хто сее дабро, ад-плацяць дабром, хто сее зло – злом.

Benevōlus animus maxĭma est cognatio. Добразычлівы чалавек – самы бліз-кі родзіч.

Bis dat, qui cito dat. Хто хутка дае, той удвая дае (Публій Сір).

Bis. Двойчы.

Blanda patrum reprōbos facit indulgentia natos. Сляпая любоў бацькоў разбэшчвае дзяцей.

Bona fama est altĕrum patrimonium. Добрая слава – другая спадчына.

Bona opinio homĭnum tutior pecunia est. Добрая думка людзей больш трывалая, чым грошы.

Bona valetudo melior est quam maxĭmae divitiae. Добрае здароўе лепш за самае вялікае багацце.

Bonōrum vita vacua est metu. Жыццё сумленных людзей свабоднае ад страху.

Bonos mores corrumpunt congressus mali. Дрэнные сувязі псуюць добрыя норавы.

Bonum est etiam bona verba inimĭcis reddĕre. Добра нават ворагу сказаць прыемнае слова.

Bonum initium est dimidium facti. Добры пачатак – палова справы (*параўн.*: Найцяжэй, пакуль з месца; Як ёсць пачатак, будзе й канчатак).

Bonus dux bonum reddit comĭtem. Пры добрым правадніку – добры спадарожнік.

Bona fide. Даверліва; шчыра.

Bona mente. З добрымі намерамі.

Bos ad aquam tractus non vult potāre coactus. Гані вала хоць да ракі – сіл-ком ваду піць не будзе.

Brevis esse labōro, obscurus fio. Калі я спрабую быць кароткім, я раблюся незразумелым (Гарацый).

Caecus non iudicat de colōre. Сляпы не судзіць аб колеры.

Caecus si caeco ducātum praestet, ambo in foveam cadunt. Калі сляпы сля-пому паказвае напрамак, то абодва падаюць у яму.

Calamitatē doctus sum. Я навучаны горам.

Calles antiquos serves vetĕres et amĭcos. Беражы старыя сцежкі і старых сяброў.

Camēlus desidērans cornua, etiam aures perdīdit. Вярблюд, імкнучыся набыць рогі, страціў нават вушы (*параўн.*: Хто зашмат жадае, той нічога не мае).

Cancrum recta ingrēdi doces. Ты вучыш рака ісці наперад.

Candidior lacte. Бялей за малако.

Canit avis quaevis sicut rostrum sibi crevit. Кожная птушка так спявае, як у яе дзьоба расце.

Carpe diem. Лаві дзень; карытайся кожным днём (Гарацый).

Casu. Выпадкова.

Casus belli. Нагода да вайны.

Cattus amat piscem, sed non vult tingēre plantam. Кот любіць рыбу, але не жадае мачыць лапы (*параўн.*: Любіш паганяць, любі і каня гадаваць).

Causa causālis. Прычына прычын; галоўная прычына.

Cautus enim metuit foveam lupus. Асцярожны воўк баіцца ямы.

Cave amicum credas, nisi quem probavēris. Не лічы кагосьці сябрам, пакуль яго не выпрабаваў.

Cave canem. Сцеражыся сабакі; будзь асцярожным.

Cave ne quidquam incipias, quod post poeniteat. Не пачынай таго, у чым пазней будзеш раскайвацца.

Cave tibi a cane muto et aqua silente. Сцеражыся ціхага сабакі і спакойнай вады.

Cave! Будзь асцярожны!

Cena comēsa venīre. Прыходзіць пасля абеду.

Cetēris parībus. Пры іншых роўных (умовах).

Cetērum censeo Carthaginem esse delendam. Зрэшты, я лічу, што Карфаген павінен быць разбураны (словы Катона Старэйшага, якімі ён завяршаў у сенаце прамову на любую тэму).

Cetēra desiderantur. Астатняе застаецца толькі жадаць.

Cicātrix conscientiae pro vulnēre est. Раны сумлення не загойваюцца.

Circūlus vitiōsus. Заганнае кола.

Citāto loco. У цытаваным месцы; тамсама.

Citius venit malum quam revertitur. Бяда хутчэй прыходзіць, чым адыходзіць.

Citius, altius, fortius! Хутчэй, вышэй, дужэй! (дэвіз Алімпійскіх гульняў).

Cito rumpes arcum, semper si tensum habuēris. Хутка лук зломіш, калі будзеш трымаць яго заўсёды нацягнутым.

Clara pacta claros faciunt amīcos. Ясныя ўмовы ствараюць добрых сяброў.

Claude os, apēri oculos. Закрый рот, адкрый вочы.

Claudi vicinus claudicat ipse brevi. Сусед кульгавага сам у хуткім часе пачынае кульгаць (*параўн.*: З лядашчым спазнаўся – з розуму спаўся).

Cogitāto quam longa sit hiems. Думай наперад, якою працяглаю будзе зіма.

Cogito, ergo sum. Я думаю, такім чынам, існую (Дэкарт).

Cognomīne. Па прызначэнні.

Cognosce te ipsum. Спазнай самога сябе (Фалес).

Colūbra restem non parit. Змяя вяроўкі не нараджае.

Columba non genērat aquilam. Голуб не нараджае арла.

Comae stetērunt. Валасы ўзняліся.

Comes facundus in via pro vehiculō est. Красамоўны спадарожнік у дарозе – той жа экіпаж.

Commenti fit opus ad deitātis opus. І да Божай дапамогі патрэбны спрыт чалавека.

Con amōre. З каханнем.

Concolōres aves facillime congregantur. Птушкі аднаго колеру лёгка сыходзяцца (*параўн.*: Роўны з роўнага цешыцца).

Concordia parvae res crescunt, discordia maxīmae dilabuntur. Пры згодзе малыя справы растуць, пры нязгодзе вялікія справы руйнуюцца (Салюсты).

Concordia victoriam gignit. Згода нараджае перамогу.

Conditio sine qua non. «Умова, без якой няма...», абавязковая ўмова.

Confer! (Cf.) Глядзі! Параўнай! (пры спасылцы ў навуковых працах).

Conscia mens recti scandit bene stramīna lecti. Чалавек з чыстым сумленнем спакойна ідзе спаць.

Conscientia mille testes. Сумленне варта тысячы сведкаў.

Consensu omnium. З агульнай згоды.

Considera quid dicas, non quid cogites. Сачы за тым, што гаворыш, а не за тым, што думаеш.

Consōnus esto lupis, quibuscum esse cupis. Будзь у згодзе з ваўкамі, з якімі ты хочаш жыць.

Consuere alicui os. Зашываць камусьці рот.

Consuetudo est altera natura. Звычка – другая натура; звычка – другая сутнасць.

Consultatione re peracta nihil opus. Калі справа зроблена, парада не патрэбна.

Consumor aliis inserviando. Служачы іншым, марную сябе; свецячы іншым, згараю сам.

Contra spem (spero). Насуперак чаканню (спадзяюся).

Contra vim mortis non est medicamen in hortis. Супраць моцы смерці ў гарадах (садах) няма лекаў.

Contra vulpem vulpinandum. Супраць лісоў трэба хітраваць па-лісінаму.

Contraria contrariis curantur. Процілеглае лечыцца процілеглым.

Copia non est inopia. Запас – не нястача (*параўн.*: Запас месца не пралежыць).

Copia verborum. Шматслоўнасць.

Coram populi. У прысутнасці народа.

Cornix cornici nunquam oculum effodit. Груган гругану ніколі вока не выдзеўбе.

Cornu bos capitur, voce ligatur homo. Быка ловяць за рогі, а чалавека звязваюць словам.

Corpus delicti. Рэчыўны доказ; састаў злачынства.

Crambe bis coacta (recocta). Двойчы звараная (падагрэтая) капуста.

Cras, cras et semper cras, et sic dilabitur aetas. Заўтра, заўтра і заўсёды заўтра, і так праходзіць жыццё (*параўн.*: Адкалад не йдзе ў лад).

Crebro victus erit, alium qui sternere quaerit. Той часта будзе прайграваць, хто імкнецца іншаму падставіць нагу.

Credo. Веры (пра асновы светапогляду; спавяданне веры).

Credula res amor est. Каханне легкавернае.

Crescere tanquam favus. Расці, як соты.

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Любоў да грошай расце, калі іх большае.

Cribro aquam haurire. Чэрпаць ваду рэшатам.

Cucullus non facit monachum. Клабук не робіць манахам.

Cucurrit quispiam, ne pluvia madesceret, et in foveam praefocatus est. Спяшаўся, каб не вымакнуць пад дажджом, а трапіў у яму.

Cui bono? Cui prodest? Каму выгадна? Хто ад гэтага пераможа? (пытанні для вызначэння падаплёкі таго ці іншага ўчынку).

Cui fatum e furca est pendere, haud mergitur unda. Каму лёс наканаваў быць павешаным, той не патоне.

Cui nasci contigit, mori restat. Каму давалося нарадзіцца, таму давядзецца і памерці.

Cuilibet fatuo placet sua clava. Кожнаму дурню свой кій падабаецца.

Cujus est potentia, ejus est actum. Чыя сіла, таго і дзеянне.

Cujus regio, ejus lingua. Чыя краіна, таго і мова.

Cujus regio, ejus religio. Чыя вобласць, таго і вера.

Cujusvis hominis est errare, nullius, nisi insipientis in errore perseverare. Кожнаму чалавеку ўласціва памыляцца, але толькі дурню ўласціва ўпірацца памыляючыся (Цыцэрон).

Cum feriunt unum, non unum fulmina terrent. Маланкі, якія трапляюць у аднаго, палохаюць многіх.

Cum grano salis. «З драбком солі»; дасціпна; трапна; з'едліва; з агаворкай; не сур'ёзна.

Cum lupus addiscit psalmos, desiderat agnos. Нават калі воўк вывучыў псалом, ён усё роўна прагне ягнят.

Cum mula pepererit. Калі мул народзіць (*параўн.*: Як воўк шчанём будзе і брахаць хвостом будзе).

Cum recte vivis ne cures verba malorum. Калі жывеш сумленна, не бойся злых языкоў.

Currente calamo. «Беглым пяром»; спехам.

Curriculum vitae. «Бег жыцця»; жыццяпіс; кароткія звесткі аб жыцці; біяграфія.

Dare verba in ventos. Кідаць словы на вецер (*параўн.*: На звей вецер гаварыць).

De actu et visu. Па досведзе і назіраннях.

De die in diem. З дня ў дзень.

De facto. Фактычна; на справе.

De gustibus (et coloribus) non est disputandum. Пра густы (і колер) не варта спрачацца (*параўн.*: Каму – як балота, а каму – як залота).

De lana caprina (rixari). З-за казлінай поўсці (спрачацца); аб дробязях (спрачацца).

De lingua slulta incommōda multa. 3-за бязглуздых слоў бываюць вялікія непрыемнасці (*параўн.*: Хто язык доўгі мае, таму дрэнна бывае).

De mortuis aut bene aut nihil. Пра памерлых або добра, або нічога; нябожчы-каў не абгаворваюць.

De nihilo nihil. З нічога – нішто; нішто не ўзнікае з нічога (Лукрэцый).

De non apparentibus et non existentibus eādem est ratio. Да тых, хто не з'явіўся, і да неіснуючых – аднолькавыя адносіны.

De vento nemo vivit. Ніхто не жыве паветрам.

De visu. Уважавідкі; сваімі вачыма; як сведка.

Debes, ergo potes. Павінен, значыць можаш.

Debīto tempōre. У належны час.

Decipit frons prima multos. Знешні выгляд падманвае многіх.

Deliberandum est diu, quod statuendum est semel. Абмяркоўваць трэба час-та, рашаць адзін раз.

Delphinum natāre doces. Ты вучыш дэльфіна плаваць.

Demittere aliquem ad imos manes. Адправіць кагосьці ў царства ценяў.

Des partem leōnis. Дай ільвіную долю.

Desiderāta. Намеры.

Destitutis ventis, remos adhibe. Калі сціх вецер, бярыся за вёслы.

Desunt inopiae multa, avaritiae omnia. У беднасці многага няма, у скупасці няма нічога.

Detur digniōri. Даць самаму дастойнаму.

Deus ex machīna. «Бог з машыны»; неспадзяванае ўмяшанне.

Dictis facta respondeant! Хай справы адпавядаюць словам!

Dictum – factum. Сказана – зроблена.

Diem vesper commendat. Вечар вызначае дзень.

Dies aegritudinem adīmit. Час лечыць хваробу.

Dies diem docet. Дзень дзень вучыць.

Dies levat lucrum. Час аблягчае гора.

Difficile est proprie communia dicere. Агульнавядомыя ісціны па-свойму выразіць цяжка (Гарацый).

Difficilem oportet aurem habere ad crimīna. Варта мець тугое вуха да папрокаў.

Diffidentia tempestīva parit securitātem. Свочасовая недаверлівасць нараджае бяспеку.

Dilatio maximum irae remedium est. лепшыя лекі ад гневу – адтэрміноўка.

Dilige me vilem, nam bonum omnes diligunt. Палюбі мяне нікчэмнага, а добрага ўсе любяць.

Diligentia compārat divitias, neglegentia corrumpit. Стараннасць набывае багацце, бестурботнасць выдаткоўвае яго.

Dimicandum. Трэба змагацца.

Dimidium facti, qui coepit, facit. Хто пачаў, той зрабіў палову справы; пачатак – палова справы (*параўн.*: Без зачатку і канца не было б).

Dirigere ad duas metas. Імкнуцца да дзвюх мэт.

Disce, sed a doctis, indoctos ipse doceto. У тых, хто ведае, вучыся, а тых, хто не ведае, сам вучы.

Discentem comitantur opes, comitantur honōres. Таго, хто вучыцца, суправаджаюць багацце і пашана.

Discernit sapiens res, quas confundit asellus. Разумны можа разабрацца ў пытаннях, якія асёл заблытвае.

Discipūlus est priōris posterior dies. Кожны наступны дзень – вучань папярэдняга.

Divide et impēra. Падзяляй і ўладар (прынцып рымскай заваявальнай палітыкі).

Divinum opus sedāre dolōrem. Супакойваць боль – боская справа.

Divitiae bonum non est. Багацце – не шчасце.

Dixi et animam levāvi. Я сказаў і палегчыў сваю душу (супакойў сумленне).

Dixi. Я сказаў; я скончыў; дадаць няма чаго.

Dixisse, non tacuisse interdum poenītet. Часам шкадуем, што нешта скажам, а не прамаўчым.

Do manus. Даю рукі; ручаюся.

Do, ut des. Даю, каб ты даў.

Do, ut facias. Даю, каб ты зрабіў.

Docendo discīmus. Мы самі вучымся, калі вучым кагосьці.

Doctrīna est fructus dulcis radicis amārae. Вучонасць – салодкі плод горкага караня.

Dolōrem dies longa consūmit. Доўгі дзень паслабляе боль.

Domus sua cuique est tutissimum refugium. Свой дом – бяспечны прытулак для кожнага.

Donec eris felix, multos numerābis amīcos. Пакуль будзеш шчаслівы, у цябе будзе многа сяброў (Авідзій).

Dulce est desipēre in loco. Прыемна ў свой час падурэць (*параўн.*: Перш папрацуй, а тады й патанцуй).

Dulce et decōrum est pro patria mori. Прыемна і пачэсна памерці за радзіму.

Dulce etiam fugias, quod fiēri amārum potest. Пазбягай салодкага, якое можа стаць горкім.

Dum docent, discunt. Вучацца, калі вучаць.

Dum ferrum candet, tundito. Куй жалеза, пакуль яно гарачае (*параўн.*: Касі, каса, пакуль раса).

Dum fervet olla, vivit amicitia. Пакуль кіпіць поліўка, дружба цвіце.

Dum fortūna favet, parit et taurus vitūlum. Пакуль спрыяе лёс, і бык родзіць цялят.

Dum Roma delibērat, Saguntum perit. Пакуль Рым абмяркоўвае, Сагунт гіне (Сагунт – горад у Іспаніі, які быў захоплены і разбураны Ганібалам, што зрабілася нагодай для пачатку 2-й Пунічнай вайны).

Dum spiro, spero. Пакуль дыхаю, спадзяюся.

Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt. Дурні, пазбягаючы адных памылак, упадаюць у іншыя.

Duōbus litigantibus tertius gaudet. Калі двое б’юцца, трэці радуецца.

Duos lepōres insēquens, neutrum cepit. Пагнаўшыся за двума зайцамі, не схапіў ніводнага (*параўн.*: Хто два зайцы гоніць, ніводнага не здагоніць).

Duos pariētes de eādem fidelia dealbāre. Бяліць дзве сцяны з аднаго вядра.
Dura lex, sed lex. Закон суровы, але гэта закон; закон ёсць закон.
Duro flagello mens docētur rectius. Моцным бізуном хутчэй навучыш розуму.
De jure. Юрыдычна; па праву.

E fructu arbor cognoscitur. Па плодзе пазнаецца дрэва.
Eandem incūdē tundēre. Біць па адным і тым жа кавадле.
Ebrietas est voluntaria insania. П'янства – добраахвотнае вар'яцтва.
Ebrietas et amor cuncta secrēta produnt. П'янства і каханне выдаюць усе

тайны.

Edimus, ut vivāmus, non vivimus, ut edāmus. Мы ямо каб жыць, але не жывём, каб есці.

Electa una via non datur recursus ad altēram. Абраўшы адну дарогу, не збочвай на іншую.

Elephantum ex musca facis. Ты робіш з мухі слана.

Emergit verum, licet exstant schismāta rerum. Праўда наверх выходзіць, і нішто ёй не можа зашкодзіць.

Eo ipso. З прычыны гэтага; тым самым.

Epistūla non erubescit. Папера не чырванее; папера ўсё трывае (Цыцэрон).

Ergo. Такім чынам.

Errāre humānum est. «Памыляцца – чалавечая ўласцівасць»; чалавеку ўласціва памыляцца (Сенека).

Errat homo vere, qui credat cuique placēre. Глыбока памыляецца той чалавек, які хоча падабацца ўсім.

Errat interdum quadrupes. Іншым разам спатыкаецца чатырохногі.

Errāta. Памылкі друку.

Esse quam niger es, sic dixit caccābus ollae. «Глядзі, які ты чорны», – так сказаў кацялок гаршку.

Est arbuscula non truncus curvandus in uncum. Трэба гнуць у дугу дрэўца, а не сагнуць ствол.

Est avis in dextra melior quam quattuor extra. Лепш адна птушка ў правай руцэ, чым чатыры ў паветры (*параўн.*: Лепш верабей у руцэ, чым жораў пад небам).

Est modus in rebus. «Ёсць мера ў рэчах»; усяму ёсць мяжа; усё мае сваю меру (Гарацый).

Est phrasim in puero bene consentanea vero. Слова дзіцяці адпавядае праўдзе.

Est proprius panis semper omnia mella suavis. Уласны хлеб заўсёды саладзейшы за мёд (*параўн.*: Свая табака не прышыць).

Est rerum omnium magister usus. Досвед – усяму настаўнік (Цыцэрон).

Est vita misero longa, felici brevis. Для няшчаснага жыццё доўгае, для шчасліўца – кароткае.

Esurienti panis cibarius siligineus videtur. Галоднаму чорны хлеб здаецца белым (*параўн.*: Галоднаму жывату і пушынка па нутру).

Et cetēra (etc.). І гэтак далей; і іншае.

Et gaudium et solatium in littēris. І радасць, і ўцеха ў навуках.

Et miseriārum portus est patientia. Цярпенне – прытулак ад бед.

Etiam parvūlae serpentes nocent. Нават маленькія змеі шкодзяць.

Ex abrupto. Без прадмоў; без падрыхтоўкі; адразу; раптам.

Ex adverso. Доказ ад процілеглага.

Ex audītu. На слых.

Ex cathēdra. «З кафедры»; бяспрэчна; не выклікае сумнення.

Ex cinēre in prunas. З попелу ў жар (*параўн.*: З пекла ды ў агонь).

Ex consuetudīne. Па звычцы; па ўсталяваным звычаі.

Ex eādē officīna. З той жа майстэрні.

Ex iuvantibus. Зыходзячы з таго, што дапамагае (спосаб лячэння).

Ex libris. «З кніг»; экслібрис, кніжны знак, які ўтрымлівае імя ўладальніка кнігі.

Ex lingua stulta veniunt incommōda multa. Ад неразумнага языка прыходзіць шмат бедаў (*параўн.*: Языку дай волю – завядзе ў няволю).

Ex nihilo nihil. З нічога нішто; нішто (не ўзнікае) з нічога (Лукрэцый).

Ex officio. Па абавязку.

Ex oribus parvulōrum. Вуснамі немаўлят.

Ex oriente lux. З усходу святло.

Ex ovis pravis prava creātur avis. З дрэнных яек вылупляецца дрэнная птушка (*параўн.*: Якая матка, такое й дзіцятка).

Ex professo. З веданнем справы.

Ex tempōre. У патрэбны момант; без падрыхтоўкі; адразу.

Ex ungua leōnem cognoscimus, ex auribus asinum. Ільва пазнаём па кіпцюрах, а асла – па вушах.

Ex ungue leōnem pingēre. Па кіпцюрах апісваць ільва; судзіць аб цэлым па яго частцы.

Ex uno flore trahitur bene melque venenum. З адной кветкі здабываюць і мёд, і атруту.

Ex verbis fatuus, pulsu cognoscitur olla. Дурня пазнаюць па словах, а гаршчок – па ўдару.

Ex vili socio fit vitiōsus homo. Распутны сябар псеу і добрага чалавека (*параўн.*: Ліхая хеўра на ліха выведзе).

Ex voto. Па абяцанні.

Exceptis excipiendis. За выключэннем таго, што павінна быць выключана.

Exēgi monumentum. Зрабіў я помнік сабе (Гарацый).

Exempli gratia (e. g.). Напрыклад; для прыкладу.

Expedite. Хутка.

Experientia est optima magistra. Практыка – лепшая настаўніца.

Exspecta, bos, olim herbam. Карова, чакай у будучым травы.

Extra muros. «Па-за сценамі»; публічна.

Extra splendor, intra squalor. Звонку бляск, унутры бруд.

Extra formam. Без усякай фармальнасці.

Faber compēdes, quas facit, ipse gestat. Каваль сам носіць ланцугі, якія робіць.

Fabricando fit faber. Майстрам становяцца ў справе.

Fabrum caedēre cum ferias fullōnem. Трапіць у каваля, наносячы ўдары валяльшчыку.

Fac et spera. Дзейнічай і спадзявайся.

Fac simile. «Рабі падобнае»; факсіміле (клішэ з подпісу).

Fac totum. «Рабі ўсё»; фактотум, давераная асоба.

Facere farīnam. Ператвараць у мукú.

Facile dictu, difficile factu. Лёгка сказаць, цяжка зрабіць.

Facile omnes, cum valēmus, recta consilia aegrōtis damus. Калі мы здаровыя, то лёгка даём хворым добрыя парады.

Facio, ut des. Раблю, каб ты даў.

Facio, ut facias. Раблю, каб ты зрабіў.

Facit experientia cautos. Вопыт робіць (людзей) асцярожнымі.

Facit insanīre sanos copia vini. Празмернае ўжыванне віна адбірае розум і ў разумных.

Factu scintillae fit saepe perustio villae. Часта маленькая іскрынка дашчэнтó спальвае дом.

Faecem bibat, qui vinum bibit. Хто п'е віно, няхай п'е і асадак.

Fama bona volat lente et mala fama repente. Добры погалас ляціць паволі, дрэнны – хутка.

Fama clamōsa. Гучная хвала.

Fames artium magistra. Голад – настаўнік рамёстваў.

Fames est optīmus coquus. Голад – лепшы кухар.

Familiariter. Па-сяброўску; папросту.

Fas atque nefas. Дазволенае і недазволенае.

Fascibus excōlitur, ut amictu quis redimītur. Як хто апранаецца, такімі пашанамі і надзяляецца.

Favēte linguis. Сціхніце; прытрымайце языкі.

Feci, quod potui, faciant meliōra potentes. Я зрабіў усё, што мог; хай, хто можа, зробіць лепей.

Felicitas humāna numquam in eōdem statu permānet. Чалавечае шчасце ніколі не бывае трывалым.

Felicitas multos habet amīcos. У шчасця шмат сяброў.

Felicitātem ingentem anīmus ingens decet. Вялікаму духам пасуе вялікае шчасце.

Felix criminibus nullus erit diu. Ніхто не будзе доўга шчаслівы злачынствам.

Felix, qui nihil debet. Шчаслівы той, хто нічога не вінен.

Felix, qui potuit rerum cognoscēre causas. Шчаслівы той, хто здолеў спазнаць прычыны рэчаў (Вергілій).

Feriunt summos fulgūra montes. Маланкі б'юць у высокія горы.

Ferro ignīque. Агнём ды мячом.

Ferrum ferro acuītur. Жалеза вострыцца жалезам.

Ferrum natāre doces. Ты вучыш жалеза плаваць.

Ferrum quando calet, cudēre quisque valet. Кожнаму па сілах каваць жалеза, пакуль яно гарачае.

Festīna lente. Спяшайся марудна.

Festinatio tarda est. Паспешлівасць марудліва.

Fiat lux! Хай будзе святло!

Fide, sed cui fidas, vide. Давярай, але глядзі, каму давяраеш; будзь уважлівы.

Fidēlis et fortis. Надзейны і смелы.

Figūlus figūlo invīdet, faber fabro. Ганчар зайздросціць ганчару, майстар – майстру.

Finis ab origine pendet. Канец залежыць ад пачатку.

Finis corōnat opus. Канец вянчае справу.

Flagrante delicto. На месцы злачынства.

Flamma fumo est proxīma. Полымя бліжэй усяго да дыму (*параўн.*: Дзе дым, там і полымя).

Folio verso (f. v.). На наступнай старонцы.

Fontibus ex modicis conrescit maximus amnis. З невялікіх крыніц вырастае вялікая рака.

Formaliter et specialiter. Фармальна і ў асобнасці.

Fortes fortuna adiuvat. Храбрым лёс дапамагае.

Fortiter in re, suaviter in modo. Цвёрда ў справе, мякка ў карыстанні; упарта дабівацца мэты, дзейнічаючы мякка.

Fortuna favet fatuis. Шчасце дурняў любіць.

Fortuna quo se, eodem et inclinatur favor. Дзе шчасце, там і поспех.

Fortuna unde aliquid fregit, cassum penitus est. Калі лёс што-небудзь ламае, то знішчае дашчэнту.

Fortuna usu dat multa, mancipio nihil. Лёс шмат што дае ў карыстанне, але нічога ва ўласнасць.

Fortunae filius. Сын Фартуны.

Fortunatus domi maneat. Шчаслівы няхай застаецца дома (*параўн.*: Ад добрага лепшага не шукаюць).

Fronti nulla fides. Знешнасці аніякага даверу.

Fructus temporum. Плён часу.

Fruere vita, dum vivis. Цешся жыццём, пакуль жывеш.

Fugit irrevocabile tempus. Бяжыць незваротны час (Вергілій).

Fumum patimur propter ignem. Мы церпім дым з-за агню.

Funditus. Дашчэнту; ушчэнт.

Galeatum sero duelli poenitet. Узброенаму позна шкадаваць аб вайне.

Gallinam dat, ut taurum recipiat. Дае курыцу, каб атрымаць быка (*параўн.*: Гаршчок на гліну мяняць).

Gallus in suo sterquilinio plurimum potest. І певень на сваім сметніку ўсемагутны.

Garrulus esse cave: qui garrit, ineptus habetur. Сцеражыся быць балбатлівым: хто меле языком, той лічыцца неразумным.

Gaudet patientia duris. Доўгатрыванне перамагае.

Gaudia principum nostri sunt saepe doloris. Радасць часта з'яўляецца пачаткам нашага гора.

Generaliter. Зусім.

Gladium facere culcitam. Зрабіць падушку з мяча; пакончыць з сабою.

Gladius ferit corpus, animos oratio. Меч раниць цела, а слова – душу.

Gloria victoribus. Хвала пераможцам.

Grata, rata et accepta. Пажадана, законна і дапушчальна.

Gratia parit gratiam. Удзячнасць спараджае ўдзячнасць.

Gratis. Бясплатна; дарма.

Gratulāri. Радавацца (свайму шчасцю).

Grave tormentum fames. Голад – цяжкая мўка.

Grex totus in agris unius scabie cadit. Увесь статак гіне ў полі з-за паршы адной авечкі (*параўн.*: Праз аднаго барана ўвесь статак паганы).

Grosso modo. У агульных рысах.

Grunnit porcellus, ut sus vetus ante, tenellus. Малое парся рохае так, як рохкала старая свіння (*параўн.*: Якая хатка, такі і тын, які бацька, такі і сын).

Gutta cavat lapīdem. Кропля дзяўбе камень (Авідзій).

Gyrat rependo prius infans, quam gradiendo. Дзіця павінна поўзаць перш, чым пачне хадзіць.

Habeat sibi. Трымай пры сабе.

Habent sua fata libelli. І кнігі маюць свой лёс (Тэрэнцыян Маўр).

Habent sua sidēra lites. Лёс рашае спрэчкі.

Habitus. Знешні выгляд.

Haec dies aliam vitam, alios mores postulat. Гэты дзень патрабуе іншага ладу жыцця, іншых звычаяў.

Herēdis fletus sub persōna risus est. Плач нашчадка – замаскіраваны смех.

Hic et nunc. «Тут і цяпер»; адразу ж; без маруднасці.

Hic locus est, ubi mors gaudet succurrere vitae. Вось месца, дзе смерць ахвотна дапамагае жыццю (надпіс на Парыжскім анатамічным тэатры).

His olus, his oleum sapit, ergo vasta fit esca. Адным здаецца смачнай гародніна, іншым – масла, таму ежа бывае рознай (*параўн.*: Хто любіць гарбуз, а хто – гуркі).

Historia magistra vitae. Гісторыя – настаўніца жыцця (Цыцэрон).

Hoc est (h. e.). Гэта значыць.

Hoc loco. Тут; у гэтым месцы.

Hoc volo, sic jubeo. Гэтага я хачу і так загадваю.

Homagium. Даніну павагі.

Homīnes amplius oculis, quam auribus credunt. Людзі больш вераць вачам, чым вушам.

Homīnes nihil agendo discunt male agere. Нічога не робячы, людзі вучацца рабіць зло.

Homo doctus in se semper divitias habet. Вучоны чалавек заўсёды мае багачце ў самім сабе.

Homo hebes. Абмежаваны чалавек.

Homo homīni lupus est. Чалавек чалавеку воўк (Плаўт).

Homo incertae originis. Чалавек невядомага паходжання.

Homo longus raro sapiens. Высокі чалавек рэдка бывае мудрым.

Homo ornat locum, non locus hominem. Не месца ўпрыгожвае чалавека, а чалавек – месца.

Homo propōnit, sed Deus dispōnit. Чалавек мяркуе, а Бог вызначае.

Homo quisque fortunae faber. Кожны чалавек – каваль свайго лёсу.

Homo sapiens. Чалавек разумны.

Homo semper in ore aliud fert, aliud cogitat. Чалавек заўсёды гаворыць адно, а думае іншае.

Homo sum et nihil humani a me alienum puto. Я чалавек, і нішто чалавечае мне не чужое (Тэрэнцій).

Honeste paup̄rem esse melius est, quam injuste divitem. Лепш быць сумленным бедняком, чым несумленным багачам (*параўн.*: Беднасць не адбярэ ні чэсці, ні розуму).

Honor est ingrātus, si, unde vivas, non habes. Не патрэбны і гонар, калі не маеш на што жыць.

Honōres mutant mores et raro in meliōres. Пашана змяняе норавы, і рэдка ў лепшы бок.

Honōris causa. Дзеля пашаны; дзеля павагі.

Horret idem claudi situs ante capedine sacci. Баіцца трапіць у мех той, хто ў ім раней быў.

Horribile dictu. Жудасна сказаць; жудасна вымавіць.

Humiles labōrant, ubi potentes dissident. Простыя людзі пакутуюць, калі вяльможы б'юцца паміж сабой (*параўн.*: Паны б'юцца, а ў мужыкоў чубы трашчаць).

Ibi bene, ubi patria. Там добра, дзе радзіма.

Ibi victoria, ubi concordia. Там перамога, дзе згода.

Ibidem. Тамсама.

Id est (i. e.). Гэта значыць.

Idem per idem. Тое ж самае праз тое ж самае; адно і тое ж.

Idem. Тое ж самае; так жа.

Ignem flammēsus timet atque canem cane laesus. Як пагарэлец баіцца агню, так укушаны сабакам баіцца сабакі.

Ignorantia non est argumentum. Няведанне – гэта не доказ (Спіноза).

Imperāre sibi maximum imperium est. Кіраваць сабою – вялікая ўлада (Сенека).

Imperium blandum imperiosissimum. Мякая ўлада – самая моцная.

In abstracto. Абстрактна.

In aeternum. Навек; назаўжды.

In altum tendens cadit ab alto. Хто высока ўзлятае, той адтуль і падае.

In amōre semper mendax iracundia est. У каханні гнеў заўсёды падманлівы.

In angello cum libello. «У кутку і з кніжкай»; адасобіцца з кнігай.

In brevi. Коротка.

In caelum exspuis. Ты плюеш у неба.

In camera caritātis. «Пад купалам павагі»; адзін на адзін з кім-небудзь.

In corpore. У поўным складзе; у сукупнасці.

In depositō. На захоўванне.

In discendo lupus nimis affirmans ait «agnus». Калі вучыш ваўка гаварыць, ён заўсёды скажа: «ягня».

In extenso. Цалкам; літаральна.

In extrēmīs. У апошні момант.

In favōrem. На карысць кагосьці; для карысці.

In hoc statu. У такім становішчы.

In loco. На месцы.

In lymp̄ha tacīta truciōra latent aconīta. У ціхай вадзе хаваецца больш грозная атрута (*параўн.*: У ціхім балоце чэрці растуць).

In magno magni capiuntur flumīne pisces. У вялікай рацэ водзіцца вялікая рыба.

In malis sperāre bene, nisi innōcens, nemo solet. У бядзе ніхто, акрамя сумленнага чалавека, не спадзяецца на лепшае.

In medias res. У самую гушчу падзей (Гарацый).

In memoriam. У памяць.

In natūra. У сапраўднасці.

In nocte consilium. Рашэнне прыходзіць ноччу (*параўн.*: Пераначуем, то болей пачуем).

In nullum avārus bonus est, in se pessīmus. Скупы для ўсіх дрэнны, а для сябе – самы дрэнны.

In oriente domo. У доме ўзыходзячага сонца; у шчаслівых абставінах.

In pertūsum ingerere dicta dolium. Кідаць словы ў бяздонную бочку.

In pleno. У поўным складзе.

In propria persōna. Уласнай асобай.

In quo nascētur asīnus corio, moriētur. У якой шкуры асёл народзіцца, у такой і памрэ (*параўн.*: Чорнае белым не стане).

In rerum natūra. У прыродзе рэчаў.

In silvam ligna ferre. Насіць дровы ў лес (*параўн.*: У студню вады не ліюць, а ў лес дроў не вязуць).

In spe. У надзеі; у будучыні.

In statu nascendi. У стане зараджэння; у самым пачатку; у момант з’яўлення.

In statu quo ante. У ранейшым становішчы; у ранейшым стане.

In toto. У цэлым.

In transītu. На хаду.

In tuum ipsius sinum inspice. Паглядзі на самога сябе.

In tyrannos. Супроць тыранаў.

In usu. Ва ўжыванні.

In vino veritas. Праўда ў віне (*параўн.*: Малое і п’яное праўду скажучь; Што цвярозы думае, п’яны скажа).

In pace. У міру; у спакоі.

In corpore. У поўным складзе; у цэлым.

Incēdunt albāti ad exsequias, pullāti ad nuptias. На пахаванне яны ідуць у белым адзенні, а на вяселле – у чорным.

Incerta pro certis depūtas. Ты прымаеш няпэўнае за пэўнае.

Incīdit in foveam, quam fecit altēri. Ён трапіў у яму, якую вырыў іншаму (параўн.: Хто яму капае, той сам туды трапляе).

Incognīto. Патаемна; хаваючы сваё сапраўднае імя.

Incredibili dictu. Невэрагодна.

Incus robusta malleum non metuit. Моцнае кавадла не баіцца молата.

Inde ira. Адгэтуль гнеў.

Index librōrum. Спіс кніг.

Index. Змест; спіс.

Inest et formīcae bilis. І ў мурашкі бывае жаўтуха.

Infandum renovāre dolōrem. Жудасна зноў уваскрашаць боль.

Infelicitātis partem interdum habet felicitas. Шчасце змяшчае ў сабе іншы раз часцінку няшчасця.

Infelix mus est, cui non uno lare plus est. Няшчасная тая мыш, што мае толькі адну нару.

Ingenio pollet, qui vim natūra negāvit. Розумам бярэ той, каму прырода адмовіла ў сіле.

Ingenium mala saepe movent. Часта бяды прыбаўляе розуму.

Ingentibus inhians divitiis etiam mediōcres amittit. Хто прагне вялікага багацця, губляе нават сярэдняе.

Injuria reālis. Абраза дзеяннем.

Injuria verbālis. Абраза словам.

Inōpi beneficium bis dat, qui dat celeriter. Беднаму ўдвайне робіць дабрадзейства той, хто робіць гэта хутка.

Inōpi nullus amicus. У беднага няма сябра.

Inter os atque offam multa intervenire potest. Паміж кавалкам і ротам шмат чаго можа здарыцца.

Inter pariētes. У чатырох сценах.

Inter spem metumque suspensus. Які хістаецца паміж надзеяй і страхам.

Intra mensuram lodicis tu porridge suram. Працягвай свае ногі па даўжыні коўдры.

Invēnit interdum caeca columba pisum. І сляпы голуб іншы раз знаходзіць гарох.

Invēnit patella operculum. Знайшоў сабе рондаль накрыўку.

Ipsē dixit. «Сам сказаў» (аб няўхільным аўтарытэце).

Ipsi testudines edite, qui cepistis. Вы злавілі чарапах, самі іх і ешце.

Ipsissima verba. Слова ў слова.

Ipsō facto. З прычыны відавочнага факту.

Ipsū sibi asciam in crus impingere. Самому сабе ўвагнаць сякеру ў нагу.

Irrētit muscas, transmittit aranea vespas. Павуціна ловіць мух і прапускае вос.

Is fecit, cui prodest. Зрабіў той, каму выгадна.

Ita crede amico, ne sit inimico locus. Давярай сябру так, каб ён не зрабіўся падобным да ворага.

Ite, missa est. Ідзіце, усё скончана.

Item. Так жа.

Jurāre in verba magistri. Клясцiся словамі настаўніка.

Jure. Па праве.

Labitur a mente cito res bona, sed mala lente. Дабро хутка забываецца, зло доўга помніцца.

Labor corpus firmat. Праца ўзмацняе цела.

Labor imprōbus. Упартая праца.

Labor omnia vincit (imprōbus). Усё перамагае (упартая) праца.

Lacrīmae nihil profutūrae. Слёзы нічым не дапамогуць (*параўн.*: Плач, галасі, а рады не дасі).

Laeditur Urbānus, non claudicat inde Romānus. Пакалечыў сабе нагу Урбан, але не кульгае з-за гэтага Раман.

Lapis offensiōnis. Камень спатыкнення.

Lapis saepe volutātus non obducitur musco. Жорны, якія часта круцяць, мохам не абрастаюць.

Lapsus calāmi. «Памылка пярэа»; апіска.

Lapsus linguae. «Памылка языка»; абмоўка.

Lapsus memoriae. «Памылка памяці»; няпамятлівасць.

Larga manu. Шчодро.

Latērem lavāre. Мыць цэглу; дарма працаваць.

Laus in ore proprio vilescit. Уласная пахвала нічога не варта.

Lege artis. Па ўсіх правілах мастацтва.

Lege. Па законе.

Legem brevem esse oportet. Закон павінен быць кароткі.

Leve fit, quod bene fertur, onus. Цяжар, які ўмеланосяць, робіцца лёгкім.

Licītum sit. Хай будзе дазволена.

Linquēre promissa procellae. Пакідаць абяцанні навальніцы.

Littēra scripta manet. Напісанае застаецца.

Littēra semper habet panem vestemque parātam. Пісьменны чалавек заўсёды мае хлеб і гатовае адзенне.

Locus minōris resistentiae. Месца найменшага супраціву.

Loro mandendo discit canis corium universum mandēre. Грызучы рамень, сабака вучыцца грызці ўсю шкуру.

Lota licet cornix, tamen enītet albidior vix. Хоць варона пер'е і купала, бялейшая ад гэтага не стала (*параўн.*: Варона колькі ні мыецца, усё адно чорная).

Loco citāto (l. c.). На ўзгаданым месцы.

Loco laudāto (l. l.). На названым месцы.

Lucri bonus est odor ex re qualibet. Пах прыбытку прыемны, ад чаго б ён ні зыходзіў.

Lupi fauci manum ne committe. Не кладзі руку ў пашчу ваўку.

Lupi me vidērunt priōres. Ваўкі ўбачылі мяне першых.

Lupus in fabūla. «Воўк у байцы»; пра воўка прамоўка, а воўк і тут; лёгкі на ўспамін (Тэрэнцій).

Lupus malus ovium custos. Воўк – дрэнны вартаўнік для авечак.

Lupus pilum mutat, non mentem. Воўк мяняе шкуру, але не нораў (*параўн.*: Воўка як ні гадуі, усё ў лес пазірае).

Lupus vetus non cadit in foveam. Стары воўк не трапляе ў яму.

Macte! Выдатна!

Mage cavenda est amicōrum invidia, quam insidia hostium. Варта больш асцерагацца зайздрасці сяброў, чым падкопаў ворагаў.

Magister artis ingenīque largītor venter. Настаўнік мастацтва і падбухторшчык натхнення – страўнік.

Magister dixit. Гэта сказаў настаўнік (спасылка на безумоўны аўтарытэт).

Magistra vitae. Настаўніца жыцця.

Magna et veritas, et praevalēbit. Няма нічога па-над праўдаі, і яна пераможа.

Magna promisiisti, exigua video. Шмат ты абяцаў, але мала бачу.

Magnam fortūnam magnus etiam animus decet. Вялікаму духам пасуе вялікі лёс.

Magno cum conātu magnas nudas. Вялікія намаганні дзеля вялікіх дробязей.

Majoribus reddi. Адпраўляцца да продкаў.

Mala fide. Няшчыра; нячэсна.

Mala gallīna malum ovum. Дрэнная курыца – дрэннае яйка.

Mala herba cito crescit. Дрэнная трава (пустазелле) хутка расце.

Mala lucra aequalia damnis. Несумленны прыбытак роўны страце.

Male parta cito dilabuntur memoria. Дрэнна набытае хутка забываецца.

Male parta male dilabuntur. Што несумленна здабыта, тое прахам пойдзе.

Malo cum Platōne errāre, quam cum aliis recte sentīre. Я лічу за лепшае памыляцца з Платонам, чым правільна думаць з іншымі людзьмі.

Malum consilium consultōri pessimum est. Дрэнная парада для дарадчыка горш за ўсё.

Malum consilium est, quod mutāri potest. Дрэннае тое рашэнне, якое можа быць зменена.

Malum nullum est sine aliquo bono. Не бывае ліха без якогасці дабра (*параўн.*: Няма такога зла, каб з яго камусь не выйшла дабра).

Malum vas non frangitur. Дрэнная пасудзіна не б'ецца.

Malus ipse fies, si malis convixeris. Сам зробішся дрэнным, калі з дрэннымі будзеш вадзіцца (*параўн.*: Адзін другога даводзіць да ліхога).

Maneat nostros ea cura nepōtes. Няхай гэты клопат застанецца нашым унукам.

Manu propria. Асабіста.

Manus manum lavat. Рука руку мые (*параўн.*: Рука руку мые, чорт чорта крые).

Mare verbōrum, gutta rerum. Мора слоў – кропля спраў.

Margaritas ante porcas. Пацеркі перад свіннямі (кідаць).

Massa panis esurienti auro carior. Галоднаму кавалак хлеба даражэйшы за золата (*параўн.*: Галоднаму жывату і пушынка па нутру).

Matūra, dum libīdo manet. Спяшайся, пакуль ахвота не прайшла.

Mea culpa, mea maxīma culpa. Мая віна, мая найвялікшая віна.

Media et remedia. Спосабы і сродкі.

Medīca mente non medicamentis. Лячы розумам, а не лекамі.

Mel in ore, verba lactis, fel in corde, fraus in factis. Мёд на языку, малако на словах, жоўць у сэрцы, падман у справе.

Melior est canis vivus leōne mortuo. Жывы сабака лепш за мёртвага льва.

Melior est consulta tarditas, quam temeraria celeritas. Лепш разумная павольнасць, чым безразважлівая хуткасць.

Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. Лепш і надзейней пэўны мір, чым чакаемая перамога.

Meliōra spero. Спадзяюся на лепшае.

Melius aliquid, quam nihil. Лепш што-небудзь, чым нічога (*параўн.*: Лепей мала, чым нічога).

Melius est abundāre, quam deficere. Лепш мець у дастатку, чым у нястачы.

Melius est nomen bonum, quam magnae divitiae. Лепш добрае імя, чым вялікае багацце.

Memento mori. Памятай, што ты памрэш.

Mendacem memorem esse oportet. Ілгуну трэба мець добрую памяць.

Mendaci homini verum quidem dicenti credere non solēmus. Хлусліваму чалавеку мы не верым, нават калі ён гаворыць праўду.

Mendacia non diu fallunt. Хлусня не доўга падманвае.

Mendacium est tenue, dilucet undique. Хлусня празрыстая, яна ўсюды выяўляецца.

Mendici pera nunquam implētur. Торбу жабрака ніколі не напоўніш.

Mendico ne parentes quidem amici sunt. У жабрака няма ні бацькоў, ні сяброў.

Mens sana in corpore sano. У здравым целе – здравы дух (Ювенал).

Meo voto. Па маім меркаванні.

Messe tenus propria vive. Жыві па сваім жніве (*г. зн.* па сваіх магчымасцях).

Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est. Праўда тая, што кожны мерае сябе сваёю меркаю.

Metus omnia augeat in majus. Страх усё павялічвае (*параўн.*: Хто баіцца, таму ўваччу дваіцца).

Mihi istic nec seritur, nec metitur. Ад гэтага мне ні сяўбы, ні жніва.

Milvo volanti unguis resicare posse. Быць здатным каршуну на ляту абрэзаць кіпцюры.

Minaciārum strepitus – asinōrum crepitus. Гучанне пагроз – асіны тупат.

Minimum. Самае малое, мінімум.

Minutula pluvia imbrem parit. З малой хмаркі вялікі дождж.

Miser, qui nunquam miser. Нешчаслівы той, хто ніколі не быў няшчасным.

Misēris succurrere disce. Вучыся дапамагаць няшчасным.

Modicus cibi, medicus sibi. Хто памяркоўны ў ежы, той лекар сам сабе.

Modus agendi. Вобраз дзеянняў.

Modus dicendi. Спосаб выказвання.

Modus vivendi. Вобраз жыцця.

Molliter vivit. Добра жывецца.

Mors nescit legem, tollit cum paupere regem. Смерць не ведае закону, забірае разам з бедняком і цара (*параўн.*: Смерць не разбірае, каго забірае).

Mortem timēre crudelius est quam mori. Баяцца смерці – горш, чым памерці.

Motu proprio. Па ўласнай ініцыятыве.

Mulgēre hircum. Даіць казла.

Multa docet fames. Голад многаму навучыць.

Multa sunt in moribus dissantanea multa, sine ratiōne. У звычаях чалавечых шмат разнастайнасці і шмат недарэчнасці.

Multae manus onus levant. Шмат рук аблягчаюць цяжар.

Multum in parvo. Шмат у малым.

Multum vinum bibēre – non diu vivēre. Шмат віна піць – нядоўга жыць.

Multum, non multa. Шмат, але не многа.

Mutātis mutandis. Са зменамі.

Mutāto nomīne. Пад іншай назвай.

Nasci in felici signo. Нарадзіцца пад шчаслівым знакам.

Naturalia non sunt turpia. Натуральнае не ганебна; не трэба саромецца таго, што натуральна.

Natūram expellas furca, tamen usque recurret. Гані прыроду віламі, але яна ўсё роўна вернецца.

Ne accessēris in consilium nisi vocātus. Не хадзі ў раду, калі не запрашалі.

Ne depugnes in aliēno negotio. Не ўмешвайся ў чужыя справы.

Ne diffēras in crastinum. Не адкладай на заўтра.

Ne Juppiter quidem omnibus placet. Нават сам Юпітэр не дагодзіць усім.

Ne noceas, si juvāre non potes. Не шкодзь, калі не можаш дапамагчы.

Ne quid nimis. Не парушай меры; нічога задужа.

Ne sus Minervam. Не свінні Мінерву (вучыць).

Ne variētur. Змене не падлягае.

Ne verba pro farīna. Не словы патрэбны, а мукá (г. зн. справы).

Nec plus ultra. Далей няма куды; крайняя ступень.

Nec sutor ultra crepidam. Не судзі аб тым, чаго не ведаеш.

Nec vola nec vestigium appāret (exstat). Не відаць ні далоні, ні следу; і следу не засталася.

Necessitas est durum telum. Неабходнасць – моцная зброя.

Nefas. Несправядлівасць.

Nemīne contradicente. Без пярэчанняў; аднагалосна.

Nemīnem cito laudavēris, nemīnem cito accusavēris. Нікога не спяшайся ні хваліць, ні ганіць (Сенека).

Nemo impetrāre potest a papa bullam nunquam monendi. Нікога нават папа не можа ўратаваць ад смерці.

Nemo iudex in causa sua. Ніхто не суддзя ў сваёй справе.

Nemo nascitur doctus. Ніхто не нараджаецца вучоным.

Nemo omnia potest scire. Ніхто не можа ўсё ведаць.

Nemo potest dura natūrae solvēre jura. Ніхто не можа змяніць суровыя законы прыроды.

Nemo sine vitiis nascitur. Ніхто не нараджаецца без заганаў.

Nemo solus satis sapit. Адзін чалавек не можа быць дастаткова разумным.

Neque in bona segēte nullum est spicum nequam, neque in mala non aliquod bonum. Ні добрай нівы не бывае без дрэннага коласа, ні дрэннай – без добрага.

Neque semper arcum tendit Apollo. Не заўсёды нацягвае свой лук Апалон; не заўсёды ж займацца сур’ёзнай справай.

Nervus rerum. Галоўная справа; найважнейшы сродак.

Nescit plebs jejūna timēre. Не ўмее галодны натоўп баяцца.

Nescit vox missa reverti. Прамоўленае слова нельга вярнуць (*параўн.*: Выказанага слова да губы не вернеш).

Nihil contemnitis esuriens. Галодны нічым не грэбуе (*параўн.*: Галодны прысмакаў не пытае).

Nihil est annis velocius. Няма нічога больш хуткага, чым бег гадоў.

Nihil lucrātur, ausus cui nil famulātur. Нічога не выйграе той, хто не рызыкуе.

Nihil semper suo statu manet. Нішто не застаецца заўсёды ў сваім стане.

Nil admirāri. Нічому не здзіўляцца.

Nil consuetudine majus. Няма нічога мацней за прывычкі.

Nil de nihilo fit. Нішто не з’яўляецца з нічога.

Nil juvat amisso claudēre septa grege. Не дапаможа агароджа, калі прапаў статак.

Nil magis amat cupiditas, quam quod non licet. Страсць нічога не любіць больш за тое, што забаронена.

Nimia libertas in nimiam servitūtem cadit. Празмерная свабода прыводзіць да празмернага рабства.

Nimium ne crede colōri. Не надта давярай колеру (знешняму выглядзе).

Nitimur in vetitūra, semper cupimusque negāta. Мы заўсёды імкнемся да забароненага і жадаем недазволенанага.

Noli me tangere. Не дакранайся да мяне.

Noli nocere. Не шкодзь.

Nomen est omen. Імя гаворыць само за сябе.

Nomen nescio (n. n.). «Імя не ведаю»; нейкая асоба.

Non bis in idem. Двойчы за адно і тое ж нельга караць.

Non clangunt lituo tempore fata suo. Смерць, прыходзячы ў свой час, не гудзіць у сігнальны ражок (*параўн.*: Смерць ускоча, калі захоча).

Non coquus semper, cui longus culter adhaeret. Не заўсёды кухар той, у каго доўгі нож.

Non est ad astra mollis e terra via. Цяжкая дарога ад зямлі да зорак.

Non est triticum sine paleis. Не бывае пшаніцы без мякіны.

Non est vitam invenire sine tristitia in ullo. Не бывае чалавечага жыцця без смутку.

Non jacet in molli veneranda scientia lecto. Глыбокія веды не ляжаць на мяккім ложку.

Non liquet. Не зразумела.

Non male respondit, male enim prior ille rogaverat. Не ён дрэнна адказаў, а ў яго папярэдне дрэнна запыталі.

Non nostrum onus: bos clitellas. Не наш груз: няхай вол (нясе) сядло.

Non omnia possumus. Не на ўсё мы здольныя.

Non omnis error stultitia est. Не ўсякая памылка – бязглуздая.

Non progrēdi est regrēdi. Не ісці наперад – значыць ісці назад.

Non quod candet ebur, nec quod rubet omne aurum. Не ўсё белае – слановая косць, не ўсё чырвонае – золата (*параўн.*: Не ўсё мёд, што салодкае).

Non scholae, sed vitae discimus. Мы вучымся не дзеля вучэння, але для жыцця.

Non sibi, sed patriae natus es. Не для сябе, але для радзімы ты нарадзіўся.

Non uno luna nitet vultu. Не адным бокам свеціць месяц.

Nosce te ipsum. Спазнай самога сябе (Фалес).

Nota bene (NB). Звярні ўвагу; заўваж добра.

Novus rex, nova lex. Новы цар – новы закон (*параўн.*: Новы гаспадар – і новы парадак).

Nudis verbis. Галаслоўна.

Nulla aetas ad discendum sera. Вучыцца ніколі не позна.

Nulla dies sine linea. Ніводнага дня без радка (Пліній).

Nulla regūla sine exceptiōne. Няма правілаў без выключэння.

Nullum malum sine aliquo bono. Няма кепскага без добрага (*параўн.*: Няма нічога ліхога, каб на добрае не выйшла).

Nullus tantus quaestus, quam, quod habens, parcēre. Няма большага дастатку, чым берагчы тое, што маеш.

Nummis potior amicus in periculis. У небяспецы сябар даражэй за грошы.

Nummus nummum parit. Грошы нараджаюць грошы (*параўн.*: У каго дабро вяздзеца, у таго й певень нясецца).

Nunc plaudite! Зараз апладзіруйце!

Nunquam petrosus, semper ingrediendum. Не кроку назад, заўжды наперад.

O tempora, o mores! О часы, о норавы!

Obsequium amicos, veritas odium parit. Падатлівасць стварае сяброў, а праўда спараджае нянавісць.

Oculi auidiores sunt, quam venter. Вочы больш прагныя, чым жывот.

Oculis magis habenda fides, quam auribus. Вачам варта больш давяраць, чым вушам.

Oleum addere camino. Дадаваць масла ў агонь.

Olula tam fertur ad aquam, quod fracta refertur. Так доўга са збанам паваду ходзім, пакуль яго не разаб'ём.

Omne initium difficile est. Кожны пачатак цяжкі (*параўн.*: Найцяжэй, пакуль з месца).

Omne malum cito accedit, tarde discedit. Кожнае зло хутка прыходзіць, марудна адыходзіць.

Omne nimium nocet. Усё залішняе шкодзіць.

Omnes divitiae virtuti postponendae sunt. Прыстойнасць лепш за ўсякае багацце.

Omnes et singulos. Разам і паасобку.

Omnes homines ad quaestum suum callent. Усе людзі разбіраюцца ў тым, што тычыцца іх выгады.

Omnes homines aequales sunt. Усе людзі роўныя.

Omnia fames dulcia facit praeter se ipsam. Голод, апрача самога сябе, усё робіць салодкім (*параўн.*: Галоднаму жывату і пушынка па нутру).

Omnia incipis, nihil absolvīs. За ўсё бярэшся – нічога не канчаеш.

Omnia mea mecum porto. Усё сваё нашу з сабою (Біант, адзін з сямі мудрацоў; пра духоўнае багацце).

Omnia praeclāra rara. Усё выдатнае рэдка.

Omnia tempus habent. Усё мае (свой) час (*параўн.*: На ўсё свой час).

Omnis musae mancipium. Служка любой Музы; майстар на ўсе рукі (*параўн.*: Рукі на ўсе штукі; Штукар на ўсякія штукі).

Omnis sibi malle melius esse quam altēri. Кожны сябе любіць больш, чым другога.

Omnium consensu. З агульнай згоды.

Omnium malōrum origo otium. Гультайства – пачатак усіх бед.

Omnium malōrum stultitia est mater. Глупства – маці ўсіх няшчасцяў.

Opēra et studio. Працай і намаганнем.

Oporet vivere. Трэба жыць.

Optimum cibi condimentum est fames. Голод – лепшая прыправа да ежы.

Optimum medicamentum quies est. Спакой – найлепшыя лекі.

Opulentissima metalla assidue plenius responsūra fodienti. Самыя каштоўныя металы дастаюцца перш за ўсё таму, хто рупліва капае.

Opus citātum (op. cit.). Цытаваны твор (пры паўторнай спасылцы на які-небудзь твор).

Ornāta forma mente praeclāra emīnet. У вочы кідаецца чароўны выгляд, а не выдатны розум.

Ora et labōra. Маліся і працуй.

Ora rotundo. Ва ўвесь голас.

Ore uno. «Адным ротам»; аднагалосна.

Osse caret glossa, quandoque tamen terit ossa. Язык не мае косці, але часам расцірае косці.

Otium post negotium. Адпачынак пасля справы (*параўн.*: Скончыў работу – гуляй у ахвоту).

Ovem lupo committere. Авечку даверыць ваўку.

Pagīna (pag., p.). Старонка (памета пры спасылцы на старонку ў цытаваным творы).

Pallida mors aequo pulsat pede paupērum tabernas regumque turres. Бледная смерць той жа нагой стукае ў хаціны бедных і палаты цароў (*параўн.*: Смерць у зубы не глядзіць).

Panem quotidianum. Хлебу надзённага.

Papūlas observātis aliēnas obsīti plurīmis ulcerībus. Вы (самі), пакрытыя мноствам язваў, выглядваеце чужыя пухіры.

Par comes esse pari consuescit sic et avāri. Роўны – прыяцель роўнаму, скупы – скупому.

Par pari referre. Роўным за роўнае аддаваць.

Pares cum paribus facillime congregantur. Роўныя з роўнымі вельмі лёгка сыходзяцца.

Pars pro toto. Частка замест цэлага.

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Нараджаюць горы, народзіцца смешнае мышаня.

Parva delicta aperiunt viam ad majōra. Малыя злачынствы адкрываюць дарогу вялікім.

Patiāre potius ipse, quam facias scelus. Лепш самому трымаць, чым чыніць зло.

Patiendo multa veniunt, quae nequeas pati. Хоць ты і шмат можаш трымаць, канец цяпенню наступіць.

Patiens et fortis se ipsum felicem facit. Цяплівы і мужны сам сябе робіць шчаслівым.

Patientia animi divitias occultas habet. Цяпенне мае скрытыя багацці.

Patientia omnia vincit. Цяпенне ўсё перамагае (*параўн.*: Рабі пільна – і тут будзе Вільня).

Patria est communis omnium civium parens. Радзіма – агульная маці ўсіх грамадзян.

Pauca verba. У нямногіх словах; карацей кажучы.

Pauper mutatur, si dives efficiatur. Бедны змяняецца, калі робіцца багатым.

Pauperior mendicissimo homine. Бяднейшы за самага беднага чалавека; самы бедны.

Paupertas non est probum. Беднасць не загана (*параўн.*: Бяднейшы – не канечне дурнейшы).

Pax vobiscum! Мір вам!

Peculium re, non verbis augetur. Маёмасць павялічваецца справай, а не словамі.

Pecuniae omnia oboediunt. Грошам усё скараецца.

Pejor avis aetas. Дрэнная птушка – узрост.

Pelle sub agnina latitat mens saepe lupina. Пад авечай шкурай хаваецца часта воўчая душа.

Pendere tenui filo. Вісець на тонкай нітцы.

Per aspera ad astra. Праз цярні да зорак.

Per fas ac nefas. Дазволенымі і недазволенымі сродкамі; праўдамі і няпраўдамі.

Per me ista trahantur pedibus. Што да мяне, то няхай кульгаюць (*параўн.*: А няхай яно выпрахне).

Per risum multum cognoscimus stultum. Па бессэнсоўнаму (*літ.*: частаму) смеху мы даведаемся дурня (*параўн.*: Па латках пазнаць скупого, а па смеху – дурнога).

Per se. Само па сабе; у чыстым выглядзе.

Periculum in mora. Небяспека ў прамаруджанні.

Perpetuum mobile. Вечны рухавік.

Persōna (non) grata. Асоба, якая (не) карыстаецца даверам.

Personaliter. Асабіста.

Pes gradiens crescit, cornix residendo famescit. Нара расце ад хады, варона галадае ад сядзення.

Petitio principii. Выснова з палажэння, якое яшчэ трэба даказаць.

Pia desiderāta. Запаветныя мары.

Piger ipse sibi obstat. Лянівы сам сабе шкодзіць.

Piscāri in turbīdo. Лавіць рыбу ў мутнай вадзе (*параўн.*: У муце шчупакоў лавіць).

Pisces natāre docēs. Ты вучыш рыбу плаваць.

Plenus rimārum. Увесь у трэшчынах (*г. зн.* балбатлівы).

Plenus venter non studet libenter. Поўнае пуза да навукі глуха.

Plus potest negāre asinus, quam probāre philosophus. Асёл можа больш запярэчыць, чым разумны даказаць.

Plus valet exiguus quam nullus ad atria clavus. Лепш дрэнны замок у доме, чым ніякі.

Plus valet in dextra passer quam quattuor extra. Лепш адзін верабей у правай руцэ, чым чатыры ў паветры (*параўн.*: Лепей варона злоўленая, чым сокал пад небам).

Plus vident oculi quam oculus. Два вокі бачаць больш, чым адно.

Poculum, mane haustum, restaurat natūram exhaustam. Келіх, які выпілі з раніцы, аднаўляе моц.

Pomum compunctum cito corrumpit sibi junctum. Гнілы яблык хутка псуе той, што ляжыць побач.

Post Christum natum (p. Ch.). Пасля нараджэння Хрыстова (абазначэнне дат нашай эры, разам з A. D.).

Post factum nullum consilium. Пасля зробленага не патрэбна ніякая парада.

Post factum. Пасля падзеі.

Post gaudia luctus. Пасля радасці – плач.

Post hoc, ergo propter hoc. Пасля гэтага – значыць з прычыны гэтага.

Post hoc, non est propter hoc. Пасля гэтага – не значыць з-за гэтага.

Post hominum memoriam. Са спрадвечных часоў.

Post mortem medicīna. Пасля смерці лячэнне.

Post nubila Phoebus (sol). Пасля хмар – Феб (сонца).

Post scriptum (PS). «Пасля напісанага»; пастскрыптам; прыпіска да ліста.

Post tenēbras spero lucem. Спадзяюся на святло пасля змроку.

Post vinum verba, post imbrem nascitur herba. Пасля віна – словы, пасля дажджу – трава.

Potior est, qui prior est. Мацнейшы той, хто першы.

Potius sero, quam nunquam. Лепш позна, чым ніколі (Ціт Лівій).

Primoribus labris attingēre aliquid. Дакрануцца да чаго-небудзь кончыкамі губ (*г. зн.* павярхоўна азнаёміцца з чым-небудзь).

Primum agere. Першым чынам дзейнічаць.

Primum non nocere. Першым чынам не шкодзіць.

Primum vivere. Першым чынам жыць.

Primus inter pares. Першы сярод роўных.

Principia magna saepe parva in exitu. Вялікі пачатак часта канчаецца малым вынікам.

Principium et fons. Пачатак і крыніца.

Prius quam incipias, consulto, et ubi consulueris, matūre factu opus est. Перш чым пачаць, абдумай, калі абдумаеш, варта паспяшыць.

Pro bono publico. Дзеля агульнай выгады.

Pro domo mea (sua). «За свой дом»; для сябе; у асабістых інтарэсах; у абарону сваіх спраў.

Pro et contra. За і супраць.

Pro forma. Для формы; для выгляду.

Pro memoria. Для памяці; у памяць аб чым-небудзь.

Pro ut de lege. Законным шляхам.

Probātum est. Адобрана; ухвалена.

Prodest cautēla plus quam postrēma querēla. Больш дапаможа своечасовая перасцярога, чым запозненыя папрокі.

Propēra pedem. Прыспешвай.

Propria laus sordet. Уласная пахвала выклікае агіду.

Propter invidiam. З зайздрасці.

Propter necessitatem. З прычыны неабходнасці.

Prudentia saepe vitantur pericula. Дзякуючы разважлівасці мы часта пазбягаем небяспекі.

Pugnis et calceis, unguibus et rostro. Кулакамі і нагамі, кіпцюрамі і дзюбай.

Pulchre sedens melius agens. Добра абдумаеш – лепей зробіш.

Pulchrum est praestāre cuncta, nil exigere. Цудоўна ўсё даваць і нічога не патрабаваць узамен.

Punctum saliens. Важны пункт.

Quae nocent, docent. Што шкодзіць, тое вучыць.

Qualia quisque geret, talia quisque feret. Як хто будзе сябе паводзіць, так да яго будуць і ставіцца.

Quam camus cassus, equus est melior mala passus. Лепш дрэнны конь, чым пустая аброць.

Quam cara sint bona, homines carendo intellēgunt. Людзі разумеюць, якое дарагое здароўе, толькі страціўшы яго.

Quam difficile est crimen non prodere vultu. Як цяжка не выдаць злачынства тварам.

Quantum satis. Колькі трэба; дасталь.

Quem mos non rexit, vita non inclutus exit. Хто не трымаецца закону, зняслаўленым пойдзе на той свет.

Qui bibit immodice vina, venēna bibit. Хто не ў меру п’е віно, той п’е атруту (*параўн.*: Хто па гарэлку часта ходзіць, той сам сабе шкодзіць).

Qui blanditur, mentitur. Хто ліслівіць, той хлусіць.

Qui bona sectatur, prima bene surgit in hora. Хто імкнецца да багацця, устае да світання.

Qui cito laetatur, leviter dolet et lacrimatur. Хто хутка радуецца, той лёгка смуткуе і плача.

Qui comes est stulti, sibi saepe fit ipse labōri. Хто з’яўляецца сябрам дурня, той часта сам сабе шкодзіць.

Qui me amat, amat et canem meum. Хто любіць мяне, любіць і майго сабаку.

Qui mittit stultum, differt sua commōda multum. Хто пасылае дурня, той церпіць шмат няўдач.

Qui pro quo. Адзін замест другога; гэты замест таго; блытаніна.

Qui scribit, bis legis. Хто піша, той двойчы чытае; хто запісвае, той лепей запамінае.

Qui se ipse laudat, cito derisōrem invēnit. Хто сам сябе хваліць, той хутка робіцца пасмешышчам.

Qui semel furātur, semper fur habētur. Хто хоць раз украў, назаўсёды застанеца злодзеєм.

Qui tangit picem, contaminabitur. Хто дакранаецца да смалы, пэцкаецца.

Qui timet insidias omnes, nullas incīdit. Хто баіцца ўсякай пасткі, той не трапляе ні ў адну з іх.

Qui totum vult, totum perit. Хто ўсяго жадае, усё губляе.

Qui vitat molam, vitat farīnam. Хто пазбягае млына, пазбягае і мукі.

Qui vitulum tollet, taurum subduxerit idem. Хто зносіць цяля, украдзе і быка.

Quibuscumque viis. Любымі шляхамі.

Quid ipse sis, non guid habeāris, intērest. Важна, які ты на самай справе, а не за каго цябе прымаюць.

Quidquid agis, prudenter agas et respice finem. Усё, што ты робіш, рабі разважна і прадугледжвай вынік.

Quidquid est plus quam necesse, possidentes deprimit. Усё, што звыш неабходнага, губіць валадароў.

Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes. Што б гэта не было, я баюся данайцаў, нават калі яны прыносяць дары (аб траянскім кані).

Quidquid in buccam venērit, stultus loquitur. Дурны гаворыць усё, што прыйдзе ў галаву.

Quidquid nummis praesentibus opta, et fiet. Маючы грошы, жадай усяго, чаго хочаш, і яно збудзецца.

Quilibet fortunae suae faber. Кожны сам каваль свайго шчасця.

Quis hominum sine vitiiis? Хто з людзей нарадзіўся без заганаў?

Quisquis homo bene scit, ipsum quo calceus urget. Кожны чалавек добра ведае, дзе яму цісне чаравік.

Quo plus honoris, eo plus onēris. Чым больш пашаны, тым большы цяжар.

Quo plus sunt potae, plus sitiuntur aquae. Чым больш п'юць, тым больш хочацца.

Quod caret alterna requie, durabile non est. Што не чаргуецца з адпачынкам, не бывае трывалым.

Quod cibus aliis, aliis est atrum venēnum. Што для адных – ежа, для іншых – згубная атрута.

Quod cito fit, cito perit. Што хутка робіцца, хутка гіне.

Quod clausum in pectore, hoc in lingua promptum habeo. Што ўтоена на сэрцы, тое відавочна маю на языку.

Quod erat demonstrandum. Што і патрабавалася давесці.

Quod fuit, numquam revertetur. Што было, тое ніколі не вернецца.

Quod habet, non numērat. Што хто мае, таго не цэніць.

Quod hodie non est, cras erit. Чаго няма сёння, будзе заўтра.

Quod in corde sobrii, id est in lingua ebrii. Што на сэрцы ў цвярозага, тое на языку ў п'янага (*параўн.*: Што цвярозы думае, п'яны скажа).

Quod licet Jovi, non licet bovi. Што дазволена Юпітэру, тое не дазволена быку.

Quod non licet, acrius urit. Што не дазволена, мацней узбуджае.

Quod non videt oculus, cor non dolet. Чаго не бачыць вока, аб тым сэрца не смуткуе.

Quod satis est, cui contingit, nil amplius optet. У кожнага ёсць дастаткова, не трэба жадаць большага.

Quorum. Кворум; частка формулы, якая вызначае колькасць асоб, прысутнасць якіх дастаткова (*praesentia quorum sufficit*) для таго, каб сход быў правамоцны.

Quot homines, tot sententiae. Колькі галоў, столькі ж і розумаў; колькі людзей, столькі думак.

Radix saepe mala producit pessima mala. Ад дрэннага караня часта бываюць вельмі дрэнныя яблыкi.

Raro lupi lenti praebentur fercula denti. Калі на ваўка лянота нападае, рэдка што яму на зуб трапляе (*параўн.*: Ляжачыя і грошы ржавеюць).

Rastro dentato prata parata dato. Касі лугі, калі паспелі.

Re labor est dulcis, quia non pluit usus hiulcis. Праца карысная, таму што дабро не льецца дажджом у рот.

Recte faciendo neminem time. Калі сумленна дзейнічаеш, нікога не бойся.

Reddere vitam pro patria. Аддаць жыццё за радзіму.

Rem cum cura age. Вядзі справу дбайна.

Repetitio est mater studiōrum. Паўтарэнне – маці навучання.

Res inquieta est in se ipsam felicitas. Шчасце само па сабе справа неспакойная.

Res mala vir malus est, mala femina pessima res est. Дрэнны муж – палова бяды, дрэнная жонка – цэлая бяда.

Respice finem. Прадугледжвай вынік.

Ridens verum dicere. Смяючыся, гаварыць праўду.

Risu corrūere. Падаць ад смеху.

Roganti melius quam imperanti pareas. Хутчэй паслухаеш таго, хто просіць, чым таго, хто загадвае.

Saepe dissimulare satius, quam vel ulcisci fuit. Часта лепш не звяртаць увагі на нешта, чым помсціць.

Saepe est etiam olitor valde opportune locutus. Часта нават агароднік вельмі ўдала скажа.

Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientia. Часта і пад брудным адзеннем тоіцца мудрасць.

Saepe facit pietas hoc, [quod] nequit ipsa potestas. Часта каханне робіць тое, што не можа зрабіць улада.

Sal patriae pluris faciendus, quam hospitis mensa. Родную соль варта цаніць больш, чым чужы абед.

Saltare ad tibiam alicujus. Танцаваць пад чыюсьці флейту.

Salus popūli suprēma lex. Дабрабыт народа – вышэйшы закон.

Sancta sanctōrum. Святая святых.

Sano non parēt dolor, aegro quantus amāret. Здаровы не адчувае болю, які ўласцівы хвораму.

Sapienti sat. Разумнаму досыць; разумны зразумее.

Sapientia in exītu canītur. Розум хваляць, калі справа закончана.

Scelēre velandum est scelus. Пакрываць ліхадзейства ёсць ліхадзейства.

Scientia potentia est. Веды – моц.

Sed semel insanivimus omnes. Адночы мы ўсе бываем вар’ятамі.

Semel in laqueum vulpes. Калі-небудзь ліса (трапляе) у пастку (*параўн.*: І хітры ліс у пастку трапляе).

Semper gracūlus assidet gracūlo. Галка заўсёды сядзіць побач з галкай.

Semper idem. Заўжды адно і тое ж.

Semper in motu. Заўжды ў руху; вечны рух.

Semper Saturnalia agēre. Заўсёды святкаваць Сатурналіі.

Semper virens. Вечнае юнацтва.

Semper vocis et silentii temperamentum tene. Прытрымлівайся заўсёды памяркоўнасці ў размове і маўчанні.

Sequitur superbos ultor a tergo Deus. Услед за ганарыстым ідзе помста Божая.

Seris venit usus ab annis. Вопыт прыходзіць з гадамі.

Sero est in pericūlis consilium quaerēre. Позна шукаць параду ў час небяспекі.

Sero paras stabūlum tauros jam fure trahente. Позна будаваць хлёў, калі злодзей ужо цягне валоў.

Sero venientibus ossa. Хто позна прыходзіць, таму – косці.

Sero, verum aliquando tamen. Хоць і позна, але праўда нарэшце выяўляецца.

Serram cum aliquo ducēre. Пілаваць з кім-небудзь (*г. зн.* сварыцца).

Serva me, servābo te. Выручы мяне, выручу цябе.

Si cucūlum doceas, non ejus cantica mutas. Як бы ты ні вучыў зязюлю, спеваў яе не зменіш.

Si non possis, quod velis, velis id, quod possis. Калі ты не можаш (зрабіць) таго, што хочаш, жадай таго, што можаш.

Si quis amat piscem, debet sua crura madēre. Калі хто любіць рыбу, ён вымушаны замачыць свае ногі (*параўн.*: Каб рыбу есці, трэба ў ваду лезці).

Si vera narrētis, non opus sit testibus. Калі гаворыце праўду, сведкі не патрэбны.

Sibi bene facit, qui bene facit amīco. Сабе робіць дабро той, хто робіць яго сябру.

Sic transit gloria mundi. Так мінае зямная слава.

Sic! Так!

Sidēra caelo addēre. Дабаўляць зоркі да неба.

Simia simia est, etiam si aurea gestet insignia. Малпа застаецца малпай і ў злых знаках узнагароды.

Similia similibus curantur. Падобнае вылечваецца падобным.

Similis simīli gaudet. Падобны радуецца падобнаму.

Simul ac quis misertus est, memoria interiit. Як толькі хто робіцца бедным, аб ім ніхто не ўспамінае.

Sine anno. Без (пазначэння) года. **Sine loco.** Без (пазначэння) месца. **Sine titūlo.** Без назвы (выдавецкія тэрміны).

Sine cura. «Без клопату»; сінекура: пасада, якая добра аплачваецца і не па-трабуе ніякіх намаганняў.

Sine ira et studio. Без гневу і прыхільнасці; аб'ектыўна (Тацыт).

Sinistro pede assurgere. Уставаць з левай нагі.

Sint, ut sunt, aut non sint. Хай будзе так, як ёсць, або хай зусім не будзе.

Sit tibi consultum: muliērum spernere vultum. Вось табе добрая парада: па-гарджай жаночай прыгажосцю.

Sit tibi terra levis. Хай будзе табе лёгкае зямля (прамова нябожчыкам).

Sol lucet omnibus. Сонца свеціць для ўсіх.

Specie formōsa, mente odiōsa. З выгляду чароўная, душой непрямная.

Specie. З выгляду.

Spero meliōra. Спадзяюся на лепшае.

Spes melior plebis semel «accipe», quam bis «habēbis». Людзям больш да душы адзін раз «бяры», чым два разы «будзеш мець».

Spes sola hominem in miseriis solatur. Надзея – адзінае суцязэнне людзей у няшчасці.

Sponte sua. Па ўласным жаданні.

Stagnum litus edit, torrens properando recedit. Ціхая вада падмывае бера-гі, бурны патак, хутка пранёсшыся, адступае (*параўн.*: Ціхая вада грэблю рве).

Stat sua cuique dies. Кожнаму наканаваны свой дзень.

Statim atque instanter. Адразу і неадкладна.

Status praesens. Сапраўднае становішча.

Stipite momenta nulla sunt fune retenta. Час не прывязаны да ствала дрэва канатам.

Stulti qui crescunt, stulti sunt, quando senescunt. Хто дурнем у сталым узрос-це быў, той будзе ім і ў старасці.

Stultitia est venātum ducere invitas canes. Неразумна весці сабак на паля-ванне сілком.

Stultitia pacātum et quiētum habet nihil. Глупства не ведае ні згоды, ні спакою.

Stultus est, qui cupida cupiens cupienter cupit. Неразумны той, хто заўзята прагне ажыццявіць усе жаданні.

Stultus nil celat, quod habet sub corde revēlat. Дурны нічога не тоіць і, што ў сэрцы мае, адкрывае.

Sua cuique patria jucundissima est. Кожнаму свая радзіма самая лепшая.

Sua quisque pericula nescit. Ніхто не ведае сваёй небяспекі.

Suadēlae multae fabricābunt atria stulta. Чым больш парад, тым горшы дом.

Suae quisque fortunae faber. Кожны сам каваль свайго лёсу.

Suae vitae durius consulere. Жорстка абысціся са сваім жыццём.

Sub nive quod tegitur, dum nix perit, inveniētur. Калі растае снег, тое, што пад снегам, выяўляецца.

Summa sedes non capit duos. На высокім крэсле не бывае двух.

Superflua non nocent. Залішняе не шкодзіць.

Surdo canēre. Спяваць глухому.

Surge et age! Падніміся і дзейнічай!

Sursum corda! Вышэй галаву!

Sus magis in caeno gaudet, quam fonte serēno. Свінні больш падабаецца ў гразкай лужы, чым у чыстай крыніцы.

Suum cuique mos est. У кожнага свой нораў.

Suum cuique. Кожнаму сваё.

Suus rex regīnae placet. Кожнай царыцы падабаецца свой цар (*параўн.*: Гаспадар і баба – адна рада).

Tabūla ex naufragio. Дошка пры караблекрушэнні.

Tabūla rasa. Чыстая дошка; чыстае месца, на якім можна напісаць усё, што заўгодна.

Tacēre est optimum et pro virībus sapēre. Лепш за ўсё маўчаць і быць мудрым па меры сіл.

Tam deest avāro, quod habet, quam quod non habet. Скупому ў аднолькавай ступені не хапае і таго, чаго не мае, і таго, што ў яго ёсць.

Temperantia est custos vitae. Памяркоўнасць – захавальніца жыцця.

Tempōra mutantur et nos mutāmur in illis. Час змяняецца і мы змяняемся разам з ім (*Авідзій*).

Tempōri parce. Беражы час.

Tempus minuit luctus maestāque corda juvat. Час памяншае смутак і супакойвае журботныя сэрцы.

Tempus nemīni. Час нікога (не чакае).

Terra incognita. Невядомая зямля; нязведаны край.

Terra paterna. Родная зямля.

Tertium non datur. Трэцяга не дадзена.

Testūdo volat. Чарапахы лётае (пра недарэчнае).

Tota re perspecta. Прыняўшы ўсё да ўвагі.

Totus de capsula. Увесь са шкатулкі (аб франтах).

Tradidit mundum disputationibus. Спрэчкі загубілі мір.

Tuam ipse terram calca. Тапчы сам сваю зямлю (*г. зн.* няхай кожны выконвае сваё жыццёвае прызначэнне).

Turpe est aliud loqui, aliud sentīre. Ганебна адно гаварыць, а другое думаць.

Tuto, cito, jucunde. Бяспечна, хутка, прыемна.

Tympāna eloquentiae. Бубны красамоўства.

Ubi concordia, ibi victoria. Дзе згода, там і перамога.

Ubi dolet, ibi manus adhibēmus. Дзе баліць, туды рукі цягнем.

Ubi leōnis pellis deficit, vulpīnam induendam esse. Дзе няма шкуры льва, там варта надзяваць шкуру лісы.

Ubi opes, ibi amīci. Дзе багацце, там і сябры.

Ultima nos omnes efficit hora pares. Апошняя імгненне ўсіх нас робіць роўнымі.

Ultima ratio regum. Апошні довад каралёў (надпіс на французскіх і прускіх гарматах).

Umbram suam metuit. Свайго ценю спужаўся.

Una hirundo non facit ver. Адна ластаўка не робіць вясны.

Uncum se praebet quod curvum crescere debet. Робіцца крывым тое, што расце крыва.

Unius dementia efficit multos. Шаленства аднаго перадаецца многім.

Unum malo datum quam promissum geminatum. Лічу за лепшае, каб адзін раз далі, чым двойчы паабяцалі.

Unus dies gradus est vitae. Адзін дзень – прыступка ў лесвіцы жыцця.

Unus flos non facit ver. Адна кветка не робіць вясны.

Unus vir nullus vir. Адзін чалавек – ніякі чалавек (нічога не значыць).

Usus est optimus magister. Досвед – найлепшы настаўнік.

Ut fructus florem, sequitur dulcendo laborem. Як кветка не бывае без плода, так праца не бывае без асалоды.

Ut legas messem, debes praemittere semen. Каб сабраць ураджай, ты павінен папярэдне кінуць сямя (*параўн.*: Хто арэ ды сее, той малоціць і вее).

Ut quisque est doctissimus, ita est modestissimus. Хто разумней, той сціплей.

Ut salutas, ita salutaberis. Як вітаеш ты, так будуць вітаць і цябе (*параўн.*: Як гукнеш, так і адгукнецца).

Ut supra. Як сказана вышэй.

Ut ere consilio, licet omnia novēris arte. Карытайся парадай – і ўсё глыбока ззнаеш.

Utilitas aliqua sequitur post tristia damna. Нейкая карысць ідзе за сумнай стратай (*параўн.*: Ліха перамелецца – дабро будзе).

Utrāque mundatur, dum palma palmā lavatur. Абедзве рукі робяцца чыстымі, калі руку руку мые (*параўн.*: Рука руку мые, каб абедзве чыстыя былі).

Uxor erat qualis, herbārum coctio talis. Якая была жонка, такім быў і абед.

Uxori nubere suae. Быць жонкай у сваёй жонкі.

Vacua arista super plenas eminet. Пусты колас тырчыць над поўнымі.

Vade mecum. «Ідзі за мной»; вадэмекум (даведнік).

Vae victis. Гора пераможаным (Ціт Лівій).

Vale. «Будзь здаровы»; бывай!

Veni, vidi, vici. Прыйшоў, убачыў, перамог (Юлій Цэзар).

Venter cibi avidus praecepta non audit. Галодны страўнік не слухае павучанняў.

Verba ligant homines, taurorum cornua funes. Словы звязваюць людзей, а вяроўкі – рогі быкоў.

Verba magistri. Словы настаўніка.

Verbātim. Слова ў слова; літаральна.

Vere est miser, culpa est sua quisquis miser. Той сапраўды няшчасны, хто няшчасны па сваёй віне.

Verus amicus amici nunquam obliviscitur. Сапраўдны сябар ніколі не забывае сябра.

Vetĕrem reminiscendo injuriam, invītas novam. Успамінаючы старую крыўду, выклікаеш новую.

Veto! Забараняю!

Vī et armis. Сілаю ды зброяй.

Vice versa. Наадварот; адваротна.

Vim vi repellĕre licet. Сілу можна адбіваць сілай.

Vinĕta sua caedĕre. Сячы свой вінаграднік.

Vinum locūtum est. Сказала віно.

Vir magni ingenii. Чалавек вялікага розуму.

Vires unītae agunt. Сілы дзейнічаюць сумесна.

Virībus unītis. Аб'яднанымі намаганнямі.

Vis medicātrix natūrae. Гаючая сіла прыроды.

Vis veritātis maxīma est. Сіла праўды вельмі вялікая.

Vita sine amīcis tristitia est. Жыццё без сяброў сумнае.

Vita sine libertāte nihil. Жыццё без волі нішто.

Vita sine littĕris mors est. Жыццё без навукі смерць.

Vivas frugālis, ut res est materiālis. Жыві памяркоўна, як дазваляе тваё багацце.

Volens – nolens. Хочаш не хочаш, воляй-няволяй.

Vox audīta latet, littĕra scripta manet. Сказанае слова знікае, напісаная літара застаецца.

ЛАЦІНСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК

Аа

a (ab) (+ *abl.*) 1) ад, з; 2) *указвае на дзеючую асобу ў залежнай канструкцыі і не перакладаецца*

ab-dīco, 1 1) адмаўляцца, адмяняць; 2) пазбаўляць улады

ab-do, dīdi, dītum, 3 хаваць, накрываць
ab-dūco, duxi, ductum, 3 весці, адводзіць, уводзіць

ab-eo, ii, itum, ire уцякаць, пакідаць, адыходзіць, сыходзіць, знікаць

ab-erro, 1 1) адхіляцца; 2) памыляцца
abies, ētis *f* ёлка, яліна

ab-ōleo, lēvi, lītum, 2 знішчаць, вынішчаць, разбураць

ab-rumpo, rūpi, ruptum, 3 1) абрываць, раздзіраць; 2) спыняць; 3) разбураць

abs-cēdo, cessi, cessum, 3 адыходзіць, зыходзіць

absens, entis *pcp. praes. da absum*

ab-solvo, solvi, solūtum, 3 1) аддзяляць; 2) вызваляць; 3) заканчваць

abs-tīneo, tīnui, tentum, 2 не чапаць, устрымлівацца

ab-sum, afui, —, abesse 1) адсутнічаць; 2) быць далёка

ab-sūmo, sumpsi, sumptum, 3 траціць, марнаваць, знішчаць

abundantia, ae *f* 1) багацце, дастатак; 2) празмернасць

ab-ūtor, ūsus sum, 3 растрачаць, скарыстоўваць, карыстацца

ac i, a таксама

Academia, ae *f* 1) Акадэмія, школа Платона; 2) акадэмія, *вышэйшая навучальная ўстанова*

ac-cēdo, cessi, cessum, 3 1) падыходзіць; 2) набліжацца; 3) зьяўляцца

ac-cendo, ndi, nsum, 3 распальваць

ac-cepto, 1 прымаць, дапускаць

acerbus, a, um 1) пануры; 2) суровы, бязлітасны, люты, жорсткі; 3) дробны, прыдзірлівы

ac-cīdo, cīdi, —, 3 1) падаць; 2) дасягаць; 3) здарацца, адбывацца; *accīdit impers.* — здараецца, бывае

ac-cīpio, cēpi, ceptum, 3 1) атрымліваць, прымаць, здабываць; 2) зазнаваць, зведаваць

acclīnis, e схільны

accōla, ae *m* жыхар

accurātus, a, um дакладны

ac-cūso, 1 (+ *gen.*) абвінавачваць (*учым-небудзь*)

acer, acris, acre 1) гарачы, разлютаваны, бязлітасны, злосны; 2) балючы, нясцерпны

acerbus, a, um непрыемны

Achilles, is *m* Ахіл, сын Пелея, адзін з *галоўных герояў «Іліяды» Гамера*

acies, ēi f 1 вострыё; 2) строй, войска; 3) бітва
acinus, i m ягада (вінаградная)
acriter 1) рашуча; 2) люта, бязлітасна
ad (+ acc.) да, у, для, на
Adam (indecl.) Адам, *першы чалавек*
ad-dīco, dixi, dictum, 3 1) прысуджаць; 2) прызначаць; 3) падпарадкоўвацца
additio, ōnis f 1) дабаўленне; 2) дадатак
ad-do, didi, dītum, 3 1) дабаўляць, прыбаўляць; 2) умацоўваць
ad-dormio, 4 засынаць
ad-dūco, duxi, ductum, 3 1) падахвочваць, заахвочваць, прымушаць; 2) збіраць
adeo да таго, настолькі
ad-eo, ii, ītum, īre 1) прыходзіць; 2) звяртацца
ad-fēro гл. affēro
ad-hībeo, bui, bītum, 2 ужываць, прымяняць, скарыстоўваць
ad-hortor, 1 пераконваць
ad-icio, jēci, jectum, 3 дадаваць
adītus, ūs m падступ, праход
ad-jāceo, —, —, 2 ляжаць побач, прылягаць
ad-jūvo, jūvi, jūtum, 1 (+ acc.) дапамагаць
ad-ministro, 1 1) выконваць; 2) кіраваць, загадваць (+ *acc.*)
ad-mīror, 1 здзіўіцца, здзіўляцца
ad-mitto, mīsi, missum, 3 1) запрашаць; 2) дапускаць, дазваляць
admōdum вельмі
ad-mōveo, mōvi, mōtum, 2 1) падносіць; 2) надаваць; 3) накіроўваць
adoleasco, olēvi, ultum, 3 падростаць, сталець
ad-ōro, 1 маліцца, маліць, прасіць
Adrianus, i m Адрыян, *рымскі імператар*
Adriaticus, a, um адрыятычны
ad-scribo, scripsi, scriptum, 3 прыпісваць

ad-sevēro, 1 сцвярджаць, даводзіць
ad-sum, affui, —, adesse 1) дапамагаць; 2) быць, знаходзіцца, прысутнічаць
adulescentia, ae f юнацтва, маладосць
ad-ūro, ussi, ustum, 3 абпальваць
advēna, ae m прыхадзень, чужынец
ad-vēnio, vēni, ventum, 4 прыбываць, прыходзіць
adversarius, i m праціўнік, сапернік
adversor, 1 (+ dat.) супрацьдзейнічаць, прэрэчыць, спрачацца
adversum (+ acc.) насупраць, супраць
adversus (+ acc.) = adversum
adversus, a, um 1) процілеглы, супрацьлеглы; 2) неспрыяльны; ненавісны
ad-verto, verti, versum, 3 1) звяртаць (увагу); 2) паварочваць
ad-vōco, 1 склікаць, запрашаць
aedes, is f 1) пакой, *pl.* жылы дом, будынак, пабудова; 2) храм
aedificium, i n будынак
aedifico, 1 будаваць, ставіць, узводзіць
aedilis, is m эдыл, *службовая асоба ў Рыме, адказная за грамадскія гульні, будаўніцтва, утрыманне храмаў*
Aedui, ōrum m, pl. t. Эдуі, гальскае племя
Aeēta i Aeētes, ae m Ээт, цар Калхіды, бацька Медэі
aeger, gra, grum 1) хворы; 2) маркотны
aegre цяжка, без задавальнення, з цяжкасцю
aegritūdo, īnis f 1) хвароба; 2) смутак, туга
Aegyptius, a, um егіпецкі
Aegyptius, i m егіпцянін
Aegyptus, i f Егіпет, *краіна на паўночным усходзе Афрыкі*
Aemilia, ae f Эмілія, *жаночае імя*
Aemiliānus, i m Эміліян, *рымскае імя*
Aemilius, i m Эмілій, *рымскае імя*
aemūlus, i m 1) сапернік, зайздроснік; 2) прыхільнік

Aenēas, **ae** *m* Эней, сын траянскага цара Анхіза і Венеры, родапачынальнік рымскага народа

Aenēis, **īdis** *f* «Энеіда», паэма Вергілія

Aeolius, **a**, **um** эалійскі

Aeōlus, **i** *m* Эол, бог вятроў

aequitas, **ātis** *f* 1) роўнасць, справядлівасць; 2) спакой

aequo, **1** 1) быць роўным; 2) раўнамерна размяркоўваць; 3) параўноўваць, зраўноўваць, зраўнавацца

aequor, **ōris** *n* 1) паверхня, гладзь, роўнядзь; 2) мора

aequus, **a**, **um** 1) справядлівы; 2) спакойны; **aequo anīmo** – спакойна, абыхава, непарушна

aēr, **aēris** *m* паветра

aera, **ae** *f* эра

aerarium, **i** *n* 1) дзяржаўная казна, скарб; 2) архіў

aerumna, **ae** *f* смутак, гора

aes, **aeris** *n* 1) медзь; 2) грошы

Aesculapius, **i** *m* Эскулап, бог лячэння

aestimatio, **ōnis** *f* ацэнка

aestimo, **1** 1) лічыць; 2) цаніць, ацэньваць

aestuo, **1** 1) палаць, палымнець; 2) хвалявацца, бурліць; 3) адчуваць гарачыню

aestus, **ūs** *m* 1) гарачыня, спёка, спякота; 2) лета

aetas, **ātis** *f* 1) узрост; 2) эпоха; 3) жыццё; 4) век; 5) пакаленне; 6) час

aeternus, **a**, **um** вечны

Aetolia, **ae** *f* Этолія, вобласць у Грэцыі

aevum, **i** *n* 1) узрост; 2) жыццё; 3) век

af-fēro, **attūli**, **allātum**, **afferre** 1) дастаўляць, прыносіць; 2) паведамляць

af-ficio, **fēci**, **fectum**, **3** 1) наносіць, прычыняць; **supplicio** *a*. – прыгаворваць да пакарання смерцю; 2) мардаваць, зморваць, знясільваць; 3) прыносіць; 4) рабіць

af-figo, **fixi**, **fixum**, **3** прыбіваць, прымацоўваць

af-firmo, **1** 1) сцвярджаць; 2) пераконваць; 3) умацоўваць

Africa, **ae** *f* Афрыка

Agamemno(n), **ōnis** *m* Агамемнан, сын Атрэя, брат Менелая, муж Клітэмнастры, цар Мікен, галоўнакамандуючы ўсімі войскамі ў Траянскай вайне

ager, **agri** *m* поле, ралля

agger, **ēris** *m* насып, вал

ag-grēdior, **gressus sum**, **3** 1) кідацца, нападаць, атакоўваць; 2) адпраўляцца, ісці; 3) рабіць

Agis, **īdis** *m* Агіс, спартанскі цар

agnus, **i** *m* ягня

ago, **egi**, **actum**, **3** 1) весці; 2) гаварыць, казаць, абмяркоўваць, размаўляць; **gratias a**. – дзякаваць; **sum alīquo a**. – звяртацца да кагосьці; 3) весці перамовы; 4) дзейнічаць, рабіць, ладзіць; 5) адпраўляцца; 6) жыць; 7) праводзіць час

agrestis, **e** 1) вясковы, сельскі; 2) неадукаваны, некультурны, невучоны

agricōla, **ae** *m* земляроб

agricultūra, **ae** *f* земляробства, сельская гаспадарка

Agrippa, **ae** *m* Агрыпа; **Marcus Vipsanius Agrippa** – Марк Віпсаній Агрыпа, зяць Актавіяна Аўгуста, які фінансаваў будаўніцтва водаправода

aio, **ait**, – , – (*defect.*) казаць, сцвярджаць

ala, **ae** *f* 1) крыло; 2) плячо; 3) фланг **Alarīcus**, **i** *m* Аларых, правадыр і першы кароль вестготаў

Albāni, **ōrum** *m*, *pl. t.* альбанцы, жыхары горада Альба-Лонга

albens, **entis** белы, бледны

Albinus, **i** *m* Альбіній, рымскае імя

albus, **a**, **um** белы, бледны

Alcibiādes, **is** *m* Алківіяд, афінскі палкаводзец і палітычны дзеяч

alea, **ae f** 1) жэрабя; 2) ігральная косць
ales, **ītis m** птушка

Alexander, dri m Аляксандр; **A. Magnus** – Аляксандр Вялікі (Македонскі), *сын Філіпа II і Алімпіі, заснавальнік Македонскай імперыі*

Alexandria, **ae f** Александрыя, *горад у Егіпце*

aliēnus, a, um чужы, невядомы

alio у іншае месца

aliquando 1) аднойчы; 2) часам, іншы раз, калі-нікалі

alīquis, alīqua, alīquid хто-небудзь, што-небудзь, які-небудзь

aliquot некалькі, няшмат, нямнога, мала

alīter інакш

aliunde адкуль-небудзь

alius, a, ud (*gen. alterius, dat. alii*) іншы; **alius... alius** – адзін... другі

Allia, **ae f** Алія, *левы прыток Тыбра*

Alliensis, e алійскі

al-ligo, 1 прыкоўваць, прывязваць

almus, a, um дабрадзейны

alo, alui, alitum (altum), 3 1) карміць, харчаваць; 2) вырошчваць, гадаваць

Alpes, ium m, pl. t. Альпы, *горная сістэма Заходняй Еўропы*

alter, ēra, ērum (*gen. -ius, dat. -i*) другі, іншы, адзін з двух; **alter... alter** – адзін... другі

altitūdo, īnis f 1) вышыня; 2) глыбіня
altum, i n 1) вышыня; 2) глыбіня;

3) адкрытае мора

altus, a, um 1) высокі; 2) глыбокі

amabilis, e мілы, ветлівы, прыемны

Amalthēa, ae f Амалфея, *німфа, якая выкарміла нованароджанага Юпітэра казіным малаком*

amārus, a, um горкі, непрыемны

amatorius, a, um любоўны

ambiguus, a, um 1) двухсэнсоўны, няпэўны, сумніўны; 2) нясталы, няўстойлівы, зменлівы

ambitio, ōnis f 1) суіскальніцтва, спаборніцтва на атрыманне дзяржаўнай

пасады; 2) славалюбства, прагнасць да славы

ambo, ae, o абодва, абое

ambūlo, 1 прагульвацца, хадзіць

amen сапраўды

amīca, ae f сяброўка

amicitia, ae f сяброўства, сяброўскі саюз

amīcus, i m сябар

a-mitto, mīsi, missum, 3 губляць, пазбаўляцца

amnis, is m рака, патак

amo, 1 любіць, кахаць

Amor, ōris m Амур, *бог кахання, г. зн. Купідон*

amor, ōris m любоў, каханне

a-mōveo, mōvi, mōtum, 2 адхіляць, ссоўваць

amphitheatrum, i n амфітэатр, *будынак для відовішчаў у форме круга*

amplius больш

Amulius, i m Амулій, *брат Нумітора, цар Альбы-Лонгі*

an ці, або, альбо, хіба

Anacharsis, is m Анахарсіс, *скіфскі мудрэц і філосаф*

anceps, cipītis 1) двухгаловы; 2) востры з абодвух бакоў; 3) дваісты; 4) няпэўны, сумніўны

ancilla, ae f служанка

angēlus, i m вястун, анёл

anguis, is m, f змяя

angūlus, i m вугал, кут

angustus, a, um 1) вузкі, цесны; 2) востраканцовы, спічасты

anīma, ae f 1) душа, дух; 2) жыццё

anim-adverto, verti, versum, 3 звяртаць увагу, заўважаць

anīmal, ālis n жывёла, жывая істота

anīmans, antis m, f жывёла, жывая істота

anīmus, i m 1) дух, душа; **anīmo forti** – мужна; 2) думка

annāles, ium m, pl. t. летапіс, хроніка, аналы

annōna, **ae f** 1) цэны на прадукты;
2) дарагоўля

annus, **i m** 1) год; 2) узрост

annuus, **a, um** гадавы, штогадовы

anser, **ēris m** гусь

ante (+ *acc.*) да, перад, раней

antea раней

ante-pōno, **posui**, **positum**, **3** аддаваць
перавагу (*перад чым-небудзь*)

antēquam перш чым

antiburschius, **i m** вораг студэнтаў

Antigōna, **ae f** Антыгона, дачка *Фі-
ванскага цара Эдыпа і яго сястры
Іакасты*

antīquus, **a, um** старажытны

Antonius, **i m** Антоній, *рымскае імя*

antrum, **i n** пяхора

anūlus, **i m** колца, пярсцёнак

anus, **ūs f** старая, бабуля

anxius, **a, um** устрывожаны, занепа-
коены

Apelles, **is m** Апелес, *знакаміты грэ-
часкі жыванісец, сучаснік Аляксан-
дра Македонскага*

apērio, **ruī**, **rtum**, **4** 1) адчыняць,
адкрываць; 2) разграбляць, раба-
ваць; 3) выказваць

apertus, **a, um** адчынены

Apollo, **īnis m** Апалон, *бог святла, пра-
дракання, паэзіі, медыцыны, апя-
кун мастацтваў, сын Юпітэра і
Латоны*

apostolicus, **a, um** апостальскі

apostōlus, **i m** апостал

apparātus, **ūs m** 1) падрыхтоўка, за-
беспячэнне; 2) пышнасьць

ap-pāreo, **ruī**, – , **2** 1) з'яўляцца, паказ-
вацца; 2) быць відавочным; 3) пад-
парадкоўвацца

ap-pello, **1** 1) называць; 2) звяртацца з
прамавай; 3) заклікаць

ap-pello, **pŭli**, **pulsum**, **3** прыганяць,
прычальваць

ap-pēto, **petīvi**, **petītum**, **3** імкнуцца,
дабівацца

Appius, **i m** Апій, *рымскае імя; Appius
Claudius – Апій Клаўдзій, рымскі
дзяржаўны дзеяч*

ap-prōbo, **1** ухваляць, згаджацца

ap-propinquo, **1** (+ *dat.*) набліжацца

aptus, **a, um** 1) які (што) падыходзіць,
прыгодны, прыдатны; 2) здольны,
здатны

apud (+ *acc.*) каля, ля, перад, у пры-
сутнасці, у

aqua, **ae f** 1) вада; 2) водаправод

aquīla, **ae f** арол

Aquilo, **ōnis m** Аквілон, *паўночны ве-
цер*

ara, **ae f** алтар, ахвярнік

arātor, **ōris m** 1) араты, земляроб;
2) селянін

arbītror, **1** меркаваць, лічыць, думаць

arbor, **ōris f** дрэва

arcesso, **sīvi**, **sītum**, **3** 1) зваць, клікаць,
запрашаць; 2) дастаўляць; 3) абві-
навачваць

Arctōus, **a, um** паўночны, арктычны

arcus, **ūs m** 1) лук; 2) сцяпенне;
3) арка

ardeo, **arsi**, **arsum**, **2** палаць, гарэць

ardesco, **arsi**, – , **3** гарэць

arduus, **a, um** 1) круты, стромкі;
2) высокі; 3) цяжкі

arēna, **ae f** 1) пясок; 2) арэна

argentum, **i n** срэбра, выраб са срэбра

argonauta, **ae m** арганаўт, удзельнік
марскай экспедыцыя на караблі

Ariadna, **ae f** Арыядна, *дачка Мінаса,
якая дапамагла Тэзею выбрацца з
лабірынта*

aries, **ētis m** баран

Ariō(n), **ōnis m** Арыён, *грэчаскі паэт*

Ariovistus, **i m** Арыявіст, *цар герман-
скага племені свеваў*

Aristaeus, **i m** Арыстэй, *сын Апалона і
Кірэны, апыкун сельскай гаспадар-
кі, стваральнік пчаларства, віна-
робства і алеініцтва*

Aristīdes, is m Арыстыд, *афінскі дзяржаўны дзеяч, сучаснік і праціўнік Фемістокла, які атрымаў мянушку Справядлівы*

arma, ōrum n, pl. t. 1) зброя; 2) прылада

armarium, i n шафа

armātus, i m узброены

armīfer, ěra, ěrum 1) узброены; 2) ва-яўнічы

aro, 1 1) араць; 2) баразніць, зрэзваць, рэзаць, моршчыць

ar-rīdeo, rīsi, rīsum, 2 смяяцца з, насмі-хацца з, кпіць з

ars, artis f 1) мастацтва; 2) навука

artīfex, ěis умелы, майстэрскі, май-стравіты

artīfex, ěis m майстар, мастак, творца

artista, ae m студэнт або выкладчык факультэта вольных мастацтваў

artus, ūs m сустава, член, *pl.* цела

arx, arcis f крэпасць, крэмель, акропаль

as, assis m ас, *дробная рымская манета*
Ascanius, i m Асканій, сын Энея, засна-вальнік Альба-Лонгі

a-scendo, scendi, scensum, 3 1) пады-мацца, узносіцца, узыходзіць, узбі-рацца, забірацца, караскацца, узла-зіць; 2) браць штурмам

ascensio, ōnis f узнясенне, ушэсце, па-дыманне, пад'ём

ascio, 4 прымаць у якасці саюзніка

Asia, ae f Азія

asīnus, i m асёл

aspectus, ūs m 1) позірк, погляд; 2) від

asper, ěra, ěrum 1) няроўны; 2) цяжкі, непрыемны, суровы

aspĕre цяжка, непрыемна, суро́ва, ва-рожа

a-spīcio, spexi, spectrum, 3 бачыць, заўважаць

as-porto, 1 забіраць, зводзіць

as-sentior, sensus sum, 4 пагаджацца

assiduus, a, um 1) руплівы, дбайны, нястомны; 2) працяглы

as-signo, 1 1) падпісаць; 2) паставіць печатку; 3) абазначыць

as-sisto, stīti, — , 3 стаяць поруч, пры-сутнічаць

assue-fācio, feci, factum, 3 прывучаць, прывучаць

as-sūmo, sumpsi, sumptum, 3 1) браць, прымаць; 2) прэтэндаваць

a-stringo (asstringo), nxi, ctum, 3 аба-вязаць

astrum, i n зорка

asylum, i n прыстанішча, прытулак

at аднак, але, ж, жа

Athēnae, ārum f, pl. t. Афінны, *горад у Грэцыі*

Atheniensis, is m афінянін

atheus, i m бязбожнік, атэіст

Atilius, i m Атылій, *рымскае імя*

atque i, a таксама

atrium, i n пакой, дом, хата

atrociter бязлітасна

atrox, ōcis 1) жахлівы, жудасны, стра-шэнны; 2) люты, жорсткі

attāmen аднак жа, усё ж

attente напружана, уважліва

attentus, a, um напружаны, уважлівы

Attica, ae f Атыка, *вобласць у Грэцыі*

Atticus, i m Атык, *сябра Цыцэрона*

at-tingo, tīgi, tactum, 3 1) дакранацца, датыкацца; 2) дасягаць

at-tribuo, tribui, tribūtum, 3 1) пры-даваць; 2) даваць

auctor, ōris m 1) дарадчык, натхняль-нік, кіраўнік; 2) творца; 3) віноўнік, ініцыятар

auctoritas, ātis f 1) значнасць; 2) улада

audax, ācis бясстрашны, адважны, смелы

audeo, ausus sum, 2 асмельвацца

audio, 4 слухаць, чуць

au-fĕro, abstūli, ablātum, auferre 1) ад-німаць, адймаць; 2) зносіць

Aufidus, i m Аўфід, *рака ў Апуліі (Іма-лія)*

augeo, auxi, auctum, 2 1) павялічваць, пабольшваць; 2) умацоўваць; 3) садзейнічаць

Augustinus, i m Аўгустин, адзін з *галоўных хрысціянскіх пісьменнікаў і багасловаў*

Augustus, a, um 1) жнівеньскі; 2) які (што) адносіцца да Аўгуста

Augustus, i m Аўгуст, мянушка *Актавіяна («высокі, свяшчэнны, вялікі»)*, *якая перайшла на ўсіх наступных імператараў*

aura, ae f 1) паветра; 2) подых, павеў; 3) дыханне

Aurelius, i m Аўрэлій, *рымскае імя aureus, a, um* залаты

auris, is f вуха

aurum, i n 1) золата; 2) грошы

auster, tri m 1) паўднёвы вецер; 2) поўдзень

aut або

autem а, аднак, але

autumnus, i n восень

auxiliātus, ūs m аказанне дапамогі

auxilior, 1 дапамагаць, памагаць

auxilium, i n дапамога; *pl.* дапаможнае войска

avaritia, ae f прагнасць, прагавітасць, хцівасць

aviditas, ātis f прагнасць, прагавітасць, хцівасць

avis, is f птушка

Bb

Babel, ēlis f = Babŷlon, ōnis f Вавилон, *горад і царства на поўдні Міжрэчча*

balneum, i n лазня, ванна

baptisma, ātis n хрышчэнне

barba, ae f барада

barbārus, a, um варварскі, чужаземны, інашаземны

barbārus, i m варвар, чужаземец, інашаземец

basium, i n пацалунак

Bassa, ae f Баса, *жаночае імя*

beātus, a, um 1) шчаслівы; 2) блажэнны

Belgae, ārum m, pl. t. бельгі, *гальскае племя*

bellicōsus, a, um ваяўнічы

bello, 1 ваяваць

bellum, i n вайна

bellus, a, um мілы, прывабны, цудоўны

bene добра

bene-dīco, dixi, dictum, 3 1) хваліць;

2) благаслаўляць

benedictum, i n 1) пахвала; 2) благаслаўненне

benedictus, a, um благаслаўнены, благаслаўлены

beneficium, i n 1) дабро, добры ўчынак, спрыянне, дабрадзейства, паслуга;

2) дар; 3) літасць, міласць, ласка

benevolentia, ae f 1) прыхільнасць, добразычлівасць; 2) ласка

benigne гасцінна, ветліва, сардэчна, прыветліва

benignus, a, um прыветлівы, ветлівы

bestia, ae f жывёла (дзікая), звер

Bethlĕhem (indecl.) Віфлеем, *горад у Палесціне*

bibo, bibi, – , 3 піць

bis двойчы, удвайне, удвая

bitūmen, īnis n асфальт

blandimentum, i n 1) ліслівасць; 2) пяшчотнасць; 3) прывабнасць

blanditia, ae f 1) ліслівасць; 2) ласка; 3) прывабнасць

Boeotia, ae f Беотыя, *вобласць у Грэцыі*

bonum, i n 1) дабро, шчасце, карысць; 2) *pl.* маёмасць

bonus, a, um 1) добры; 2) высакародны, шляхетны

bos, bovis m, f бык, карова

brachium, i n рука

brevi хутка, неўзабаве

brevis, *e* кароткі
Britannia, *ae f* Брытанія
Britannus, *i m* брытанец
bruma, *ae f* 1) зімовае сонцастаянне;
2) зімовы холад
Brutus, *i m* Брут, *рымскае імя*
bublus = **bubūlus**, *a, um* бычыны, каровін
bucca, *ae f* шчака
bursa, *ae f* інтэрнат, *месца, дзе жылі студэнты*

Сс

C. = Gajus
cado, cecīdi, casum, **3** 1) падаць; 2) гінуць
caduceum, *i n* кадуцэй, *жэзла Меркурыя*
caeco, **1** асляпляць
caecus, *a, um* 1) сляпы, невідучы;
2) цёмны
caedes, *is f* 1) забойства, умярцвенне;
2) разня, збіванне
caedo, cecīdi, caesum, **3** 1) рэзаць, забіваць; 2) разбіваць ушчэнт
caelestis, *e* нябесны
caelum, *i n* неба
caementum, *i n* камень, шчэбень, друз
Caere n (*indecl.*) Цэрэ, *горад у Этрурыі*
Caeretāni, ōrum m, pl. t. жыхары горада Цэрэ
caeruleus, *a, um* сіні, блакітны
Caesar, āris m Цэзар, *рымскі палкаводзец і палітычны дзеяч*
Cajus (= Gajus), *i m* Гай, *рымскае імя*
Calchas, antis m Калхас (Калхант), *прадракальнік у лагеры грэкаў каля Троі*
calidus, *a, um* 1) гарачы; 2) палкі
calix, icis m кубак, бакал, келіх
callidus, *a, um* 1) умелы; 2) хітры;
3) спрытны

Calypso, ūs f Каліпса, *дачка Атланта (наводле іншых крыніц – Акіяна), німфа вострава Агігія, у якой Адысей заставаўся 7 гадоў*
Camillus, *i m* Каміл, *рымскае імя*
campus, *i m* 1) поле, раўніна; 2) поле бітвы
candidātus, *a, um* 1) белы, бліскучы;
2) ясны
candidātus, *i m* прэтэндэнт
canis, *is m, f* сабака
Cannae, ārum f, pl. t. Каны, *горад у Апуліі (Італія)*
cano, cecini, cantum, **3** 1) апавядаць, расказваць; 2) апяваць, усхваляць, услаўляць, славіць
canonista, *ae m* студэнт-правазнавец
canor, ōris m 1) спяванне; 2) гук
cantor, ōris m спявак
cantus, ūs m 1) спяванне; 2) мелодыя;
3) песня
canus, *a, um* сівы
capella, *ae f* казуля
Capella, *ae f* Капела, *зорка*
capillus, *i m* волас
capio, cepi, captum, **3** 1) браць; 2) авалодваць, захопліваць; 3) прымаць; 4) набываць; 5) прыцягваць
Capitolinus, *a, um* капіталійскі
Capitolium, *i n* Капітолій, *адзін з сямі ўзгоркаў Рыма*
captivus, *i m* палонны
capto, **1** 1) лавіць; 2) дабівацца
caput, itis n 1) галава; 2) сталіца;
3) глава, раздзел
careo, carui, caritūrus, **2** 1) быць свабодным, быць вольным; 2) не мець, быць пазбаўленым
caritas, ātis f 1) дарагоўля; 2) недахоп, нястача; 3) павага, пашана; 4) любімая істота
carmen, inis n 1) верш, паэма, песня;
2) загадка
caro, carnis f мяса, плоць

carpo, carpsi, carptum, 3 1) збіраць; 2) ірваць, зрываць

Carthaginienſis, is m карфагенянін
Carthāgo, īnis f Карфаген, *горад на паўночным узбярэжжы Афрыкі*

carus, a, um дарагі, прыязны, мілы
Casca, ae m Каска, *рымскае імя*
caseus, i m сыр

Cassius, i m Касій, *рымскае імя*
cassus, a, um 1) пусты; 2) бясплодны; 3) нікчэмны

castellum, i n лагер, умацаванне, крэпасць, цытадэль

castra, ōrum n, pl. t. лагер; с. *ponēre* – разбіць лагер

casūla, ae f хаціна

casus, ūs m 1) падзенне; 2) гібель; 3) выпадак, выпадковасць

catēna, ae f ланцуг, кайданы
catholicus, a, um усеагульны, сусветны, усяленскі

Catilīna, ae m Катыліна, *арганізатар змовы, якую выкрыў консул Цыцэрон у 63 г. да н. э.*

Cato, ōnis m Катон, *рымскае імя*

Catullus, i m Катул, *рымскі паэт*

catŭlus, i m дзіцяня

Caucāsus, i m Каўказ, *геаграфічны рэгіён на мяжы Еўропы і Азіі*

cauda, ae f хвост

cauneae, ārum f, pl. t. каўнскія фігі

causā (+ gen., постпозітыўна) для, дзеля, з-за

causa, ae f 1) прычына; *quā de causā* – з той прычыны; 2) справа (судовая)

cavea, ae f 1) клетка; 2) упадзіна, поласць, заглыбленне

caveo, cavi, cautum, 2 1) бараніць; 2) клапаціцца; 3) прадугледжваць, прадбачваць; 4) сцерагчыся, хавацца

cavo, 1 1) выдзёўбаць, рабіць заглыбленне, капаць; 2) падмываць

cedo, cessi, cessum, 3 1) ісці; 2) уступаць

celēber, bris, bre славуты, знакаміты, папулярны, вядомы

celēbro, 1 1) часта наведваць; 2) святкаваць; 3) рабіць агульнавядомым

celer, ēris, ēre хуткі, скоры

celeritas, ātis f скорасць, хуткасць, шпаркасць

celeriter хутка, скоро, шпарка

cella, ae f кладоўка, камора

celsus, a, um 1) высокі; 2) раскошны; 3) знакаміты

Celtae, ārum m, pl. t. кельты, племя, *якое рымляне назвалі галамі*

cena, ae f абед

ceno, 1 абедаць

censeo, nsui, nsum, 2 1) лічыць; 2) ацэньваць, рабіць ацэнку; 3) выказваць меркаванне, раіць, радзіць

ensor, ōris m 1) цензар, *адзін з двух вышэйшых магістраў Рыма;*

2) строгі крытык

centaurus, i m кентаўр, цэнтаўр

centum сто

centuria, ae f цэнтурія, *атрад, які складаўся спачатку са 100, пасля з 60 чалавек*

Cereālis, e 1) які (што) адносіцца да Цэрэры; 2) хлебны

Ceres, ēris f Цэрэра, *багіня земляробства*

cerno, crevi, cretum, 3 1) заўважаць; 2) распазнаваць; 3) пазнаваць; 4) вырашаць

certāmen, īnis n 1) бой, бітва; 2) спаборніцтва, змаганне; 3) спрэчка

certatio, ōnis f 1) спаборніцтва; 2) сварка; 3) спрэчка

certe напэўна, прынамсі, дакладна

certo, 1 1) біцца; 2) спаборнічаць; 3) спрачацца

certus, a, um надзейны, дакладны, сапраўдны, вызначаны; *facere certiorem* – паведамляць; *faci certior* – даведвацца; *pro certo* – напэўна, з упэўненасцю

cerva, *ae f* самка аленя, аленіха
cesso, **1** 1) марудзіць, бяздзейнічаць;
2) спыняць
cetĕrum урэшце, зрэшты, акрамя таго
cetĕrus, **a**, **um** 1) астатні; 2) іншы
character, **ĕris** *m* 1) своеасаблівасць;
2) знак; 3) характар
Christiānus, **a**, **um** хрысціянскі
Christiānus, **i** *m* хрысціянін
Christus, **i** *m* Хрыстос
cibus, **i** *m* ежа
Cicĕro, **ōnis** *m* Цыцэрон, *рымскі пра-*
моўца
Cimbri, **ōrum** *m, pl. t.* кімбры, *герман-*
скае племя
Cineas, *ae m* Цынэй (Кінэас), *сябра і*
навераны Піра
cingo, **cinxi**, **cinctum**, **3** 1) акружаць,
абкружаць; 2) апяразваць, абвіваць
cinis, **ĕris** *m* попел, пыл, прах
Circe, *es f* Кірка (Цырцэя), *німфа-ча-*
радзейка, у якой на працягу года
жыў Адысей са спадарожнікамі
circenses, **ium** *m, pl. t.* цыркавыя ві-
довішчы
circensis, *e* цыркавы
circiter каля, прыблізна
circum (+ *acc.*) вакол
circum-do, **dēdi**, **dātum**, **1** 1) размяш-
чаць кругом, расстаўляць кругом;
2) акружаць, абкружаць, стаяць на-
вокал; 3) абвязваць, перавязваць
circum-eo, **ii**, **ītum**, **īre** 1) абыходзіць;
2) наведваць; 3) замоўчваць
circum-fulgeo, **fulsi**, **fulsum**, **2** азараць,
асвечваць вакол
circum-sīlio, —, —, **4** скакаць вакол
circum-sto, **stēti**, —, **1** 1) стаяць вакол;
2) абложваць
circum-vēnio, **vēni**, **ventum**, **4** 1) акру-
жаць, абкружаць; 2) абложваць
circus, **i** *m* 1) круг; 2) цырк
Cisalpīnus, **a**, **um** цызальпійскі, *які*
(што) знаходзіцца, жыве на гэтым

баку Альпійскіх гор (на поўдзень
ad ix)
citer, **tra**, **trum** які (што) знаходзіцца
на гэтым баку
citerior, **ius** (*gen. citeriōris*) які (што)
знаходзіцца на гэтым баку, найблі-
жэйшы
cithāra, *ae f* кіфара, *струнны музычны*
інструмент, разнавіднасць ліры
citharista, *ae m* кіфарыст
cito хутка
citra (+ *acc.*) на гэтым баку
civilis, *e* грамадзянскі
civis, **is** *m, f* грамадзянін, грамадзянка
civitas, **ātis** *f* 1) горад; 2) дзяржава;
3) грамадства; 4) абшчына
clades, **is** *f* шкода, урон, страта, паразы
clam тайна, патаемна
clamo, **1** 1) абвешчаць; 2) крычаць, шу-
мець, гаманіць, галасіць, усклікаць
claresco, **cui**, —, **3** становіцца ясным,
светлым, славутым
claritas, **ātis** *f* 1) бляск, слава; 2) па-
шана
claritudo, **īnis** *f* 1) яркасць; 2) яскра-
васць, слава
clarus, **a**, **um** 1) вядомы, знакаміты;
2) светлы, ясны
classis, **is** *f* 1) флот; 2) разрад, клас
Claudius, **i** *m* Клаўдзій, *рымскае імя*
claudio, **clausi**, **clausum**, **3** зачыняць
clavis, **is** *f* ключ
clavum, **i** *n* пурпуровая паласа на ту-
ніцы
clementia, *ae f* 1) літасць, паблаглівасць,
лагоднасць; 2) памяркоўнасць
Cleopātra, *ae f* Клеапатра, *жаночае імя*
cliens, **entis** *m* кліент, *асоба, якая зна-*
ходзіцца ў залежнасці ад патрона
і карыстаецца яго апекай
clipeus, **i** *m* шчыт
clivus, **i** *m* 1) схіл, адхон, скат; 2) узго-
рак

cloāca, *ae f* 1) клаака, *крыты канал для сцёку нечыстотаў*; 2) чэрава

cluso = **clauso** (зл. **claudio**)

Clymēna (**Clymēne**), *ae f* Клімена, *дачка Акіяна і Фетыды*

Clytaemnestra, *ae f* Клітэмнестра, *жонка Агамемнана*

co-arguo, **gui**, **gūtum**, **3** 1) даводзіць; 2) выкрываць; 3) абвяргаць

coctilis, *e* абпалены

codicillus, *i m* дадатак да завяшчання

Codrus, *i m* Кодр, *афінскі цар*

coelum, *i n* = **caelum**

co-eo, **ii**, **ītum**, **īre** 1) сыходзіцца, сходзіцца, збірацца; 2) спалучацца

Coeparius, *i m* Цэпарый, *рымскае імя*

coepe, **coeptum**, **coepisse** пачынаць, пачынацца (§ 79, п. 7a)

co-erceo, **cui**, **cītum**, **2** 1) спыняць, стрымліваць; 2) утаймоўваць, уціхамірваць

cogitatio, **ōnis f** 1) роздум, развага, разважанне; 2) мысленне; 3) думка

cognāta, *ae f* сваячка

cognatio, **ōnis f** 1) роднасць, сваяцкасць, сваяцтва; 2) сваякі

cognōmen, **īnis n** імя, мянушка

co-gnosco, **gnōvi**, **gnitum**, **3** 1) вывучаць, пазнаваць, спазнаваць, даведвацца, знаёміцца; 2) разведваць

cogo, **coēgi**, **coactum**, **3** 1) збіраць; 2) прымушаць; 3) прыгаворваць (*ad mortem* – да смерці)

cohors, **ortis f** кагорта, *дзясятая частка легіёна*

Colchi, **ōrum t, pl. t.** колхі, *жыхары Калхіды, краіны на захадзе сучаснай Грузіі*

col-laudo, **1** хваліць, ухваляць

collēga, *ae t* калега, *сумесна абраны таварыш па дзяржаўнай службе*

col-ligo, **lēgi**, **lectum**, **3** збіраць

collis, *i m* узгорак, пагорак, груд, гара

col-lōco, **1** змяшчаць, размяшчаць, расстаўляць, ставіць

colo, **colui**, **cultum**, **3** 1) апрацоўваць; 2) клапаціцца, турбавацца; 3) шанаваць, пакланяцца, служыць

colonia, *ae f* калонія

colōnus, *i m* земляроб, селянін

color, **ōris m** колер

coma, *ae f* волас

com-būro, **bussi**, **bustum**, **3** спальваць

com-ēdo, **ēdi**, **ēsum (essum)**, **3** есці, з'ядаць, праядаць

comes, **ītis m** спадарожнік

comitia, **ōrum n, pl. t.** каміцыі, *народны сход*; *comitia habēre* – праводзіць народны сход

com-mendo, **1** 1) рэкамендаваць; 2) даючаць, давяраць

com-meo, **1** прыходзіць, праходзіць

commercium, *i n* гандаль

com-minuo, **minui**, **minūtum**, **3** 1) ламаць; 2) скарачаць, памяншаць

com-mitto, **mīsi**, **missum**, **3** 1) зводзіць; 2) пачынаць; 3) уступаць (у бітву); *proelium (pugnam) s.* – распачаць (даць) бой; 4) даручаць, давяраць

commōdum, *i n* карысць, выгада

com-mōveo, **mōvi**, **mōtum**, **2** 1) рухаць; 2) прымушаць, заахвочваць, узбуджаць, узрушваць

com-munīco, **1** рабіць агульным, злучаць, спалучаць

com-mūnio, **1** паведамляць

commūnis, *e* агульны

communītas, **ātis f** абшчына, згуртаванне

com-mūto, **1** змяняць, ператвараць

compar, **āris** роўны

com-pāro, **1** 1) рыхтаваць, 2) параўноўваць, зраўноўваць

com-pello, **pūli**, **pulsum**, **3** 1) збіраць; 2) гнаць; 3) прымушаць

com-pērio, **pēri**, **pertum**, **4** 1) ведаць; 2) пазнаваць

com-pēto, **petīvi**, **petītum**, **3** 1) дабівацца; 2) накіроўвацца; 3) належаць; 4) адносіцца

com-plector, plexus sum, 3 1) абнімаць, абдымаць; 2) разумець
com-pleo, plēvi, plētum, 2 1) напаўняць, запаўняць; 2) закідваць; 3) выконваць
complūres, a шматлікія
com-pōno, posui, positum, 3 1) утвараць, ствараць; 2) спыняць; 3) параўноўваць
com-prehendo, ndi, nsum, 3 1) лавіць, схопліваць; 2) успрымаць, разумець
com-pūto, 1 лічыць, падлічваць
con-cēdo, cessi, cessum, 3 1) ісці, адыходзіць; 2) саступаць; 3) дазваляць; 4) даваць
con-celēbro, 1 1) святкаваць; 2) праслаўляць
concilio, 1 1) злучаць, спалучаць; 2) устроіваць; 3) набываць, здабываць
concilium, i n нарада, савет, сустрэча
concito, 1 рухаць; equum c. – прышпoryць каня
concordia, ae f згода
Concordia, ae f Канкордыя, *багіня згоды*
concorditer згодна, аднадушна
concubitus, ūs m сумеснае жыццё, савакупленне
con-cupisco, cupīvi, cupitum, 3 жадаць, хацець, прагнуць
con-curro, curri, cursum, 3 сыходзіцца, збягацца, сутыкацца, сустракацца
condicio, ōnis f умова
condignus, a, um 1) дастойны, варты; 2) адпаведны, прыдатны
con-do, dīdi, dītum, 3 1) засноўваць, асноўваць; ab urbe conditā – ад заснавання горада; 2) збіраць; 3) захоўваць, хаваць
con-dūco, duxi, ductum, 3 1) збіраць, сцягваць; 2) арандаваць; 3) купляць
con-fēro, contūli, collātum, conferre 1) зводзіць, злучаць, спалучаць;

2) зносіць, заносіць; 3) садзейнічаць, пасадазейнічаць; 4) параўноўваць
con-ficio, fēci, fectum, 3 1) рабіць; 2) заканчваць; 3) забіваць; *pass.* гінуць; 4) знясільваць
confidentia, ae f 1) давер; 2) упэўненасць; 3) самаўпэўненасць
con-figo, fixi, fixum, 3 працінаць
con-firmo, 1 1) сцвярджаць, пацвярджаць; 2) падтрымліваць; 3) умацоўваць; 4) даказваць, даводзіць
con-fiteor, fessus sum, 2 1) прызнаваць; 2) спавадацца
con-fōdio, fōdi, fossum, 3 паражаць, удараць, пранізваць, працінаць
conformiter падобна
confractio, ōnis f знішчэнне, разбурэнне
con-fringo, frēgi, fractum, 3 ламаць, знішчаць
con-fundo, fūdi, fūsum, 3 1) ліць; 2) сыпаць; 3) аб'ядноўваць; 4) перамешваць
con-fūto, 1 1) стрымліваць; 2) памяншаць, змяняць; 3) абвяргаць
con-glorifico, 1 разам праслаўляць
con-grēgo, 1 збіраць
con-icio, jēci, jectum, 3 1) скідаць, скідваць, кідаць; 2) звяртаць; se c. – кідацца, накіроўвацца
conjectūra, ae f меркаванне, здагадка, дапушчэнне; conjectūrā sequi – рабіць дапушчэнне, меркаваць
conjicio = conicio
con-junctim разам
con-jungo, junxi, junctum, 3 далучаць, злучаць, спалучаць
conjunx, jūgis m, f муж, жонка
conjuratio, ōnis f змова
conjurātor, ōris m змоўшчык
conjurātus, i m змоўшчык
con-jūro, 1 змаўляцца, складаць змову
conor, 1 спрабаваць
con-scendo, scendi, scensum, 3 падымацца, узыходзіць

con-sēcro, 1 1) прысвечаць; 2) асвечачь; 3) абагаўляць
con-sēntio, sensi, sensum, 4 1) згаджацца, пагаджацца; 2) згаворвацца, дамаўляцца, змаўляцца
consequentē бесперапынна, паслядоўна; sic c. – і так далей
con-sēquor, secutus sum, 3 1) ісці следам; 2) пераследаваць; 3) наступаць
con-servo, 1 1) захоўваць, хаваць; 2) ахоўваць, захоўваць; 3) трымацца, выконваць
con-sīdeo, sēdi, sessum, 2 1) сядзець; 2) сяліцца, засяляць
consiliarius, i m дарадчык
consilium, i n 1) задума, намер, план; 2) парада; 3) пранікліваць, разважліваць; 4) рашэнне; с. capere – прымаць рашэнне; 5) савет, нарада
consimilis, e зусім падобны
con-sisto, stiti, – , 3 1) заключацца, складацца; 2) спыняцца, затрымлівацца
con-solor, 1 1) суцяшаць; 2) змякчаць, памякчаць
conspectus, ūs m 1) выгляд; esse in conspectu – быць перад вачыма; 2) позірк; 3) агляд
con-spicio, spexi, spectrum, 3 бачыць, заўважаць
con-spīcor, 1 бачыць, заўважаць
constantia, ae f цвёрдасць, непакіснасць, пастаянства
con-stituo, stitui, stitutum, 3 1) ставіць; 2) вырашаць; 3) прызначаць; 4) упарадкоўваць
con-sto, stiti, – , 1 1) стаяць цвёрда; 2) грунтавацца; 3) складацца; *impers. constat* – вядома
con-struo, struxi, structum, 3 будаваць, збудоўваць
consubstantialis, e адзінасутны
con-suesco, suēvi, suētum, 3 1) прывыкаць, прывычайвацца, мець звычку; 2) прывучаць, прывучаць
consuetudo, inis f звычай, звычка

consul, ūlis m консул
consulatus, ūs m консульская годнасць (званне), консульства
consūlo, sului, sultum, 3 1) (+ *dat.*) клапаціцца; 2) дзейнічаць; 3) абыходзіцца; 4) пытацца, запытваць, пытаць; 5) раіцца; 6) прымаць рашэнне
con-sūmo, sumpsi, sumptum, 3 1) есці, з’ядаць; 2) знішчаць, страчваць, траціць, вычэрпваць, выдаткоўваць, аслабляць
con-surgō, surrexi, surrectum, 3 падымацца, паднімацца, уставаць
con-temno, tempsi, temptum, 3 грэбаваць, не звяртаць увагі
contemplatio, ōnis f разгляданне, разважанне
con-tendo, tendi, tentum, 3 1) нацягваць; 2) накіроўвацца; 3) спаборнічаць, змагацца
contermīnus, a, um які (што) прымыкае, суседні
con-tēro, trīvi, trītum, 3 1) церці; 2) мучыць, катаваць; 3) траціць
contiguus, a, um які (што) прымыкае, суседні
continens, entis f кантынент, мацярык
continenter бесперапынна, безупынна, няспынна
con-tīneo, tinui, tentum, 2 1) ахоўваць, захоўваць; 2) стрымліваць; 3) абмяжоўваць; 4) утрымліваць
continuus, a, um бесперапынны, безупынны, няспынны
contio, ōnis f збор
contra (+ acc.) супраць
con-trāho, traxi, tractum, 3 1) збіраць, злучаць, спалучаць; 2) прычыняць
controversia, ae f спрэчка
contubernium, i n брацтва, карпарацыя, цэх, аб’яднанне рамеснікаў
contumeliōsus, a, um абразлівы, зняважлівы
con-turbo, 1 1) прыводзіць у беспарадак; 2) змешваць; 3) блытаць

conubium, i n шлюб
con-valesco, valui, – , 3 ачуньваць
con-vēnio, vēni, ventum, 4 1) збірацца;
2) звяртацца; 3) падыходзіць, адпавядаць *impers.* convēnit – вырашана, належыць
con-vinco, vīci, victum, 3 1) выкрываць, выяўляць; 2) даказваць, даводзіць; 3) абвяргаць
convivium, i n банкетаванне, банкет, бяседа, бал, разгул, баляванне
con-vōco, 1 склікаць, запрашаць
copia, ae f мноства, запас, колькасць, *pl.* войска
coquo, coxi, coctum, 3 1) варыць; 2) сушыць; 3) абпальваць
cor, cordis n сэрца
coram (+ abl.) пры, у прысутнасці
Corinthus, i f Карынф, *горад у Грэцыі*; Corinthi – у Карынфе
Coriolānus, i m Карыялан, *рымскае імя*
Cornelia, ae f Карнэлія, *рымскае імя*
Cornelius, i m Карнэлій, *рымскае імя*
cornu, ūs n 1) рог; 2) фланг, крыло
corōna, ae f вянок
corpus, ōris n цела
cor-rīpio, ripui, reptum, 3 1) хапаць, хватаць, захопліваць; 2) ахопліваць, ахапляць
cor-rumpo, rūpi, ruptum, 3 псаваць
cor-ruo, rui, – , 3 1) абрушвацца, падаць; 2) сутыкацца; 3) гінуць
corusco, 1 мігаць, мігаець, мігнець, бліскаць, бліскаець
cotidiānus, a, um штодзённы
cotidie штодзень, штодзённа, штодня
Crassus, i m Крас, *рымскае імя*
creatio, ōnis f 1) выбранне, назначэнне; 2) тварэнне
creatūra, ae f тварэнне, стварэнне
creber, bra, brum часты
credo, credīdi, credītum, 3 верыць, давяраць
cremo, 1 спальваць

creo, 1 1) абіраць, выбіраць, прызначаць; 2) ствараць; 3) нараджаць, спараджаць
Creon, ōnis (ontis) m Крэонт, *цар Фіваў*
cresco, crevi, cretum, 3 1) вырастаць, расці; 2) узмацняцца
Creta, ae f Крыт, *востраў*
Crispus, i m Крысп, *рымскае імя*
Croesus, i m Крэз, *цар Лідзіі*
cruciātus, ūs m мучэнне, катаванне
crucifigo, fixi, fixum, 3 распінаць на крыжы, укрыжоўваць
crucio, 1 катаваць, распінаць, раскрыжоўваць
crudēlis, e бязлітасны
crudelītas, tātis f бязлітаснасць, лютасць, жорсткасць
cruento, 1 1) крывавіць; 2) рانیць
cruentus, a, um крываваы, бязлітасны, люты, жорсткі
crus, cruris n галёнка
cubiculum, i n пакой, спальня
culmen, īnis n верх, верхавіна
culpa, ae f вина
cultus, ūs m 1) догляд, апрацоўка; 2) шанаванне, культ
cum (+ ind./conj.) 1) калі, пасля таго як, у той час як; 2) таму што, бо, так як; 3) хоць, хаця
cum (+ abl.) з (кім-небудзь)
Cumae, ārum f pl. t. Кумы, *горад на поўдні Італіі*
cumūlo, 1 складаць, складваць, сабіраць
cumūlus, i m куча, груда
cunabūla, ōrum n, pl. t. калыска
cunctor, 1 марудзіць, вагацца
cunctus, a, um увесь, цэлы
cupīdītas, ātis f жаданне, цяга, імкненне, прага
Cupīdo, īnis m Купідон, *бог кахання, сын Венеры*
cupio, cupīvi, cupītum, 3 жадаць, імкнуцца

cupressus, i f кіпарыс

cur чаму

cura, ae f 1 клопат; 2) нагляд; 3) стараннасць

curia, ae f курыя, будынак сената

Curiatii, ōrum m, pl. t. Курыяцыі, альбанскі род, да якога належалі тры браты Курыяцыі, пераможаныя братамі Гарацыямі

Curiatius, i m Курыяцый, рымскае імя

curo, 1 (+ acc.) 1 клапаціцца, турбавацца; 2) распараджацца; 3) лячыць

curro, cucurri, cursum, 3 1 бегчы; 2) плыць; 3) ездзіць; 4) спяшацца

currus, ūs m калясніца

cursus, ūs m 1 бег, гонкі, скачкі; 2) кірунак; 3) шлях; 4) цячэнне; 5) рух; 6) язда

custodia, ae f 1 варта, каравул, пост; 2) турма, астрог

custōdio, 4 1 ахоўваць, сцерагчы, пільнаваць; 2) захоўваць, наглядаць

custos, ōdis m хавальнік, вартаўнік, стораж, наглядчык

Cydnus, i m Кідн, рака ў Кілікіі (Грэцыя)

cylindrus, i m цыліндр, валік

Cyprus, i f Кіпр, востраў

Cyrtinus, i m Квірыній, рымскі намеснік у Сірыі

Cyrus, i m Кір; C. Minor – Кір Малодшы, персідскі царэвіч, сын Дарыя

Dd

Daedālus, i m Дэдал, бацька Ікара, будаўнік лабірынта на Крыце

damno, 1 асуджаць, абвінавачваць

damnum, i n шкода, урон, страта

Damon, ōnis m Дамон, афінскі музыкант

Daphne, es f Дафна, німфа, ператвораная ў лаўр

Darēus, i m Дарый, персідскі цар

Daunus, i m Даўн, міфічны цар Апуліі (Італія)

David m (indecl.) Давід, старазапаветнае імя

de (+ abl.) 3, 3-за, на, наконт, пра, аб

dea, ae f багіня

debeo, debui, debītum, 2 быць павінным

debitor, ōris m даўжнік

debītum, i n доўг, запазычанасць

de-cēdo, cessi, cessum, 3 1 адыходзіць, зыходзіць, пайсці; de vitā d. – паміраць; 2) паміраць

decem дзесяць

decemvir, i m дэцэmvір, член цэнтральнага заканадаўчага органа з 10 чалавек; член калегіі дзесяці

deceo, ui, – , 2 1 падыходзіць, належаць; 2) быць вартым; *impers.* decet – належыць, падыходзіць, пасуе

de-cerno, crēvi, crētum, 3 1 рашаць, прымаць рашэнне, вырашаць; 2) прызначаць

decimus, a, um дзясяты

de-cīpio, cēpi, ceptum, 3 падманваць, ашукваць, зводзіць

de-clāro, 1 заяўляць, аб'яўляць, абвясчаць

de-curro, curri, cursum, 3 1 збягаць, спускацца; 2) праходзіць

decus, ōris, n 1 аздабленне; 2) гонар, слава

de-do, dīdi, dītum, 3 аддаваць, перадаваць; se d. – здавацца

de-dūco, duxi, ductum, 3 1 весці; 2) заводзіць; 3) несці, пераносіць; 4) пасяляць, засноўваць (калонію)

de-fendo, fendi, fensum, 3 абараняць, бараніць, ахоўваць

de-fēro, tūli, lātum, ferre 1 несці ўніз; 2) даваць, аддаваць, перадаваць;

3) даручаць; 4) ускладваць, даваць (пасаду); 5) паведамляць
defessus, a, um абысслены, знясілены
de-fetiscor, fessus sum, 3 стамляцца
de-ficio, feci, fectum, 3 1) не хапаць, неставаць; 2) пакутаваць; 3) памяншацца; 4) мяняць
de-fungor, functus sum, 3 1) выканаць, скончыць; 2) памерці
dego, degi, —, 3 жыць, пражываць
de-icio, jēci, jectum, 3 1) скідаць, скідваць; 2) адкідаць, адкідваць; 3) спускаць
dein = deinde
deinde 1) нават, нарэшце; 2) пасля
Dejanīra, ae f Дзяніра, жонка Геркулеса
de-jicio = deicio
de-lābor, lapsus sum, 3 1) спадаць, спускацца; 2) трапляць, пападаць
delecto, 1 захапляць, зачароўваць, падабацца; *pass.* знаходзіць задавальненне, захапляцца
delectus, a, um адборны, лепшы
delenimentum, i n 1) палёгка; 2) чароўнасць
deleo, ēvi, ētum, 2 разбураць, знішчаць, вынішчаць
deliciae, ārum f, pl. t. уцеха, радасць
delictum, i n злачынства, правіннасць
de-līgo, lēgi, lectum, 3 выбіраць
de-līro, 1 шалець, вар'явацца, плявузгаць, плесці лухту
Delphi, ōrum m, pl. t. Дэльфы, горад у Грэцыі
Delphicus, a, um дэльфійскі
de-mīror, 1 вельмі здзіўляцца
de-mitto, misi, missum, 3 спускаць, апускаць, звяргаць
de-monstro, 1 паказваць
demum толькі, менавіта
denarius, i m дэнарыў, рымская сярэбраная манета
de-nēgo, 1 1) адмаўляць; 2) забараняць

deni, ae, a па дзесяць
denique нарэшце
dens, dentis m зуб, ікол
densus, a, um густы
denuo нанова, нанова
deorsum уніз, унізе
de-pello, pūli, pulsum, 3 1) адгаворваць, пераконваць у адваротным; 2) гнаць, праганяць; 3) адхіляць
de-pendeo, pendi, pensum, 2 1) вісець; 2) залежаць
de-plōro, 1 плакаць, аплакваць
de-pōno, posui, positum, 3 1) адкладаць, адкладваць; 2) укрываць; 3) спаталяць, праганяць
deprecatio, ōnis f прабачэнне, выбачэнне
de-prehendo, hendi, hensum, 3 1) схопіць; 2) адшукаць, заўважыць
de-pūto, 1 прызначаць
de-rīdeo, rīsi, rīsum, 2 насміхацца, кпіць, высмейваць
derisorius, a, um насмешлівы, кплівы
de-rīvo, 1 1) адводзіць; 2) паходзіць; 3) даваць пачатак
de-rōgo, 1 аднімаць, адымаць, адбіраць
de-scendo, ndi, nsum, 3 1) ісці, сыходзіць, сходзіць; 2) уваходзіць; 3) паходзіць
de-scribo, scripsi, scriptum, 3 1) апісваць; 2) спісваць, перапісваць
descriptio, ōnis f апісанне
desertus, a, um 1) бязлюдны, апусцелы, пустыны; 2) адзінокі, самотны
desiderium, i n 1) жаданне; 2) смутак; 3) страта
desidēro, 1 1) жадаць, хацець; 2) ту-жыць, нудзіцца, сумаваць
desidia, ae f бяздзеінасць
de-signo, 1 1) вызначаць, прызначаць, называць; 2) назначаць (лекі)
de-sīno, sivi (sii), situm, 3 пераставаць
de-sīpio, sipui, —, 3 быць безразважным, быць вар'ятам

de-sisto, stīti, stītum, 3 1) спыняць, пераставаць; 2) адмаўляцца; 3) адступаць

de-spēro, 1 траціць надзею, адчайвацца

desponso, 1 заручыць, засватаць

de-stīno, 1 вызначаць, прызначаць

de-sum, fui, —, esse 1) неставаць, не хапаць, бракаваць; 2) пакідаць без дапамогі, не дапамагаць

desūper зверху

deterior, ius (*gen. deterīōris*) горшы

de-terreo, rui, rītum, 2 страшыць, пужаць, палохаць

detractio, ōnis f адцягванне

de-trāho, traxi, tractum, 3 1) сцягваць, здымаць; 2) памяншаць, змяншаць; 3) выцясцяць

de-ūro, ussi, ustum, 3 спальваць

deus, i m бог

de-vinco, vīci, victum, 3 адольваць, перамагаць, асільваць

de-vōco, 1 1) адклікаць; 2) прызываць

de-vōro, 1 есці, з'ядаць, пажыраць

de-vōveo, vōvi, vōtum, 2 ахвяроўваць, прысвячаць

dexter, tra, trum правы

dextera, ae f правая рука

di nom. pl. da deus

diabōlus, i m д'ябал

diadēma, ātis n карона

Diagōras, ae m Дыягор, *грэчаскі філосаф*

Diāna, ae f Дыяна, *рымская багіня паляўніцтва і месяца*

dico, 1 1) асвятчаць; 2) прысвячаць сябе; 3) абвешчаць

dico, dixi, dictum, 3 1) казаць, выказваць; *salūtem d.* — вітаць; 2) называць

dictum, i n 1) выказванне; 2) выслоўе

dies, ēi m дзень, *f* тэрмін

dif-fēro, distūli, dilātum, differre 1) разносіць; 2) распаўсюджаць; 3) адкладаць; 4) адрозніваць

difficilis, e 1) цяжкі, нялёгкі; 2) капрызны

dif-fluo, fluxi, fluxum, 3 разлівацца
dignitas, ātis f годнасць, становішча, званне

di-gnosco, nōvi, nōtum, 3 адрозніваць, распазнаваць, пазнаваць

dignus, a, um 1) дастойны, варты; 2) заслужаны

di-lābor, lapsus sum, 3 1) рассыпацца; 2) разлівацца; 3) разыходзіцца, расходзіцца, разбгацца; 4) гінуць

diligens, entis акуратны, уважлівы, старанны

diligenter старанна, пільна, дбайна

di-līgo, lexi, lectum, 3 высока цаніць, шанаваць, любіць, паважаць

di-mīco, 1 біцца, змагацца

dimidium, i n палавіна, палова

di-mitto, mīsi, missum, 3 1) вызваляць; 2) дараваць, прабачаць; 3) рассылаць; 4) спыняць

Diocletianus, i m Дыяклетыян, *рымскі імператар*

Dionysius, i m Дыянісій, *тыран Сіракуз*

Dionysus, i m Дыяніс, *бог вінаробства*
directus, a, um прамы

di-rīgo, rexi, rectum, 3 1) выраўноўваць; 2) накіроўваць, накіроўвацца

dir-īmo, ēmi, emptum, 3 1) раздзяляць; 2) спыняць; 3) касаваць

di-rīpio, ripui, reptum, 3 1) разграбляць, рабаваць; 2) спустошваць, спусташаць

di-ruo, rui, rūtum, 3 разбураць

dis dat./abl. pl. da deus

Dis, Ditis m Дыт (= Плутон), *бог падземнага царства*

dis-cēdo, cessi, cessum, 3 1) ісці, адпраўляцца, накіроўвацца; 2) адыходзіць, адступаць; 3) зыходзіць, разыходзіцца

dis-cerno, crēvi, crētum, 3 1) раздзяляць; 2) адрозніваць; 3) даведвацца

discessus, ūs m 1) адступленне; 2) адыход; 3) ад'езд
disciplīna, ae f 1) вучэнне, тэорыя; 2) навучанне; 3) дысцыпліна
discipūla, ae f вучаніца
discipūlus, i m вучань
disco, didīci, —, 3 вучыцца
Discordia, ae f Дыскордыя, *багіня разладу*
discordia, ae f сварка, звадка, разлад
discretio, ōnis f розніца, адрозненне
dis-curro, curri, cursum, 3 1) разбягацца; 2) распаўсюджацца
dis-cūtio, cussi, cussum, 3 1) разбіваць; 2) разбураць, знішчаць
disertus, a, um красамоўны
dis-pergo, persi, persum, 3 1) рассыпаць, раскідваць; 2) распаўсюджаць
dis-pōno, posui, positum, 3 расстаўляць, размяшчаць
disputatio, ōnis f разважанне, даследаванне
dis-pūto, 1 1) спрачацца; 2) даследаваць
dis-sēco, secui, sectum, 1 рассякаць
dissensio, ōnis f рознагалоссе, сварка, разлад
dis-sēro, serui, sertum, 3 абмяркоўваць, разважаць
dissimūlo, 1 хаваць
dissolūtus, a, um нядбайны, легкадумны
di-stinguo, nxi, nctum, 3 размяркоўваць, раздзяляць
di-sto, distīti, —, 1 знаходзіцца на адлегласці
ditio, ōnis f 1) падданства; 2) даніна; 3) улада
diu доўга
diversorium, i n заезны дом, карчма, гасцініца
dives, itis багаты
divīdo, vīsi, vīsum, 3 дзяліць, аддзяляць, раздзяляць, падзяляць
divīnus, a, um боскі

divitiae, ārum f, pl. t. багацце
do, dedi, datum, 1 1) даваць; *inter se d.* — абменьвацца; *in fugam d.* — прымусіць уцякаць, прымусіць да ўцёкаў; 2) прыносіць
doceo, docui, doctum, 2 вучыць, навучаць, тлумачыць
doctus, a, um вучоны, адукаваны
doleo, dolui, —, 2 1) смуткаваць, маркоціцца, сумаваць; 2) пакутаваць; 3) хварэць
dolor, ōris m боль, пакуты, смутак
dolus, i m хітрасць, падман, хлусня
domesticus, a, um 1) дамашні, хатні; 2) мясцовы; 3) свойскі
domicilium, i n жыллё
domīna, ae f пані, спадарыня, гаспадыня
dominatio, ōnis f панаванне
dominica, ae f нядзеля
domīnor, 1 панаваць, уладарыць
Domīnus, i m Гасподзь, Госпад, Пан (*пра Ісуса Хрыста*)
domīnus, i m гаспадар, пан, спадар
domo, mui, mītum, 1 утаймоўваць, уціхаміраваць
domus, ūs f будынак, дом, хата; *domi (loc.)* — дома, у мірны час; *domo* — з хаты, з дому
donec пакуль
dono, 1 дарыць, даваць
donum, i n 1) дар, падарунак; 2) ахвяра
dormio, 4 спаць
dos, dotis f 1) пасаг; 2) дар
draco, ōnis m дракон, змяя
druīdes, um m, pl. t. друіды, *жрацы старажытных кельтаў*
dubitatio, ōnis f сумненне
dubīto, 1 сумнявацца, хістацца, вагацца
dubium, i n сумненне
dubius, a, um 1) які (што) сумняваецца, нерашучы, які (што) вагаецца; 2) няпэўны сумніўны, ненадзейны; 3) цяжкі
ducentī, ae, a дзвесце

duco, duxi, ductum, 3 1) весці; іхбгем d. — ажаніцца з кім-небудзь; 2) лічыць

dum пакуль, калі

duo, duae, duo два

duodēcim дванаццаць

duodēni, ae, a па дванаццаць

duplis, e дваіны

dure жорстка, суро́ва

duritia, ae f цвёрдасць, суровасць, жорсткасць

duro, 1 1) рабіць цвёрдым; 2) вытрымліваць, цярпець, трываць; 3) цягнуцца, доўжыцца

durus, a, um 1) цвёрды, моцны; 2) суровы, стро́гі

dux, ducis m 1) военачальнік, галоўнакамандуючы, камандзір, палкаводзец; 2) кіраўнік; 3) праваднік, паводы

Ee

e, ex (+ abl.) з, у, ад, на падставе, з-за, з прычыны

ebriōsus, a, um п'яны

ecce вось, вот

ecclesia, ae f царква

ecquid ці, хіба, няўжо

edax, ācis едкі, разбуральны

e-dīco, dixi, dictum, 3 1) аб'яўляць; 2) загадваць

edictum, i n загад, эдыкт

e-do, dīdi, dītum, 3 1) выдаваць; 2) ствараць; 3) паведамляць

edo, edi, esum (essum), edēre (esse) есці, з'ядаць, пажыраць

educatio, ōnis f выхаванне

e-dūco, 1 1) выхоўваць, гадаваць; 2) навучаць

e-dūco, duxi, ductum, 3 1) выводзіць; 2) узводзіць

ef-femīno, 1 распешчваць, расслабляць

effērus, a, um здзічэлы, адзічэлы, дзікі
efficax, ācis эфектыўны, паспяховы
ef-ficio, feci, factum, 3 1) выконваць, рабіць; 2) утвараць

ef-lingo, finxi, fictum, 3 1) маляваць; 2) перадаваць

ef-flo, 1 выдыхаць, выпускаць; *animam* е. — канаць

ef-fūgio, fūgi, —, 3 1) пазбягаць, унікаць, ухіляцца; 2) уцякаць

effugium, i n уцёкі

egestas, ātis f 1) беднасць; 2) нястача

ego я

e-gredior, gressus sum, 3 выходзіць, ісці

egregius, a, um выдатны, вельмі добры

ejulātus, ūs m лямант, рыданні

electio, ōnis f выбранне, выбары

e-lēvo, 1 1) аслабляць; 2) прымяншаць, прыніжаць

e-ligo, lēgi, lectum, 3 выбіраць

e-limīno, 1 адмяняць

elegia, ae f элегія

eloquentia, ae f красамоўства

eloquium, i n красамоўства, мова

e-mīgro, 1 перасяляцца

e-mitto, mīsi, missum, 3 1) высылаць; 2) выпускаць; 3) выдаваць; 4) вымаўляць

emo, emi, emptum, 3 набываць

enim бо, ж, жа

e-numēro, 1 пералічваць

eo туды, датуль, там

eo, ii, itum, ire ісці

eōdem туды ж, тамсама

Epaminondas, ae m Эпамінонд, *фіванскі палкаводзец*

Epicūrus, i m Эпікур, *старажытнагрэчаскі філосаф*

epigramma, ātis n 1) надпіс; 2) эпіграма, *кароткі верш сатырычнага або паучальнага зместу*

epistūla, ae f ліст

epūlae, ārum f, pl. t. трапеза, банкет, бясёда, бал

eques, ītis m 1) коннік, вершнік; 2) коннік, член саслоўя коннікаў
equester, tris, tre l конскі; 2) які (што) адносіцца да саслоўя коннікаў
equidem сапраўды, вядома
equus, i m конь
erga (+ *acc.*) у адносінах да, каля
ergo таму, такім чынам
ericius, i m вожык
Eridānus, i m Эрыдан, *міфічная рака на крайнім захадзе Еўропы*
e-rīgo, rexi, rectum, 3 l падымаць; 2) будаваць, збудоўваць
e-rīpio, ripui, reptum, 3 l 1) вырываць; 2) ратаваць; 3) выкрадаць
erro, 1 l памыляцца; 2) блукаць, вандраваць, падарожнічаць
error, ōris m 1) падарожжа; 2) памылка; 3) няўпэўненасць
eruditus, a, um l адукаваны; 2) умелы
esca, ae f ежа
esuritio, ōnis f галаданне
et i
etiam (a) таксама, нават; non solum... sed e. – не толькі... але і
Etruscus, i m этруск, *прадстаўнік племені этрускаў, якое засяляла паўночны захад Апенінскага паўвострава (Этрурыя)*
etsi хаця (i), нават калі
Euēnus, i m Эвен, *рака ў Грэцыі*
Euripīdes, is i i m Эўрыпід, *афінскі трагік*
Eurōpa, ae f Еўропа
Eurōtas, ae m Эўрот, *рака ў Грэцыі*
Eurydice, es i ae f Эўрыдыка, *жонка Арфея*
Eurystheus, i m Эўрысфей, *цар Мікен, які прымусіў Геркулеса выканаць 12 подзвігаў*
Eurytion, ōnis m Эўрытыён, *кентаўр*
e-vādo, vāsi, vāsum, 3 выходзіць, ісці
Evangelia, ōrum n, pl. t. Евангеллі
evangelizo, 1 прапаведаваць добрую вестку

e-vēnio, vēni, ventum, 4 выходзіць, здзяйсняцца, здарацца, адбывацца
eventus, ūs m вынік, зыход, выпадак
e-vīnco, vīci, victum, 3 l 1) перамагаць; 2) пераконваць; 3) выкрываць
ex-agīto, 1 l 1) трывожыць, непакоіць, турбаваць, мучыць; 2) падбухторваць, падахвочваць
examīno, 1 узважваць, адважваць
exanimātus, a, um забіты, мёртвы, нежывы
ex-anīmo, 1 забіваць; *pass.* губляць сілы
ex-ardesco, arsi, arsum, 3 l 1) выбухаць; 2) успыхаць; 3) пачынацца
ex-audio, 4 выслухваць
ex-cēdo, cessi, cessum, 3 l 1) выходзіць; 2) пакідаць; 3) парушаць
ex-cello, – , – , 3 пераўзыходзіць, вызначацца
ex-cīpio, cēpi, ceptum, 3 l 1) вымаць; 2) выключаць; 3) прымаць; 4) збіраць
ex-cīto, 1 l 1) будзіць; 2) прымушаць, падахвочваць, заахвочваць, схіляць; 3) выклікаць; 4) узбуджаць; 5) уздымаць; 6) трывожыць, непакоіць, турбаваць
ex-clūdo, clūsi, clūsum, 3 l 1) выключаць; 2) выганяць
ex-cōlo, colui, cultum, 3 l 1) апрацоўваць, даглядаць; 2) удасканальваць
ex-crūcio, 1 катаваць, мучыць
exemplar, āris n прыклад, узор
exemplum, i n прыклад, узор
ex-eo, ii, ītum, īre выходзіць
ex-erceo, ercui, ercītum, 2 займацца, практыкаваць
exercitatio, ōnis f 1) практыкаванне, практыка; 2) вопыт
exercītus, ūs m 1) практыкаванне; 2) войска
ex-īgo, ēgi, actum, 3 l 1) рабіць; 2) заканчваць

exiguītas, ātis *f* нязначнасць, беднасць, мізэрнасць, убоства
exiguus, a, um нязначны, невялікі
exim = exinde
exinde затым
ex-isīmo, 1 меркаваць, лічыць, вырашаць
exitus, ūs *m* 1) выхад, месца выхаду; 2) вусце; 3) вынік; 4) смерць
ex-orior, ortus sum, 4 1) узыходзіць; 2) узнікаць; 3) адбывацца
ex-ōro, 1 упрошваць, маліць
ex-pello, pŭli, pulsum, 3 1) выганяць; 2) скідаць, звяргаць, зрынаць; 3) пускаць (стралу)
explorātor, ōris *m* разведчык, шпіён
explōro, 1 вывучаць
ex-posco, poposci, – , 3 упрошваць, маліць
ex-prīmo, pressi, pressum, 3 1) выціскаць; 2) маляваць; 3) перадаваць; 4) узнаўляць
ex-pugno, 1 1) заваёўваць, захопліваць; 2) нападаць, атакаваць
expuo = ex-spuo, spui, spŭtum, 3 пляваць
exsilium, i *n* выгнанне
ex-solvo, solvi, solŭtum, 3 1) вызваляць; 2) развязаць; 3) плаціць; 4) выконваць
ex-specto, 1 чакаць
ex-stinguo, stinxi, stinctum, 3 1) гасіць; 2) падаўляць; 3) забіваць; 4) знішчаць
ex-sto, stīti, – , 1 тырчаць, выдавацца, вытаркаць, выпінацца
ex-struo, struxi, structum, 3 будаваць, ставіць, узводзіць
exsŭlo, 1 жыць у выгнанні
exta, ōrum *n, pl. t.* вантробы
extemplo адразу ж
exterior, ius (*gen. exteriōris*) знешні
externus, a, um 1) вонкавы; 2) чужы, замежны

extērus = externus

extra (+ *acc.*) за межы, па-за, звонку, акрамя

extraneus, a, um 1) пабочны; 2) чужаземны, іншаземны

extrēmus, a, um 1) (самы) крайні, аддалены, далёкі; 2) надзвычайны

ex-turbo, 1 1) выганяць; 2) выключаць; 3) разладжваць

exŭlo = exsŭlo

ex-ŭro, ussi, ustum, 3 1) спальваць, згараць; 2) спусташаць; 3) катаваць

Ff

faber, bri *m* рамеснік, майстар, рабочы, мастак, творца

Fabricius, i *m* Фабрыцый, *рымскае імя*

fabŭla, ae *f* 1) казка, байка; 2) п'еса; 3) паданне

facesso, ssŭi, ssŭtum, 3 выконваць

facies, ēi *f* твар, выгляд

facile лёгка, без вялікіх намаганняў

facilis, e 1) лёгка; 2) просты; 3) мяккі, падатлівы; 4) паслухмяны; 5) ласкавы, пяшчотны

facinus, ōris *n* 1) учынак, справа; 2) злачынства

facio, feci, factum, 3 1) рабіць, учыняць; *bene f.* – дапамагаць; *initium f.* – пакласці пачатак; *finem f.* – пакласці канец; 2) утвараць; 3) выконваць; 4) весці гандаль, гандляваць; 5) выклікаць; 6) заключаць; 7) ствараць

factio, ōnis *f* 1) дзеянне; 2) партыя, групоўка

factor, ōris *m* выканаўца, творца

factum, i *n* дзеянне, учынак

facundia, ae *f* красамоўства

fagus, i *f* бук

fala, ae *f* 1) аблогавае вежа; 2) калона ў цырку

fallo, fefelli, falsum, 3 падманваць, ашукваць

falsus, a, um (i)лжывы, хлуслівы, несапраўдны

fama, ae f погалас, рэпутацыя, чутка, слава

fames, is f голад

familia, ae f 1) сям'я; 2) чэлядзь

familiāris, e 1) дамашні, сямейны; 2) сяброўскі

fas n (*indecl.*) дазволенае, найвышэйшы (няпісаны) закон

fascis, is m звязак, пучок, вязанка; *pl.* фасцыі, пучкі прутаў з сякерай у сярэдзіне, знакі годнасці рымскіх магістратаў (службовых асоб)

fateor, fassus sum, 2 1) прызнаваць, прызнавацца, згаджацца; 2) паказваць

fatigo, 1 мучыць, стамляць

fatum, i n лёс

fauces, ium f, pl. t. (abl. sg. fauce) 1) глотка, пашча; 2) цясніна

faveo, favi, fautum, 2 1) быць добра-зачлівым; 2) заступацца, апекавацца, спрыяць, абараняць, ахоўваць

favilla, ae f попел, прысак

fax, facis f 1) паходня; 2) святло; 3) полымя; 4) кара, няшчасце

fel, fellis n 1) жоўць; 2) горыч, злосць

feliciter паспяхова

felix, icis 1) шчаслівы; 2) багаты; 3) паспяховы, удачлівы

femīna, ae f жанчына

fenestra, ae f 1) акно; 2) адтуліна

fera, ae f жывёла, звер

ferax, ācis урадлівы

fere амаль

feria, ae f дзень

feriātus a, um 1) бяздзейны, які (што) бяздзейнічае; 2) святочны

fero, tuli, latum, ferre 1) несці, прыносіць, пераносіць; 2) уносіць, прапаноўваць; 3) выносіць, пераносіць,

зносіць, выцерпліваць, цяраць, вытрымліваць, трываць; 4) паведамляць; 5) аказваць; 6) падымаць

ferox, ōcis 1) дзікі; 2) імклівы, імпульсны; 3) адважны, смелы; 4) нястрымны; 5) дзёрзкі

ferreus, a, um жалезны

ferrum, i n 1) жалеза; 2) меч

fertilis, e урадлівы

ferto, ōnis m фертон, сярэбраная манета

ferus, a, um 1) дзікі; 2) некультурны, грубы

festus, a, um святочны, урачысты

fidēlis, e верны, адданы

fides, ei f 1) вера, давер, упэўненасць; 2) вернасць, адданасць; 3) клятва, абяцанне

fido, fisus sum, 3 давяраць, давярацца

fidus, a, um надзейны, пэўны, верны

figo, fixi, fixum, 3 1) усаджваць, утыкаць; 2) убіваць; 3) умацоўваць

filia, ae f дачка

filius, i m (*voc. sg. fili*) сын

filum, i n нітка

tingo, finxi, fictum, 3 ствараць, выдумляць

finio, 4 1) заканчваць; 2) абмяжоўваць; 3) вызначаць

finis, is m 1) канец; 2) мяжа, рубж; *pl.* край, вобласць, тэрыторыя

finitīmi, ōrum m, pl. t. бліжэйшыя суседзі

finitīmus, a, um суседні, найбліжэйшы

fio, factus sum, fiēri 1) рабіцца, бываць, становіцца; 2) узнікаць, вынікаць, паўставаць; 3) здарацца, адбывацца, рабіцца; 4) абірацца

firmo, 1 умацоўваць

firmus, a, um моцны

fistūla, ae f дудачка, флейта

Flaccus, i m Флак, рымскае імя

flagro, 1 гарэць, палаць, палымнець

flamen, inis n подых, павеў

flamma, ae f полымя, агонь

flecto, flexi, flexum, 3 1) гнуць, згінаць, згібаць; 2) паварочваць; *osculos f.* – азірацца

fleo, evi, etum, 2 плакаць, аплакваць
fletus, ūs m плач

flereo, florui, – , 2 квітнець, расцвітаць, працвітаць

flos, floris m 1) кветка; 2) росквіт

fluctus, ūs m 1) плынь; 2) хваля;
3) збынтэжанасць, замяшанне, перапалох, разгубленасць

flumen, inis n рака

fluvius, i m рака

foculum, i n маленькі ачаг, жароўня

foculus, i m маленькі ачаг, жароўня

focus, i m 1) ачаг, жароўня; 2) ахвярнік

foedus, ěris n 1) саюз; 2) дамова;
f. facere – заключыць дагавор (дамову)

fons, fontis m крыніца

fore = futurus esse

foris знадворку, звонку, па-за домам

foris, is f дзверы

forma, ae f 1) знешні выгляд, форма;
2) прыгажосць

formido, inis f страх

formosus, a, um прыгожы, вытанчаны

fors, fortis f выпадак, лёс

fortasse магчыма, бадай, бадай што,
мабыць, мусіць

fortis, e 1) смелы, адважны, храбры,
мужны; 2) энергічны

fortiter можна

fortitudo, inis f сіла, бясстрашнасьць

fortuna, ae f 1) дабрабыт, поспех;
2) лёс; 3) доля, выпадак; 4) становішча, шчасце; 5) маёмасць

forum, i n 1) плошча, пляц; 2) форум

fossa, ae f роў

foveo, fovi, fotum, 2 1) песціць; 2) падтрымліваць; 3) захоўваць; 4) грэць, саграваць

frango, fregi, fractum, 3 ламаць, разрываць

frater, tris m брат

fraus, fraudis f вераломства, хітрасць
frequentia, ae f 1) мнагалюднасць;
2) частата

frigidus, a, um халодны

frigus, ěris n холад

frons, frondis f лісце

frons, frontis f лоб, твар

fructus, ūs m 1) плод; 2) плён; 3) прырост, працэнты

frugifer, ěra, ěrum урадлівы, плада-носны

frumentum, i n хлеб, збожжа

frustra дарэмна, дарма, марна

frux, frugis f 1) ураджай, харчаванне;
2) плод; 3) твор

fuere = fuerunt

fuga, ae f бег, уцёкі; *in fugam se dare, fugae se mandare* – кінуцца на ўцёкі

fugax, ācis 1) які (што) убягае, збягае;
2) нясмелы, баязлівы; 3) мімалётны

fugio, fugi, – , 3 бегчы, уцякаць

fugo, 1 праганяць, прымушаць да ўцёкаў, прымушаць уцякаць;
pass. кінуцца (пусціцца) на ўцёкі, прымушацца да ўцёкаў

fulgur, ūris n маланка

fulmen, inis n маланка

fulmino, 1 сыпаць маланкі, паражаць маланкай

fumo, 1 дыміцца

fundamentum, i n падмурак, аснова

fundo, 1 асноўваць, закладаць аснову

fundo, fudi, fustum, 3 1) ліць; 2) сыпаць;
3) разганяць, разбіваць, прымушаць да ўцёкаў

fungor, functus sum, 3 (+ abl.) выконваць (абавязкі)

funis, is m вяроўка, канат, ліна

funus, ěris n пахаванне

furibundus, a, um шалёны, раз'юшаны, люты

furor, ěris m лютасць, шаленства, вар'яцтва

furtim употай

furtum, i n крадзеж, зладзейства

futūrum, i n будучыня

futūrus, a, um 1) *пер. fut. act. da sum;*
2) будучы, наступны, які (што) мае
быць, надыходзячы

Gg

Gabinus, i m Габіній, *рымскае імя*

Getae, ārum m, pl. t. геты, *фракійскае племя*

Gajus, i m Гай, *рымскае імя*

Galilaea, ae f Галілея, *вобласць на поўначы Ізраіля*

Gallia, ae f Галія, *гістарычная вобласць Еўропы, тэрыторыя сучаснай паўночнай Італіі, Францыі, Люксембурга, Бельгіі, часткі Нідэрландаў, часткі Швейцарыі*

gallīna, ae f курыца

gallus, i m певень

Gallus, i m гал, *жыхар Галіі*

gaudeo, gavīsus sum, 2 радавацца, цешыцца

gaudium, i n задавальненне, радасць

gelīdus, a, um халодны, ледзяны

gemebundus, a, um жаласны, журботны

gemīno, 1 падвойваць, удвойваць

gemīnus, a, um 1) двайны; 2) парны;
3) падобны

gener, ĕri m зяць

genēsis, is f 1) нараджэнне, паходжанне; 2) кніга Быцця

gens, gentis f 1) народ, племя, род;
2) від

gentīlis, e паганскі, язычніцкі

genus, ĕris n від, род, разнавіднасць

Germania, ae f Германія, *гістарычная вобласць Еўропы, тэрыторыя сучаснай Германіі і часткі Нідэрландаў*

Germanicus, a, um германскі

germānus, a, um родны

Germānus, i m германец, *жыхар Германіі*

gero, gessi, gestum, 3 1) весці; 2) несці;
3) весці вайну, ваяваць; 4) адбывацца; 5) рабіць; **magistratum g.** – займаць пасаду

gestio, 4 1) радавацца; 2) моцна жадаць

gestus, ūs m рух, жэст

gigno, genui, genitum, 3 нараджаць, ствараць

gladiātor, ōris m гладыятар

gladiatorius, a, um гладыятарскі

gladius, i m меч

glisco, – , – , 3 узмацняцца, разгарацца

gloria, ae f слава

Gordium, i n Гордый, *горад у Малой Азіі*

Gordius, i m Гордый, *цар Фрыгіі*

Gothi, ōrum m, pl. t. готы, *германскае племя*

Gracchus, i m Гракх, *рымскае імя*

gracilis, e стройны, высокі

gradus, ūs m 1) крок; 2) ступень

Graece па-грэчаску

Graecia, ae f Грэцыя

Graecus, a, um грэчаскі

Graecus, i m грэк

Granicus, i m Гранік, *рака ў Малой Азіі*

granum, i n зерне, зярнятка, семечка

gratiā (+ gen.; постпазітыўна) з-за, дзеля, для

gratia, ae f 1) прывабнасць; 2) літасць, міласць, ласка; 3) падзяка, удзячнасць; **gratiam agĕre** дзякаваць

gratis дарма, бязвыплатна

gratūlor, 1 1) дзякаваць; 2) віншаваць

gratus, a, um 1) прыемны; 2) удзячны

gravis, e 1) моцны, важкі, грунтоўны, пераканаўчы; 2) суровы; 3) цяжкі, нязносны, нясперны

graviter 1) сурова; 2) цяжка; 3) моцна

gremium, i n улонне

grex, gregis m статак, чарада, натоўп, паства

grossus, i m грош

guberno, 1 кіраваць
gurges, **ītis** *m* вір, водаварот, безданы
gusto, 1 спрабаваць, выпрабоўваць
gutta, *ae f* 1) кропля; 2) сляза

Hh

habeo, **habui**, **habītum**, 2 1) мець; 2) ведаць; 3) гаварыць (*oratiōnem* – прамову); 4) лічыць
habīto, 1 жыць, насяляць, засяляць
habītus, **ūs** *m* 1) выгляд; 2) адзенне, вопратка; 3) спосаб жыцця
hac там
haedus, **i** *m* казляня
Hamilcar, **āris** *m* Гамількар, карфагенскі палкаводзец
Hannibal, **ālis** *m* Ганібал, карфагенскі палкаводзец
haruspex, **īcis** *m* гаруспік, варажбіт, які варажыў на вантрабах жывёл
hasta, *ae f* дзіда
haud не, не зусім
haustus, **ūs** *m* 1) глыток, глытанне; 2) чэрпанне
Hector, **ōris** *m* Гектар, герой Траянскай вайны
Hecūba, *ae f* Гекуба, жонка Прыама, маці Гектара і Парыса
Helēna, *ae f* Алена, жонка Менелая, выкраданне якой Парысам стала прычынай Траянскай вайны
Helle, *es f* Гелла, сястра Фрыкса
Helvetius, **i** *m* гельвет, прадстаўнік кельцкага племені, якое засяляла паўночна-заходнюю частку сучаснай Швейцарыі
Hephaestus, **i** *m* Гефест, бог кавальскай справы
herba, *ae f* трава, зялле
hercle клянуся Геркулесам
Hercūles, **is** *m* Геркулес (Геракл), сын Юпітэра і Алкмены

heres, **ēdis** *m* наследнік
Herodōtus, **i** *m* Герадат, старажытнагрэчаскі гісторык
hiberna, **ōrum** *n, pl. t.* зімовыя кватэры, зімовая стаянка
Hibernia, *ae f* Ібернія (= Ірландыя)
hic тут
hic, **haec**, **hoc** гэты, той, ён
hiems, **ēmīs** *f* 1) зіма; 2) непагода
Hierosolŷma, *ae f* Іерусалім, горад у Іудзеі
hinc з гэтага часу, адсюль
Hispania, *ae f* Іспанія, гістарычная воўбласць Еўропы, тэрыторыя сучаснай Іспаніі і Партугаліі
historia, *ae f* гісторыя
hodie сёння
Homērus, **i** *m* Гамер, старажытнагрэчаскі паэт
homo, **īnis** *m* чалавек
honestas, **ātis** *f* прыстойнасць
honeste сумленна, пачэсна
honestus, **a**, **um** 1) прыстойны, добры; 2) варты павагі
honor, **ōris** *m* 1) гонар, пашана; 2) ганаровая пасада
honōro, 1 1) праслаўляць; 2) удастоіць, ганаравать
hora, *ae f* 1) час; 2) гадзіна
Horatii, **ōrum** *m, pl. t.* Гарацыі, тры браты-блізняты, якія пры цару Туле Гастыліі перамаглі трох альбанскіх воінаў, братаў Курыяцыяў
Horatius, **i** *m* Гарацыі: 1) рымскі паэт; 2) адзін з братаў Гарацыяў (гл. **Horatii**)
horribilis, **e** страшны, жахлівы, жудасны
horridus, **a**, **um** 1) валасаты; 2) грубы, жахлівы, страшны
hortor, 1 заклікаць, заахвочваць, падбадзёрваць
hortus, **i** *m* агарод, сад
hospes, **ītis** *m* 1) чужаземец; 2) госць; 3) гаспадар

hospīta, *ae f* 1) чужаземка; 2) гостя
hospitium, *i n* гасціннасць, прытулак, прыстанішча, прыстанак; *in h.* — у гасці
hospītus, *a, um* 1) іншаземны, чужаземны; 2) гасцінны
hostia, *ae f* ахвярная жывёла, ахвяра
Hostilius, *i m* Гастылій, *рымскае імя*
hostis, *is m* вораг, непрыяцель
huc тут, да гэтага месца, да гэтага часу
hucusque да таго часу
hujusmodi такога роду
humanitas, *ātis f* 1) чалавекалюбоства; 2) адукаванасць; 3) духоўная культура
humānus, *a, um* 1) чалавечы; 2) адукаваны
humī на зямлі, на зямлю
humilis, *e* нізкі, нікчэмны, будзённы
humus, *i f* зямля, глеба
hydra, *ae f* гідра, *вадзяная змяя*
hymnus, *i m* гімн

Ii

Iāso(n), *ōnis m* Ясон, *правадыр арганаўтаў*
ibi там, туды, тады
ibidem тамсама
Icārus, *i m* Ікар, *сын Дэдала*
ico (icio), *ici, ictum, 3* паражаць, уда-раць; *foedus i.* — заключыць дамову
ictus, *ūs m* удар, напад, нападзенне
idecirco таму
idem, eādem, idem той самы; адзін і той жа
idolum, *i n* ідал, кумір
idoneus, *a, um* выгодны, зручны, прыдатны
Idus, *uum f, pl. t.* Іды, *13-ы або 15-ы дзень месяца*
Ierusalem (indecl.) Іерусалім, *горад у Іудзеі*

igītur такім чынам, дык, жа
ignārus, *a, um* 1) які (што) не ведае; 2) невядомы
igneus, *a, um* агнявы
ignicūlus, *i m* агеньчык
ignis, *is m* агонь
ignōro, *1* не ведаць
ignosco, *nōvi, nōtum, 3* дараваць, прабачаць
ignōtus, *a, um* невядомы
ille, illa, illud 1) гэты, той; 2) ён; 3) згаданы, знакаміты, славыты
illic там
illuc туды
il-lūdo, *lūsi, lūsum, 3* 1) гуляць; 2) на-сміхацца, кпіць
illumīno, *1* 1) асвятляць; 2) праслаўляць
illustris, *e* светлы, славыты, знакаміты
il-lustro, *1* 1) асвятляць; 2) тлумачыць; 3) праслаўляць
imāgo, *īnis f* вобраз, выява, выгляд
imber, *bris m* дождж, лівень
imitatio, *ōnis f* перайманне
immānis, *e* вялізны, незвычайны
immensus, *a, um* празмерны, невы-мерны, велічэзны
im-mīgro, *1* 1) трапляць; 2) усяляцца, пасяляцца
im-mīneo, —, —, *2* пагражаць, навісаць
im-mōlo, *1* ахвяраваць, прыносіць у ахвяру, заклтваць
immortalis, *e* бессмяротны
immortalitas, *ātis f* бессмяротнасць, неўміручасць
immunditia, *ae f* гразь, бруд
im-mūto, *1* мяняць, змяняць
impar, *pāris* 1) няроўны; 2) які (што) не ў стане супрацьстаяць
impatientia, *ae f* няздольнасць перано-сіць, нецярпенне
impedimenta, *ōrum n, pl. t.* абоз
im-pello, *pūli, pulsum, 3* гнаць, заах-вочваць
imperator, *ōris m* 1) галоўнакамандуючы, палкаводзец; 2) імператар

imperātum, i n загад
imperium, i n 1) дзяржава, імперыя;
2) улада; 3) загад
im-pēro, i 1) быць імператарам; 2) за-
гадваць
im-pētro, i 1) вымольваць, выпрошваць,
выкленчваць; 2) дасягаць, дабіваць-
ца, дамагацца; 3) атрымоўваць
impētus, ūs m набег, напад
impius, a, um 1) згубны; 2) грэшны,
паганы, злачынны
implacabilis, e непрымірымы, няўмоль-
ны; неаслабны
im-pleo, ēvi, ētum, 2 1) напаўняць;
2) выконваць
im-plīco, i 1) абвіваць, абдымаць, ахо-
пліваць; 2) завязваць
im-plōro, i маліць, прасіць
im-pōno, posui, positum, 3 1) класці,
ускладаць; 2) надзяваць; 3) нано-
сіць
im-porto, i увозіць
impōtens, entis нястрымны, які (што)
не валодае сабою
impressor, ōris m друкар
imprōbus, a, um грэшны, паганы,
несумленны, бессаромны
imprūdens, entis 1) бязглузды, дурны;
2) нявопытны, неспрактыкаваны
impūbes, ēris нясталы, цнатлівы
impunitas, ātis f 1) беспакаранасць;
2) амністыя
in (куды? + *acc.*, *дзе?* + *abl.*) да, на,
у, пад, у адносінах да, падчас, су-
праць, сярод
incarnor, i увасабляцца, адзявацца
плоцю
in-cendo, ndi, nsum, 3 запальваць, пад-
пальваць, спальваць
incertus, a, um ненадзейны, няпэўны,
сумніўны
in-cīdo, cīdi, – , 3 1) аказвацца, здараць-
ца; 2) узнікаць
in-cīdo, cīdi, cīsum, 3 1) рэзаць; 2) ра-
ніць; 3) высякаць

in-cīpio, cēpi, ceptum, 3 пачынаць
in-cīto, i заахвочваць, падбурхтваць
in-clūdo, clūsi, clūsum, 3 1) акружаць,
абкружаць; 2) зачыняць; 3) абмя-
жоўваць; 4) уключаць
inclusīve уключаючы
incognītus, a, um невядомы, таямнічы
incōla, ae m, f жыхар, жыхарка
in-cōlo, colui, cultum, 3 1) жыць, пра-
жываць; 2) насяляць, засяляць
incolūmis, e цэлы, непашкоджаны
incommōdum, i n 1) нязручнасць;
2) невыгоднасць
incredibīlis, e неверагодны
incrēpo, pui, pītum, 1 1) шумець,
крычаць; 2) папракаць, упікаць,
дакараць
in-curro, curri, cursum, 3 1) убягаць;
2) нападаць; 3) кідацца; 4) стана-
віцца ахвярай
incursio, ōnis f напад, уварванне
incurvus, a, um загнуты, крывы
incūso, i 1) абвінавачваць; 2) скар-
дзіцца
in-cūtio, cussi, cussum, 3 1) біць, уда-
раць; 2) кідаць; 3) усяляць, нада-
ваць
inde адтуль, затым, таму
indelebīlis, e незабыўны, вечны
indiciūm, i n данос, сведчанне, пака-
занне
in-dīco, dixi, dictum, 3 1) аб'яўляць, аб-
вешчаць; 2) назначаць, прызначаць
indifferens, entis 1) чужы; 2) аб'якавы
indignatio, ōnis f абурэнне
in-dignor, i абурацца, гневацца, зла-
ваць, злавацца, крыўдаваць
in-do, didi, dītum, 3 1) прыдаваць;
2) называць
in-dūco, duxi, ductum, 3 1) уводзіць;
2) прымушаць, схіляць, заахвоч-
ваць
in-dulgeo, dulsi, dultum, 2 1) быць спа-
гадлівым; 2) клапаціцца; 3) дазва-

ляць; 4) саступаць, падпарадкоў-
вацца
ind-uo, indui, indūtum, 3 1) апранаць;
2) прыдаваць
industria, ae f энергія, дзейнасць, пра-
цавітасць
in-eo, ii, itum, ire 1) уваходзіць; 2) па-
чынаць; 3) абдумваць; 4) прымаць
(рашэнне)
infamatorius, a, um абразлівы, зняваж-
лівы, які (што) няславіць, ганебны
infamia, ae f ганьба, няслава
infans, fantis маленькі
infans, fantis m, f дзіця, немаўля
infantia, ae f 1) маўклівасць; 2) дзяцін-
ства, маленства
infēri, ōrum m, pl. t. 1) жыхары апра-
метнай; 2) памерлыя, нябожчыкі;
3) царства памерлых
inferior, ius (gen. inferiōris) 1) ніжні;
2) больш позні; 3) малодшы
in-fēro, tūli, lātum, ferre 1) наносіць,
прычыняць; 2) аб'яўляць; 3) іс-
ці (вайной), нападаць; bellum i.
(+ *dat.*) нападаць на; 4) уносіць,
прыносіць
infērus, a, um (compar. inferior; superl.
infimus) 1) ніжні, які знаходзіцца
знізу; 2) падземны
infestus, a, um варожы, небяспечны
in-ficio, fēci, factum, 3 1) прамочваць,
насычаць; 2) афарбоўваць; 3) зара-
жаць
infinītus, a, um неабмежаваны, бямеж-
ны, бясконцы, бяскрайні
in-fluo, fluxi, fluxum, 3 цячы
in-fringo, frēgi, fractum, 3 1) ламаць;
2) аслабляць
in-gemīno, 1 1) падвоіць, удвоіць;
2) паўтарыць
in-gemisco, gemui, – , 3 уздыхаць,
аплакваць
ingeniōsus, a, um таленавіты
ingenium, i n здольнасць, талент, розум

ingens, entis 1) агромны, велізарны, вя-
лікі, вялізны, велічэзны; 2) слаўны
in-gēro, gessi, gestum, 3 1) укладаць,
укладаць; 2) напаўняць
ingrātis неахвотна
in-grēdiōr, gressus sum, 3 1) уступаць,
уваходзіць; 2) нападаць
in-hībeo, hibui, hibitum, 2 1) утрым-
ліваць, стрымліваць; 2) прымяняць
inimīcus, a, um варожы
inimīcus, i m вораг
initium, i n 1) пачатак; initio – спачат-
ку; 2) уступ
injuria, ae f 1) крыўда; 2) несправяд-
лівасць
injustus, a, um несправядлівы, неза-
конны
inlustris, e яркі, славыты, знакаміты
innōcens, entis 1) невінаваты, бязвінны;
2) бяшкодны
innumerabilis, e незлічоны
inopia, ae f 1) адсутнасць, недахоп, ня-
стача; 2) беднасць, бяднота
inquam, inquit (defect.) казаць (§ 79,
п. 7а)
inscius, a, um 1) які (што) не ведае;
2) незнаёмы
in-scribo, scripsi, scriptum, 3 1) апіс-
ваць, запісваць; 2) пісаць на
in-secto, – , – , 1 ганіць, ганьбаваць
in-sector, 1 праследаваць, пераследа-
ваць
in-sēquor, secūtus sum, 3 1) прасле-
даваць, пераследаваць; 2) хадзіць
па пятах
in-sēro, sēvi, sītum, 3 1) пераконваць;
2) прывіваць; 3) выхоўваць
insidiae, ārum f, pl. t. 1) засада, паст-
ка; 2) інтрыгі, падкопы
insigne, is n знак, адзнака
insignio, 4 адзначаць, вылучаць
insignis, e выдатны, надзвычайны
insōlens, entis 1) незвычайны; 2) праз-
мерны; 3) пагардлівы, фанабэрысты

in-stituo, tui, tūtum, 3 1) ладзіць, агра-нізоўваць, рыхтаваць; 2) пачынаць, распачынаць, праводзіць; 3) пры-значаць

institūtum, i n 1) звычай, звычка; 2) установа, устанаўленне

in-sto, stiti, – , 1 1) стаяць, набліжаць-ца; 2) пагражаць

in-struo, struxi, structum, 3 1) выстрой-ваць, строіць, размяшчаць у баявым парадку; 2) забяспечваць

insūla, ae f востраў

in-sum, fui, – , esse быць у сярэдзіне

in-surgo, surrexi, surrectum, 3 1) пады-мацца; 2) узнікаць

intēger, gra, grum 1) цэлы, непашко-джаны; 2) нязменны

intel-lēgo, lexi, lectum, 3 1) разумець; 2) заўважаць; 3) пазнаваць

inter (+ acc.) паміж, сярод

inter-dīco, dixi, dictum, 3 1) забара-няць; 2) загадваць

interdictum, i n забарона

interdiu удзень

interdum часам

interfector, ōris m забойца

inter-ficio, fēci, fectum, 3 забіваць

intērim тым часам

interior, ius (gen. interiōris) 1) унутраны; 2) бліжэйшы

interītus, ūs m гібель, пагібель, зніш-чэнне

inter-mitto, misi, missum, 3 перапыняць, спыняць

interpres, ētis m, f 1) пасрэднік, пася-рэднік; 2) наладжвальнік, арганіза-тар; 3) тлумачальнік

inter-prētor, 1 1) тлумачыць; 2) разу-мець, адгадаць

inter-rōgo, 1 пытацца

inter-sum, fui, – , esse 1) быць пася-род; 2) знаходзіцца, прысутнічаць, удзельнічаць; 3) мець значэнне; *impers.* *intērest* – мае значэнне, важ-на; 4) адрознівацца

intervallum, i n прамежак (часу)

inter-vēnio, vēni, ventum, 4 1) з'яўля-ца, прыходзіць; 2) умешвацца; 3) здарацца

intīmus, a, um 1) унутраны; 2) сар-дэчны, шчыры; 3) давераны

intro, 1 уваходзіць

intro-dūco, duxi, ductum, 3 прыводзіць, уводзіць

intro-eo, ii, ītum, tre уваходзіць

introitāle, is n уступны ўзнос

introītus, ūs m 1) уступанне, увахо-джанне; 2) уваход

intūli gl. infēro

inultus, a, um 1) той, за якога не ад-помсцілі; 2) беспакараны, бяскарны

in-urgeo, ursi, – , 2 1) нападаць; 2) бас-ціся, бадацца

inutīlis, e бескарысны, шкодны

in-vādo, vāsi, vāsum, 3 1) уваходзіць; 2) урывацца, нападаць

in-vēnio, vēni, ventum, 4 1) знаходзіць; 2) вынаходзіць, прыдумваць

inventor, ōris m вынаходнік

in-verto, verti, versum, 3 1) павароч-ваць; 2) перакручваць, скажаць

invicem папераменна, напераменку, узаемна

in-vīdeo, vīdi, vīsum, 2 1) зайздросціць; 2) ненавідзець

invidia, ae f 1) зайздрасць; 2) нянавісць

invisibīlis, e нябачны

invīto, 1 запрашаць

invītus, a, um які (што) не жадае

in-vōco, 1 зваць, клікаць, заклікаць

in-volvo, volvi, volūtum, 3 1) завароч-ваць; 2) хаваць, утойваць

Iocasta, ae f Іакаста, *сястра Крэонта, жонка Лаіа, маці, а пасля жонка Эдыпа*

Iōseph (indecl.) Іосіф, Язэп, *біблей-скае імя*

Iphigenia, ae f Іфігенія, *дачка Агамем-нана і Клітэмнестры*

ipse, a, um 1) сам; 2) ён
ira, ae *f* гнеў
irascor, —, 3 гневацца, сердаваць, злаваць
irātus, a, um гнеўны, разгневаны, раззлаваны
irremissibiliter беззваротна
ir-rigo, 1 арашаць, паліваць
irrisor, ōris *m* насмешнік
irrīto, 1 1) злаваць, раззлоўваць, азлабляць; 2) узбуджаць
ir-rumpo, rūpi, ruptum, 3 1) урывацца; 2) парушаць, перашкаджаць
is, ea, id 1) гэты, той; 2) ён
iste, ista, istud 1) гэты, той; 2) ён
ita так, такім чынам
Italia, ae *f* Італія
Itālus, a, um італійскі
itāque такім чынам, таму
item таксама
iter, itinēris *n* 1) шлях, дарога; *i. facere* — адпраўляцца; 2) падарожжа, паездка; 3) пераход
itērum паўторна, зноў, ізноў
Ithāca, ae *f* Ітака, *востраў у Іанічным моры*
Iudaea, ae *f* Іудзея, *вобласць на поўдні Палесціны*

Jj

jaceo, cui, cītum, 2 1) ляжаць; 2) спачываць, быць пахаваным
jacio, jeci, jactum, 3 кідаць
jacto, 1 кідаць; *se j.* — хваліцца, выхваляцца або кідацца
jam 1) ужо; 2) зараз жа; 3) яшчэ
Janicūlum, i *n* Янікул, *адзін з сямі ўзгоркаў Рыма*
janua, ae *f* дзверы, уваход
Janus, i *m* Янус, *двахаблічны бог пачатку, варт, меж*
jecur, ōris *n* печань

jejuninium, i *n* пост, голад
Jesus, u *m* Ісус
jubeo, jussi, jussum, 2 загадваць
jucundus, a, um прыемны, прывабны, мілы, любы
judex, icis *m* суддзя
judicium, i *n* 1) суд; 2) рашэнне (судовае); 3) меркаванне
judico, 1 судзіць, вырашаць, лічыць
jugērum, i *n* югер, *мера зямельнай плошчы (2519 кв. м)*
jugum, i *n* 1) хамут; 2) вяршыня; 3) ланцуг гор, краж, хрыбет; 4) ярмо, прыгнёт
Jugurtha, ae *m* Югурта, *цар Нумідыі, вобласці на поўначы Афрыкі*
Julia, ae *f* Юлія, *жаночае імя*
Julius, a, um 1) які (што) адносіцца да Юлія; 2) юліянскі
Julius, i *m* Юлій, *рымскае імя*
jungo, junxi, junctum, 3 злучаць
Juno, ōnis *f* Юнона, *багіня шлюбу і сям’і*
Jupiter, Jovis *m* Юпітэр, *вярхоўны бог рымлян*
juramentum, i *n* прысяга
jurandum, i *n* клятва
jurgiōsus, a, um сварлівы
jurgium, i *n* сварка, лаянка
jurisperītus, i *m* юрыст, правазнавец
jurista, ae *m* юрыст, правазнавец
juro, 1 клясцця, прысягаць
jus, juris *n* 1) права; 2) закон; *j. jurandum* — клятва; 3) справядлівасць
jussum, i *n* загад, указ
jussus, ūs *m* загад, указ; *jussu* — па загадзе, паводле загаду
justitia, ae *f* справядлівасць
justus, a, um справядлівы, законны
juvēnis, e 1) малады, юны; 2) юнацкі
juvēnis, is *m* юнак, малады чалавек
juventus, ūtis *f* маладосць, юнацтва
juvo, juvi, jutum, 1 (+ *acc.*) дапамагаць
juxta поруч, побач, аднолькава

Kk

Kalendae, ārum *f, pl. t.* календы, *1-ы*
дзень месяца ў рымлян

Ll

L. = Lucius

labefacto, 1 расхістваць, разладжваць,
псаваць, падрываць, прыводзіць да
заныпаду

Labiēnus, i m Лабіен, *легат Цэзара*

labium, i n 1) губа; 2) язык

labor, lapsus sum, 3 каціцца, слізгаць,
слізгаець

labor, ōris m 1) напружанне, намаган-
не; 2) цяжар, цяжкасць; 3) праца;
4) подзвіг; 5) няшчасце, пакута

laboriōsus, a, um працавіты

labōro, 1 1) несці страты, цярпець,
пакутваць; 2) працаваць; 3) дзей-
нічаць

labrum, i n губа

labyrinthus, i m лабірынт

lac, lactis n малако

Lacedaemonius, i m спартанец

lacēro, 1 1) рваць, раздзіраць, разры-
ваць; 2) мучыць

Laconīca, ae f Лаконіка (Спарта), *во-*
бласць у Грэцыі

lacrīma, ae f сляза

lacrimōsus, a, um 1) які (што) плача;
2) засмучаны, журботны, тужлівы

lacus, ūs m возера

laedo, laesi, laesum, 3 1) паражаць;
2) парушаць; 3) псаваць; 4) рانیць;
5) абражаць, зневажаць

Laërta, ae m Лазрт, *бацька Адысея*

laetitia, ae f радасць, веселасць

laetor, 1 весяліцца, радавацца

Laius, i m Лаій, *бацька Эдыпа, муж*
Іакасты, цар Фіваў

lampas, ādis f ліхтар, свяцільня, па-
ходня

lanātus, a, um пакрыты шэрсцю

languéo, gui, —, 2 быць слабым

lanīger, ěri m ягня

laqueus, i m 1) пятля, зашмарга, пугы;
2) пастка

largior, 4 раздаваць, дарыць

largitio, ōnis f 1) шчодрасць; 2) подкуп

lassus, a, um 1) стомлены, змораны,
змардаваны, знясілены; 2) паніклы

lateo, tui, —, 2 1) хавацца; 2) быць
невядомым

later, ěris m цэгла, цагляна

Latīnus, a, um лацінскі

Latīnus, i m Лацін, *бацька Лавініі,*
цесць Энея

latitūdo, īnis f шырыня, працягласць

Latium, i n 1) Лацый, *вобласць у Італіі,*
цэнтрам якой быў Рым; 2) *пэнт.*
Рым, Рымская імперыя

Latōna, ae f Латона, *жонка Юнітэра*
(да Юноны), маці Апалона і Дыяны

latro, ōnis m разбойнік

latrocinium, i n разбой, грабеж, рабу-
нак, рабаванне

latus, a, um шырокі

latus, ěris n бок

laudābilis, e пахвальны

laudo, 1 хваліць

laurus, i f лаўр, лаўровае дрэва

laus, laudis f пахвала, слава

lavo, lavi, lautum, 1 1) мыць; 2) ку-
пацца

lectum, i n ложка

lectūra, ae f чытанне

legatio, ōnis f пасольства, паслы

legātus, i m 1) пасол; 2) легат, *памоч-*
нік галоўнакамандуючага

legio, ōnis f легіён, *рымскае воінскае*
злучэнне, якое ў розныя часы на-
лічвала ад 3000 да 6000 пехацінцаў
і 300 коннікаў; падзяляўся на
10 кагортаў = 30 маніпул = 60 цэн-
турый

lego, legi, lectum, 3 1) читаць; 2) збіраць
lentitūdo, īnis f марудлівасць, павольнасць, вяласць, млявасць
Lentulus, i m Лентул, *рымскае імя*
lentus, a, um 1) нерухомы; 2) нерухавы, вялы, млявы, павольны
leo, ōnis m леў
Leonidas, ae m Леанід, *цар Спарты*
lepus, ōris m заяц
Lernaeus, a, um лернейскі
Lesbia, ae f Лесбія, *жаночае імя*
levis, e лёгкі
levo, 1 аслабляць, змякчаць, памякчаць
lex, legis f закон
libenter ахвотна
liber, bri m кніга
liber, ĕra, ĕrum свабодны, вольны
liberātor, ōris m вызваліцель
libĕri, ōrum m, pl. t. дзеці
libĕro, 1 вызваляць
libertas, ātis f свабода
libertus, i m вольнаадпушчанік
libet, libuit (libitum est), 2 (impers.) хочацца, трэба, пажадана
Libitina, ae f Лібітына, *рымская багіня пахаванняў*
libo, 1 рабіць узліванне
libum, i n ахвярны пірог
licet, licuit, – , 2 (impers.) трэба, дазволена, можна
lictor, ōris m ліктар, ахоўнік, целаахоўнік
lignus, a, um драўляны
lignum, i n дрэва
limen, īnis n парог
limes, itis m мяжа
linea, ae f лінія, рыса, штрых
lingua, ae f 1) мова; 2) язык
liquor, ōris m вадкасць, вада
littĕra, ae f 1) літара; 2) *pl.* навука, літаратура, пісьменнасць; 3) *pl.* ліст
litus, ōris n бераг, узбярэжжа
Livius, i m Лівій, *рымскі гісторык*

loco, 1 класці, змяшчаць, размяшчаць, расстаўляць
locuples, ĕtis багаты, шчодры
locus, i m месца, мясцовасць; *pl.*: *loci m* – асобныя месцы, урыўкі з кніг; *loca n* – месцы, звязаныя паміж сабой, мясцовасці, вобласці
longaevus, a, um даўгавечны, шматгадовы
longitudo, īnis f 1) даўжыня; 2) працягласць
longus, a, um доўгі
loquor, locutus sum, 3 казаць, гаварыць, размаўляць
Luca, ae m Лука
luceo, luxi, – , 2 1) запальваць; 2) святціць; віднецца, быць бачным
Lucia, ae f Луцыя, *рымскае імя*
Lucifer, ĕri m золак, досвітак, святанне
Lucius, i m Луцый, *рымскае імя*
lucus, i m гай, лес
ludibrium, i n насмешка, кпіны
ludicrum, i n відовішча, урачыстыя гульні
ludo, lusi, lusum, 3 гуляць, жартаваць, насміхацца
ludus, i m 1) гульня; сцэнічны твор, спектакль; *pl.* публічныя гульні, спаборніцтва, відовішча; 2) жарт; 3) школа
lugeo, luxi, luctum, 2 аплакваць, смуткаваць
lumen, īnis n святло, светач
luna, ae f месяц
lupus, i m воўк
lux, lucis f 1) святло; *primā luce* – на святанні, на золку, на досвітку; 2) бляск; 3) дзень
luxus, ūs m 1) раскоша, пышнасць; 2) празмерная раскоша, няўстрыманасць
Lycāōnis, idis f Каліста, *дачка Лікаона*
Lydi, ōrum m, pl. t. лідзіі, *жыхары Лідзіі, вобласці ў Малой Азіі*

Lydus, *i m* 1) лідзянін; 2) *паэт.* этруск
lympa, *ae f* вільгаць, вада
lyra, *ae f* ліра

Mm

M. = Marcus

Macēdo, **ōnis** *m* македанянін, жыхар
Македоніі

machīna, *ae f* машына, прылада

machīnor, **1** задумваць, надумваць

macto, **1 1** заколваць, калоць; 2) пры-
носіць у ахвяру

Maecēnas, **ātis** *m* 1) Мецэнат, *апякун*
Бергілія, Гарацыя і іншых паэтаў
і вучоных; 2) мецэнат, дабрадзеі,
апякун

maereo, **rui**, — , **2** сумаваць, тужыць,
бедаваць

maestus, **a, um** маркотны, тужлівы, су-
мны

magis больш

magister, **tri** *m* настаўнік, майстар

magistra, *ae f* настаўніца

magistrātus, **ūs** *m* 1) магістрат, чы-
ноўнік, службовая асоба; 2) дзяр-
жаўная пасада

magnificus, **a, um** 1) пышны, раскошны;
2) узнёслы

magnitūdo, **īnis** *f* 1) велічыня; 2) веліч,
вялікасць, важнасць, паважнасць

magnus, **a, um** 1) вялікі; 2) цяжкі

Maja, *ae f* Майя, маці Меркурыя

majestas, **ātis** *f* веліч, годнасць

major, **jus** (*gen. majōris*) *гл. bonus*

majōres, **um** *m, pl. t.* продкі

male дрэнна, кепска

maledictum, *i n* лаянка, зласлоўе, пра-
клён

malo, **malui**, — , **malle** аддаваць пера-
вагу, лічыць за лепшае

mālum, *i n* зло, ліха, бяда, бедства

mālum, *i n* яблык

malus, **a, um** дрэнны, кепскі, благі

Mamercīnus, **i m** Мамерцін, *рымскае*
імя

mandātum, *i n* даручэнне, загад

mando, **1 1** даручаць; 2) перадаваць,
уручаць; *se fugae m.* — кінуцца
наўцёкі

mane рана, раніцай

maneo, **mansi**, **mansum**, **2 1** застава-
ца; 2) чакаць

manus, **ūs** *f* 1) рука; 2) атрад

Marāthōn, **ōnis** *m, f* Марафон, *мяс-*
тэчка на ўсходнім узбярэжжы
Атыкі, месца перамогі Мільтыяда
над персамі

Marathonius, **a, um** марафонскі

marca, *ae f* марка, грыўня

Marcus, **i m** Марк, *рымскае імя*

mare, **is** *n* мора

Maria *f (indecl.)* Марыя, *біблейскае імя*

maritīmus, **a, um** марскі, прыморскі

marītus, *i m* муж

Marius, *i m* Марый, *рымскае імя*

Mars, **Martis** *m* Марс, *бог вайны і*
бітваў

Martialis, **is** *m* Марцыял, *рымскі паэт,*
аўтар эпіграм

Martius, **a, um** 1) Марсаў; 2) сакавіцкі

martyr, **īris** *m, f* мучанік, мучаніца, па-
кутнік, пакутніца

mas, **maris** *m* 1) мужчына; 2) самец

masculus, *i m* мужчына

Massilienses, **ium** *m, pl. t.* масілійцы,
жыхары Масіліі, горада на паўднё-
ва-ўсходнім узбярэжжы Галіі

Massiliensis, *e* масілійскі

mater, **tris** *f* маці

matrimonium, *i n* шлюб; *in m. dare* —
аддаваць замуж

matrōna, *ae f* 1) матрона, паважная ка-
бета; 2) замужняя жанчына, кабета

matūrus, **a, um** 1) спелы, сталы;
2) прыгодны, прыдатны

maxime больш за ўсё, пераважна, у
найвышэйшай ступені

Maximīānus, i m Максиміян, *рымскі імператар*

maxīmus, a, um *гл. bonus*

Medēa, ae f Медэя, *дачка калхідскага цара Ээта, якая дапамагла Ясону авалодаць залатым руном*

medicamentum, i n 1) лекі; 2) атрута
medicīna, ae f 1) лекі; 2) медыцына;
3) аблягчэнне, палёгка

medīcus, i m урач

Mediterraneus, a, um міжземны

mediterraneus, a, um унутраны, цэнтральны

medium, i n сярэдзіна

medius, a, um 1) сярэдні; 2) (*у спалучэнні з назоўнікамі*) сярэдзіна

mel, mellis n мёд

melior, ius (*gen. meliōris*) *гл. bonus*

mellitūs, a, um мядовы, салодкі

Melpomēne, es f Мельпамена, *Муза трагедыі і лірычнай паззіі*

membrum, i n 1) член, сябра, удзельнік; 2) частка

memīni, meminisse помніць, памятаць (§ 79, п. 7a)

memor, ōris які (што) памятае

memorabilis, e слаўны

memoria, ae f 1) памяць; *memoriā tenēre* – памятаць; 2) запіс, згадка; 3) успамін

memoriālis, e памятны

memōro, 1 напамінаць, нагадваць

Menelāus, i m Менелай, *брат Агамемнана, муж Алены, цар Спарты*

mens, mentis f розум, мысленне, думка

mensa, ae f стол

mensātor, ōris m сталяр

mensis, is m месяц

mensūra, ae f вымярэнне, мера, велічыня

mentior, 4 ілгаць, хлусіць, маніць

mercātor, ōris m гандляр

mercātūra, ae f гандаль

mercor, 1 набываць

Mercurius, i m Меркурый, *рымскі бог гандлю і падарожнікаў*

mere цалкам

mereo, rui, rītum, 2 1) зарабляць; 2) заслугоўваць; *bene merēri* (*de re publicā*) – зрабіць вялікія паслугі (дзяржаве)

mereor, merītus sum, 2 заслугоўваць, зарабляць

mergo, mersi, mersum, 3 апускаць, тапіць

meridies, ēi m поўдзень

merīto заслужана

merītum, i n заслуга, паслуга

merus, a, um 1) неразведзены, неразбаўлены; 2) чысты, сапраўдны

messis, is f жніво, уборка, збіранне ўраджаю

messor, ōris m зборшчык ураджаю

metamorphōsis, is f метамарфоза, ператварэнне, пераварочванне

metrica, ae f метрыка, кніга запісаў

metuo, tui, tūtum, 3 апасацца, баяцца

metus, ūs m 1) застрашванне, запалохванне; 2) страх, боязь, асярота

meus, a, um (*voc. sg. m mi*) мой

Midas, ae m Мідас, *цар Фрыгіі*

migro, 1 пераязджаць

miles, itis m салдат

Milētus, i f Мілет, *горад у Малой Азіі*

milia pl. da mille

militāris, e вайсковы, ваенны

militia, ae f 1) паход, вайна; *loc. militiae* – на вайне; *domi militiaeque* – у мірны час і на вайне; 2) вайсковая служба

mille (pl. milia) тысяча

Miltiādes, is m Мільтыяд, *пераможца ў бітве пры Марафоне*

Minerva, ae f Мінерва, *рымская багіня розуму, навук, рамёстваў*

minīme менш за ўсё, зусім не

minīmus, a, um *гл. parvus*

minister, tri m слуга, памочнік

minītor, 1 пагражаць, гразіць

minor, minus *гл. parvus*

Minos, Minōis *т Мінас, цар Крыта*

Minotaurus, i *т Мінатаўр, паўчалавек-паўбык, які жыў у лабірынце на востраве Крыт*

minuo, minui, minūtum, 3 памяншаць, змяншаць, скарачаць

minus менш, меней

mirabilis, e дзіўны, дзівосны, незвычайны

miror, 1 дзівіцца, здзіўляцца, захапляцца, зачароўвацца

mirus, a, um дзіўны, дзівосны, цудоўны, незвычайны

misceo, miscui, mixtum, 2 змешваць, злучаць

misellus, a, um няшчасны, небарака

miser, ēra, ērum няшчасны, жаласны, мізэрны, убогі, бедны, небарака

miser cordia *ae* *f* літасць, міласэрнасць, жаль

misēror, 1 шкадаваць, спачуваць, спагадаць

Mithridātes, is *т Мітрыдат, цар Понта, вораг Рыма*

mitigo, 1 супакойваць (буру), заспакойваць, змякчаць, памякчаць

mitis, e мяккі, пяшчотны, ласкавы

mitto, misi, missum, 3 адпраўляць, дасылаць, пасылаць

moderatio, ōnis *f* абмежаванне

moderātor, ōris *т* правіцель, валадар, кіраўнік

modicus, a, um 1) слабы; 2) невялікі, малы, нязначны

modo толькі, толькі што; *non modo... sed etiam* – не толькі... але і; *modo... modo* – то... то

modus, i *т* мера, вобраз, выгляд, спосаб, памер, лад

moechor, 1 распуснічаць

moenia, ium *n, pl. t.* сцены

moles, is *f* маса, сіла, цяжар

molestus, a, um цяжкі, непрыемны

molior, 4 рухаць

mollio, 4 1) размякчаць, змякчаць, памякчаць; 2) стрымліваць, сціскаць, аслабляць

mollis, e мяккі

momentum, i *n* адрэзак, прамежак, імгненне

moneo, nui, nūtum, 2 1) заклікаць; 2) нагадваць; 3) угаворваць

mons, montis *т* гара, горны ланцуг; *m. Olivārum* – Алейная гара

monstro, 1 1) паказваць; 2) раіць, радзіць

monstrum, i *n* 1) пачвара; 2) цуд, дзіва, знак

monumentum, i *n* помнік

mora, ae *f* прамаруджанне, затрымка, адтэрміноўка

morbus, i *т* хвароба

mordeo, momordi, morsum, 2 1) кусаць; 2) мучыць, катаваць

morior, mortuus sum, 3 паміраць

moror, 1 знаходзіцца, заставацца

morōsus, a, um раздражняльны, зласлівы, прыдзірлівы, наравісты

mors, mortis *f* смерць

morsus, ūs *т* укус

mortālis, e смертны, смяротны

mortuus, a, um 1) *psr. perf. pass.* да **morior**; 2) мёртвы, памерлы, нябожчык

mos, moris *т* нораў; *pl.* норавы, характар, натура, спосаб жыцця, паводзіны

moveo, movi, motum, 2 1) штурхаць, варушыць; 2) выклікаць, узбуджаць, параджаць; 3) рабіць уражанне, хваляваць, дзейнічаць, уздзейнічаць; 4) заахвочваць; 5) змяняць; 6) кіраваць

mox хутка

Mucius, i *т* Муцый, рымскае імя

muliebris, e жаночы

mulier, ēris *f* жанчына (замужняя)

multijūgus, a, um разнастайны
multiplex, ĭcis шматлікі, памножаны
multiplicatio, ōnis f размнажэнне, памнажэнне
multiplīco, 1 прымнажаць, павялічваць
multitūdo, ĭnis f 1 мноства, маса, на-тоўп; 2) (шматлікая) армія
multo нашмат, значна
multum 1) моцна, вельмі; 2) шмат
multus, a, um 1) шматлікі; 2) важны
mundus, i m свет, сусвет
munio, 4 умацоўваць
munus, ĕris n 1) абавязак, служба, за-нятак; 2) паслуга; 3) падарунак, дар
murmur, ūris n 1) гаворка, гамонка, го-ман; 2) рыканне, рык, роў; 3) шум
murmuratio, ōnis f перашэптванне
murus, i m сцяна, мур
mus, muris m мыш
Musa, ae f Муза, *багіня-апаякунка мас-тацтваў і навук*
musīca, ōrum n, pl. t. музыка
musīcus, a, um музычны, паэтычны
mutatio, ōnis f 1) змена, перамена;
2) абмен
muto, 1 змяняць, ператвараць

Nn

nam бо
narro, 1 апавядаць, расказваць, распа-вядаць
nascor, natus sum, 3 нараджацца, узні-каць
Naso, ōnis m Назон, *рымскае імя*
natālis, e які (што) адносіцца да нара-джэння
natio, ōnis f племя, народ
nato, 1 плаваць
natūra, ae f прырода
naturālis, e натуральны
natus, i m сын
natus, ūs m нараджэнне

nauta, ae m марак
navālis, e марскі
navīgo, 1 адплываць, плысці, плыць на караблі
navis, is f карабель; n. longa – ваенны карабель; n. oneraria – грузавы ка-рабель
navita, ae m = nauta
Nazāreth (indecl.) Назарэт, *горад у Па-лесціне*
ne каб не, што
-ne (постпазітыўная часціца) ці, або, альбо, няўжо, няўжо не
Neapōlis, is f Неапаль, *горад у Італіі*
nec і не
necessarius, a, um неабходны
necnon (a) таксама
neco, 1 забіваць
nefastus, a, um 1) забаронены; 2) не-службовы; 3) злавесны, няшчасны
neglēgo, lexi, lectum, 3 быць абыхавым, грэбаваць, пагарджаць, не звяртаць увагі, адкідваць, ставіцца з пагар-дай, не лічыцца
nego, 1 1) адмаўляць; 2) адмаўляцца;
3) казаць, што не
negotium, i n 1) справа; 2) даручэнне
nemo ніхто
nepos, ōtis m 1) нашчадак; 2) унук
Neptūnus, i m Нептун, *бог мора*
neque не; neque... neque – ні... ні, і не... і не
Nero, ōnis m Нерон, *рымскі імператар*
nervus, i m 1) нерв; 2) мышца, мус-кул; 3) струна
nescio, 4 не ведаць
Nessus, i m Нес, *кентаўр*
nex, necis f забойства, смерць
nexus, ūs m спляценне, пераплятанне
niger, gra, grum чорны
nihil 1) нішто; 2) *adv.* ніколькі, зусім
nil = nihil
Nilus, i m Ніл, *рака ў Егіпце*
nimius, a, um занадта вялікі, празмерны

nisi 1) калі (б) не; 2) апрача, акрамя, хіба толькі
nix, nivis *f* снег
no, navi, —, 1 плыць
nobilis, e 1) высакародны, шляхетны, знатны; 2) вядомы
noceo, nocui, nocitum, 2 шкодзіць
noctu уначы, уночы, ноччу
nodus, i m вузел
Noë (indecl.) Ной, *біблейскае імя*
nolo, nolui, —, nolle не хацець, не жадаць
nomen, inis n 1) імя; 2) назва; поміне — з назвай, па імені; 3) народ; 4) слава
nomino, 1 называць
non не; *non solum... sed etiam* — не толькі ... але і
nondum яшчэ не
nonne хіба не, няўжо не
nonnullus, a, um некаторы
nos мы
nosco, novi, notum, 3 даведвацца, пазнаваць
noster, tra, trum наш
notitia, ae f знаёмства
notities, ei f 1) знаёмства; 2) паняцце, уяўленне
noto, 1 1) паказваць,значаць; 2) ганіць, ганьбаваць
notus, a, um вядомы
novem дзевяць
noverca, ae f мачаха
novies дзевяць разоў
novus, a, um новы
nox, noctis f ноч
nubes, is f воблака, хмара
nubilus, a, um 1) воблачны, пахмурны, хмурны; 2) цёмны, змрочны, пануры; 3) маркотны; 4) невыразны, няясны, цямяны
nubo, nupsi, nuptum, 3 (+ dat.) выходзіць замуж
nudus, a, um голы
nullus, a, um (gen. -i, dat. -i) ніякі; ніхто

num няўжо, ці, зараз
Numa, ae m Нума; *N. Pompilius* — Нума Пампільій, *другі цар Рыма*
numen, inis n 1) воля; 2) бажство
numero, 1 1) лічыць, налічваць; 2) мець
numerus, i m 1) лік; 2) колькасць
Numitor, oris m Нумітор, *цар Альба-Лонгі*
nummus, i m манета, грошы
nunc цяпер
nunquam ніколі
nuntio, 1 абвешчаць, паведамляць
nuntium, i n вестка, паведамленне
nuntius, i m вястун, вясчун
nuper нядаўна, зараз
nuptiae, arum f, pl. t. вяселле
nusquam нідзе, ніяк
nutus, ūs m загад
nympha, ae f німфа

Оо

ob (+ acc.) з-за
ob-eo, ii (ivi), itum, ire уваходзіць
ob-icio, jeci, jectum, 3 1) кідаць; 2) пярэчыць; 3) выклікаць; 4) даваць
obitus, ūs m смерць, скон
ob-ligo, 1 перавязваць
obliviscor, litus sum, 3 (+ gen.) забываць, забывацца
ob-sēquor, cūtus sum, 3 слухацца, падпарадкоўвацца
ob-servo, 1 1) бачыць; 2) сцерагчы, ахоўваць
obses, idis m заложнік
obsidio, ōnis f аблога
ob-sīdo, sēdi, sessum, 3 займаць, захопліваць
ob-sīdeo, sēdi, sessum, 2 1) займаць; 2) насяляць, жыць; 3) валодаць, уладаць; 4) абложваць

ob-sisto, stīti, stītum, 3 процістаяць, супрацьстаяць, процідзейнічаць, супрацьдзейнічаць, супраціўляцца
ob-sto, stīti, (stātum), 1 процідзейнічаць, супрацьдзейнічаць, перашкаджаць, замінаць
ob-strēpo, pui, pītum, 3 шумець
ob-sum, obfui (offui), – , obesse перашкаджаць, шкодзіць
ob-tīneo, tīnui, tentum, 2 1) валодаць; 2) насяляць; 3) дасягаць; 4) утрымліваць
occāsus, ūs m 1) захад сонца; 2) захад; 3) падзенне
occidentālis, e заходні
oc-cīdo, cīdi, cāsūm, 3 1) падаць, заходзіць; 2) гінуць, паміраць
oc-cīdo, cīdi, cīsum, 3 забіваць, параждаць
occultatio, ōnis f скрыццё
occulto, 1 хаваць
occultus, a, um патаемны
occūpo, 1 захопліваць, займаць
Oceānus, i m акіян
Octaviānus, i m Актавіян, *рымскае імя*
octo восем
octogesīmus, a, um васьмідзясяты
ocūlus, i m вока
odi, odisse ненавідзець (§ 79, п. 7а)
odiōsus, a, um ненавісны, зненавідны, знявідны, непрыемны
odium, i n нянавісьць, варожасць
Oedīpus, i i pōdis m Эдып, *сын Лаіа і Іакасты, цар Фіваў*
offendo, fendi, fensum, 3 1) выклікаць незадаволенасць; 2) быць непрыемным, не падабацца; 3) абражаць, зневажаць; 4) біць, удараць; 5) крыўдзіць
of-fēro, obtūli, oblātum, offerre 1) прапаноўваць; 2) аддаваць; se morti o. – ахвяраваць сваім жыццём; 3) дастаўляць, даваць
officiūm, i n абавязак, пасада; o. servāre – выконваць абавязак

Ogygia, ae f Агігія, *казачны востраў у Эгейскім моры*
Oineus, i m Айнэй, *цар Калідона*
olea = olīva
olim некалі, калісьці, калі-небудзь
olīva, ae f масліна, аліва
Olympia, ae f Алімпія, *вобласць у Грэцыі*
Olympius, a, um алімпійскі
Olympus, i m Алімп, *горная града ў Грэцыі, месцазнаходжанне багоў*
omen, īnis n знак, прадвесце
o-mitto, mīsi, missum, 3 1) спыняць; 2) кідаць; 3) упускаць, выпускаць; 4) адмаўляцца
omnīno зусім, цалкам, наогул
omnipōtens, entis усемагутны
omnis, e увесь, кожны
onerarius, a, um грузавы
onus, ěris n 1) цяжар, груз; 2) ярмо, прыгнёт
opĕra, ae f справа, намаганне, дзейнасць; opĕram dare – імкнуцца, клапаціцца, турбавацца
opĕrio, rui, rtum, 4 накрываць, ахутваць, ахінаць, укручваць
opĕror, 1 працаваць
opinio, ōnis f меркаванне, здагадка
oportet, uit, – , 2 (impers.) трэба, варта, належыць, мэтазгодна
oppīdum, i n горад, умацаванне
op-prīmo, pressi, pressum, 3 1) падаўляць, прыгнятаць; 2) знішчаць, параждаць; 3) перамагаць, разбіваць; 4) схопліваць
op-pugno, 1 нападаць, абложваць
ops, opis f 1) сіла, моц, магутнасць; 2) магчымасць, мажлівасць, улада; 3) дапамога; 4) *pl.* войска; 5) *pl.* сродкі, маёмасць, багацце
optīmus, a, um gl. bonus
opto, 1 жадаць, прасіць
opūlens, entis багаты, магутны
opulentus, a, um багаты, шчодры

opus *n* (*indecl.*) патрэба; **opus est** – трэба

opus, ĕris *n* 1) намаганне; 2) праца, твор, справа

ora, ae *f* бераг

oracŭlum, i *n* 1) аракул, прадраканне, прароцтва, прадказанне; 2) храм

oratio, ōnis *f* прамова, выступ; **oratiōnem habēre** – звяртацца з прамоваю, выступаць

oratorius, a, um прамоўніцкі

orba, ae *f* сірата

orbis, is *m* 1) круг, кола, дыск; **o. caeli** – купал неба; **o. terrarum** – сусвет; 2) краіна

ordīno, i 1) прыводзіць у парадак, даводзіць да ладу; 2) размяркоўваць; 3) прызначаць

ordo, inis *m* 1) парадак, лад; 2) саслоўе

oriens, entis *m* усход

orientālis, e усходні

orior, ortus sum, 4 1) узнікаць, пачынацца; 2) узыходзіць

ornātus, a, um 1) адзначаны; 2) прыгожы

ornātus, ūs *m* 1) амуніцыя, рыштунак, начынне; 2) аздабленне, упрыгажэнне, убор, аздаба; 3) адзенне

orno, i 1) упрыгожваць; 2) аснашчаць, забяспечваць

oro, i маліць, прасіць, умаляць, упрошваць

Orpheus, i *m* Арфей, муж Эўрыдыкі, паэт і спявак

ortus, ūs *m* 1) узыходжанне, узыход; 2) узнікненне, пачатак

os, oris *n* 1) рот, вусны; 2) твар; 3) мова

oscŭlum, i *n* пацалунак

ostendo, ndi, ntum, 3 1) паказваць; 2) распавядаць

ostium, i *n* 1) уваход; 2) вусце

otium, i *n* адпачынак, вольны час

Ovidius, i *m* Авідзій, рымскі паэт

ovis, is *f* авечка

Pp

P. = Publius

paene амаль, ледзь

pagus, i *m* паг, вёска

palam адкрыта, шчыра

Palatīnus, a, um палацінскі

palatium, i *n* палац

Palatium, i *n* Палацін, *адзін з сямі ўзгоркаў Рыма*

pallor, ōris *m* бледнасць

palma, ae *f* 1) пальмавая галіна, пальма; 2) далонь; 3) перавага

pando, pandi, passum (pansum), 3 1) распускаць; 2) адчыняць, адкрываць; 3) распасціраць

panis, is *m* хлеб

pannus, i *m* 1) кусок тканіны; 2) лахманы

panthēra, ae *f* пантэра

par, paris 1) роўны, аднолькавы; 2) аднолькава моцны

par, paris *n* пара, два, двое

parco, pepercī, – , 3 (+ dat.) даваць літасці, літаваць, літавацца, шкадаваць

parcus, a, um 1) эканомны; 2) бедны, мізэрны, заняпалы, убогі; 3) нешматлікі

parens, entis *m, f* бацька, маці

pareo, rui, rītum, 2 1) слухаць, слухацца, падпарадкоўвацца; 2) з’яўляцца, быць відавочным

paries, ĕtis *m* сцяна

pario, pepĕri, partum, 3 1) нараджаць, рабіць; 2) здабываць; 3) заслужыць, заслужваць

Paris, īdis *m* Парыс, сын Прыама і Гекубы, выкрадальнік Алены, віноўнік Траянскай вайны

parītas, ātis *f* роўнасць, аднолькавасць

parīter аднолькава, таксама

Parmenio, ōnis *m* Парменіён, палкаводзец Філіпа II і Аляксандра Македонскага

paro, 1 1) гатаваць, рыхтаваць; 2) ладзіць, праводзіць, спраўляць; 3) падрыхтоўваць, арганізоўваць; 4) набываць, здабываць; 5) прыводзіць да
pars, partis *f* частка; *pl.* партыя
parsimonia, ae *f* беражлівасць, ашчаднасць
Parthi, ōrum *m, pl. t.* парфяне, *жыхары Парфіі, царства на тэрыторыі сучаснага Туркменістана*
particeps, cīpis удзельнік
partim часткова
parvus, a, um малы, невялікі
pasco, pavi, pastum, 3 1) пасвіць; 2) карміць, сілкаваць, жывіць; 3) падтрымліваць
passer, ĕris *m* верабей
passus, ūs *m* крок
pastor, ōris *m* пастух
patefācio, fēcī, factum, 3 1) адчыняць; 2) выяўляць
pateo, tui, – , 2 1) быць адчыненым, быць відавочным; 2) распаўсюджацца, пашырацца
pater, trīs *m* бацька; *pl.* сенатары
paternus, a, um бацькоўскі
patienter цярпліва, трывуча
patientia, ae *f* стойкасць, трываласць, цярплівасць, цярпенне
patior, passus sum, 3 1) цярпець, трываць; 2) дазваляць
patria, ae *f* радзіма, бацькаўшчына
patrimonium, i *n* спадчына, маёмасць
patrius, a, um 1) бацькаўскі, бацькоўскі; 2) спадчынны
Patrōclus, i *m* Патрокл, *сябар Ахіла, забіты ў адзінаборстве з Гектарам*
patrōnus, i *m* патрон, заступнік, апякун
paucus, a, um малы, невялікі; *pl.* нешматлікія, некаторыя
paulātim патроху, пакрыху, пакрысе, паступова
paulo крыху
paulūlum трошачкі, крышачку

pauper, ĕris бедны
pavimentum, i *n* 1) утрамбаваная зямля; 2) падлога
pavo, ōnis *m* паўлін
pax, pacis *f* мір, спакой, мірны час
peccātor, ōris *m* грэшнік
peccātum, i *n* грэх
pecco, 1 памыляцца, рабіць праступак, грашыць, правініцца, правінаваціцца
pectus, ōris *n* грудзі
pecunia, ae *f* грошы
pecus, ōris *n* скаціна, быдла, свойская жывёла
pejor, jus *гл. malus*
pelāgus, i *n* мора
Peleus, i *m* Пелей, *бацька Ахіла*
pellis, is *f* шкура, футра
pello, pepŭli, pulsum, 3 1) адбіваць; 2) гнаць, праганяць; 3) адпраўляць; 4) пазбаўляць; 5) паражаць, удараць
Pelops, ōpis *m* Пелоп, *сын Тантала*
pendeo, pependi, – , 2 1) вісець, навісаць; 2) марудзіць
pendo, pependi, pensum, 3 1) вісець; 2) вешаць; 3) узважваць; 4) цаніць, ацэньваць; 5) плаціць
Penelōpa, ae *f* Пенелопа, *жонка Адысея*
penes (+ acc.) у, на баку
Penēs, i *m* Пенэй, *рака*
penna, ae *f* піро, крыло
penuria, ae *f* недахоп, нястача
per (+ acc.) праз, па, пры дапамозе, на працягу, уздоўж, наўсцяж
perāgo, ĕgī, actum, 3 1) прарабляць, рабіць; 2) выконваць
perāgro, 1 абыходзіць, аб'язджаць
perambŭlo, 1 праходзіць, наведваць
percontatio, ōnis *f* распытванне
percontor, 1 пытацца, распытаць, даведвацца
percussor, ōris *m* забойца
per-cŭtio, cussi, cussum, 3 біць, удараць

per-do, dīdi, dītum, 3 1) губіць, нішчыць; 2) губляць
per-dōmo, domui, domītum, 1 прыручаць, пакараць, падпарадкоўваць
per-dūco, duxi, ductum, 3 праводзіць, прыводзіць
peregrīnus, a, um чужаземны, іншаземны, чужы
peregrīnus, i m іншаземец, замежнік
perennis, e даўгавечны, моцны
per-eo, ii, itum, ire 1) гінуць, паміраць; 2) знікаць
perfide каварна
perfidia, ae f вераломства, нявернасць, здрадлівасць, несумленнасць
perfūga, ae m уцякач, перабежчык
per-fūgio, fūgi, fugitum, 3 прыбягаць, перабягаць
perfungium, i n прытулак, сховішча
pergo, perrexī, perrectum, 3 1) адпраўляцца; 2) працягваць, рабіць далей, не спыняцца
periculōsus, a, um небяспечны
periculum, i n 1) бяда, гібель, згуба; 2) небяспека
perītus, a, um вопытны, спрактыкаваны, дасведчаны
per-lēgo, lēgi, lectum, 3 прачытваць
per-luo, lui, lūtum, 3 вымываць, умываць, мыць
permagnus, a, um вельмі вялікі, велізарны
per-mitto, mīsi, missum, 3 1) кідаць; 2) пасылаць; 3) даваць; 4) дазваляць
per-mōveo, mōvi, mōtum, 2 1) хваляваць, трывожыць, непакоіць, турбаваць; 2) прымушаць, падахвочваць, заахвочваць
per-mulceo, mulsi, mulsum (mulctum), 2 1) дакранацца, датыкацца; 2) гладзіць; 3) змякчаць, памякчаць, супакойваць, заспакойваць
perniciēs, ei f 1) знішчэнне, гібель, згуба; 2) чума

perniciōsus, a, um гібельны, згубны, небяспечны
perpetuus, a, um вечны, пастаянны, заўсёдны
Persa, ae m перс
per-sēquor, secūtus sum, 3 праследаваць, пераследаваць, гнацца, суправаджаць
per-sevēro, 1 1) упарціцца, упірацца; 2) працягваць, працягвацца
per-sisto, stīti, —, 3 1) знаходзіцца, быць; 2) цвёрда трымацца
per-suādeo, suāsī, suāsum, 2 (+ dat.) пераконваць, угаворваць
per-taedet, taesum est, 2 (impers.) агідна, брыдка, прыкра, непрыемна
per-terreo, rui, rītum, 2 пужаць, паляхаць
per-tīneo, tīnui, tentum, 2 1) распаўсюджвацца, пашырацца, дасягаць; 2) адносіцца
pertingo, —, —, 3 1) дакранацца; 2) распаўсюджвацца, пашырацца, дасягаць
per-ungo, unxi, unctum, 3 1) мазаць, змазваць; 2) націраць
per-vēnio, vēni, ventum, 4 дасягаць, прыбываць, прыходзіць, даходзіць
pes, pedis m 1) нага, ступня; 2) стапа; 3) хада, поступ
pessimus, a, um *гл. malus*
petitio, ōnis f просьба
peto, petīvi, petītum, 3 1) дабівацца, дамагацца; 2) прасіць, патрабаваць; 3) імкнуцца; 4) накіроўвацца, адпраўляцца; 5) шукаць; 6) насыпаць (вал); 7) нападаць, пагражаць
petulantia, ae f 1) грубасць, грубіянства; 2) жвавасць, гарэзлівасць; 3) свавольства
Phaedrus, i m Федр, *рымскі паэт-байканісец*
Phaëtho(n), ontis m Фэтон, *сын бога сонца, які ўзяўся кіраваць сонечнай калясніцай бацькі, але ледзь*

не спаліў зямлю і быў забіты ма-
ланкай Юнітэра

Pharnāces, is m Фарнак, цар Баспор-
скага царства

Pharsālus, i f Фарсал, горад у Грэцыі

Pharus, i f Фарос, востраў каля Алек-
сандрыі

Phasis, is f Фасіс (Фасіда), рака ў Кал-
хідзе

Philippus, i m Філіп, цар Македоніі,
бацька Аляксандра Македонскага

Philo, ōnis m Філон, мужчынскае імя

philosophia, ae f філасофія

philosophus, i m філосаф

philtrum, i n любоўны напой

Phoenicia, ae f Фінікія, краіна на
ўсходнім узбярэжжы Міжземна-
га мора

Phoenicius, a, um фінікійскі

Phrixus, i m Фрыкс, брат Гелы

Phrygia, ae f Фрыгія, краіна ў заход-
няй частцы Малой Азіі

pictor, ōris m мастак

pietas, ātis f 1) любоў, пяшчота, адда-
насць; 2) набожнасць

piger, gra, grum лянівы, гультаяваты

pilus, i m волас

piper, ēris n перац

pipio, 1 цырыкаць, цвыркаць

Piraeus, i m Пірэй, порт і горад у
Атыцы

piscis, is m рыба

Pisistrātus, i m Пісістрат, афінскі ты-
ран

pius, a, um набожны, пабожны

placeo, cui, cūm, 2 падабацца; placet
impers. – трэба, пажадана

placide ціха, спакойна, паступова

placo, 1 уміласціўляць, уласкавіць

plaga, ae f 1) удар; 2) рана; 3) страта,
шкода, бедства

planities, ei f 1) раўніна; 2) плоскасць

planta, ae f расліна

Plato, ōnis m Платон, грэчаскі філосаф

plaustrum, i n павозка, калёсы, драбіны

plebs, plebis f плебс, простыя людзі,
просты народ

plenus, a, um 1) поўны; 2) пакрыты

plerique, pleraeque, plerāque pl. t.

1) многія, шмат; 2) большасць

plerumque 1) пераважна, у большасці
выпадках; 2) звычайна

Plinius, i m Пліній, рымскі прырода-
знавец

pluit (impers.) ідзе дождж

plumbum, i n свінец; p. album – волава

plures, a шматлікія, шмат

plurimum вельмі шмат, больш за ўсё

plurimus, a, um шматлікі, большасць

plus больш, у большай ступені

Pluto, ōnis m Плутон, бог падземна-
га царства

poena, ae f 1) пакута, мучэнне; 2) кара,
пакаранне

Poeni, ōrum m, pl. t. пунійцы, карфа-
геняне

poëta, ae m паэт

polliceor, pollicitus sum, 2 абяцаць

Polyphēmus, i m Паліфем, аднавокі
цыклоп

Polýbus, i m Паліб, цар Карынфа, пры
двары якога выходзіўся Эдып

Pompejanus, a, um Пампеяў

Pompējus, i m Пампей, рымскае імя

Pompilius, i m Пампілій, рымскае імя

Pomponius, i m Пампоній, рымскае імя

pomum, i n плод

pondus, ēris n 1) вага; 2) цяжар, груз;
3) важнасць

pono, posui, posūm, 3 1) ставіць,
размяшчаць, расстаўляць; 2) пры-
мацоўваць; 3) разбіваць (лагер);
4) прапаноўваць

pons, pontis m мост

Ponticus, a, um пантыйскі

pontifex, fīcis m пантыфік, вярхоўны
жрэц

Pontius Pilātus, i m Понцій Пілат, рым-
скі прэфект Іудзеі, які вынес смя-
ротны прысуд Ісусу

Pontus, i m Чорнае мора, Понт
popes, itis m падкаленняя яміна, калена
popūlor, i спустошваць
popūlus, i m народ
Porcius, i m Порцій, *рымскае імя*
porro далей, надалей, са свайго боку
Porsenna, ae m Парсена, *цар этрускаў*
porta, ae f вароты, брама
portendo, tendi, tentum, 3 прадвяшчаць, прадракаць
porticus, ūs f порцік, крытая галерэя, каланада
porto, 1 1) несці; 2) прывозіць, дастаўляць
portus, ūs m порт, прыстань, гавань
posco, poposci, —, 3 1) патрабаваць, прасіць; 2) пытацца
possideo, sedi, sessum, 2 валодаць, мець
possum, potui, —, posse магчы, быць у стане
post (+ acc.) затым, потым, пасля, пазней, у далейшым; *anno p.* — праз год; *die p.* — на наступны дзень
postea пазней, пасля, у далейшым
postērus, a, um наступны, далейшы, будучы
postquam пасля таго як
postrēmo нарэшце, урэшце
postrēmus, a, um апошні
postridie на наступны дзень
postūlo, 1 1) жадаць; 2) патрабаваць, прасіць; 3) імкнуцца
potens, entis магутны, здольны
potentia, ae f 1) сіла, магутнасць, моц, уплыў; 2) улада
potestas, ātis f 1) моц; 2) улада; 3) магутнасць; 4) магчымасць
potior, potitus sum, 4 1) завалодаваць, захопліваць; 2) панаваць, уладарыць; 3) валодаць
potius хутчэй, лепш, лепей
praebeo, praeui, praebitum, 2 прыносіць, даваць, падаваць, дараваць

prae-cāveo, cāvi, cautum, 2 1) сцерагчыся; 2) папярэджаць
prae-cēdo, cessi, cessum, 3 ісці наперадзе, папярэднічаць
praeceptum, i n загад, прадпісанне, навучанне, правіла
prae-cīpio, cēpi, ceptum, 3 1) наперад атрымліваць; 2) прадпісваць; 3) загадваць
praecipito, 1 1) скідаць, скідваць, валіцца; *se p.* — скінуцца (з гары); 2) звяргаць; 3) гінуць
praecipue асабліва, пераважна
praecipuus, a, um галоўны, асаблівы, надзвычайны, выбітны
praeclārus, a, um 1) ясны; 2) знакаміты, славыты, вядомы; 3) цудоўны
praeda, ae f 1) здабыча; 2) разграбленне, рабаванне
prae-dīco, dixi, dictum, 3 1) папярэджаць; 2) прадказваць
prae-dīco, 1 1) заяўляць; 2) называць
praedium, i n маёнтак, зямельная ўласнасць
praefātus, a, um вышэйсказаны, вышэйназваны
praefectus, i m прэфект: 1) *назва розных пасад у адміністрацыі Рыма*; 2) *начальнік аховы*
prae-fēro, tūli, lātum, ferre 1) выстаўляць наперад; 2) аддаваць перавагу; 3) паказваць
prae-frigidus, a, um вельмі халодны
praegnans, antis цяжарная
prae-mitto, mīsi, missum, 3 пасылаць наперад, пасылаць насустрач
praemium, i n узнагарода
praenominātus, a, um вышэйназваны
prae-pōno, posui, positum, 3 аддаваць перавагу, ставіць на чале
prae-scribo, scripsi, scriptum, 3 прадпісваць, усталёўваць
praesens, entis 1) сапраўдны; 2) цяперашні, які (што) прысутнічае

praesento, 1 прадстаўляць, прад'яўляць
praesepium, i n хлeў, яслі
praesertim асабліва
praeses, **īdis** m заступнік, абаронца
praesidium, i n 1) абарона, ахова, варта; 2) прыкрыццё; 3) умацаванне; 4) гарнізон
praestans, **antis** выбітны, выдатны, цудоўны
praesto, **stīti**, **stītum**, 1 1) даваць; 2) пераўзыходзіць; 3) стаяць наперадзе
prae-sum, **fui**, —, **esse** (+ *dat.*) 1) камандаваць, кіраваць, узначальваць; 2) быць наперадзе
praeter (+ *acc.*) акрамя
praeterea акрамя таго, апроч таго
praetor, **ōris** m 1) прэтар; 2) правадыр, начальнік
pratium, i n луг, сенажаць
preces, **um** f, *pl. t.* малітва, просьба, маленне, упрошванне
precor, 1 маліць, прасіць
prehendo, **ndi**, **nsum**, 3 1) хапаць, схопіваць, захопліваць; 2) разумець
premo, **pressi**, **pressum**, 3 прыгнятаць, уціскаць, душыць
pretiōsus, **a**, **um** каштоўны, дарагі
pretium, i n 1) узнагарода, плата; 2) цана, кошт
prex, **precis** f *гл. preces*
Priāmus, i m Прыям, цар Трой
pridem даўно, перш
primo спачатку, па-першае
primogenitus, **a**, **um** першародны
primus спачатку, спярша, перш, найперш, раней, упершыню, па-першае
primus, **a**, **um** першы
princeps, **cīpis** 1) першы, галоўны; 2) лепшы
princeps, **cīpis** m правадыр
principālis, e галоўны
principātus, **ūs** m 1) прынцыпат; 2) першыństwo
principium, i n аснова, пачатак

prior, **ius** (*gen. priōris*) 1) пярэдні; 2) найбліжэйшы; 3) папярэдні, старэйшы, ранейшы
priscus, **a**, **um** старадаўні, старажытны
prius раней, хутчэй
priusquam перш чым
privātus, **a**, **um** прыватны, асабісты, уласны
privilegium, i n прывілей, пераважнае права
privo, 1 1) пазбаўляць; 2) выколваць
pro (+ *abl.*) за, у якасці, як, замест, на карысць, у абарону
proāvus, i m прадзед, продак
probātus, **a**, **um** добры, выпрабаваны
probitas, **ātis** f сумленнасць, прыстойнасць, сціпласць
probo, 1 1) правяраць; 2) ухваляць, прымаць; 3) выпрабоўваць; 4) прызнаваць; 5) даказваць
probus, **a**, **um** прыстойны, добры, сумленны
pro-cēdo, **cessi**, **cessum**, 3 1) выходзіць, выступаць; 2) праходзіць; 3) працягвацца
procella, *ae f* бура
procul 1) далёка; 2) (+ *abl.*) далёка ад; *p. dubio* – несумненна, безумоўна
procus, i m жаніх
prodigium, i n цуд
proditor, **ōris** m здраднік
pro-do, **dīdi**, **dītum**, 3 1) паведамяць; 2) прыводзіць; 3) перадаваць; 4) выдаваць; 5) здраджваць
pro-dūco, **duxi**, **ductum**, 3 1) выстаўляць; 2) выводзіць; 3) вырабляць
proelium, i n бойка, бой, бітва
profecto сапраўды, вядома
pro-fēro, **tūli**, **lātum**, **ferre** 1) выносіць; 2) выяўляць; 3) прамаўляць; 4) адкладаць
professor, **ōris** m настаўнік, выкладчык
pro-ficio, **fēcī**, **fectum**, 3 1) дасягаць; 2) дамагацца; 3) даваць карысць

pro-ficiscor, fectus sum, 3 адпраўляцца, сыходзіць

pro-fiteor, fessus sum, 2 1) заяўляць, аб'яўляць, прызнаваць; 2) выкладаць

pro-fugio, fugi, —, 3 1) бегчы, уцякаць; 2) пазбягаць

profugus, a, um 1) уцякач, выгнаны; 2) які (што) вандруе

prognāti, ōrum m, pl. t. нашчадкі

prognātus, a, um народжаны

pro-grēdiōr, gressus sum, 3 адпраўляцца, выходзіць

pro-hibeo, hibui, hibitum, 2 1) адбіваць, адганяць; 2) перашкаджаць, замінаць, не дазваляць; 3) адлюстроўваць

pro-icio, jēci, jectum, 3 1) кідаць, выкідаць; 2) валіць з ног; 3) працягваць; 4) адмаўляцца

projicio = proicio

proles, is f 1) нашчадак; 2) патомства, нашчадкі

Prometheus, i m Праметэй, *тытан, абаронца людзей ад самавольства багоў*

promiscue змяшана, разам

pro-mitto, misi, missum, 3 1) адпускаць; 2) абяцаць

promo, prompsi, promptum, 3 1) даставаць; 2) выяўляць; 3) распаўядаць, тлумачыць

pro-mōveo, mōvi, mōtum, 2 1) спрыяць поспеху; 2) развіваць, умацоўваць

promptus, a, um гатовы, схільны

pro-mulgo, 1 паведамляць, аб'яўляць

pro-nuntio, 1 аб'яўляць, заяўляць

prope (+ acc.) каля, паблізу

prope (adv.) амаль

propere паспешна

Propertius, i m Праперцій, *рымскі элегічны паэт*

prophēta, ae m прарок

propinquitās, ātis блізкасць, сваяцтва

propinquus, a, um блізкі

pro-pōno, posui, positum, 3 1) выкладаць, выказваць; 2) прапаноўваць; 3) выстаўляць; 4) прадпрымаць

proprius, a, um уласны, уласцівы

propter (+ acc.) з прычыны, з-за

propterea па гэтай прычыне, з гэтай прычыны

proscriptio, ōnis f 1) аб'ява; 2) праскрыпцыя, *абвяшчэнне па-за законам*

pro-sēquor, secūtus sum, 3 1) супраджаць; 2) выяўляць; 3) аб'яўляць

Proserpina, ae f Празерпіна, *багіня падземнага царства*

pro-spicio, spexi, spectrum, 3 1) глядзець удалечыню, прадбачыць; 2) вартаваць, пільнаваць; 3) клапаціцца

pro-sum, profui, —, prodesse быць карысным, даваць карысць, дапамагаць

pro-tēgo, texi, tectum, 3 заступацца за, апекавацца над, спрыяць, абараняць, ахоўваць, падтрымліваць

pro-tendo, tendi, tentum (tensum), 3 працягваць, расцягваць

protinus адразу ж, зараз жа, неадкладна, далей

pro-trāho, traxi, tractum, 3 выцягваць, выяўляць

pro-video, vīdi, vīsum, 2 1) гатаваць, загатоўваць, нарыхтоўваць; 2) клапаціцца; 3) прадбачыць

provīdus, a, um прадбачлівы, разважлівы

provincia, ae f правінцыя

Provincia, ae f Правінцыя, *вобласць у паўднёва-ўсходняй Галіі*

provisor, ōris m наглядчык, назіральнік (у школе ці брацтве)

pro-vōco, 1 1) выклікаць; 2) запрашаць; 3) падбухторваць

proximus, a, um 1) найбліжэйшы; 2) апошні; 3) наступны

prudens, entis 1) дасведчаны, разумны;

2) разважлівы

prudentia, ae f 1) веды; 2) прадбачанне; 3) разважнасць, прадбачлівасць

pruina, ae f шэрань, намараз

Ptolemaeus, i m Пталемей, цар *Egiptha*

pubes, is f 1) сталасць; 2) сталыя людзі, мужчыны

publice 1) па дзяржаўных справах, афіцыйна; 2) публічна, адкрыта

publicus, a, um грамадскі, дзяржаўны, усенародны, публічны

Publilius, i m Публілій, *рымскае імя*

Publius, i m Публій, *рымскае імя*

pudor, ōris m сорам, сарамлівасць

puella, ae f дзяўчынка

puer, ĕri m хлопчык, дзіця

puerilis, e дзіцячы, падлеткавы, хлопцкі

pueritia, ae f дзяцінства

pugna, ae f 1) бітва, бойка, бой; 2) паядынак, спаборніцтва, выперадкі

pugnīvus, a, um які (што) пагражае, пагрозлівы

pugno, i змагацца, ваяваць

pugnus, i m кулак

pulcher, chra, chrum прыгожы, цудоўны, слаўны, славуты, высакародны, прыстойны, выдатны

pulchritudo, ĩnis f прыгажосць

pulvis, ĕris m пыл

Punīcus, a, um пунічны

punio, 4 караць

purgo, 1 1) ачышчаць, чысціць; 2) апраўдваць

puto, 1 думаць, лічыць, меркаваць

pyrāmis, ĩdis f піраміда

Pyrenaeus, a, um пірэнейскі

Pyrrhus, i m Пір, цар *Эпіра*, *вобласці на паўночным захадзе Грэцыі*

Pythagōras, ae m Піфагор, *грэчаскі філосаф*

Pythia, ae f Піфія, *жрыца Аналона*

Qq

quā дзе

quadragesīmus, a, um саракавы

quadrāginta сорак

quadrans, antis m чвэрць

quadrātus, a, um чатырохкутны, квадратны

quadrīngentesīmus, a, um чатырохсоты

quaero, quaesīvi, quaesītum, 3 1) пытаць, пытацца, запытваць, запытвацца, распытваць; 2) шукаць; 3) дамагацца; 4) набываць

quaeso калі ласка

quaestio, ōnis f апытанне, допыт, расследаванне

quaestor, ōris m 1) квестар; 2) скарбнік

quaestus, ūs m набыццё, прыбытак, выгада

qualis, e які (*на якасці*)

qualitercunque якім-небудзь чынам

quam 1) чым; 2) як

quamdiu дакуль, як доўга

quamquam хоць, хаця

quamvis 1) хоць, хаця; 2) як бы ні

quando калі

quantum колькі

quantus, a, um які (*вялікі, моцны*); quanto — наколькі

quare чаму

quartus, a, um чацвёрты

quasi як быццам, быццам, нібы, нібыта

quater чатыры разы

quattuor чатыры

-que (*постпазітыўная часціца*) і

queo, quīvi, quitum, quire магчы

queror, questus sum, 3 скардзіцца, жаліцца

questus, ūs m скарга

quī, quae, quod які, хто, што; *quā de causā* — па якой (гэтай) прычыне, таму

quia бо, таму што

quicumque, quaecumque, quodcumque
які б ні, хто б ні, што б ні, кожны
(хто)

quidam, quaedam, quoddam нейкі,
якісьці, які-небудзь

quidem менавіта, жа

quilibet, quaelibet, quodlibet (quidlibet)
кожны, любы

quin каб не, што

quindecimvir, i m квіндэцэмір, член
калегіі пятнаццаці

quingenti, ae, a пяцьсот

quingagesimus, a, um пяцідзясяты

quinque пяць

quintus, a, um пяты

Quintus, i m Квінт, рымскае імя

quippe вядома, бо

Quirites, um m, pl. t. квірыты, рымскія
грамадзяне

quis, quid хто, што

quisquam, quidquam хто-небудзь, што-
небудзь, хто б ні, што б ні, якісьці,
кожны (хто), усялякі, які заўгодна

quisque, quaeque, quidque (quodque)
кожны

quisquis, quidquid хто б ні, што б ні

quivis, quaevis, quidvis усякі, любы

quo куды, дзе, каб

quoad наколькі, датуль, пакуль

quod бо, што

quod гл. **qui**

quomodo якім чынам, як

quondam калісьці, калі-небудзь, калісь

quoniam таму што, бо

quoque таксама, нават

quot колькі

quotannis штогод

quotidianus, a, um штодзённы

quotidie штодня, штодзень

quovismodo якім-небудзь чынам

cum = cum калі, таму што, хоць,
тады як

Rr

rado, rasi, rasum, 3 1) галіць; 2) чыс-
ціць

ramus, i m галіна, галінка

rapīna, ae f 1) грабеж, рабунак, раба-
ванне; 2) здабыча

rapio, rapui, raptum, 3 1) выкрадаць,
красці, рабаваць; 2) завалодваць;
3) хапаць, схопліваць, хватаць;
4) зрываць; 5) выносіць; 6) увозіць

rapto, 1 хапаць, выкрадаць

raptus, ūs m выкраданне

raro рэдка

ratio, ōnis f 1) розум; 2) метада, спосаб;
3) план, тэорыя; 4) разлік

re-bello, 1 паўставаць, супраціўляцца

re-cēdo, cessi, cessum, 3 1) аддаляць;
2) адыходзіць, зыходзіць

recens, entis новы, свежы

re-cīpio, cēpi, ceptum, 3 1) прымаць;

2) пушчаць, пускаць; 3) упускаць;

4) захопліваць; 5) се г. – вяртацца;

6) вызваляць

re-cīto, 1 чытаць уголас

re-clino, 1 схіляць, прыхінаць

recognitio, ōnis f прызнанне, заява

re-condo, didi, dītum, 3 прымаць, ха-
ваць

re-cordor, 1 успамінаць, прыгадваць,
памятаць

recte правільна

rector, ōris m кіраўнік, рэктар

red-do, dīdi, dītum, 3 1) вяртаць, адда-
ваць; 2) распаўядаць

red-eo, īi, ītum, īre ісці назад, вяртацца

red-igo, ēgi, actum, 3 1) аддаваць, пера-
даваць; in potestātem г. – заваёўваць,
пакараць; 2) трапляць; 3) гнаць на-
зад, вяртаць, звяртаць

red-imo, ēmi, emptum, 3 купляць, вы-
зваляць, ратаваць

redītus, ūs m вяртанне

re-dūco, duxi, ductum, 3 1) варочаць, вяртаць, адводзіць назад; 2) уво-
дзіць; 3) аднаўляць
re-fēro, tūli, lātum, ferre 1) адносіць,
прыносіць; 2) паведамляць; 3) да-
носіць, дакладваць; 4) параўноўваць
re-ficio, fēci, factum, 3 1) рамантаваць,
аднаўляць; 2) вяртацца да жыцця
regālis, *e* царскі
regio, ōnis f краіна, вобласць, край
regius, a, um царскі
regno, 1 1) кіраваць, уладарыць; 2) цар-
стваваць, цараваць
regnum, i n 1) улада; 2) царская ўлада;
3) царства; 4) дзяржава
rego, rexi, rectum, 3 валадарыць, кі-
раваць
Regūlus, i m Рэгул, *рымскае імя*
religio, ōnis f 1) рэлігія; 2) сватыня;
3) набожнасць
religiōsus, a, um набожны, богабазны
relinquo, liqui, lictum, 3 кідаць, пакі-
даць
reliquus, a, um 1) астатні; 2) пакінуты
remāneo, mansi, mansum, 2 застава-
ца, знаходзіцца
remedium, i n 1) лекі; 2) сродак
remissio, ōnis f 1) адпушчэнне, вызва-
ленне; 2) прабачэнне; 3) аднаўленне
remissus, a, um 1) млявы, гультаяваты;
2) мяккі
re-mitto, mīsi, missum, 3 1) адсылаць,
адпраўляць; 2) аслабляць; 3) вяр-
таць; 4) даваць
re-mōror, 1 затрымоўвацца, марудзіць
re-mōveo, mōvi, mōtum, 2 выдаляць
Remus, i m Рэм, *брат Ромула*
re-nītor, nīsus (nixus) sum, 3 упірацца,
супраціўляцца
reno, ōnis m 1) паўночны алень;
2) шукара
re-nōvo, 1 1) аднаўляць; 2) распаль-
ваць зноў
re-nuntio, 1 1) абвешчаць, аб'яўляць;
2) дакладваць, паведамляць

reor, ratus sum, 2 думаць, лічыць
re-pello, pūli, pulsum, 3 1) адбіваць, ад-
ганяць, адкідаць, адкідваць, прага-
няць; 2) адлюстроўваць; 3) адво-
дзіць
repentīnus, a, um раптоўны, нечаканы
re-pērio, reppēri, repertum, 4 адкры-
ваць, знаходзіць, вынаходзіць, пры-
думляць
re-pēto, petīvi, petītum, 3 1) узгадваць;
2) успамінаць, вяртацца
re-pleo, plēvi, plētum, 2 напаўняць,
напаўняць
re-porto, 1 1) несці назад; 2) перада-
ваць; 3) атрымліваць, набываць;
victoriam de aliquo r. – атрымаць
над кім-небудзь перамогу
re-prehendo, ndi, nsum, 3 1) затрым-
ліваць, спыняць; 2) ганіць, ганьба-
ваць, асуджаць
reptile, is n паўзун, гад
re-pūdio, 1 1) адхіляць, адмаўляцца;
2) пагарджаць, грэбаваць
re-pugno, 1 супраціўляцца, супярэчыць
repulsa, ae f адмова
requies, ēi f супакой, адпачынак
re-quīro, quisīvi, quisītum, 3 пытаць,
шукаць
res, rei f 1) рэч, прадмет; 2) акаліч-
насць, абставіны, стан, становішча;
r. secundae – працвітанне, росквіт,
поспех; *r. adversae* – бядотнае стано-
вішча, няшчасце; *r. militāris* – ваен-
ная справа; *r. frumentaria* – харчовае
забеспячэнне; *r. publica* – дзяржа-
ва, рэспубліка; *r. novae* – навіна,
новаўвядзенне, рэформа, дзяржаўны
пераварот; *r. familiāris* – маёмасць,
прыватная ўласнасць; *r. gestae* – по-
дзвігі; *r. rustica* – сельская гаспа-
дарка; *r. summae* – найважнейшыя
справы; *scriptor rerum* – гісторык;
ob eam rem, quā re – таму; 3) бой
re-salūto, 1 адказваць на прывітанне

re-scindo, scīdi, scisum, 3 1) раздзіраць;
2) руйнаваць, знішчаць, разбураць
re-scribo, scripsi, scriptum, 3 пісаць
у адказ
re-sīdeo, sēdi, sessum, 2 сядзець, зна-
ходзіцца
re-specto, 1 1) азірацца, аглядацца;
2) прымаць да ўвагі
re-spergo, spersi, spersum, 3 апырск-
ваць
re-spīcio, spexi, spectrum, 3 1) клапа-
ціцца, турбавацца; 2) аглядацца;
3) мець на ўвазе
re-spondeo, spondi, sponsum, 2 1) ад-
казваць; 2) адпавядаць
responsum, i n адказ
re-stituo, stitui, stitūtum, 3 аднаўляць,
вяртаць
re-sto, stīti, stītum, 1 заставацца, аца-
лець
re-surgo, surrexi, surrectum, 3 1) уста-
ваць; 2) адраджацца, уваскрасаць
resurrectio, ōnis f уваскрашэнне
rete, is n сетка
re-texo, texui, textum, 3 распускаць,
адмяняць
re-tīneo, tīnui, tentum, 2 утрымліваць,
затрымліваць, стрымліваць
re-trāho, traxi, tractum, 3 1) вяртаць;
2) скарачаць; 3) адцягваць
reus, i m абвінавачаны, падсудны
re-vēlo, 1 адкрываць
re-vertō, verti, versum, 3 = revertor
re-vertor, versus sum (verti), 3 вяр-
тацца
re-vīreo, —, —, 2 зноў зацвітаць
re-vōco, 1 1) аднаўляць; 2) варочаць,
вяртаць
rex, regis m цар
Rhenus, i m Рэйн, *рака*
rideo, risi, risum, 2 1) усміхацца, смя-
яцца; 2) спрыяць
ripa, ae f бераг
Riphaeus, a, um рыфейскі; Riphaei
montes — рыфейскія горы

ritus, ūs m веравызнанне, абрад
rivus, i m ручай
robur, ōris n 1) дуб; 2) цвёрдасць,
трываласць, сіла, магутнасць, моц
rogito, 1 1) пытацца, распытваць;
2) прасіць; 3) прапаноўваць
rogo, 1 пытаць, прасіць
rogus, i m вогнішча, агонь
Roma, ae f Рым; *loc.* Romae — у Рыме;
Romam — у Рым
Romānus, a, um рымскі
Romānus, i m рымлянін
Romulus, i m Ромул, заснавальнік
Рыма
rotundus, a, um круглы
rubeo, bui, —, 2 1) чырванець; 2) афар-
боўвацца
rudis, e 1) няўроблены, неапрацаваны;
2) грубы; 3) неадукаваны
ruga, ae f маршчына
ruīna, ae f 1) падзенне, абвал; 2) раз-
валіны, руіны
rumor, ōris m 1) чутка, пагалоска;
2) абгаворы, плёткі
rumpo, rupi, ruptum, 3 ірваць, ламаць,
знішчаць
ruo, rui, rutum, 3 1) бурыцца, разбу-
рацца, абвальвацца, валіцца; 2) кі-
дацца, рынуцца; 3) накіроўвацца
rupes, is f скала, уцёс, цясніна
ruri у вёсцы
rursus 1) зноў; 2) назад
rusticus, a, um вясковы, сельскі, ся-
лянскі

Ss

sabbātum, i n субота
Sabīna, ae f сабінянка
Sabīni, ōrum m, pl. t. сабіняне, племя,
што жыло ў мясцовасці на паў-
ночным усходзе ад Рыма
Sabīnus, a, um сабінскі

sacer, cra, crum 1) пасвячоны, прысвечаны; 2) святы, свяшчэнны
sacerdos, ōtis m, f жрэц, жрыца
sacerdotium, i n жрэцтва, жрэцкі сан
sacrarium, i n свяцілішча, храм
sacrificium, i n ахвярапрынашэнне
sacrifico, 1 1) ахвяраваць, прыносіць ахвяры (у ахвяру); 2) асвятчаць
sacrilegus, a, um ганебны, блюзнерскі
sacrum, i n святыня, свяшчэннадзейства, ахвяра
saeculum, i n = saecūlum
saecūlum, i n 1) стагоддзе; 2) пакаленне; 3) эпоха
saepe часта
saepio, saepsi, saeptum, 4 агароджаць, акружаць
saevus, a, um 1) люты; 2) злосны, зласлівы, грозны
sagitta, ae f страла
Salāmis, īnis f Саламін, *востраў каля ўзбярэжжа Грэцыі*
salio, salui, saltum, 4 скакаць
Sallustius, i m Салюстый, *рымскі гісторык*
saltus, ūs m скачок; **saltūs dare** – узняцца, узвіцца, скокнуць
salus, ūtis f 1) выратаванне, уратаванне; 2) працвітанне, дабрабыт, росквіт; 3) здароўе; 4) прывітанне
salūto, 1 прывітаць, вітаць
salvātor, ōris m збавіцель, выратавальнік
salvo, 1 ратаваць
salvus, a, um 1) цэлы, непашкоджаны, нескрануты; 2) здаровы
Samii, ōrum m, pl. i. самосцы, *жыхары вострава Самос*
sanctifico, 1 асвятчаць
sanctus, a, um святы, свяшчэнны
sane сапраўды, разумна, цалкам
sanguis, īnis m кроў
sano, 1 лячыць, вылечваць
sapiens, entis мудры, разумны, разважны, разважлівы

sapientia, ae f мудрасць, веды
satis дастаткова, досыць, даволі
satisfacio, feci, factum, 3 1) падпарадкаўваць; 2) задавальняць; 3) апраўдваць
Saturnus, i m Сатурн, *бог земляробства, бацька Юнітэра, Нептуна, Плутона і Юноны*
saxum, i n 1) камень, камлыга, глыба; 2) скала
saena, ae f сцэна
scenicus, a, um сцэнічны, тэатральны
scamnum, i n лава, лаўка
scandalōsus, a, um абуральны, непрыстойны
scando, scandi, scansum, 3 узыходзіць, падымацца
sceleste ганебна, несумленна, злачынна
scelus, ēris n злачынства
scenicus, a, um = scaenicus
schola, ae f школа
scientia, ae f 1) навука; 2) веды
scindo, scidi, scissum, 3 1) падзяляць, раздзіраць; 2) раскольваць, расшчэпліваць; 3) руйнаваць
scio, 4 1) ведаць; 2) умець
scipio, ōnis f палка, кій, жазло
Scipio, ōnis m Сцыпіён, *рымскае імя*
sciscitor, 1 дапытвацца, распытваць
scito imperat. fut. da scio
scribo, scripsi, scriptum, 3 пісаць
scrinium, i n скрыня, куфар
scriptor, ōris m пісьменнік
scriptum, i n твор
Scriptūra, ae f пісанне; пісаны закон, літара закона
sculptile, is n разная выява, статуэтка
scutum, i n шчыт
scymnus, i m дзіцяня
Scythia, ae m скіф
Scythia, ae f Скіфія, *старажытная назва паўднёва-ўсходняй часткі Еўропы*
Sebastianus, i m Себасцыян, *рымскае імя*
seco, secui, sectum, 1 зразаць, разразаць

secum = cum se

secundum (+ *acc.*) у адпаведнасці з, па **secundus, a, um** 1) другі, наступны;

2) спрыяльны, добразычлівы, прыхільны, удалы

secūre спакойна

secūris, is *f* тапор, сякера

secūrus, a, um спакойны, бяспечны

sed але

sedeo, sedi, sessum, 2 сядзець

sedes, is *f* 1) сядзенне, крэсла; 2) месца;

3) месца жыхарства, жыллё; 4) месцазнаходжанне; 5) храм

Segesta, ae *f* Сегеста, *горад у Сіцыліі*

semel аднойчы, адзін раз

semen, inis *n* 1) насенне; 2) нашчадак

sementis, is *f* пасеў, сяўба

semper заўсёды, увесь час

senātor, ōris *m* сенатар

senatorius, a, um сенатарскі

senātus, ūs *m* сенат, *дзяржаўная рада*

Рыма

senecta, ae *f* старасць

senectus, ūtis *f* старасць

senex, senis *m, f* стары, старая

senilis, e старэчы

senior, ōris *m* старэйшы, кіраўнік

Sennaar (indecl.) Сенар, *у Бібліі –*

зямля ў ніжнім цячэнні рэк Тыгр і Еўфрат, паўднёва-ўсходняя частка Месапатаміі

Senōnes, um *m, pl. t.* сеноны, *гальскае племя*

sententia, ae *f* 1) выказванне, фраза;

2) меркаванне, думка

sentio, sensi, sensum, 4 1) адчуваць;

2) лічыць, думаць

separātim асобна, паасобку, паасобна

separātus, a, um асобны

sepēlio, pelivi, pultum, 4 хаваць

septem сем

septentrio, ōnis *m* поўнач

septimāna, ae *f* тыдзень

septimus, a, um сёмы

septingenti, ae, a сямсот

sepulcrum, i *n* 1) пахаванне; 2) магіла
Sequāni, ōrum *m, pl. t.* секваны, *гальскае племя*

sequestro, 1 аддзяляць, адхіляць, адкідаць, не прымаць

sequor, cūtus sum, 3 пераследаваць, праследаваць, ісці следам (услед)

series, ēi *f* шэраг, чарада

serius, a, um сур'ёзны, важны

sermo, ōnis *m* 1) гутарка, размова, дыялог; 2) мова, дыялект

sero позна

sero, sevi, satum, 3 сеяць

serpens, entis *m, f* змяя

serus, a, um позні

servilis, e рабскі

Servilius, i *m* Сервілій, *рымскае імя*

servio, 4 служыць, падпарадкоўвацца, быць рабом

servitium, i *n* падпарадкаванне, рабства

servītus, ūtis *f* падпарадкаванне, рабства

Servius, i *m* Сервій, *рымскае імя*

servo, 1 1) назіраць, берагчы, сцерагчы, ахоўваць; 2) хаваць, захоўваць, зберагаць; 3) ратаваць, выратаўваць; 4) сачыць; 5) засцерагаць; 6) выконваць

servus, i *m* раб, слуга

sescenti, ae, a шэсцьсот

seu = sive

sevērus, a, um строгі, суровы

sex шэсць

sexaginta шэсцьдзясят

sextus, a, um шосты

sexus, ūs *m* падлога

si 1) калі (6); 2) ці

Sibylla, ae *f* Сівіла, *прадказальніца*

Sibyllinus, a, um сівілін

sic так

siccitas, ātis *f* сухасць, засуха

siccus, a, um сухі

Sicilia, ae *f* Сіцылія, *востраў у Міжземным моры*

sicut як

sicūti а таксама
sidus, ěris n 1) зорка; 2) сузор'е
signo, 1 абазначаць, значыць, адзначаць, азначаць, пазначаць
signum, i n 1) сігнал; 2) значок, *баявы сцяг у выглядзе арла*; 3) пячатка
silentium, i n цішыня, супакой
silva, ae f лес
similis, e падобны
similitūdo, ĩnis f падабенства
Simonides, is m Сіманід, *старажытна-грэчаскі паэт*
simul 1) а таксама; 2) адначасова
simulācrum, i n выява, малюнак, статуя
simūlo, 1 1) прыпадабняць; 2) прыкідвацца
sin калі ж, а калі
sine (+ abl.) без
singūli, ae, a па адным, паасобку, кожны асобна
singūlus, a, um асобны
sinister, tra, trum 1) левы; 2) неспрыяльны
sino, sivi (sii), situm, 3 1) дазваляць, дапускаць; 2) размяшчаць
Sinon, ōnis m Сінон, *грэк, які пераканаў траянцаў уцягнуць драўлянага каня ў горад*
Sion (indecl.) Сіён, *гара ў Іудзеі*
sitio, 4 прагнуць, смагнуць, хацець піць
sītis, is f смага
situs, a, um 1) пабудаваны; 2) размешчаны, які (што) знаходзіцца
situs, ūs m 1) становішча, месцазнаходжанне; 2) будынак
sive (= seu) ці, або
socer, ěri m песьць, свёкар
sociālis, e 1) грамадскі; 2) дружалюбны, прыязны
societas, ātis f 1) саюз; 2) супрацоўніцтва; 3) грамадства
socio, 1 аб'ядноўваць, злучаць
socius, i m 1) сябар, саюзнік, спадарожнік; 2) чаладнік
Socrātes, is m Сакрат, *грэчаскі філосаф*

sol, solis m сонца
solaciōlum, i n невялікае суцяшэнне
solacium, i n суцяшэнне, уцеха
soleo, solitus sum, 2 мець звычку, мець звычай; *s. + inf.* – звычайна рабіць што-небудзь
solitūdo, ĩnis f адзінота, пустэльнасць
solitus, a, um 1) звычайны; 2) звыклы
solum, i n 1) крэсла, трон; 2) царства
sollemne, is n урачысты абрад
sollemnis, e 1) урачысты, святочны; 2) штогадовы
sollicitus, a, um усхваляваны, трывожны, клапацлівы
Solo(n), ōnis m Салон, *афінскі заканадавец, адзін з сямі мудрацоў*
solum толькі; *non s... sed etiam* – не толькі... але і
solummōdo толькі
solus, a, um (gen. -ius, dat. -i) 1) (толькі) адзін, адзіны; 2) адзінокі, самотны, пакінуты
solvo, solvi, solūtum, 3 1) развязваць; 2) рашаць, разгадваць; 3) адпраўляць; *pavem s.* – адчальваць, здымацца з якара; 4) плаціць; 5) выконваць; 6) касаваць; 7) вызваляць
somnium, i n сон
somnus, i m сон
sonitus, ūs m гук, шум
soror, ōris f сястра
sors, sortis f 1) жэрабя; 2) доля, лёс
sortior, 4 размяркоўваць, атрымліваць па жэрабі
spargo, sparsi, sparsum, 3 1) рассыпаць; 2) расейваць; 3) апырскваць
Sparta, ae f Спарта, *горад у Грэцыі*
Spartacus, i m Спартак, *гладыятар, правадыр паўстання рабоў*
Spartānus, i m спартанец, *жыхар Спарты*
spatiōsus, a, um шырокі, прасторны
spatium, i n прастора, месца, адлегласць
species, ěi f погляд, выгляд, знешнасць

spectacŭlum, i n прадстаўленне, відовішча, спектакль
specto, 1 бачыць, глядзець, пазіраць, аглядаць, назіраць, разглядаць, разглядваць, заўважаць
specŭlor, 1 глядзець, выглядваць
specŭlum, i n лустэрка, адлюстраванне
sperno, spreui, spretum, 3 1) адхіляць, адкідаць, не прымаць; 2) грэбаваць, пагарджаць, не звяртаць увагі
spero, 1 спадзявацца
spes, ei f надзея, спадзяванне
Sphinx, Sphingis f Сфінкс (Сфінга), *іс-тота жаночага полу з целам льва, галавой жанчыны і крыламі птушкі*
spirĭtus, ūs m 1) дух, дыханне; 2) подых
splendĭdus, a, um 1) слаўны, слаўты; 2) бліскучы, зіхатлівы; 3) выдатны
spolium, i n ваенная здабыча, трафей
sponte (abl. да неўжывальнага spons, spontis f) з дазволу; меа, tuā, suā
sponte – па ўласным жаданні, добраахвотна
stagnum, i n балота
Statilius, i m Стацылій, *рымскае імя*
statim адразу (ж), зараз (жа), неадкладна
statua, ae f статуя
statuo, statui, statŭtum, 3 1) ставіць; 2) рашаць, вырашаць, пастанаўляць
statŭtum, i n (нераважна pl.) статут
stella, ae f 1) зорка; 2) планета
stilus, i m стыль, стылус, *палачка для пісьма*
stipendium, i n жалаванне, плата
stirps, stirpis f 1) галіна, парастак, атожылак; 2) род; 3) продак, нашчадак
sto, steti, statum, 1 стаяць
stolidus, a, um дурны, неразумны
Stratonĭcus, i m Стратанік, *вандроўны кіфарыст і жарту́нік*
strenuus, a, um дзейны, прадпрымальны, рашучы

stricte сціснута, дакладна
stringo, strinxi, strictum, 3 1) вымаць з ножан, выцягваць; 2) замарожваць
struo, struxi, structum, 3 будаваць
studeo, studui, – , 2 (+ dat.) 1) займацца; 2) імкнуцца
studiŏsus, i m студэнт, вучань
studium, i n 1) занятак; 2) навуковыя заняткі, вучэнне; 3) стараннасць, імкненне; 4) галіна навукі
stultus, a, um дурны, неразумны
stupeo, pui, – , 2 1) спыняцца; 2) здзівіцца
suadeo, suasi, suasum, 2 раіць, угадваць
sub (куды? + acc., дзе? + abl.) пад, у, пры
sub-dŭco, duxi, ductum, 3 1) выкрадаць, красці; 2) забіраць, зводзіць, адводзіць; 3) выцягваць; 4) прыбіраць; 5) адымаць
sub-eo, ii, ĭtum, ĭre 1) успамінацца, прыгадвацца; 2) падыходзіць, набліжацца
sub-ĭcio, jĕci, jectum, 3 1) падкідаць; 2) падпарадкоўваць; 3) падстаўляць; 4) набліжаць
sub-ĭgo, ĕgi, actum, 3 1) прыганяць; 2) прымушаць, падпарадкоўваць
subĭto раптам, раптоўна, знянацку
sublĭtum *гл. tollo*
subŏles, is f нашчадкі, нашчадак, дзіця
sub-sĕquor, secŭtus sum, 3 ісці (следам, услед)
sub-vĕnio, vĕni, ventum, 4 1) дапамагаць, прыходзіць на дапамогу; 2) прыбываць
suc-cĕdo, cessi, cessum, 3 атрымліваць у спадчыну
successio, ōnis f спадчына, атрыманне ў спадчыну
suc-cumbo, cubui, cubĭtum, 3 падпарадкоўвацца
sudo, 1 пацець
sudor, ōris m пот

Suebi, ōrum *m, pl. t.* свебы (свевы), *германскае племя*

suf-fēro, sustūli, —, **sufferre** 1) падтрымліваць; 2) пераадольваць, перамагаць; 3) вытрымліваць, трываць

suffibūlum, *i n* суфібул, *белая галаўная хустка жрацоў і весталак*

suffragium, *i n* выбарчы голас, выбарчае права, галасаванне

sui сябе

sulcus, *i m* разора, баразна, складка, маршчына

Sulla, *ae m* Сула, *рымскае імя*

Sulpicius, *i m* Сульпіцій, *рымскае імя*
sum, fui, —, **esse** быць, існаваць, знаходзіцца

summa, *ae f* 1) вышэйшая пасада; 2) вяршыня; 3) сума, вынік

summus, *a, um* 1) верхні; 2) найвышэйшы, галоўны

sumo, sumpsi, sumptum, **3** браць, прымаць

sumptuosus, *a, um* марнатраўны

super (+ *acc.*) над, вышэй, звыш, наверх да, угору да

superbia, *ae f* гонар, горадасць

superbus, *a, um* 1) горды; 2) фанабэрысты, пагардлівы, ганарлівы, напышлівы

supēri, ōrum *m, pl. t.* нябесныя багі

superior, ius (*gen. superiōris*) верхні, папярэдні, ранейшы, старэйшы

supĕro, **1** 1) пераўзыходзіць; 2) пераадольваць; 3) перамагаць

super-sēdeo, sēdi, sessum, **2** 1) сядзець; 2) адмаўляцца; 3) пазбываць

super-sum, fui, —, **esse** 1) уцалець, ацалець, перажыць; 2) заставацца; 3) пераўзыходзіць

supĕrus, *a, um* 1) высокі; 2) верхні; 3) вышні, нябесны

supervacuus, *a, um* 1) залішні, празмерны; 2) бескарысны

suppedito, **1** быць багатым на, знаходзіцца ў вялікай колькасці

supplex, īcis які (што) моліць, які (што) просіць, які (што) умоўвае, які (што) упрошвае

supplicatio, ōnis *f* суплікацыя, агульны малебен, набажэнства

supplicium, i n 1) калецтва; 2) кара, пакаранне; 3) пакаранне смерцю, смяротная кара

supplico, **1** маліць, маліцца

supra зверху, над

suprĕmus, a, um 1) найвышэйшы; 2) крайні; 3) апошні; 4) перадсмяротны, смяротны, пахавальны

sus, suis *m, f* кабан, свіння

sus-cĭpio, cĕpi, ceptum, **3** 1) браць; 2) прадпрымаць; 3) засноўваць; 4) пачынаць; 5) перажываць

suspectus, a, um падазроны, які (што) выклікае падазрэнне (асцярогу)

sus-pendo, pendi, pensum, **3** 1) падвешваць; 2) часова спыняць

suspicio, ōnis *f* падазрэнне

su-spĭcio, spexi, spectrum, **3** 1) глядзець угару; 2) паважаць; 3) падазраваць

sus-tĭneo, tĭnui, tentum, **2** 1) здзяйсняць; 2) падтрымліваць; 3) утрымліваць; 4) вытрымліваць; 5) затрымліваць

suus, a, um свой

Syracūsae, ārum *f, pl. t.* Сіракузы, *горад у Сіцыліі*

Syria, *ae f* Сірыя, *краіна на Блізкім Усходзе*

Tt

T. = Titus

tabernacūlum, i n палатка, намёт

tabūla, ae f 1) дошка; 2) карта; 3) спіс; 4) табліца, таблічка

taceo, tacui, tacitum, **2** маўчаць

tacĭtus, a, um 1) маўклівы; 2) ціхі, бясшумны, бязгучны

Tacĭtus, i m Тацыт, *рымскі гісторык*

talіs, е такі (*па якасці*)

tam так, такі, настолькі; *tam... quam* – так... як, настолькі... наскільки

tamen аднак

tametsi хоць

tamquam нібы, як быццам

tandem нарэшце, урэшце

tango, tetīgi, tactum, 3 кранаць

Tantālus, i m Тантал, сын *Юпітэра*, цар *Фрыгіі*, вобласці на захадзе *Малой Азіі*

tantum столькі, толькі

tantus, a, um такі (*па велічыні*); *tanto* – настолькі

tardus, a, um павольны, марудны, марудлівы, непаваротлівы, вялы, млявы

Tarentīnus, i m тарэнцінец, *жыхар Тарэнта*, горада на поўдні *Італіі*

Tarquīnius, i m Тарквіній, імя пятага і сёмага цароў *Рыма*

Tarsus, i m Тарс, галоўны горад *Кілікіі*, вобласці на поўднёвым усходзе *Малой Азіі*

Tartārus, i m Тартар, падземнае царства

taurus, i m вол, бык

tectum, i n 1) дах, страху, павець, навес, засень, шаты; 2) хата

tegimentum, i n пакрывала, адзенне

tego, texi, tectum, 3 1) крыць, пакрываць; 2) хаваць

telum, i n зброя

temperātus, a, um умераны, спакойны

temperō, 1 1) кіраваць; 2) стрымліваць, сціскаць; 3) шкадаваць, літаваць

tempestas, ātis f непагода, бура, наваляніца

templum, i n храм

temptatio, ōnis f спакушэнне, выпрабаванне, спакуса

tempto, 1 1) выпрабоўваць; 2) спрабаваць

tempus, ōris n момант, час

tendo, tetendi, tentum, 3 цягнуць, накіроўваць, імкнуцца

tenēbrae, ārum f, pl. t. змрок, цемра

tenebricōsus, a, um цёмны, змрочны

teneo, tenui, tentum, 2 трымаць, утрымліваць, валодаць; *memoriā t.* – памятаць

tener, ěra, ěrum пяшчотны, ласкавы, далікатны

tentatio, ōnis f спакуса

tenuo, 1 1) станчаць, звужаць; 2) аслабляць

tergum, i n спіна, тыл; *a tergo* – ззаду, з тылу; *t. vertĕre* – пусціцца наўцёкі

termīno, 1 1) аддзяляць, абмяжоўваць; 2) завяршаць

tero, trivi, tritum, 3 1) церці; 2) марнаваць; 3) зношваць; 4) знішчаць

terra, ae f зямля, краіна; *terrā marīque* – на сушы і на моры

terreo, rui, rītum, 2 пужаць, палохаць

terribilis, e страшны, жahlівы, жудасны

terror, ōris m 1) страх, жах; 2) глыбокая пашана, глыбокая павага

tertius, a, um трэці

testamentum, i n завяшчанне, заповіт

testimonium, i n сведчанне

testis, is m, f сведка

testitūdo, īnis f назіранне

testūdo, īnis f «чарапаху», баявы парад для атакі, пры якім салдаты, трымаючы шчыты над галавой, утвараюць ахоўны навес

Teutōnes, um m, pl. t. тэўтоны, германскае племя

texo, texui, textum, 3 1) ткаць; 2) вырабляць; 3) складаць

textum, i n тканіна

theātrum, i n тэатр

Thebae, ārum f, pl. t. Фівы, сталіца *Беотыі* (Грэцыя)

Thebāni, ōrum m, pl. t. фіванцы

Themistōcles, is m Фемістокл, афінскі палітык і палкаводзец

Thermopylae, ārum f, pl. t. Фермапілы, цясніна ў гарах на поўначы Грэцыі
Theseus, i m Тэзей, афінскі цар, пераможца Мінатаўра, удзельнік паходу арганаўтаў
Thessalia, ae f Фесалія, вобласць у Грэцыі
Thetis, idis f Фетыда, багіня мора, жонка Пелея, маці Ахіла
Thracia, ae f Фракія, краіна на паўночным усходзе Грэцыі
thronus, i m трон
thus, thuris n фіміям, духмяныя рэчывы
Tibēris, is m Тыбр, рака ў Італіі
Tiberius, i m Тыберый, рымскае імя
Tibullus, i m Тыбул, рымскі элегічны паэт
timeo, timui, —, 2 баяцца, палохацца, пужацца
timidus, a, um 1) нясмелы, спалоханы, спужаны; 2) баязлівы, асцярожны
timor, ōris m жах, страх
tingo (tinguo), tinxī, tinctum, 3 1) абмаваць, мачаць; 2) мазаць, змазаць; 3) афарбоўваць
tinnūlus, a, um звонкі, які (што) звініць
titūlus, i m 1) надпіс, заглавак; 2) пашана
Titus, i m Ціт, рымскае імя
toga, ae f тога, верхняя вопратка
tolēro, 1 пераносіць, цярэць, вытрымліваць, трываць
tollo, sustūli, sublātum, 3 1) адмяняць, касаваць; 2) адхіляць; 3) прымаць, выдаляць; 4) падымаць, уздымаць; 5) класці; 6) знішчаць, забіваць; 7) спыняць
tono, nui, —, 1 грукатаць, грымець, даваць перуноў, сыпаць перуны
tormentum, i n 1) пакуты, боль; 2) кайданы, ланцугі; 3) катаванне
torqueo, torsi, tortum, 2 1) паварочваць, круціць; 2) мучыць, кроіць

tot гэтулькі, столькі
totus, a, um (gen. -tus, dat. -i) увесь, цэлы
tractus, ūs m 1) плынь; 2) працяканне
tra-do, dīdi, dītum, 3 1) уручаць; 2) перадаваць, паведамляць
tra-dūco, duxi, ductum, 3 1) пераводзіць; 2) пераносіць; 3) перапраўляць
tragoedia, ae f трагедыя
traho, traxi, tractum, 3 цягнуць
tra-icio, jēcī, jectum, 3 перапраўляць, пераходзіць
Trajānus, i m Траян, рымскі імператар
trajicio = traicio
trans (+ acc.) за, праз
Transalpīnus, a, um заальпійскі, трансальпійскі
trans-eo, ii, itum, ire 1) адпраўляцца, ісці; 2) перапраўляцца, пераходзіць
trans-fēro, tūli, lātum, ferre 1) пераносіць; 2) перадаваць; 3) перакладаць; 4) адкладаць
trans-igo, ēgi, actum, 3 1) праводзіць; 2) здзяйсняць; 3) пранізваць; 4) дамаўляцца; 5) весці перамовы
transmarīnus, a, um заморскі
transmissus, ūs m пераход
trans-porto, 1 перапраўляць
Transrhenānus, a, um зарэйнскі
Transrhenānus, i m жыхар зарэйнскіх абласцей
Trasumennus, a, um тразіменскі; lacus T. — Тразіменскае возера, возера на ўсходзе Этрурыі
trecentesīmus, a, um трохсоты
trecenti, ae, a трыста
tremendus, a, um жудасны
tremūlus, a, um які (што) дрыжыць, дрыготкі
tres, tria тры
tribūnal, ālis n трыбунал, узвышша, на якім сядзелі службовыя асобы пры выкананні сваіх абавязкаў
tribūnus, i m трыбун; t. milītum — ваенны трыбун, начальнік легіёна;

t. plebis – народны трыбун, які ахоў-
ваў правы плебеяў
tribus, ūs f трыба, адміністрацыйная
акруга, вобласць
tribūtum, i n даніна, падатак
trigemīnus, a, um трайны; trigemīni –
тры браты-блізняты
triginta трыццаць
triplex, icis трайны
triquētrus, a, um трохвугольны
tristis, e журботны, сумны, змрочны;
pl. tristia – журботныя песні
tristitia, ae f сум, смутак, маркота,
журба
triumpho, 1 1) святкаваць трыумф;
2) перамагаць
triumphus, i m трыумф, трыумфальнае
шэсце, урачысты ўезд палкаводца
trivium, i n 1) скрыжаванне; 2) вялі-
кая дарога
Troas, ādis f траянка
Troja, ae f Троя, горад у Малой Азіі
Trojānus, a, um траянскі
Trojānus, i m траянец
trucido, 1 1) рэзаць; 2) забіваць
trux, trucus дзікі, страшны, грозны
tu ты
tuba, ae f труба
Tullia, ae f Тулія, жаночае імя
Tullius, i m Тулій, рымскае імя
Tullus, i m Тул; Т. Hostilius – Тул Гас-
тылій, трэці цар Рыма
tum пасля, тады
tumidus, a, um 1) які (што) узяўся,
бурны; 2) напышлівы
tumultus, ūs m 1) бязладдзе; 2) пера-
палох, суматоха; 3) бунт
tumulus, i n 1) узгорак; 2) магіла
tunc тады
tundo, tutūdi, tu(n)sum, 3 1) біць, уда-
раць; 2) дакучаць
turbo, 1 хваляваць
turbulentus, a, um бурны, трывожны
turgidulus, a, um прыпухлы
turpis, e агідны, ганебны

turris, is f вежа
Tusculānus, a, um тускуланскі
tutēla, ae f абарона, заступніцтва, апе-
каванне, апека, спрыянне, клопат
tutor, 1 бараніць, абараняць, ахоўваць
tutus, a, um бяспечны, надзейны, аба-
ронены
tuus, a, um твой
tyrannicus, a, um тыранічны
tyrannus, i m тыран, правіцель, валадар
Tyrus, i f Тыр, горад у Фінікіі

Uu

ubi 1) дзе; 2) калі
Ubii, ōrum m, pl. t. убіі, германскае
племя
ubique паўсюль
udus, a, um мокры
ulciscor, ultus sum, 3 помсціць, караць
Ulixes, is m Уліс (Адысей), цар Ітакі,
удзельнік Траянскай вайны
ullus, a, um (gen. -ius, dat. -i) хто-
небудзь, што-небудзь, які-небудзь
ulterior, ius (gen. ulteriōris) 1) які знахо-
дзіцца на тым баку, супрацьлеглы;
2) больш аддалены; 3) наступны
ultimus, a, um 1) апошні; 2) далёкі,
крайні; 3) вышэйшы
ultio, ōnis f помста
ultor, ōris m мсцівец, карнік
ultra (+ acc.) за, на тым баку
ultra больш, звыш, добраахвотна
ululātus, ūs m выцё, скавытанне,
крык, лямант
umērus, i m плячо
unā разам
uncus, i m крук, якар
unda, ae f хваля
unde адкуль
undeviginti дзевятнаццаць
undique адусюль
unguis, is m пазногаць, кіпцюр
unice выключна, надзвычайна

unigenitus, a, um адзінародны
universitas, ātis f 1) супольнасць;
2) універсітэт
universus, a, um 1) увесь, цэлы; 2) усеагульны
unus, a, um (gen. -tus, dat. -i) адзін
unusquisque, unaquaque, unumquodque кожны
urbānus, a, um гарадскі, адукаваны, культурны
urbs, urbis f горад
ursa, ae f мядзведзіца
usque да, аж да, увесь час
usus, ūs m 1) карысць; 2) ужыванне; 3) звычка; 4) досвед
ut 1) (+ ind.) як, як толькі, бо; (+ *conj.*) каб, так што, хоць; 2) як, як напрыклад
uter, utra, utrum (gen. -tus, dat. -i) хто, што, які (з двух)
uterque, utrāque, utrumque i адзін і другі, абодва, абое
utērus, i m жывот, улонне
utilis, e карысны
utilitas, ātis f 1) карысць, выгада; 2) неабходнасць
utīnam о калі б
utor, usus sum, 3 карыстацца, ужываць
utrimque з абодвух бакоў, абাপал
utrum або, ці
uva, ae f вінаградная гронка, вінаград
uxor, ōris f жонка; *uxōrem ducere* – жаніцца

Vv

vaco, 1 пуставаць, быць пазбаўленым, не мець
vacuus, a, um пусты, свабодны
vadium, i n грашовая (маёмасная) па-рука, зарука
vado, – , – , 3 ісці, накіроўвацца
valde вельмі, моцна

valeo, valui, – , 2 1) значыць, мець значэнне; 2) быць здравым, моцным
Valerius, i m Валерый, *рымскае імя*
validus, a, um моцны, магутны
vallum, i n вал, насып
vanus, a, um 1) пусты; 2) ненадзейны, бескарысны
vapor, ōris m 1) пара; 2) цеплыня
varie па-рознаму, разнастайна
varius, a, um розны, разнастайны
vasto, 1 спусташаць, руйнаваць
vastus, a, um 1) пустынный, пустэльны; 2) пакінуты; 3) велізарны
vates, is m прарок, паэт
-ve (постпазітыўная часціца) ці
vehemens, entis моцны, гарачы, люты
vehementer рашуча, моцна, гарача, энергічна
veho, vexi, vectum, 3 1) несці; 2) везці, цягнуць; 3) *pass.* ехаць, ездзіць, плысці, ляцець, рухацца
vel ці, або
vello, vulsi, vulsum, 3 1) тузаць, зрываць; 2) руйнаваць; 3) раздзіраць
vellus, ěris n шэрсць, поўсць, руно
velociter быстра, шпарка
velox, ōcis быстры, хуткі, жвавы, борзды, шпаркі
vena, ae f вена, жыла
venatio, ōnis f паляванне, цкаванне
vendo, dīdi, dītum, 3 прадаваць
venenum, i n зелле, яд, атрута
veneratio, ōnis f 1) шанаванне, культ; 2) павага
venia, ae f 1) дазвол; 2) прабачэнне, літасць; 3) ласка
vēnio, vēni, ventum, 4 прыходзіць, прыбываць, прыязджаць
ventus, i m вецер; *v. adversus* – сус-трэчны вецер
venumdo, dēdi, dātum, 1 прадаваць
Venus, ěris f Венера, *рымская багіня кахання і прыгажосці*
venustus, a, um прыгожы, прывабны
ver, veris n ясна

verbĕro, **1** 1) біць, хвастаць, лупцаваць; 2) мучыць; 3) абражаць
verbōsus, **a**, **um** шматслоўны, балбатлівы
verbum, **i n** 1) слова; 2) дзеяслоў
Vergilius, **i m** Вергілій, *рымскі паэт*
vergo, —, —, **3** хіліцца, паварочвацца, распасцірацца
veritas, **ātis f** ісціна, праўда
vernacūlus, **a**, **um** тутэйшы, мясцовы
Verres, **is m** Верэс, *рымскі палітычны дзеяч*
versus, **ūs m** верш, радок
verto, **verti**, **versum**, **3** накіроўваць; паварочваць; *terga v.* — кінуцца (пусціцца) наўцёкі
verum але, аднак
verum, **i n** праўда
verus, **a**, **um** праўдзiвы, сапраўдны, надзейны
vescor, —, **3** 1) сілкавацца; 2) баляваць; 3) атрымліваць асалоду
vesper, **ĕri m** 1) вечар; 2) захад
vespĕra, **ae f** 1) вечар; 2) захад
Vesta, **ae f** Веста, *рымская багіня хатняга ачага*
Vestālis, **is f** вьсталка, *жрыца багіні Весты*
vester, **tra**, **trum** ваш
vestibŭlum, **i n** 1) уваход; 2) пляцоўка перад хатай; 3) пярэдні пакой, пярэдняя
vestigium, **i n** след
vestio, **4** 1) пакрываць; 2) апранаць
vestis, **is f** адзенне, адзежа, вопратка
vestitus, **ūs m** адзенне, адзежа, вопратка
veto, **vetui**, **vetitum**, **1** забараняць
vetus, **ĕris** (*compar.* *vetustior*; *superl.* *veterrimus*) стары, старажытны
vetustas, **ātis f** 1) старасць; 2) (працяглы) час
vexo, **1** 1) трывожыць, раздзіраць; 2) спусташаць, разараць
via, **ae f** шлях, дарога
vicesimŭs, **a**, **um** дваццаты

vicīnus, **a**, **um** суседні, блізкі
vicīnus, **i m** сусед
victor, **ōris m** пераможца
victoria, **ae f** перамога
victus, **ūs m** харч, ежа
vicus, **i m** 1) вёска, пасёлак; 2) квартал
videlicet менавіта
video, **vidi**, **visum**, **2** 1) бачыць; *pass.* здавацца; 2) клапаціцца
vidua, **ae f** удава
vigilia, **ae f** 1) няспанне; 2) начная варта, *¼ частка ночы*
vigilo, **1** 1) не спаць; 2) быць пільным, сцерагчыся
viginti дваццаць
vincio, **vinxi**, **vinctum**, **4** 1) звязваць; 2) прыкоўваць, закоўваць у ланцугі
vinco, **vici**, **victum**, **3** 1) перамагаць; 2) пераўзыходзіць; 3) абвінавчваць
vindicia, **1** 1) помсціць; 2) судзіць, вырашаць; 3) караць; 4) ахоўваць
vineā, **ae f** вінаграднік, вінаградная лаза
vinum, **i n** віно
viōlens, **entis** моцны, бурны
viōlo, **1** 1) парушаць; 2) прыгнятаць, уціскаць, крыўдзіць, ганьбіць; 3) апаганьваць, паганіць; 4) абражаць, зневажаць; 5) гвалціць; 6) паражаць, раниць
vir, **virī m** муж, мужчына, чалавек
virga, **ae f** галінка, прут, розга, палка
virgo, **īnis f** дзева, дзяўчына, маладая (незамужняя) жанчына
viridis, **e** зялёны
virtus, **ūtis f** 1) дабрачыннасць, дабрадзейнасць, цноты; 2) мужнасць; *pl.* гераічныя подзвігі
vis *f* (*sg.*: *acc.* *vim*, *abl.* *vi*; *pl.*: *vires*, *virium i z. d.*) 1) сіла, моц; 2) гвалт, напад, насілле
visibilis, **e** 1) бачны, прыкметны; 2) які (што) бачыць
visito, **1** наведваць
viso, **visi**, **visum**, **3** аглядаць, наведваць

vita, *ae f* жыццё
vitālis, *e* жыццёвы
vitium, *i n* загана, недахоп, хіба
vito, **1** пазбягаць, ухіляцца
vitreus, *a, um 1* шкляны, хрустальны;
2) празрысты
vitrum, *i n* фарбоўнік, *расліна, што ўтрымлівае сіні фарбавальнік*
vitūlus, *i m* цяля
vitupĕro, **1** ганіць, ганьбіць, ганьбаваць, знеслаўляць, лаяць
vivifico, **1** ажыўляць
vivo, **vixi**, **victum**, **3 1**) жыць; 2) карміцца, сілкавацца
vivus, *a, um* жывы
vix **1**) як толькі; 2) наўрад ці
vocabŭlum, *i n* слова, імя
vocālis, *e 1*) які (што) гучыць; звонкі;
2) публічны
vocĭto, **1** клікаць, зваць
voco, **1 1**) запрашаць; 2) клікаць, зваць;
3) называць
volatĭlis, *e* лятучы, крылаты
volo, **1** лётаць
volo, **volui**, —, **velle** жадаць
volŭcer, **cris**, **cre** лятучы, крылаты
volŭcris, *is f* птушка

voluntas, **ātis f 1**) воля, жаданне; 2) дазвол
voluptas, **ātis f** задавальненне, асалода
Volusēnus, *i m* Валюзэн, *рымскае імя*
volvo, **volvi**, **volŭtum**, **3 1**) каціць; 2) круціць; 3) разгортваць; 4) абдумваць; 5) выпрабоўваць
vos вы
votum, *i n 1*) абяцанне, зарок; 2) жаданне
vox, **vocis f** голас, гук, гаворка, мова, слова
Vulcānus, *i m* Вулкан, *бог агню і кавальскай справы*
vulgus, *i n* народ, просты люд
vulnĕro, **1** раніць, параніць
vulnus, **ĕris n 1**) рана, раненне; 2) удар
vulpes, **is f** ліса
vultus, **ŭs m 1**) твар, выраз твару; 2) погляд

Xx

Xantippe, **es f** Ксанціпа, *жонка Сакрата*
Xerxes, **is m** Ксеркс, *персідскі цар*

БЕЛАРУСКА-ЛАЦІНСКІ СЛЮЎНІК

Аа

a sed
аб de (+ *abl.*)
абвінавачваць accūso, 1
абложваць oppugno, 1
ад a (ab) (+ *abl.*)
адбудоўваць restituo, ui, ūtum, 3
адважна confidenter
адважны fortis, e
адводзіць ab-dūco, duxi, ductum, 3
адданасць fides, ei *f*
адзін solus, a, um (§ 43); і адзін і другі – uterque, utrāque, utrumque (§ 43); адзін аднаго – alter alterius (§ 43)
адказваць re-spondeo, spondi, sponsum, 2
аднак tamen
адпраўляцца dis-cēdo, cessi, cessum, 3
Азія Asia, ae *f*
акружаць cingo, cinxi, cinctum, 3
але sed
алтар ara, ae *f*
Альпы Alpes, ium *f*, *pl. t.*
Аляксандр Alexander, dri *m*
Антоній Antonius, i *m*
апавяданне fabŭla, ae *f*

апавядаць narro, 1
Апалон Apollo, ĩnis *m*
апісваць de-scribo, scripsi, scriptum, 3
Архімед Archimēdes, is *m*
Арыён Arĭo, ōnis *m*
Арыстоцель Aristotēles, is *m*
аснова fundamentum, i *n*
атрымліваць ac-cĭpio, cēpi, ceptum, 3
атрымोўваць ac-cĭpio, cēpi, ceptum, 3
Аўгуст Augustus, i *m*
афінянін Atheniensis, is *m*
Ахіл Achilles, is *m*
ацэньваць aestĭmo, 1

Бб

багацце divitiae, ārum *f*, *pl. t.*
багіня dea, ae *f*
байка fabŭla, ae *f*
бараніць de-fendo, fendi, fensum, 3
бацька pater, tris *m*
бацькаўшчына patria, ae *f*
бачыць vĭdeo, vĭdi, visum, 2
без sine (+ *abl.*)
белавакі Bellovāci, ōrum *m*, *pl. t.*

бераг litus, ōris *n* (*марскі*); rīpa, ae *f*
(*прэснаводнага вадаёма*); ora, ae *f*
(*узбярэжжа*)

бессмяротны immortalis, e

бо cum (+ *conj.*; § 110, п. 1)

бог deus, i *m*

бой pugna, ae *f*

бок pars, partis *f*

больш magis

браць прыклад imītor, 1 (+ *acc.*)

будаваць struo, struxi, structum, 3

быць sum, fui, –, esse (§ 79, п. 1)

быць павінным debeo, ui, ĭtum, 2

бязбожнасць impiētas, ātis *f*

Вв

вада aqua, ae *f*

ваенны militāris, e

вайна bellum, i *n*

вандраваць vagor, 1

ваш vester, tra, trum

ведаць scio, 4

веды scientia, ae *f*

Вергілій Vergilius, i *m*

верыць credo, dīdi, dītum, 3

вестка nuntium, i *n*

весці ago, egi, actum, 3 (*прыводзіць у рух*); duco, duxi, ductum, 3 (*ва-дзіць*); gero, gessi, gestum, 3 (*вай-ну*)

віна culpa, ae *f*

войн miles, ĭtis *m*

войска copiae, ārum *f, pl. t.*; exercĭtus, ūs *m*

вока ocūlus, i *m*

вораг hostis, is *m*

востраў insŭla, ae *f*

вуха auris, is *f*

вучаніца discipŭla, ae *f*

вучань discipŭlus, i *m*

вучыцца disco, didĭci, –, 3

вы vos (§ 32)

выбіраць de-lĭgo, lĕgi, lectum, 3

вывучаць disco, didĭci, –, 3

выдатны egregius, a, um

вызваляць libĕro, 1

выконваць facio, feci, factum, 3

выкрываць re-vĕlo, 1

вылечваць curo, 1

выразаць in-cĭdo, cĭdi, cĭsum, 3

выхоўваць e-dŭco, 1

вядома constat

вядомы notus, a, um

вялікі magnus, a, um

вяртацца red-eo, ii (īvi), ĭtum, ĭre (§ 79; п. 3)

Гг

гал Gallus, i *m*

Галія Gallia, ae *f*

Гамер Homĕrus, i *m*

Ганібал Hannĭbal, ālis *m*

гара mons, montis *m*

Гарацый Horatius, i *m*

гатовы parātus, a, um

Гектар Hector, ōris *m*

Герадот Herodōtus, i *m*

германец Germānus, i *m*

Германія Germania, ae *f*

глядзець video, vidi, visum, 2

год annus, i *m*

горад oppĭdum, i *n*; urbs, urbis *f*

грамадзянін civis, is *m*

грамадства civĭtas, ātis *f*

грэк Graecus, i *m*

Грэцыя Graecia, ae *f*

грэчаскі Graecus, a, um

гусь anser, ěris *m*
гэты hic, haec, hoc (§ 38)

Дд

да ad (+ *acc.*)
дабрабыт salus, ūtis *f*
дабрадзейства beneficium, *i n*
дабро bonum, *i n*
даваць do, dedi, datum, *l*
даведвацца cognosco, nōvi, nītum, *3*
дапамагаць ad-sum, af-fui (ad-fui),
– , ad-esse (§ 79, п. 1); pro-sum,
pro-fui, – , prod-esse (§ 79, п. 1);
juvo, *l*
дарагі carus, *a, um*
дарога via, *ae f*
дасведчаны perītus, *a, um*
дасылаць mitto, misi, missum, *3*
дачка filia, *ae f*
два duo, duae, duo (§ 45)
дзеля causā, gratiā (+ *gen*; *постпазі-*
тыўна)
дзень dies, ěi *m*
дзеці libĕri, ōrum *m, pl. t.*
дзеяч vir, viri *m*
дзякуючы propter (+ *acc.*)
дзяржава civĭtas, ātis *f*
дзяўчынка puella, *ae f*
для pro (+ *abl.*)
добра bene
добры bonus, *a, um*
дом domus, ūs *f*
доўга diu
доўгі longus, *a, um*
дошка tabŭla, *ae f*
дрэнны malus, *a, um*
думаць puto, *l*

дым fumus, *i m*
Дыяна Diāna, *ae f*
Дэлас Delos, *i f*
Дэмасфен Demosthĕnes, *is m*

Ее

Еўропа Eurōpa, *ae f*

Ёё

ён is, ea, id (§ 36)

Жж

жалеза ferrum, *i n*
жывёла animal, ālis *n*
жыхар incōla, *ae m*
жыццё vita, *ae f*
жыць vivo, vixi, victum, *3*
жэрабя alea, *ae f*

Зз

з (*адкуль?*) a (ab) (+ *abl.*), e (ex)
(+ *abl.*); (*з кім? з чым?*) cum
(+ *abl.*)
за pro (+ *abl.*)
забеспячэнне frumentatio, ōnis *f*
забіваць neco, *l*
заваёўваць ex-pugno, *l*
загадваць im-pĕro, *l*
закон lex, legis *f*
заложнік obses, ĭdis *m*
засноўваць con-do, dīdi, dītum, *3*

заўсёды *semper*
заўтрашні *crastīnus*, *a*, *um*
захавальнік *custos*, *ōdis m*
захапляць *delecto*, *1*
захопліваць *occūpo*, *1*
захоўваць *servo*, *1*
зброя *arma*, *ōrum n, pl. t.*
звер *bestia*, *ae f*
звычай *mos*, *moris m*
згода *concordia*, *ae f*
здавацца *videor*, *visus sum*, *2*
земляроб *agricōla*, *ae m*
зімаваць *hiberno*, *1*
змагацца *pugno*, *1*
змова *conjuratio*, *ōnis f*
змяняць *muto*, *1*
знакаміты *clarus*, *a*, *um*; *notus*, *a*, *um*
(*вядомы*)
знаходзіцца *sum*, *fui*, *–*, *esse (§ 79,*
п. 1)
знікаць *dis-cēdo*, *cessi*, *cessum*, *3*
знішчаць *deleo*, *2 (разбураць)*; *tollo*,
sustūli, *sublātum*, *3 (забіраць)*
зорка *stella*, *ae f*
зямяля *terra*, *ae f*

Іі

і *et*
ілгун *mendax*, *ācis*
імкнуцца *peto*, *īvi*, *ītum*, *3*
імператар *imperātor*, *ōris m*
імя *nomen*, *īnis n*
іншы *alius*, *a*, *ud (§ 43)*
ісці *eo*, *ii (ivi)*, *itum*, *ire (§ 79, п. 3)*
Італія *Italia*, *ae f*
Іфігенія *Iphigenia*, *ae f*

Кк

каб *ut (+ conj.)*
казаць *dico*, *dixi*, *dictum*, *3*
калі *cum (+ ind./conj.; час; § 109); si*
(+ ind./conj.; умова; § 113)
камандзір *dux*, *ducis m*
Капітолій *Capitolium*, *i n*
кароткі *brevis*, *e*
карысны *utīlis*, *e*
Катыліна *Catīlīna*, *ae f*
качаваць *vagor*, *1*
квітнець *floreo*, *ui*, *–*, *2*
кідацца *peto*, *īvi*, *ītum*, *3*
кідаць *jacio*, *jeci*, *jactum*, *3*
клапаціцца *curo*, *1*
кніга *liber*, *bri m*
кожны *omnis*, *e*; *quisque*, *quaeque*,
quidque (§ 41)
колёр *color*, *ōris m*
коннік *eques*, *ītis m*
консул *consul*, *ūlis m*
краіна *regio*, *ōnis f*

Лл

лагер *castra*, *ōrum n, pl. t.*
лацінскі *Latīnus*, *a*, *um*
Лацый *Latium*, *i n*
лекі *medicamentum*, *i n*
лес *silva*, *ae f*
летам *aestāte*
ліст *epistūla*, *ae f*
літара *littēra*, *ae f*
ліха *malum*, *i n*
лічыць *puto*, *1*; *aestīmo*, *1 (каго кім?)*
любіць *amo*, *1*
ля *apud (+ acc.)*
лянівы *piger*, *gra*, *grum*

Мм

магчы possum, potui, – , posse (§ 79,
п. 1)

малы parvus, a, um

марак nauta, ae *m*

Марк Marcus, i *m*

Марс Mars, Martis *m*

мастацтва ars, artis *f*

маўчаць taceo, tacui, tacitum, 2

маці mater, tris *f*

Медэя Medēa, ae *f*

меркаванне consilium, i *n*

меркаваць iudico, 1

месца locus, i *m*

месяц mensis, is *m*

метал metallum, i *n*

мець habeo, ui, itum, 2

мець звычку soleo, solitus sum, 2

Мінерва Minerva, ae *f*

мір pax, pacis *f*

многія multi, ae, a

мова lingua, ae *f*

мост pons, pontis *m*

моцны firmus, a, um

мудрасць sapientia, ae *f*

мудры sapiens, entis

мудрэц sapiens, entis *m*

мужнасць virtus, ūtis *f*

мужчына vir, viri *m*

мы nos (§ 32)

Нн

на in (куды? + *acc.*; дзе? + *abl.*)

набліжацца appropinquo, 1

набываць ac-cipio, cēpi, ceptum, 3

нават etiam

навука littērae, ārum *f*; scientia, ae *f*

нага pes, pedis *m*

надзея spes, ei *f*

назва nomen, īnis *n*

назваць nomīno, 1; appello, 1

нараджаць gigno, genui, genitum, 3

народ populus, i *m*

настаўнік magister, tri *m*

настаўніца magistra, ae *f*

наш noster, tra, trum

не non; не толькі... але i – non
solum... sed etiam

неабходны necessarius, a, um

небяспека pericūlum, i *n*

некаторы nonnullus, a, um

ненавісны odiōsus, a, um

несправядлівасць injuria, ae *f*

ніколі nunquam

ніхто nemo (§ 42)

нішто nihil (§ 42)

ніякі nullus, a, um (§ 43)

новы novus, a, um

нораў mos, moris *m*

ноч nox, noctis *f*

няшчасны infēlix, īcis

Оо

о калі б utinam

Пп

па per (+ *acc.*); (на падставе) e (ex)
(+ *abl.*)

паведамляць trado, dīdi, dītum, 3

павялічвацца cresco, crevi, cretum, 3

падпальваць ac-cendo, cendi, cen-
sum, 3

падпарадкоўвацца ob-tempĕro, 1
падыходзіць ac-cēdo, cessi, cessum, 3
пажар incendium, i *n*
пазнаваць cognosco, nōvi, nītum, 3
паказваць illustro, 1
пакідаць re-linquo, līqui, lictum, 3
пакуль dum
палкаводзец dux, ducis *m*
палохаць terreo, ui, ĩtum, 2
памерлы mortuus, a, um
памыляцца erro, 1
памятаць memōror, 1
памяць memoria, ae *f*
парада consilium, i *n*
Парыс Paris, ĩdis *m*
пасля postea
пасол legātus, i *m*
патрабаваць postūlo, 1
Патрокл Patrōcles, is *m*
паходжанне oriġo, ĩnis *f*
пачатак initium, i *n*
паэт poēta, ae *m*
пераадольваць supĕro, 1
перакладваць trans-fĕro, tūli, lātum,
ferre (§ 79, п. 4)
перамагаць vinco, vici, victum, 3
перамога victoria, ae *f*
пераносіць trans-fĕro, tūli, lātum,
ferre (§ 79, п. 4)
пераўзыходзіць supĕro, 1
пераходзіць trans-eo, ii (īvi), ĩtum, ĩre
(§ 79, п. 3)
перс Persa, ae *m*
пільнасць vigilantia, ae *f*
пісаць scribo, scripsi, scriptum, 3
пісьменнік auctor, ōris *m*; scriptor,
ōris *m*
Піфагор Pythagōras, ae *m*
плошча forum, i *n*

плыць navīgo, 1
плямя gens, gentis *f*
пра de (+ *abl.*)
права jus, juris *n*
правадыр dux, ducis *m*
праз per (+ *acc.*)
практыкаваць ex-erceo, cui, cītum, 2
прамоўца orātor, ōris *m*
прасіць rogo, 1
праўда verĭtas, ātis *f*
праца labor, ōris *m*
працаваць labōro, 1
просты simplex, ĩcis
Прыам Priāmus, i *m*
прыгаворваць condemno, 1; п. да
смерці – condemno capĭtis
прыдатны aptus, a, um
прыдумваць in-vĕnio, vĕni, ventum, 4
прыемны jucundus, a, um
прыклад exemplum, i *n*
прыносіць fero, tuli, latum, ferre
(§ 79, п. 4); ap-porto, 1; immōlo, 1
(у *ахвяру*); sacrifico, 1 (*ахвяру*);
pro-sum, pro-fui, – , prod-esse
(*карысць*; § 79, п. 1)
прырода natūra, ae *f*
прыходзіць vĕnio, vĕni, ventum, 4
пяць quinque

Рр

раб servus, i *m*
рабіць facio, feci, factum, 3
радавацца gaudeo, gavĭsus sum, 2
радзіма patria, ae *f*
разбураць deleo, 2 (*знішчаць*); di-ruo,
rui, rūtum, 3 (*спустошваць*)
размяшчаць col-lōco, 1
рака flumen, ĩnis *n*; fluvius, i *m*
раніцай mane

расказваць narro, 1
распавядаць narro, 1
рассейваць dif-fundo, fūdi, fūsum, 3
ратаваць servo, 1
рашэнне consilium, i *n*
розум mens, mentis *f*
Ромул Romūlus, i *m*
Рубікон Rubīcon, ōnis *m*
ружа rosa, ae *f*
Рым Roma, ae *f*
рымлянін Romānus, i *m*
рымскі Romānus, a, um
рыхтаваць paro, 1
Рэм Remus, i *m*
рэспубліка res publica (res, rei *f*; publicus, a, um)

Сс

сад hortus, i *m*
Сакрат Socrātes, is *m*
салдат miles, itis *m*
салодкі dulcis, e
сам ipse, a, um (§ 37)
свабодны liber, ěra, ěrum
свой suus, a, um
Секстылій Sextilius, a, um
сем septem
сігнал signum, i *n*
Сіцылія Sicilia, ae *f*
скупнасць cupiditas, ātis *f*
Скіф Scytha, ae *m*
скончваць finio, 4
слава gloria, ae *f*
славуты clarus, a, um
слова verbum, i *n*
слон elēphas, antis *m*
слухаць audio, 4
сляпы caecus, a, um

смерць mors, mortis *f*
смутак dolor, ōris *m*; tristitia, ae *f*
смяротны mortālis, e
сон somnus, i *m*
сонца sol, solis *m*
спадзявацца spero, 1
спальваць cremo, 1
спаць dormio, 4
справа res, rei *f*; factum, i *n* (учынак)
станавіцца fio, factus sum, fieri (§ 79, п. 5)
старажытнасць antiquitas, ātis *f*
старажытны antīquus, a, um
стараннасць studium, i *n*
статуя statua, ae *f*
страла sagitta, ae *f*
страх metus, ūs *m*
супраць contra (+ acc.)
суцяшаць con-sōlor, 1
сцяна murus, i *m*
сын filius, i *m*
сябар amīcus, i *m*
сябе sui (§ 33)
сяброўка amīca, ae *f*

Тт

талент ingenium, i *n*
Тацыт Tacītus, i *m*
твой tuus, a, um
твор opus, ěris *n*
той is, ea, id (§ 36)
толькі modo; не толькі... але і – non solum... sed etiam
траянец Trojānus, i *m*
Троя Troja, ae *f*
тры tres, tria (§ 45)
трыццаць triginta
Тулія Tullia, ae *f*
турботы cura, ae *f*

ты tu (§ 32)
тыран tyrannus, i *m*

Уу

y in (куды? + *acc.*; дзе? + *abl.*); (*y* каго?) apud (+ *acc.*)
y гонар a (ab) (+ *abl.*)
уброд vado
увесь omnis, e (усялякі); totus, a, um (цэлы; § 43)
увечары vespere
удзень luce
узімку hieme
узімаць крык clango, – , – , 3
узыходзіць a-scendo, scendi, scensum, 3
умацоўваць firmo, 1
упрыгожваць orno, 1
урач medicus, i *m*
усклікаць ex-clamo, 1
ухваляць probo, 1
уцякаць fugio, fugi, fugitum, 3
учынак facinus, oris *n*
ушаноўваць in magno honore habeo (habeo, ui, itum, 2)

Фф

Фемістокл Themistocles, is *m*
Фівы Thebae, arum *f*, *pl. t.*
філосаф philosophus, i *m*
фінікійцы Poeni, orum *m*, *pl. t.*

Хх

хацець volo, volui, – , velle (§ 79, п. 2)
хваліць laudo, 1

хварэць aegrōto, 1
хоць etsi
хто quis (§ 40); qui, quae (які, якая; § 40)
хутка brevi tempore

Цц

цела corpus, oris *n*
цемра tenebrae, arum *f*, *pl. t.*
ці -не (постпазітыўна)
Цыцэрон Cicero, onis *m*
Цэзар Caesar, aris *m*
цяжкі difficilis, e

Чч

чалавек vir, viri *m*; homo, inis *m*
чалавечы humanus, a, um
час tempus, oris *n*
часам interdum
часта saepe
часцей saepius
чатыры quattuor
чым quam
чытаць lego, legi, lectum, 3

Шш

шкодзіць ob-sum, ob-fui, – , obesse (§ 79, п. 1)
школа schola, ae *f*
шлях via, ae *f*
шматлікі multus, a, um
шосты sextus, a, um
што (займеннік) quid (§ 40); (якое) quod (§ 40)
што (злучнік) quod

шчасліва feliciter
шчаслівы felix, īcis

Юю

Юлія Julia, ae *f*
юнак juvēnis, is *m*

Яя

я ego (§ 32)
які qui, quae, quod (§ 39)
які-небудзь alīqui, alīqua, alīquod
(§ 41)
Ясон Iāson, ōnis *m*
яшчэ jam

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
УВОДЗІНЫ	5
Умоўныя скарачэнні	9

ФАНЕТЫКА

§ 1. Алфавіт (Alphabētum)	10
§ 2. Галосныя і дыфтонгі.....	11
§ 3. Працягласць і кароткасць галосных	11
§ 4. Зычныя.....	12
§ 5. Грэчаскія спалучэнні зычных	13
§ 6. Націск (Accentus)	13
§ 7. Найважнейшыя фанетычныя правілы	14

МАРФАЛОГІЯ

§ 8. Назоўнік (Nomen substantivum)	15
§ 9. 1-е скланенне назоўнікаў (Declinatio prima substantivōrum)	16
§ 10. 2-е скланенне назоўнікаў (Declinatio secunda substantivōrum).....	17
§ 11. Асаблівасці скланення назоўнікаў ніякага роду	18
§ 12. 3-е скланенне назоўнікаў (Declinatio tertia substantivōrum)	18
§ 13. 3-е зычнае скланенне.....	19
§ 14. 3-е змешанае скланенне	20
§ 15. 3-е галоснае скланенне.....	21
§ 16. Асаблівасці 3-га скланення	21
§ 17. Утварэнне nominatīvus singulāris у 3-м скланенні. Сігматычнае ўтварэнне.....	22
§ 18. Асігматычнае ўтварэнне nominatīvus singulāris	24
§ 19. 4-е скланенне назоўнікаў (Declinatio quarta substantivōrum).....	25
§ 20. 5-е скланенне назоўнікаў (Declinatio quinta substantivōrum)	26

§ 21. Зводная табліца скланавых канчаткаў назоўнікаў	27
§ 22. Прыметнік (<i>Nomen adiectivum</i>)	28
§ 23. Прыметнікі 1–2-га скланення (<i>Adiectiva 1–2-ae declinatiōnis</i>).....	28
§ 24. Прыметнікі 3-га скланення (<i>Adiectiva 3-ae declinatiōnis</i>).....	29
§ 25. Ступені параўнання прыметнікаў (<i>Gradūs comparatiōnis adiectivōrum</i>).....	31
§ 26. Вышэйшая ступень (<i>Gradus comparativus</i>).....	31
§ 27. Найвышэйшая ступень (<i>Gradus superlativus</i>).....	32
§ 28. Суплетыўныя (няправільныя) ступені параўнання	33
§ 29. Апісальныя ступені параўнання.....	33
§ 30. Прыслоўе (<i>Adverbium</i>).....	34
§ 31. Займеннік (<i>Pronōmen</i>).....	34
§ 32. Асабовыя займеннікі (<i>Pronomīna personalia</i>)	35
§ 33. Зваротны займеннік (<i>Pronōmen reflexivum</i>)	35
§ 34. Прыналежныя займеннікі (<i>Pronomīna possessiva</i>).....	36
§ 35. Указальныя займеннікі (<i>Pronomīna demonstrativa</i>).....	36
§ 36. Скланенне займеннікаў <i>is, ea, id; idem, eādem, idem</i>	36
§ 37. Скланенне займеннікаў <i>ille, a, ud; iste, a, ud; ipse, a, um</i>	37
§ 38. Скланенне займенніка <i>hic, haec, hoc</i>	38
§ 39. Адносны займеннік (<i>Pronōmen relativum</i>).....	38
§ 40. Пытальныя займеннікі (<i>Pronomīna interrogativa</i>)	38
§ 41. Няпэўныя (неазначальныя) займеннікі (<i>Pronomīna indefinita</i>).....	39
§ 42. Адмоўныя займеннікі (<i>Pronomīna negativa</i>).....	40
§ 43. Займеннікавыя прыметнікі (<i>Adiectiva pronominalia</i>).....	40
§ 44. Лічэбнік (<i>Numerāle</i>)	41
§ 45. Скланенне колькасных лічэбнікаў <i>unus – адзін; duo – два; tres – тры</i>	43
§ 46. Дзеяслоў (<i>Verbum</i>).....	44
§ 47. Чатыры спражэнні дзеяслова.....	44
§ 48. Неазначальная форма цяперашняга часу незалежнага стану (<i>Infinitivus praesentis actīvi</i>)	45
§ 49. Асноўныя формы і асновы дзеяслова.....	45
§ 50. Стандартныя і нестандартныя дзеясловы	46
§ 51. Тры тыпы дзеяслоўных канчаткаў.....	47
§ 52. Злучальныя галосныя	47
§ 53. Утварэнне часавых форм абвеснага ладу ад асновы <i>infectum</i>	48
§ 54. Цяперашні час абвеснага ладу незалежнага стану (<i>Praesens indicatīvi actīvi</i>)	48
§ 55. Цяперашні час абвеснага ладу залежнага стану (<i>Praesens indicatīvi passīvi</i>).....	49

§ 56. Прошлы час незакончанага трывання абвеснага ладу незалежнага і залежнага стану (Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi)	49
§ 57. Будучы час абвеснага ладу незалежнага і залежнага стану (Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi et passīvi)	50
§ 58. Загадны лад (Imperatīvus).....	51
§ 59. Утварэнне часавых форм абвеснага ладу ад асновы perfectum.....	54
§ 60. Прошлы час закончанага трывання абвеснага ладу незалежнага стану (Perfectum indicatīvi actīvi).....	54
§ 61. Запрошлы час абвеснага ладу незалежнага стану (Plusquamperfectum indicatīvi actīvi).....	55
§ 62. Перадбудучы час абвеснага ладу незалежнага стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi).....	55
§ 63. Утварэнне часавых форм абвеснага ладу ад асновы supīnum	56
§ 64. Прошлы час закончанага трывання абвеснага ладу залежнага стану (Perfectum indicatīvi passīvi).....	56
§ 65. Запрошлы час абвеснага ладу залежнага стану (Plusquamperfectum indicatīvi passīvi).....	57
§ 66. Перадбудучы час абвеснага ладу залежнага стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi).....	58
§ 67. Дзеепрыметнік (Participium). Дзеепрыметнік цяперашняга часу незалежнага стану (Participium praesentis actīvi)	58
§ 68. Дзеепрыметнік прошлага часу залежнага стану (Participium perfecti passīvi).....	59
§ 69. Дзеепрыметнік будучага часу незалежнага стану (Participium futūri actīvi)	60
§ 70. Умоўны лад (Conjunctīvus).....	61
§ 71. Цяперашні час умоўнага ладу незалежнага і залежнага стану (Praesens conjunctīvi actīvi et passīvi)	61
§ 72. Прошлы час незакончанага трывання ўмоўнага ладу незалежнага і залежнага стану (Imperfectum conjunctīvi actīvi et passīvi)	62
§ 73. Прошлы час закончанага трывання ўмоўнага ладу незалежнага стану (Perfectum conjunctīvi actīvi)	63
§ 74. Запрошлы час умоўнага ладу незалежнага стану (Plusquamperfectum conjunctīvi actīvi).....	64
§ 75. Прошлы час закончанага трывання ўмоўнага ладу залежнага стану (Perfectum conjunctīvi passīvi).....	64

§ 76. Запрошлы час умоўнага ладу залежнага стану (Plusquamperfectum conjunctīvi passīvi).....	65
§ 77. Адкладальныя дзеясловы (Verba deponentia).....	66
§ 78. Паўадкладальныя дзеясловы (Verba semideponentia).....	66
§ 79. Няправільныя дзеясловы (Verba anomāla).....	67
§ 80. Безасабовыя дзеясловы (Verba impersonalia)	74
§ 81. Інфінітывы ўсіх часоў і станаў	75
§ 82. Супін (Supīnum).....	76
§ 83. Герундый (Gerundium).....	77
§ 84. Герундыў (Gerundivum)	78
§ 85. Як адрозніваць у тэксе герундый і герундыў.....	79
§ 86. Апісальнае спражэнне (Conjugatio periphrastica)	80
§ 87. Зводная табліца дзеяслоўных форм.....	81
§ 88. Прыназоўнікі (Praepositionēs)	89

СЛОВАЎТВАРЭННЕ

§ 89. Словаўтварэнне ў лацінскай мове.....	90
--	----

СІНТАКСІС

§ 90. Сінтаксіс простага сказа.....	95
§ 91. Сінтаксіс склонаў.....	96
§ 92. Nominatīvus	96
§ 93. Genetīvus.....	96
§ 94. Datīvus	98
§ 95. Accusatīvus.....	99
§ 96. Ablatīvus.....	100
§ 97. Зварот accusatīvus cum infinitīvo (Вінавальны склон з інфінітывам)	103
§ 98. Дадатковыя заўвагі да звароту accusatīvus cum infinitīvo.....	105
§ 99. Зварот nominatīvus cum infinitīvo (Назоўны склон з інфінітывам)	106
§ 100. Зварот ablatīvus absolūtus (Творны самастойны).....	106
§ 101. Асаблівы выпадак звароту ablatīvus absolūtus.....	108
§ 102. Coniunctīvus у незалежных сказах	108
§ 103. Coniunctīvus у дадanych сказах	110
§ 104. Даданыя дапаўняльныя сказы.....	111
§ 105. Ускоснае пытанне.....	112
§ 106. Даданыя сказы мэты.....	113
§ 107. Даданыя сказы выніку.....	113
§ 108. Даданыя паясняльныя сказы.....	114

§ 109. Даданыя сказы часу	114
§ 110. Даданыя сказы прычыны	116
§ 111. Даданыя сказы ўступкі	117
§ 112. Даданыя сказы параўнання	118
§ 113. Даданыя сказы ўмовы. Умоўны перыяд	118
§ 114. Даданыя азначальныя сказы	119
§ 115. Злучнікі і злучальныя словы, якія далучаюць даданыя сказы	121
§ 116. <i>Attractio modi</i> (Прыпадабненне ладу)	123

ДАДАТКІ

1. Лацінскае вершаскладанне (кароткія звесткі)	125
2. Рымскі каляндар	127
3. Рымскія імёны	129

ПРАКТЫЧНАЯ ЧАСТКА

Раздзел I. Фанетыка	135
Раздзел II. Назоўнік. 1-е скланенне назоўнікаў. Прыназоўнік. Спражэнне дзеяслова <i>sum</i> у цяперашнім часе абвеснага ладу	135
Раздзел III. Дзеяслоў. <i>Praesens indicatīvi actīvi. Infinitīvus praesentis actīvi</i>	136
Раздзел IV. <i>Imperatīvus praesentis actīvi</i> . Выказванне забароны	137
Раздзел V. 2-е скланенне назоўнікаў	138
Раздзел VI. Прыметнік. Прыметнікі 1–2-га скланення. Прыналежныя займеннікі	139
Раздзел VII. Асабовыя займеннікі. Зваротны займеннік. Указальныя займеннікі. Займеннікавыя прыметнікі. Дзеясловы, утвораныя ад дзеяслова <i>sum</i>	140
Раздзел VIII. <i>Praesens indicatīvi passīvi. Infinitīvus praesentis passīvi</i> . Незалежная і залежная канструкцыі. <i>Ablatīvus auctōris</i>	141
Раздзел IX. <i>Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi</i>	143
Раздзел X. <i>Futūrum I indicatīvi actīvi et passīvi</i>	144
Раздзел XI. 3-е скланенне назоўнікаў. Зычны тып	145
Раздзел XII. 3-е скланенне назоўнікаў. Змешаны і галосны тыпы	147
Раздзел XIII. Прыметнікі 3-га скланення	149
Раздзел XIV. Асноўныя формы дзеяслова. <i>Perfectum indicatīvi actīvi</i>	150
Раздзел XV. <i>Plusquamperfectum indicatīvi actīvi. Futūrum II indicatīvi actīvi</i>	152

Раздзел XVI. Дзеепрыметнікі.....	154
Раздзел XVII. Perfectum indicatīvi passīvi. Plusquamperfectum indicatīvi passīvi. Futūrum II indicatīvi passīvi.....	156
Раздзел XVIII. 4-е скланенне назоўнікаў. 5-е скланенне назоўнікаў.....	158
Раздзел XIX. Лічэбнік.....	160
Раздзел XX. Указальныя, адносныя, адмоўныя, няпэўныя займеннікі.....	161
Раздзел XXI. Ступені параўнання.....	163
Раздзел XXII. Зварот accusatīvus cum infinitīvo.....	166
Раздзел XXIII. Зварот nominatīvus cum infinitīvo.....	167
Раздзел XXIV. Зварот ablatīvus absolūtus.....	169
Раздзел XXV. Адкладальныя і паўадкладальныя дзеясловы.....	171
Раздзел XXVI. Coniunctīvus у незалежным сказе.....	173
Раздзел XXVII. Даданыя сказы з ut.....	174
Раздзел XXVIII. Ускоснае пытанне.....	177
Раздзел XXIX. Даданыя сказы з cum.....	178
Раздзел XXX. Даданыя сказы з si.....	180
Раздзел XXXI. Няправільныя дзеясловы.....	181
Раздзел XXXII. Даданыя сказы ўступальныя.....	183
Раздзел XXXIII. Герундый. Герундыў.....	185
Раздзел XXXIV. Тэксты для перакладу.....	187

ХРЭСТАМАТЫЯ

Урыўкі з твораў рымскіх аўтараў.....	196
Cajus Valerius Catullus.....	196
Publius Vergilius Maro.....	198
Quintus Horatius Flaccus.....	199
Publius Ovidius Naso.....	201
Titus Lucretius Carus.....	203
Phaedrus.....	204
Cajus Julius Caesar.....	205
Marcus Tullius Cicero.....	211
Cajus Sallustius Crispus.....	213
Titus Livius.....	215
Publius Cornelius Tacitus.....	216
Cajus Petronius Arbiter.....	218
Урыўкі з біблейскіх кніг.....	220
Vetus Testamentum.....	220
Novum Testamentum.....	221

Урыўкі з сярэдневяковых лацінскіх тэкстаў.....	221
Chronicon universitatis Pragensis.....	221
Statuta bursae jurisperitorum	222
Ioannes Dlugossius.....	224
Decretum consularis Leopoliensis officii	225
Litterae pro doctore Francisco Skorżina de Poloczko	226
Ioannes Cochanovius.....	228
Matthias Casimirus Sarbievius	229
Nicolaus Hussoviānus	230
Ioannes Visliciensis	231
ЛАЦІНСКІЯ АФАРИЗМЫ, КРЫЛАТЫЯ СЛОВЫ, СКАРОТЫ.....	233
ЛАЦІНСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК	268
БЕЛАРУСКА-ЛАЦІНСКІ СЛОЎНІК	328

На вокладцы: Адна са старажытных еўрапейскіх бібліятэк у швейцарскім г. Сан-Гален (А. Нікалайчак «Латінская мова ў культуры польскай», 1999).

На ф о р з а ц а х: 1-м – генеалагічнае дрэва індаеўрапейскіх моў (Ф. Фолсам «Кніга пра мову», 1977), 2-м – карта Рымскай імперыі (Х. Хальдэрман і Х. Баўмгартэн «Іапава нова», 1977).

Вучэбнае выданне

Шаўчэнка Галіна Іванаўна
Гарнік Антаніна Васільеўна
Тананушка Кір Аляксеевіч

ЛАЦІНСКАЯ МОВА

Вучэбны дапаможнік

Рэдактар *А. А. Федасеева*
Мастак вокладкі *Т. Ю. Таран*
Тэхнічны рэдактар *Т. К. Рамановіч*
Камп'ютарная вёрстка *Л. Л. Мацюшонак*
Карэктар *В. І. Багдановіч*

Падпісана да друку 25.11.2011. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 19,99. Ул.-выд. арк. 21,62. Тыраж 200 экз. Заказ 55.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.
ЛІВ № 02330/0494425 ад 08.04.2009.
Пр. Незалежнасці, 4, 220030, Мінск.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
ЛПІ № 02330/0494178 ад 03.04.2009.
Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Генеалагічнае
дрэва
індаеўрапейскіх
моў

